3 Bfr: 104:

Kibédi Péterfi Eleké Kere 1802.

1834. 1e Febr.

Lajos 1837

Károly 1868

László 1910

László 1936

Gergő 1966

Szeretettel

Gergőnek

Nagkanoli Apó

981. X. 31.

FILOZOFUSOK'

É S

FILOZOFIA' HISTÓRIÁJA.

ELSŐ RÉSZ.

RÉGI FILOZOFUSOK' ÉS FILOZOFIA' HISTÓRIÁJA; KEZDŐDIK KRISTUS' SZÜLETÉSE ELŐTT MINTEGY 1250 ESZTENDŐKKEL ORPHEUSON, VÉGZŐDIK KR. SZ. UTÁN 550 ESZT. SIMPLICIUSON, ÉS FOGLAL MAGÁBAN 1800 ESZTENDŐKET.

Kiadta KIBÉDI PÉTERFI KÁROLY,

Az Evangelico Reformátusok' Marus Vásárhelyi Fő Oskolájában Filozofiát, Anthropologiát és Politikát tanító közönséges és rendes Professor.

Marus Vásárhelyen. 1833.

Nyomtattatott a' Ref. Koll. betűjivel Felső Visti KALI JÓ'SEF és SIMEON által.

Kinyomtattathatik.

M. Vásárhelyen,

Augustus 10-*én*, 1832-*ben*.

Borosnyói Lukáts László m.k.

Fő Biró és Könyvek' Vi'sgálója.

MÉLTÓSÁGOS

KIS RHÉDEI

GRÓF RHÉDEI ÁDÁM

ÚRNAK,

Cs. K. FELSÉG' ARANY KÓLTSOS HÍVÉNEK, VALÓSÁGOS BELSŐ TITKOS TANÁCSOSSÁNAK, AZ ERDÉLYI Ev. REFORMÁTUSOK' MÉLTÓSÁGOS EGYHÁZI FŐ TANÁCSA' ELŐLŰLŐJÉNEK, N. DOBOKA VÁRMEGYE' FŐ ISPÁNJÁNAK, 'S A' KOLOSVÁRI

EV. REFORMÁTUM KOLLÉGYOM' INSPECTOR FŐ CURÁTORÁNAK, Ő EXCELLENTZIÁJÁNAK

MÉJJ TISZTELETTEL

ajánlva.

N. MÉLTÓSÁGÚ GRÓF
UR! KEGYELMES URAM!

Az embernek erkőltsi bóldogsága, 's más-földi teremtésekénél nemesebb élete mindenek felett az igazság' esmérete által szerzett lelki világosságtól függvén: kétségtelen dolog, hogy a' tudományok' pártfogóji egyszersmind az emberiségnek is legnagyobb jóltevőji. Mert ezek segítik az isteni okosság' erejit az érzékiség' polájiból kifejtődni; ezek adnak a' lélek' szárnyainak menybe repülő arányt, hogy eredeti rendeltetéséről megemlékezve, örök hazáját, melyből származott, ismét megérdemelje. Mint világosodás' barátjai, ezek hozzák fel szent ösztönözéseikkel az erkőltsi és polgári világ' egére a' fénylő tsillagokat, 's terjesztik el azon testi és lelki gyönyöröket és áldásokat, melyek a' tudományok' fogyhatlan kútfejeikből, az okosságból és tapasztalásból, bővségesen folynak. Legnagyobb háládatossággal tartozunk a' tökélletes világosság' attyának az ilyen jóltevő-

kért, kiknek, midőn a' gondolatok' országát felnyitották, köszönhetjük azt is, hogy az Istent világosabban esmerjük.

Hogy Excellentziád is e' Jóltevők' egyike, azt nem tsak tudományoknak szentelt egész élete, hanem a' védelme alatti mu'sák, azok' lakhelyök' tsinosítása 's könyvtárjok' bővítése is nyilván bizonyitják. Azért, midőn a' Felséges Fejedelem, Haza 's szentegyházi Társaságunk is Excellentziádra, érdemeiről meggyőződve, kegyelmesen és teljes bízodalommal tekintettek: mint legkissebb növény is a' nap felé, Excellentziádhoz fordultam, hogy valódi jelességeiből méltó díszt és óltalmat kőltsönözzek ezen munkámnak. És mivel a' tudományok' pártfogóji mindenképpen méltók a' nemzet, az emberiség, a' jelen és jövendő kor előtti megtiszteltetésre: nem is teheték valami illőbbet, mint azt, hogy Excellentziádot világra jött munkám' világává tegyem.

Az előkor' angyalai, kik a' Filozofiát menyből lehozták, úgy tetszik mintha látnám, mimódon hálálják, az enyimnél hatósább köszönetekkel, Excellentziádnak, hogy szent emlékezetöknek, az erényes magyar szívekben és áldott magyar főlden, általami megújítását kegyesen el is fogadá. Midőn buzgó szívvel óhajtanám, hogy továbbrá is bőltsesség' fényje vezérelje, erény' bóldogsága kísérje a' tudományok körűl, a' haza' 's emberiség' javára, tett és teendő lépéseit: magamat drága kegyességébe méjj tisztelettel ajánlva, vagyok

Excellentziád'

M. Vásárhelyen, December' 31-*kén*, 1833

alázatos szólgája,

Kibédi Péterfi Károly.

ELŐBESZÉD.

E' munka' készítésében elébb tsak a' tudományos elfoglaltatás vólt czélom, valamint az is, hogy, a' filozofáló okosság' sokféle ösvényjeit megesmérve, nagyobb haszonnal 's ingerrel folyhassak bé halgatójim' elméjökre és szívökre.

Azonközben a' Filozofiának, e' minden tudományok', az Igaz', Szép' és Jó' érzéseivel elragadó, királynéjának nemesebb átváltozásaiba erősen belészeretvén, arra határoztam magamat, a' mire némely érdemes barátim is serkentettek, hogy munkámat kiadjam, és lelki szeretetem' tárgyát másokkal is közöljem. Czélom a' kiadásban részint a' vólt, hogy halgatójimat a' sok idő- erő- 's észvesztő hibás írkálástól megmentsem; részint, hogy a' nemes közönségnek, a' tudományosság' egy még eddig nálunk kevésbé mívelt nemében, hasznosan gyönyörködtető könyvvel szólgáljak, 's ennyiben anyanyelvünk' tökélletesítésére is valamit tegyek; részint, hogy hazámfijaival, különösön pedig az ifjakkal, a' Filozofiát megízelítetvén és kedveltetvén: az öngondolást, mely a' nemesebb lényeknek is legnemesebb foglalatossága, 's az erkőltsi mívelőségnek egyedűli forrása, jobban felkőltsem. —

Noha sok fogyatkozásait érző musám e' mun-

ka' minden óldalróli meredekségeitől, másnemű-ek feletti bajosságaitól gyakran viszszareszketett: hiszem még is, hogy czélomhoz valamennyire közeledtem, nem állitva, hogy azt elértem vólna. Álljanak, 's remélem fognak is állni nyomdokimba gyémánt erejü 's eszü férjfiak, kik a' Régiség' gondolat- 's erénybányájiba méjjebben béhatván, tisztább napfényre hozzák azoknak, arany- és ezüstnél drágább, kintseit; kik, a' lelki fejlődés egész útját jobban felvilágositván, elébb viszik a' gondoló elmét a' végetlen páljában. Többire ugyan még most az emberek inkább tsak az olyan tudományokat és mesterségeket kedvellik, melyek kényszerént költött és szemfényvesztő, vagy legfeljebb kívűlről adatott, megfogásokból és okfőkből alkottattak őszve, 's melyek világi gyönyörüség- haszon-nyereség- 's tisztességgel adóznak: de eljőn az idő, melyben a' lélek' eredeti megfogásainak és szükséges határozásainak, Isten képét tevő, felséges alkotmánnyát, a' setétség oszlató, büntörő, a' polgári 's erkőltsi világot alapító, a' minden tudományoknak és mesterségeknek igaz hasznot, betset és czélt adó Filozofiát is jobban megszeretik, és azt nem tsupán más tudományokért, hanem ezeket is amazért, az embert is nem a' kűlső dolgokért, hanem ezeket is az emberért kívánják megtanulni. Gyermek korát éldeli ugyan még most a' magát, az esméret' legmél-tóbb tárgyát, eléggé nem esmérő emberiség:

azomban eljőn az idő, melyben az emberesméret lészen főtudománnyá; de nem ama tsalfa, mely szerént most az emberek egymást kikémlelik, és mind egyenként mind nagy társaságokban meglesik, hogy, mint a' pókok a' legyeket, hálójikba tsalják, megfogdossák és minden erejöket kiszivják; hanem az igaz emberesméret, mely az okosságnak gondolati's erkőltsi remekképét, a' nagy világnak egy kis világban kivont tökélletességét, az emberi alakban gondoló és tselekvő Istenséget terjeszti elő. Eljőn az idő, melyben a' Filozofia, ez a' minden tudományok' vezérlelke, tétetik a' nemzetek' és az egész emberiség' közönséges Törvényjévé, Vallásává és Politikájává; és mindenek átértik és megtanulják, hogy az a' Törvénytudomány és Politika, mely Filozofián nem épül, mely magát attól elszakasztotta, nem egyéb nagyravágyó erőszakos álnokságnál, fortélyos gonoszságnál; az a' Vallásalkotmány, mely a' szabad gondolkodás' menyből jött leányától, a' Filozofiától, elpártolt, nem egyéb szíveket vesztő alatson babonaságnál; söt átértik és megtanulják, hogy a' világon akármely tudomány és mesterség is, mely közelebről vagy távolabról a' Filozofia' czéljára, a' lelki erényesedésre, arra tudniillik, hogy az ember naponként bőltsebb és jobb légyen, eszközül nem szolgál, nem egyéb az elfajult elmék' ártalmas terményjénél, a' lélekben még méjjebb tudatlanságot, a' szívben még kietlenebb pusztaságot o-

kozó 's az emlékezetben semmi helyet nem érdemlő idegen tébolygó tudásnál, setétségbe tévesztő világosságnál, tsupa vakító és bűnre kísértő fénynél; ezt megértvén és megtanulván, mind azokat az igazi tudományok' szent gyűlésétől elválasztják, 's a' setét feledékenység' vermeibe, a' honnan- és hovávalók, örökre számkivetésbe is küldik. —

Azoknak pedig, kik a' Filozofiát, ezt a' lelkek' országában fénylő napot, óltsárolják, hogy egyebeket elmellőzzek, különösön azzal, hogy az, mint *Proteus*, szűnetlen változik, és a' Filozofusokat, hogy ezek vélekedéseikben egymással örökké ellenkeznek, e' következő példa szolgáljon értelmesitésökre:

Egy a' *római* tanátstól *Görögország'* igazgatására küldött főember, *Aulus Gellius*, *Athenében* minden Filozofusokat magához hívatván, hívatalosan jelentette nékiek: *Nagy kedvetlenséggel értette, hogy ők, a' hányan vagynak, annyiféle vélekedésüek. Melyre nézve nagyon javalja, hogy, ha nem akarnák egész éltöket versengésekben tölteni, egyeznének meg már valahára, egyeztetnék meg a' dólgot, 's vetnének véget ellenkezéseiknek. Ez az egyezés nem is lehetlen, és ő maga részéről ígéri, hogy ezen sikeres czélra minden tőle kitelhető szólgálattal kíván lenni. A' Filozofusok ezen beszédből megértvén, hogy ez a' római ember nem esméri az emberi lelket, annak természetét, indúlatit és hajlandóságait, és hogy járatlan a' Filozofiában, tösténi meg is*

egyeztek egy fődologban, abban t. i. hogy őtet mind kinevették és eloszlottak Cic. de leg. I. 20.

A' fennebbiből folyó vád is, *hogy nints oly esztelenség, melyet valaha egy vagy más Filozofus ne állitott volna*, magát a' Filozofiát nem terhelheti. Mert minden dolog az idő' gyermeke lévén, az egyes ember, 's az egész emberiség is, tsak lassanként vergődhet ki a' tévelygésekből az igazság' megesmérésére, a' szürkületből a' világosságra. És tsak ezen úton eszközöltethetik az is, hogy a' Filozofia' ellenségei minden esztelenségeket, melyeket nem tsak állitottak, de valójában meg is tettek, többé meg ne tegyenek, hanem ezen túl az okosság' tisztább világában járjanak. Magában vétetve, a' tévelygés a' véges természetektől elválhatlan, és nem esztelenség, nem is igazságtalanság. Mert hibáztathatni é a' kis gyermek' tántorgó lépéseit, az ő szüntelen eső és ingó mozgásait és ipatkodásait? melyek éppen a' belőlle kitörő életerőknek a' megerősödésre való próbatételei. Hibáztathatni é a' felkelő napot, ha borongó fellegek veszik körül tűzarczát? melyeken áttörni törekedik, 's valójában áttör is. Tévelygni emberi dolog; de, a' hibáktól lehetségig megszabadúlni igyekezve, minél kevesebbet tévelygni, még sokkal emberibb, sőt ez az igaz emberi dolog. E' ditsőmagasságra pedig az ember tsak a' szabad gondolkodásnak, tévelygéseket megorvosolni tudó, ereje által juthat el, midőn, minden egyes tévelygés

előzése a' következő tévelygések' könnyebbeni előzésének eszköze lévén, hovatovább mind inkább tisztúl az ő lelkének ege, 's szebb fényben derül fel előtte az igazság' napja. A' honnan a' szabad gondolkodás' megtiltása, és a' tévelygéseknek vélt vélekedések' erőszakos üldözése vagy mesterséges elfojtása legnagyobb esztelenség és égre kiáltó igazságtalanság.

Az értelmi 's erkőltsi szent erők a' végetlen tökélletesedés' útjába tétettek a' bőlts teremtő által. Ditsekednek ugyan némelyek az ő tudománnyok' tökélletességével és változhatlanságával: de ez a' változhatlanság valójában nem egyéb lélekijesztő váznál; nem egyéb a' vég nélküli tökélletesedhetés' tsiráját megfojtó botránkozásnál; nem egyéb az *Ormuzdra* való irigység miatt megsetétűlt, és az erkőltsi gondolkodás' és tselekvés' szabadságában élő lelkek' szünteleni előmentöket meggátolni törekedő, *Ahrimán*nak szomoru gondolatjánál. Mert tsak az örökkévalóság változhatlan; minden napalatti tökélletesithető; a' mi tökélletesithető annak változónak, és minél nemesebb és tökélletesithetőbb, annál változhatóbbnak is kell lenni; noha, mint a' testek' állatja (substantia) soha el nem romlik: így az okosság' igazságai is, melyek a' Filozofiában szüntelen kerestetnek, és meg is találtatnak, mindég ugyanazonok és örökkévalók.

Az egyes Filozofusok' filozofiai alkotmányjaik tsak külömböző útak és próbatételek az egy

igaz Filozofiára, az igazság' országa' megnyerésére és birására, 's néha félrevivők és szerentsétlenek is: de még is semmi esetre nintsenek az emberiségre nézve valóságos előmenetel, jóltévő befolyás, és haszon nélkül. Mert az igazságkeresés' lelke azok által szüntelen gyakoroltatván, magasabbra repülő erőt veszen, és lassanként igaz czélja felé kezd törekedni. Tsak úgy is lesz az igazság az embernek sajátkintsévé, úgy ver méjj és éltető gyökeret az ő szívében, úgy lesz annak reá nézve igaz betse, haszna és sikere: ha azt önfáradságai- és tusakodásaival szerzi meg. Azonban a' teljes igazságot egy halandó és minden halandók sem fedezhetik fel; mert az emberiség, hová tovább helyesben gondolni és nemesben tselekedni tanulván is, ahoz, mint az okosság Istenben valósult remek képéhez, örökké tsak közeledhet, a' nélkül hogy valaha azt egészen elérné. De elég is a' mi létünk' erkőltsi czéljára, ha természetünk' megnemesítése által, a' mennyiben a' végetlen igazság és jóság a' véges igazságban és jóságban előterjeszthető, az Istent mi magunkban mintegy kifejezzük, és láthatóvá teszszük, ha t. i. naponként erényesebbek és bóldogabbak leszünk, a' miben áll a' mi egész rendeltetésünk. Omoljanak öszve ámbátor, mint egyéb természeti és emberi mívek, a' filozofiai alkotmányok: de azok' romjaiból a' szüntelen tökélletesedő okosság újakat és tökélletesebbeket rak öszve, és ezen munkája' foly-

tatásában határa tsak a' határtalan örökkévalóság. Azért a' mostani alkotmányok közűl is melyik fog tovább fennálláni, azt én nem tudom; de tudom, hogy egy is igen sokáig, annál kevésbé örökre, fenn nem maradánd. Hogy pedig az, a' mi azokban igazság, 's az ezt kereső filozofálás és Filozofia, mely nélkűl az ember lélektelen test, vagy legfeljebb tsak lelketlen lélek, és tsupa árnyéka magának, a' vétek' setét országa' szünteleni keskenyitésére, a' vak hit' és hitetlenség' lerontására, az igáz vallásosság' terjesztésére, az erkőltsi bóldogság' megvalósitására fenn lesz mind addig, míg a' mindenségben lételt és tudást gondoló valók lesznek, azt is tökélletesen tudom.

E' jelen munkát nem *Thalesen* kezdettem, Kr. e. 600. esztendővel, mint elsőben jelentettem vala, hanem *Orpheuson*, Kr. el. 1250, és így 650 eszt. még feljebb a' Filozofia' bőltsőjénél. Ebből láthatni, hogy én sokkal többet tettem, mint a' mennyit ígértem vala; láthatni, hogy én, a' munka' nagyságához 's tartalmához képest nagyon kevésre tett, alig elégségés; tsupán *Erdélyből* nyert, 's a' nagy testvér *Magyarországtól* egy fillérrel is nem segitett, előfizetéssel, mindeneknek előtte a' gondolatok- 's észképekkel (ideae) való kereskedést kívántam a' lelkek' országában előmozdítani.

Igyekezvén a' tudás' különféle vágyjainak és

szükségeinek eleget tenni, többire minden jelesebb Filozofusnak elébb is élete' főbb körűlményjeit, értelmi 's erkőltsi tanuságokkal teljesebb történeteit, azután filozofiai alkotmányját továbbá nevezetesebb mondásait, utoljára munkái' jobb jobb kiadásait 's az azokróli tudosításokat terjesztettem elő. És minthogy a' Régiségben a' Filozofia más tudományoktól, és a' Filozofus más tudósoktól nem vólt úgy megkülömböztetve, mint ma: innen, az értelem' minden óldalu kifejtődése szerént, a' Vallás', Törvény', Politika és Természettudomány' alaposabb tételeit is mellesleg említettem.

Azon irások, melyeket főképpen használtam az újabbak közűl: *Krug' Filozofia' Históriája, filozofiai Lexiconja*; *Brucker'*, *Buhle'*, *Tennemann'* Filozofia' Históriájik; *Funke' Schul- Real- Lexiconja*, sat. a' régiek közűl nevezetesen *Cicero*, *Diogenes Laërtius*, *Plutarchus*, *Seneca*, sat. Mint hogy pedig a' lélek' országa' vagy belső világ' történetei is bébizonyítást kívánnak: megvi'sgálvă kijegyeztem a' régi írókból a' Filozofia' Históriájára tartozó szükséges helyeket, és a' nevezetesebbeket szóról szóra fel is hoztam; de rövidségért, és *Magyaroknak* írván, tsupán *magyarúl*; valamint különösön a' költőkből itt ott felhoztakat, gyönyörködtető külömbség' kedvéért, *magyar* versekbe is öltöztettem: mindazáltal, a' hol az értelmesség kívánta, az idegen, de szokottabb mesterszókat is mindenütt mellékeltem.

Idvez légy jobb világokból Hazádra most is világló lélek, áldott és hova tovább áldottabb em-

lékezetü Erdélyi Udvari Cancellarius, Gróf Nagy *Teleki Sámuel!* kinek, szeretett hazájának hagyott és szentelt, lelki orvosságtárjában tsak nem minden régi irókat megtalálni szerentsém is volt.

Az alapos alkotmányosságon kívül arra is lehetőségig törekedtem, hogy tárgyam' méltóságához illő, tiszta, egyszerü, rövid, de ahoz értő elméktől könnyen érthető írás' nemével éljek. A' honnan vélekedésem szerént egyfelől az olyan változtatásokat, melyek a' nyelv' természetével ellenkeznek, 's melyek, mint a' hirtelenséggel vérbe vegyült igen bőv és nyers nedvesség a' testben fájdalmas rázkodást és betegséget, a' nyelvben értetlenséget és zavarodást okoznak, és némely a' tudományosságot érzelgő, tudákos, hívatlan új magyar nyelvészeknek a' nemzet' legszentebb tulajdonán faritskáló korságokat, szóbeli tűrhetlen viszketegségöket egyáltaljában elkerűlni, de másfelől a' nagyobb tökélletességre lelkesedett magyar Jelenkor' szükséges újításait is használni igyekeztem, sőt magam is újítottam. De meg lévén győződve a' felől, hogy mint minden dólgok', úgy a' nyelv' változtatására nézve is a' mozgásban nyugvásnak, a' nyugvásban mozgásnak kell lenni; minthogy a' szertelen újítás nem egyéb elrontásnál, a' régiség melletti makats maradás nem egyéb káros megállapodásnál: sem a' régi jót a' rosz ujjal feltserélni, sem a' jó ujjat a' régi roszszért viszszavetni nem kí-

vántam; hanem egyaránt kerestem mindenütt az újban a' régit, a' régiben az ujjat, és e' kettőt egymással öszvekötni próbáltam; 's talán nem is egészen szerentsétlenül.

De mind ez, mind egyéb tekintetekben, minthogy a' szoros v'isgálat, mint a' tűz az aranynak, próbája az igazságnak; az igazság pedig egyedűl imádandó Istenség mennyen és főlden: biráimtól feltétel nélkűl elfogadok minden igazságot; tsak hogy azt, ha emberséggel mondják, barátsági ajándéknak, ha pedig megbántólag közlik, ellenségtőli ragadománynak veszem; minden esetre pedig javamra fordítom. A' kaján irigységet, és a' hibavadászoknak minden rágalmazásait megvetem. A' birálásra alkalmatlan, biráltatásra méltatlan bíráknak, a' jó igyekezetü's lelkiesméretes írókkal, tsak ezt felelem: *A'ki többet tehet tegyen többet, a' ki nem szereti írjon jobbat.*

Ha meggondolnák az olvasók, hogy sok derék magyar írók a' haza javáért mártyrok vóltak, 's azok még ma is; minthogy a' könyvírás és nyomtattatás éjnapi tenger gonddal, de minden egyebekre nézve végheetlen gondatlansággal, temérdek fáradsággal, megfizethetlen élet- 's egésségrontással, ezen kívűl szertelen, 's a' többire szűk előfizetés mellett a' középszerüeknek saját értekjöket is egészen elnyelő, költésekkel, 's innen, kívált nálunk, gyakran tsak nem koldusbottal is szokott járni; ha mondom mind ezeket meggon-

dolnák az érdemes olvasók: akkor, remélem, mint igazságszerető birák, nem tsak kevesebb megvetéssel, de több betsűettel és kiméléssel is viseltetnének egyáltaljában az írók eránt.

Kedves Nemzetem! akármint legyen is, ha valamit javadra tehettem, jutalmam teljes. Ettől élesztetve, mihelyt időm, erőm és módom lejénd, még a', már nagyjában kidólgozott, közép és új idői Filozofia' Históriáját, 's a' Jelenkor' Filozofiája' külömböző részeit is ki fogom adni. Kívánom, hogy, természeti észlángod' 's szíverényid' állandó kifejtődésével, lépjél a' filozofáló népek' sorába; szerezz mindenek felett az igazság' tiszta okfők szerénti esmeretében és szeretetében álló nemzeti köz kintset, és láthass tulajdon fijaid közt is *Sokrateseket*, *Platókat* és *Aristóteleseket*, 's több ilyeket, kik, midőn hadi hőseid a' Históriákban ragyognak, a' lelkek' nemesebb országában erkőltsi dítsőségedet, szabadságodat és bóldogságodat is végetlen időkre vivják ki.

A' te egedet, nemes lelkü, egyenes szívü, eleven és vitéz Magyar Nemzet! a' szabadabb tudományos, polgári, 's keresztény erkőltsi vallásos világosodás' hajnala fényesíti már, 's nem sokára az okosság' napja teljesebb fényben dítsőítendi. Adja is az Isten, ki tégedet, *Asia'* pusztájiból kihozván, sok viszontagságok után *Europa'* termékeny főldjén állandóúl megtelepitett, nagy néppé és társasággá formált, hogy, az

idő' lelke' hatós intésének mindenkor híven engedvén, a' tökélletesedés' végetlen lajtorjáján szűntelenül feljebb emelkedő nemzeteknek nem tsak követője, hanem még valaha előpéldája is lehess.

Marus Vásárhelyen December'
31 *én* 1833 *ban*

Kibédi Péterfi Károly
Professor.

FOGLALAT.

Lap.

Bévezetés . . 1.

Első Tzikkely.

Közönséges Bévezetés a' Filozofia' Históriájába . . 1.

Második Tzikkely.

Bévezetés a' régi Filozofia' Historiájába 16.

Első Pont.

Rövid elnézése némely régi népek' vallásos és filozofiai szemlélődéseiknek (barbarica philozofia) . . 16.

Második Pont.

A' régi Filozofia' Históriája' mezeje' meghatározása 30.

Első Szakasz.

Orfeustól fogva Solonig vagy 1250 től fogva 600 ig Kristus előtt. 650 eszt. 34.

Második Szakasz.

Thalestől fogva Sokratesig, Kristus előtt 600 fogva 400. ig. 200 eszt. . 58.

Első Tzikkely.

Joniai Oskola 59.

Lap.

Második Tzikkely.

Pythagórika Oskola 73.

Harmadik Tzikkely.

Eleai Oskola . 88.

Negyedik Tzikkely.

Más, az eleai alkotmány' követőjivel tsak nem egykoru Filozofusokról, kik a' dolgok' természetéről hasonlóképpen filozofáltak, de oskolákat nem szerzettek 98.

Ötödik Tzikkely.

Atomistika Filozofia 104.

Hatodik Tzikkely.

A' Sofistákról 111.

Hetedik Tzikkely.

Sokratesről . 134.

Harmadik Szakasz.

Platótól fogva Zenóig, vagy Kristus előtt 400 fogva 260 ig. 140 eszt. 163.

Első Tzikkely.

Sokratikusok 164.

Tulajdon vagy szoros jelentésben vétetett Sokratika Oskola . 166.

Lap.
Közvetősen vagy széles jelentésben vétetett Sokratika Oskolák . 172.
I. Megarai Oskola 172.
II. Elisi és Eretriai Oskolák . 180.
III. Cyrenei Oskola 183.
IV. Cynika Oskola 197.
Második Tzikkely.
Akadémikusok 214.
Harmadik Tzikkely.
Peripátétikusok 245.
Negyedik Tzikkely.
Skeptikusok . 285.
Ötödik Tzikkely.
Epikureusok . 307.
Hatodik Tzikkely.
Stoikusok . 322.
Hetedik Tzikkely.
Pythagóreusok 343.
Negyedik Szakasz.
Arkesilastól f. Antiokhusig Kr. el. 260 f. 40 ig. 220 esztendő . 347.
Első Tzikkely.
Akademikusok 348.
Második Tzikkely.
Peripátétikusok és Epikureusok 356.
Harmadik Tzikkely.
Stoikusok 359.
Negyedik Tzikkely.
Filozofia' terjedése 373.

Lap.
Ötödik Szakasz.
Aenesidemustól f. Sextus Empirikusig, Kr. el. 40 f. Kr. ut. 200. ig. 240 eszt. . 382.
Első Tzikkely.
Skeptikusok 383.
Második Tzikkely.
Új Pythagóreusok 393.
Harmadik Tzikkely.
Cynikusok . 399.
Negyedik Tzikkely.
Stoikusok 401.
Ötödik Tzikkely.
Epikureusok 416.
Hatodik Tzikkely.
Peripátétikusok 422.
Hetedik Tzikkely.
Új Platónikusok 423.
Nyolczadik Tzikkely.
Judaismus, Kabbalismus 434.
Kilenczedik Tzikkely.
Kereszténység 443.
Tizedik Tzikkely.
Gnosticismus 445.
Tizenegyedik Tzikkely.
Manikhéismus 446.
Hatodik Szakasz.
Ammoniustól fogva Simplicius ig vagy Kr. u. 200 fogva 550 ig. 350 eszt. 449.
Első Tzikkely.

	Lap.		Lap.
Eclecticismus	449.	sticus Eclecticis-	
Második Tzikkely.		mus	450.
Syncretisticus my-		Bérekesztés	474.

FILOZOFUSOK'

ÉS

FILOZOFIA'

HISTORIÁJA.

ELSŐ RÉSZ.

Régi Filozofusok' és Filozofia' Historiája, mely kezdődik Kristus' születése előtt mintegy 1250 esztendőkkel Orpheuson, végződik Kr. sz. után 550 eszt. Simpliciuson, és magába foglal 1800 esztendőket.

BÉVEZETÉS.

ELSŐ TZIKKELY.

KÖZÖNSÉGES BÉVEZETÉS A' FILOZOFIA' HISTORIÁJÁBA.

1. §. *A' Filozofia' Historiájának megfogása, és meghatározása* (notio s. conceptus, et definitio).

Minden dolgok, történetek és változások a' lassankénti és szüntelenvaló kifejtődés törvényének vagynak alávettetve mind a' külső, mind a' belső világban. Semmi sem lesz' egyszerre. Nem csak a' roppant égtesteknek, de a' legkissebb kőnek, ércznek, fűszálnak, élőfának és állatnak is formálódására meghatározott idő kivántatik. Így a' tudományok sem egyszerre, hanem csak idővel, és sok gondoló fők egyesült iparkodási által születtek, nevekedtek, 's lettek azokká, a' mik már ma. Innen a' tudományoknak nem csak jelenállapotját lehet előadni, hanem az ö első származásoktól fogva azon fontosabb változásokat, és határozásokat is előterjeszthetni, melyek azoknak kifejtődésére szembetünőleg befolytak, és melyeken keresztül, mint valami léptsőken, azok az ö jelenállapotjokra eljutottak, és mostani formájokat 's foglalatjokat nyerték. — Ezen előterjesztésből származik a' *Tudományok' Historiája*, melynek, mint nagy egésznek, a' *Filozo-*

fia' Historiája egy igen fontos része. Ugyan is a' Filozofia eleitől fogva most inkább, majd kevesebbé, de mindég leghatósabban folyt bé az emberi lélekre és szívre, és minden más tudományok' állapotjára.

A' Filozofia' Historiája a' Filozofia nevet viselő tudomány' lassankénti kifejtődésének és formálódásának hiteles előbeszéllése. — Ezen magyarázatban pedig feltétetik, hogy a' Filozofia már kifejtetett és kiformáltatott tudomány; mivel külömben annak kifejtődéséről és kiformálódásáról semmit is előbeszélni nem lehetne. De minthogy ezen feltételt nem minden Filozofusok engedik meg, kik közűl némelyek azt állitják, hogy a' Filozofia még nintsen megvalósitva, hogy annak még ezután kellene egész ujból teremtődni; minthogy továbbá egy tudomány sints úgy bévégezve, hogy azon az okosság valamit ne jobbithatna, ahoz ne tehetne, vagy attól el ne vehetne, sőt általjában a' tudományról, mint valamely észrevétel tárgyáról, nem is mondhatni, *imé itt vagyon*: innen egy oly' magyarázatról is kell gondoskodnunk, melyel remélhetőképpen minden részek megelégedjenek. Ha t. i. a' Filozofia, mint valóságos és igaz tudomány, még soha sem lett volna, sőt jövendőben sem lenne; de tsak ugyan a' filozofálás tagadhatlan tette a' Historiának, és a' hol tsak valamely magasabb lelki miveltség volt, mindenütt és mindenkor nyilvánlott. Tehát legalább a' filozofálás' Historiájának *lehetségesnek* kell lenni. A' filozofálóknak pedig lenni kellett valami *észképöknek* (idea) azon tudományról, melyet vagy ö magok előhozni, vagy a' mennyiben azt már mások talán előhoztak volt, gyarapitni, vagy megczáfolni igyekeztek. Igaz hogy a' Filozofusok amaz észképet most nagyobb majd kissebb *világossággal, tisztasággal, teljességgel és*

határzottsággal gondolták, és annak megvalósítá-sában nem mindég voltak szerentsések: de még is nem tagadhatni, hogy ök annak felfogását, és megvalósítását megpróbálták, azt sem, hogy ezen próbatételekben az emberi okosságnak, mely ezen tekintetben filozofálónak neveztetik, legfőbb része volt, azt sem tehát, hogy á' Filozofia *okossági tudomány*, részint arról *a' mi van*, részint arról a' *minek lenni kell*, és így *minden emberi meggyözödések', és tselkedetek' erdeti okairól, törvénnyeiről és határiról, vagy az emberi lélek-nek eredeti határzásiról való tudomány.*

Ezek szerént a' Filozofia' Historiáját határzottabbúl így határozzuk meg: *A' Filozofia' Historiája hiteles előadása azon sokféle iparkodásoknak, melyek által az emberi lélek a' természet' és szabadság' legelső és legutolsó vagy legfőbb okairól való tudománynak észképét megvalósítani törekedett.* — Az pedig kérdésbe sem jön valyon szerentsések voltak é azon iparkodások, és mennyiben? Mert a' Historia a' szerentsétlen iparkodásokat is elbeszélheti, és sok próbatételek, melyekről beszél valóban ilyenek is.

2. §. *A' Filozofia' Historiájának anyagja.* (materia)

A' filozofálók a' Filozofia' észképét nem csak most nagyobb majd kissebb *világossággal, tisztasággal, teljességgel és határzottsággal* gondolták, hanem annak megvalósítására czélzó törekedéseiket, a' *tehetség, igyekezet, útmutatás, előmunkák*, és más körülmények által most inkább majd kevesebbé segítetve, külömböző próbatételekben kinyilatkoztatták is. Innen a' Filozofia' Historiájának ezen külömböző próbatételeket, vagy a' Filozofiáról való *szemlélődések'*, valamint a' filozofiai *módszerek'*, (methodus) *tanitmányok'* (dog-

ma) és *alkotmányok'* (systema) külömbféleségét kell előterjeszteni. Melyhez képest a' Filozofia' Historiája' *anyagjainak* (materiale) ezen törvény szerént kell megitéltetni: *A' Filozofia' Historiájába a' lehetségig felvenni kell mind azt, a' minek a' Filozofia' tudományja' mivelődésére szembetűnő befolyása volt; ellenben kirekeszteni kell abból mind azt, a' mi ezen Historia' öszvefüggését, és átnézését megzavarná, és nehezitné.* —

3. §. *A' Filozofia' Historiájának formája.*

Az okosság minden munkásságában az *egészségre* (totalitas) törekedik, és semmi *zavart*, *rendetlenséget* és *regulátlanságot* nem szenvedhet. Innen a' Filozofia' Historiáját is, hogy az, mint az egynemű esméreteknek valamely jól elrendelt, és belsőképpen öszveköttetett foglalatja, az okosság' kivánságának megfeleljen, múlhatlanúl szükség tudományi, vagy alkotmányi rangra emelni. Mint hogy pedig ez tsak úgy lehetséges, ha a' filozofusi szemlélődések', módszerek' és tanitmányok' külömbféleségében bizonyos *egységet* szerzünk: innen a' Filozofia' Historiájának, a' Filozofia' bizonyos észképe kell hogy alapúl szolgáljon. Ezen észképnek pedig nem lehet valamely egyes filozofiai elnézéshez, és meggyőződéshez szorittatni, hanem minden filozofálók' elnézéseihez, és meggyőződéseihez minél illőbbnek, következőleg minden filozofiai iparkodások' közczélja' tsupa kifejezésének kell lenni. —

Közönségesen tapasztalt igazság, hogy a' filozofáló okosság eleitől fogva vagy *magának az embernek*, vagy a' *rajta kivűl valónak* esméretére törekedett. Ez a' törekedés pedig, mind két tekintetben, nem annyira annak megesmérésére volt intéztetve, a' mi a' közvetetlen észrevétel által adatik, mivel erre semmi tulajdonképpen való filozofálás nem kivántatott volna, hanem sok-

kal inkább annak megesmérésére, a' mi az adattottnak alapját tészi, és a' mit tsak okoskodások által találhatni fel. De ezen törekedésnek, és innen függő esméretnek czéljául okos módon egyebet nem gondolhatunk, hanem tsak a' visgálódás - és tselekvésbéli tökélletességet, vagy általános öszveillést, és magával való megegyezést. A' honnan a' Filozofia' Historiájának alkotmányi formája a' Filozofiának észképétől függ, a' mennyiben t. i. *a' Filozofia egy oly' tudomány, mely alkalmassá tészi az embert, hogy a' természet' és szabadság' legfőbb okainak és törvényeinek esméretére eljuthasson, és magának, 's másoknak is, minden meggyőződéseiről és tselekedeteiről elégséges számot adhasson:* —

4. §. *A' Filozofia' Historiájának tulajdonságai:*

A' Filozofia' Historiája a' mi meggyőződésink — és tselekedeteinkről tökélletesen számoltató tudománynak lassú kifejtődését, és formálódását, következésképpen annak külömbféle történeteit, és átváltozásit terjeszti elő. Annak tehát, hogy ezen czélt elérhesse, e' következő tulajdonságokkal kell birni:

1. Egyezzék az *Időszámlálással*, és *Földleirással* (Chronologia, et Geographia) melyek a' Historiát a' költeményektől, és meséktől megkülömböztetik, és azért nem ok nélkül tartatnak a' *Historia két szemeinek*. E' tekintetben tehát a' Filozofia' Historiája ama' leg első törekedéseket, melyeket az emberi lélek a' Filozofia' észképe' megvalósítására czél szerént intézett, az idő', és hely' sorában keresse fel, és innen kezdve annak minden elő, vagy vissza tett lépésit a' szerént terjeszsze elő, a' mint azok, vagy egy időben, és helyben, vagy egymás után, és külömböző helyeken történtek. —

2. Légyen minél *teljesebb*, úgy hogy nem csak a' *nagy alkotmányokat*, melyeket a' jelesebb gondolók szerzettek, és ezeknek követői, az úgy nevezett filozofusi oskolákban, felvettek, hanem az *egyes filozofiai tanitmányokat*, a' *filozofiai megfogások' magyarázatjait*, és *elosztásait*, a' már *esméretes tanitmányok' megmutatásainak új próbáit* is adja elő, sőt még azon *vélekedéseket* se mellőzze el, melyek a' filozofáló okosságnak, az ő észképe megvalósítására fordított munkásságába szembetűnő befolyással voltanak. —

3. Légyen minél *öszvefüggőbb*. A' Filozofia' Historiájának láthatóvá kell tenni azon öszveköttetést, melyben vagynak a' filozofiai tanitmányok, és alkotmányok részint egymással, és az emberi léleknek azokat származtató és kiformáló külömböző munkás tehetségeivel, részint más tudományok' kidolgozásával, és sok külső világi meglett dolgokkal, melyek a' lelki, és különösön a' filozofiai miveltségre nagy mértékben befolytak. De továbbá kimútatni kell azon öszveköttetést is, melyben vagynak azok a' Filozofusok' életével, életek' nevezetesebb és tanúságos körülménnyeivel, az ö erköltsi bélyegeikkel (character) és irásik' történeteivel; mely öszveköttetés, kivált ez utolsó pontokra nézve, *e' jelenvaló éppen azért Filozofusok' és Filozofia' Historiája nevét viselő munkában*, nóha most rövidebben majd hoszabban, de mindég szembetűnő módon érdekeltetett.

4. Légyen minél *részrehajlatlanabb*, úgy hogy a' filozofáló okosságnak az ö észképe' megvalósítására tett törekedéseit, melyek egyes Filozofusok' módszereiben, és alkotmánnyiban, vagy ezeknek töredékiben találtatnak, igazán és a' historiai hittel egyezőleg beszélje elő, 's azokat ne is valamely önkényes és féloldalú mérték szerént

módosittsa 's itélgesse, hanem tulajdon lelkek 's értelmek szerént terjeszsze elő, és belső érdemek —'s foglalatjokhoz képest betsülje, és mél- tassa. —

5. §. *A' Filozofia' Historiája' kútfejei, és nehézségei.*

Ezen Historiának *első rangú kútfejei* a' Filozofusok' irási, melyekben ök, az ö filozofiai törekedésikről, az utánvilágot tudósitották. De mivel sok Filozofusok semmi irásokat nem hagytak, sokaknak sok sőt minden irásik is elvesztek, vagy tsak hijánosan és megvesztegetve jöttek mi hozzánk; 's e' szerént eredeti kútfők részint nem voltak, ha voltak is részint ki száradtak, ha ki nem száradtak is részint megzavartattak: tehát *másod rangú kútfők* gyanánt azon irásokat is használhatni, melyek a' Filozofusokról, és az ö tudományos törekedésikről legalább holmi tudósításokat foglalnak magokba. De ezen külömböző forrásoknak, mind egészben mind egyes részeikben való *hitelességét*, és *épségét* (authentia, et integritas) szorosan megvi'sgálnunk kell, mivel külömben azokat bátorságosan nem használhatjuk, és egyszersmind megtsalattatunk, 's másokat is megtsalunk. Továbbá mindenik Filozofusnak filozofemáit, mint az ö lelke' tsupa belső szerezménnyeit, mielőtt azokat előterjesztenők, magunkban ujra öszveraknunk kell, (reconstruere) még pedig éppen úgy, mint amaz eredetiképpen magában öszverakta volt. Ez pedig magába véve is nagyon elmefeszítő, annyival inkább, ha ama' filozofemák idegen és régi nyelveken irattak, felette bajos dolog, mivel minden filozofiai alkotmány, minden filozofusi főben, és minden nyelven más formát vészen fel. A' honnan a' kútfők' akármely lelkiesméretes használása mellett is a' Filozofia' Hi-

storiája' közelebb említett tulajdonságait egészen elérni szinte nem lehetséges.

6. §. *A' Filozofia' Historiájának haszna, és betse.*

Annak főhaszna már maga magában vagyon. Mert ha a' tudvágy akármely tárgyra nézve is, mely elönkbe ötlik, természetes és szükséges az emberi lélekben: mi lehet természetesebb és szükségesebb? mint az, hogy az értelmi és erköltsi mivelődés' minden baráti, különösön minden filozofálni kivánók, megesmérjék azon törekedéseket, melyeket a' filozofáló' okosság, mint az emberi nemzet' törvényadója, eleitől fogva tett az ö főczéljának elérésére. De éppen ez az esméret azon főczél' elérését is, az öngondolás' felköltése, és az egyenes filozofiai gondolkodásmód' fenntartása által, sokképpen előmozdítja, a' virtust és igazságot megkedvelteti, és a' minden oldalra terjeszkedni kivánó emberi lelket, a' legnemesebb lelkek', emberi nemünk diszeinek társaságában, az ész' és szív mindenféle virágival kedvesen gyönyörködteti, a' gondolatok' és itéletek' külömbféleségével jelesen miveli, gazdagon táplálja, és annak minden erejit munkásságba és gyakorlásba helyhezteti. Semmi a' gondolásbéli hibás lépéseket, féloldalú menéseket inkább nem gátolja, mint a' Filozofia' Historiája, mely által mintegy kéntetünk arra, hogy más gondolók' gondolatalkotmánnyiba béhassunk, az ö nézéspontjaikot sajátinká tégyük, és a' dolgot minden részről megfontoljuk. — A' Filozofia' Historiája felséges oldalról terjeszti elő az okosságot, t. i. *az ö igazságra való isteni törekedésében*, a' nélkül hogy annak gyengeségeit elfedezné, és üres szörszálhasogatásokba elegyedéseit elrejtené. Hiven lerajzolja az emberi vélemények' és költemények' múlékonyságát, és az igaz-

ság' ítéleteinek a' tévelygéssel, és babonasággal való viadalokban hova tovább többre terjedő győzedelmességét. Megtanit ez által, hogy az okosság' jussaiért, búzgó szívvel és tántorithatlanúl hartzoljunk, de az igazságért való búzgolkodásunkban is, hogy igazságot keresve igazságtalanok ne légyünk, a' *szerénységet,* (modestia) *illendőséget* és *emberséget* mindég szemeink előtt tartsuk. Megtanit *Gessner* szerént arra, hogy „az értelmek' (sententiae) véghetlen külömbfélesé-„gében is vagynak némely közönségesek, melyek-„ben tsak nem az egész emberi nemzet megegye-„zik". (Isagoge in erud. univ. 2. Tom. p. 130.) Utoljára a' Filozofia' Historiája az emberiség', tudományosság', mesterség' vallás' és anyaszentegyház', söt a' Statusok' és népek' Historiájával is oly' külömbféle öszveérés' pontjaiban áll, hogy ezeket nem kevesebbé segíti, mint ezektől segittetik. Egy szóval a' Filozofia' Historiája az értelem', és okosság', kintseinek kifogyhatlan bányája, melyben minden keresők a' lelki drágaságoknak ujabb ereire, *az ifjak hasznos, és józan tanuságokra, a' vének vigasztalásra, a' szegények gazdagságra, a' gazdagok ékességre, és mindenek mindenekre találnak.* Cicero szerént „a' ki a' Filozofia' Historiája' tanulására ad-„ja magát, egész életét unalom nélkül töltheti el".

De hogy az, a' mi ily' hasznos és betses, történetesen károssá ne váljék, ne gondoljuk, hogy a' Filozofia' Historiájában mind tsupa kétségtelen igazságokat lehetne találni; a' honnan attól kelleténél többet ne kivánjunk, az előítéleteknek nagy betset ne tulajdonittsunk. Azon igyekezzünk inkább, hogy abban másokkal együtt gondolni, és filozofálni tanuljunk, nem pedig azon, hogy külömböző alkotmányokkal tsak megesmérkedjünk, 's azokból egyet felvégyünk, vagy

mindenekből holmiket kényszerént öszvetarlózunk. Mert így ezen Historiának igaz betsét, és czélját elvesztjük, 's magunk lészünk okai, ha az ingó vélekedések' tengerén, bátorságos útmutató nélkűl ide 's tova hányattatva, végtére az okosságtól eltévedünk, és vagy *vakmerő kételkedésbe*, (Scepticismus) vagy a' *vak és önkényes tudás*' (Dogmatismus) hibájába esünk, és az idegen tekintet' bilintsei közt a' tulajdon gondolást elfelejtjük. —

7. §. *Közönséges, és különös Historiája a' Filozofiának.*

Közönségesnek neveztetik a' Filozofia' Historiája, midőn ez nem tsak az egész Filozofia' minden történeteire kiterjed, hanem tekintetbe vészen egyszersmind minden népeket, tartományokat és időket is, melyekben a' filozofiai lélek' valamely kinyilvánkozása észrevétetett. Minthogy azomban, a' most meglévő segédeszközök szerént, a' Filozofia' Historiáját ezen kiterjedésben tsak valamennyire is kidolgozni alig volna lehetséges: tehát a' közönségesség' észképétől a' legközönségesebb előterjesztések, valamint e' jelenvaló is, távol maradnak. —

Különösnek neveztetik a' Filozofia' Historiája, ha annak történetei kissebb historiai körre szorítatva terjesztetnek elő. Ezen megszorítás eshetik részint bizonyos *filozofiai esméretekre, tanitásokra* és *tanitásmódokra*, részint *személyes hely — és idői körülményekre* nézve: De az e'féle irások nem tartják mindég szorosan ezen különbségeket, hanem igen sokszor öszveelegyítik ama' különböző látáspontokat. Azok közűl némelyek illetik a' különös filozofiai tudományok', mások az egyes tanitmányok', még mások a' különböző iskolák', ismét mások azon férjfiak' Historiáját, kik a' Filozofia' mivelésére nézve magokat ér-

demesítették. Ezen irások közűl némelyek a' Filozofia' Historiáját bizonyos tartományokra és népekre, vagy különös időszakokra, vagy tulajdon más látpontokra való tekintetekben is adják elő. —

8. §. *A' Filozofia' Historiájára tartozó irások' esmértetése.*

Ezek nagyon számosok, és részint *bévezetők*, részint *mellékesek*, részint *előadók*. —

A' *bévezetők* illetik.

1. Annak *megfogását*. — Reinhold über den Begr. der Gesch. d. Ph. — Göss über den Begr. der Gesch. d. Phil. Erlangen, 1794. 8. nebst. Dess. Blicken in das Gebiet der Gesch. und Philos. Leipzig, 1798. 8. — Grohmann über den Begr. der Gesch. der Ph. Wittenberg, 1797. 8. — Boëthius de idea historiae philosophiae rite formanda. Upsal, 1800. 4. — Bachmann über Gesch. d. Ph. Jena, 1811. 1820. 8. Brandis vom Begr. der Gesch. d. Ph. Kopenhagen, 1815. 8. — Ide tartozik ez is: Abh. von Fries: Tradition, Mysticismus, und gesunde Logik, oder über Gesch. d. Philos. —

2. Annak *módszerét*. Garve de ratione scribendi historiam philos. Leipzig 1768. 4. Ugyan tsak tőle: legendorum philosophorum veterum praecepta nonnulla, et exemplum. Leipzig, 1770. 4. Fülleborns Plan zu einer Gesch. d. Ph. nebst Dess. Abhandlung: Was heisst den Geist einer Philosophie darstellen? — Weiss über die Behandlungsart der Gesch. d. Ph. Leipzig, 1799. 8. Kunhardt de fide historicorum recte aestimanda in hist. philos. Helmstaedt, 1796. 4.

3. Annak *hasznát*. Eine unter Zimmermann's Vorsitze vertheidigte Abh. über die Brauchbarkeit der philos. Gesch. Heidelberg, 1785. 4. — Einige allgemeine Resultate aus der Gesch. d. Ph. von Fülleborn in Dessen Beitraegen. St. 4. Nr. 3.

A' mellékesek a' Filozofia' Historiájára nézve, vagy czélszeréntes gyüjteményeket, vagy egy 's más nevezetes megjegyzéseket 's értekezödéseket foglalnak magokba.

Az *előadók:* Bruckeri historia critica philosophiae. Leipzig, 1742 — 67. 6. Bde. 4. Eiusdem institutiones hist. philos. Leipzig, 1747. 8. melyet ujabban kiadott Born ugyan ott, 1790. 8, — Buhle 's Lehrbuch der Gesch. d. Ph. und einer krit. Literat. derselben. Göttingen, 1796—1804. 8. Thle. 8. nebst Dess. Gesch. der neuern Philos. Göttingen, 1800—4. 6. Bde. 8. — Tennemanns Gesch. der Philos. Leipzig, 1796 — 1819. 11. Bde. 8. nints bévégezve. Ugyan tsak tőle: Grundriss der Gesch. d. Ph. Leipzig, 1812. 8. melyet ujabban kiadott Wendt 1825. 8. — Degerando, hist. comparée des systèmes de philos. Paris, 1804. 3 Bde. 8. Ismét 1822 — 3. 4 Bde 8. melyet Tennemann németre fordított, és kiadott Marbourg, 1806 — 7. 2 Bde. Résumé de l' histoire de la philosophie par. P. M. Laurens. Paris, 1826. — Krug's Gesch. der alten Philos. Leipzig, 1815, és 1827.

Ezeken kivűl Fenelon, Meiners, Eberhard, Gurlitt, Ast, Socher, Schaller, Snell, Rixner, és mások részint rövidebb, részint bővebb e'féle nemű munkákat irtak. Vagyon Adelungtól is: Gesch. d. Ph. für Liebhaber, Leipzig. 1786 — 7. 3 Bde. 8. Fülleborntól: Beytraege zur Gesch. d. Ph. Jena, 1796 — 9. 12 Stücke, oder 3 Bde. 8. — Tiedemanntól: Geist der speculativen Philos. Marburg, 1791 — 7. 7 Bde. 8. A' Bayle dictionnaire historique et critique-je is sok ide tartozó esméreteket foglal magába. —

Egyébaránt sok idő tölt el, mig a' Historikusok a' Filozofusok' tsendes munkálódásira figyelmezni kezdettek. — De még attól fogva is, a' régibb időkben a' Filozofia' Historiáját nem úgy adták elő, mint az egész historiai esméretnek valamely, az emberi lélek' munkáiról való különös nemét, hanem a' filozofiai, historiai és másféle írók a' Filozofia' Historiájára tartozó jegyzéseket, és tudósitásokat tsak alkalmatosság szerént iktattákbé az ö munkáikba. — Lassanként kezdették ezen jegyzéseket különös gyüjtemények be öszveszedni, de többnyire vi'sgálat, módszer, és czélarányos elintézés nélkül, mint *Plutarchus, Galenus, Diogenes Laërtius, Stobaeus, Origenes, Simplicius*, és mások. A' régi Filozofia',

és Filozofusok' esmértetésére igen sokat tettek *Cicero*, *Seneca*, *Sextus Empiricus*, *Aulus Gellius*, *Valerius Maximus*, és mások is. Az ujabb időkben a' Historia' ezen részét is, a' kútfők' helyesebb használásával, mind nemesebb, mind kedvesebb historiai irásmódban kezdették kidolgozni. —

9. §. *A' Filozofia' Historiájának felosztása.* Minthogy minden Historia, mint az idősori történetek' öszvesége, szükségesképpen az *időforma* alatt áll: innen azt, azoknak könnyebb ellátásáért, nagyobb és kissebb *időközökre*, vagy *szakaszokra* (periodi) szokták osztani. — Ezen időközöket határozzák bizonyos kitetsző változások, melyeknek' szemlélésén mintegy hoszszasabban múlat az emberi lélek, és melyek éppen azért *nyúgpontoknak* (epochae) neveztetnek. Egy ily fő változás vagy történet *a' Statusok'*, *erköltsök'*, *tudományok'* és *mesterségek' amaz esméretes aláesése*, mely a' keresztény időszámlálás' öt első századjában, Europa', Á'sia', és Áfrika' miveltebb tartománnyiban, a' mennyire ezen világrészekben a' római hatalom kiterjedve volt, eleintén ugyan tsak lássanként és észrevehetlenűl, későbbre pedig a' maga egész nagyságában békövetkezett, 's természetesen a' Filozofiát, és annak tanulását is, a' közönséges éjszakába borította, és mintegy a' 15-*ik* századig fogva tartotta. Egy ily' fő történet *az emberi okosságnak ezen közönséges álomkorságból esett felébredése*, midőn ha szinte lassanként, 's észrevehetlenűl is, magát ujabb életre felemelte, és az alkotmányos egységre törekedvén, az esméretek' okait, törvénnyeit és határit szabadabban, 's mindég méjjebben vi'sgálni elkezdette. — E' szerént, valamint egyáltaljában a' *Tudományok'*, úgy különösön a' *Filozofia' Historiájára* nézve

is három nagy időközöket külömböztetünk meg, 's e'hez képest elosztjuk is ezt *RÉGI, KÖZÉP* és *ÚJ FILOZOFIA' HISTORIÁJÁRA.* De ezek közűl most tsupán az első a' mi tárgyunk, melly kezdődik Kr. e. 1250 eszt. és mégyen Kr. u. 550-*ig.*

MÁSODIK TZIKKELY.

BÉVEZETÉS A' RÉGI FILOZOFIA' HISTORIÁJÁBA.

ELSŐ PONT.

Rövid elnézése némely régi népek' vallásos és filozofiai szemlélődéseiknek (barbarica philosophia)

10. §. *Ezeknek közönséges méltatása, és megitélése.*

Nóha a' *Görögökön*, és *Rómaiakon* kivűl a' Régiség' némely más nem egészen bárdolatlan népei közt is voltak oly' férjfiak, kik elmélkedéseikkel a' közönséges tapasztalás' körét meghaladták, és részint a' *dolgok' erdetéről* és az *Istenségről*, részint az *ember' kötelességeiről* és *jussairól* oly' megfogásokat és itéleteket formáltak, melyek a' filozofáló okosság' tulajdonképpen való tanitmánnyaihoz valami részben hasonlítottak: mindazáltal az ö tudománnyok részint *költeményes előterjesztésmódokban* állott, melyeket nem annyira a' filozofáló okosság, mint sokkal inkább a' termesztő képzelődés hozott elő, részint némely *mathematikai — fizikai esméretekben*, de a' melyeket igaz filozofiai lélek át nem hatott, részint utoljára a' *józan értelemnek, és erköltsi érzésnek kimondásaiban*, melyek most úgy jelentek meg, mint *világi eszesség'* vagy *böltses-*

ség' rendszabási (regulae prudentiae politicae), majd mint valamely *szerzett* (positiva) *törvényadás' parantsi*, a' nélkül, hogy magossabb okfőkből lehozattak volna. De azon népeknek és az ö legjelesebb férjfiaiknak lelki munkásságaikról tudósító emlékek többnyire erdetökre nézve oly' bizonytalanok, minémüségökre nézve oly' hijánosok és úgy megvesztegetve is vagynak, hogy éppen azért ök a' tulajdonképpen való Filozofia' Historiájában helyet nem találhatnak. Emlittetnek tsak ugyan itt a' *Bévezetés*ben e' következő régibb népek.

11. §. *Égyiptomiak.*

Az *Égyiptomiak* miveltségök' régiségéért, 's minden intézetjeik' tulajdon voltáért emlékezetet érdemelnek. Nálok minden tudományosság, különösön az úgy nevezett *szent jegyekkel való írás* (hieroglypha) főképpen a' Papok kezében volt. Azt írja *Plato*, hogy egy vén *égyiptomi* Pap, *Solon*hoz, midőn ez *Égyiptom*ban volna, és régi görög történeteket beszélne, így szollott: „oh *Solon*! *Solon*! Ti még mind tsak gyerme„kek vagytok, egy *Görög* sem régi. 'S midőn „kérdené *Solon*, mit tenne az, így felelt a' Pap: „Ti mind ifjak vagytok lélekben, mert nem bir„tok semmi régi tudománnyal, vagy az idő ál„tal megőszült esmérettel": *Plato Timaeus p.* 524. *ed. Mars. Ficin.*

De miben állott az ö titkosabb tudománnyok azt már ma, az emlékek' nem léte miatt, bizonyossággal meghatározni nem lehet. Hihető, hogy az a' népvallásra vitetett, mely a' tsillagok', bizonyos állatok' és növevények' tiszteletét foglalta magába. De ez a' vallás igen babonás volt *Juvenalis* szerént:

„Esztelen *Égyiptom*, minden jól tudja miféle
„Durva tsudákat imád és tiszteli a' *krokodílust*

„Egy rész, a' más fél a' *kigyót* nyeldeklő *ibistől*
„*Kerkopithéknek* tündöklik szent képe aranyból.
„Itt *matskákat*, amott *halakat* tisztelnek a' népek.
„A' *kutya* szent állat, nem szenteli senki *Diánát*.
„*Pár's vőrőshagymát* megszegni harapni gonoszság.
„Oh szent nemzetek! a' kiknek kertjikbe teremnek
„Istenek. A' *gyapjas barom* ott nem lát soha asztalt,
„És a' *ketskék' ollóját* lenyakazni tilalmas.
„*Emberhúst szabad enni.* "'s. a'. t. sat. 15. v. 1. et ss.

Jegyzés. Ibis égyiptomi fekete *gólya*, kigyókkal él, mely mikor szorulása van hoszszú orrát telę vészi vizzel, 's azt az alfelébe béönti; a' mi adott alkalmat a' klisztirek feltalálására. Plut. T. x. p. 57. de solert. animal. ed. Reisk. Kerkopithekos farkas majom. *Kerkos* fark — *pithekos* majom görögűl. —

Tsakugyan az *Égyiptomiak*nak fő Isteneik voltak *Osiris* és *Isis*, amaz a' nap- ez a' hóld-esztendő' szerzője, vagy mind kettő a' természet' nemző erejének képviselője, és ezeknek fia *Horus*, mint a' nap és hóld által okoztatott időváltozások' személyesse, kitől függ a' nemző erők' mivelősége is. *Herodotus* szerént az *égyiptomi* Papok tanitották legelébb a' *lélek' halhatlanságát*, melyel a' lelkek' vándorlásáról való vélekedést öszvekötötték, és azt tartották, hogy az ember' lelke lassanként minden szárazi, vizi és levegői állatok' testeit átvándorolja, mely vándorlás alatt mintegy 3,000 esztendő telnék el. —

Úgy tetszik, hogy a' föld' minémüsége és az égaly, hol soha eső nem esik, és a' *Nilus*' kiáradása adja meg a' szükséges termékenységet, főtudománnyá' tette az *égyiptomi* Papoknál a' *Földmérést*, *Tsillagtudományt*, melyekhez köttetett a' *tsillagokból való jövendőlés* és más babona is, melyre az *Égyiptomiak* egyáltaljában hajlandók voltak. Gyakorolták az *Orvostudományt* is, és nékiek voltak legelébb Könyvhá-

zaik, melyeknek ezen felyűlirása volt: *a' lélek' orvosságtárja.*

Tsak ugyan nem igen sok lehetett az, a' mire az *Égviptomiak* a' tudományos tudásnak már említett, és más ágaiban is mentek, mind a' mellett is, hogy a' *Görögök* hozzájok útazgattak.

Nevezetes azon felyűlírás is, mely volt a' *saisi* templom' homlokán: *Én vagyok mind az a' mi vagyon, volt és lészen, és az énfátyolomat soha egy halandó is felnem fedezte.* —

Az égyiptomi böltsességről láthatni: Aegyptiaca, seu veterum scriptorum de rebus Aegypti Commentarii, et fragmenta. Ed. F. A. Stroth. Gotha, 1782 — 3. 2. Th. 8. — Manethonis Aegyptiaca, Josephus — Syncellus — és Eusebiusnál töredékekben. Kiadta Scaliger az ő temporum thesaurus-sában. Leiden, 1606, és 1658. Fol. — Plutarchi de Iside et Osiride, lib. gr. németre forditotta Semler, Breslau, 1748. 8. — Meiners Versuch übe die Religionsgeschichte der aeltesten Völker, besondersr der Aegyptier Götting, 1775. 8. — Moritz's symbolische Weisheit der Aegyptier aus den verborgen sten Denkmalen des Alterthums. Berlin, 1793. 8.

12. §. *Fénicziaiak vagy Fénikszek* (Phoenices)

A' *Fénicziaiak* kereskedő nemzet lévén, mint egy csatornául szolgáltak, melyen az esméretek, mesterségek és tudományok szélesen elterjedtek. Ők találták fel a' *betükkel írást*, mely különösön egy *Thaut* vagy *Thot* nevű embernek, kit némelyek *Hermes Trismegistussal* egynek tartanak, tulajdonítatik. — *Lucanus* szerént L. 3. v. 220 — 1.

„Hogy ha hiszünk hírnek *Fénikszek* voltanak elsők,
„A' maradandó szót kik durva betükbe leírták. —

Ők találták fel az *üvegkészítést, bársonyfestést, vászonszövést.* Az Isteneknek emberekkel is, különösön gyermekeikkel áldoztak. Minthogy fő törekedések a' kereskedés volt, mely öket *Britanniáig*, és hihetőleg *Amerikáig* is elhajtotta: innen a' tudományosság, a' *Hajómesterséget*;

Tsillagtudományt és *Számvetést* kivéve, nem igen lehetett nálok szembetűnővé. A' Kr. e. mintegy 1,200 esztendővel élt *Sanchoniaton'* és *Moschus'* Historiája és filozofémái még nagy kétség alá vagynak vettetve. —

13. §. *'Sidók.*

Nóha a' *Sidók* közt sok tapasztalással teljes elmélkedő és bölts férjfiak vóltak, mint az ö törvényadójok *Moses*, ki 1,470 eszt. élt Kr. e. a' *Job* könyve' irója, és *Salamon* Király, ki 1,000 eszt, élt Kr. e. az ö úgy nevezett *Profétáik* és más *röviđ mondásos erköltstanítók* (sapientes sententiarii): mindazáltal a' Filozofiával tulajdon értelemben, tsak a' később időkben, a' *Görögök* és *Rómaiak* által esmérkedtek meg. A' honan az ö Filozofia' mivelésébe való részvételekről tsak meszsze alább szólhatni.

14. §. *Chaldéusok.* (Chaldaei).

Ezek tsillagimádók és tsillagvi'sgálásból jövendőlők voltak, a' minek oka nagy részint az ö tartományok térfekvése. — A' honnan a' tsillagimádás *Sabaeismus* név alatt ismét előjött. Az a' tudós osztály, mely különösön viselte a' *Chaldéusok'* nevét, tsillagtudományi vi'sgálódásokkal foglalatoskodott, és az ezekből való jövendölés' böltsességének, másokat kirekesztő, birtokában képzelte lenni magát. Későbbre ezen *Chaldéusok* a' *Magusok*tól el nyomattak, és alávaló jegy — 's álommagyarázokká lettek. — A' *Berosus Kosmogoniája* idegen eredetre mútat, valamint az úgy nevezett *chaldéai jövendölőszékek* (oracula) is. — Lásd *Diod. sic. biblioth.* II. 29. *Sext. Emp. adv. math.* L. *V.* Cic. *de divinat.* I, 41. II, 42. 43. 46. 47. *'s. a' t.*

15. §. *Persák.*

A' régi *Persák*, és velek atyafias *Baktrusok* és *Medusok*, mint más napkeleti népek,

az ö Papjaik', az úgy nevezett *Magusok'*, vezérlése alatt voltak, kiknek böltsessége *Magiá*nak is neveztetett. „Senki a' *Persák*nál Király „nem lehetett, mig a' *Mágusok* tudománnyát „előre meg nem tanúlta. Ezek az övéik' holttes„teit addig eltemetni nem szokták, mig a' va„daktól szét-nem szaggattattak. Ezen *Magusok'* „jóvallására gyújtatta fel *Xerxes Görögország'* „templomit, mivel kőfalak közé rekeszte„nék az Istenéket, kik előtt mindeneknek nyitva „és szabadon kellene lenni, és kiknek az egész „világ templomok és házok". Cic. *div. I*, 41. *Tusc.* I, 45. *Leg.* II, 10.

Ezen Papok közűl való vólt *Zoroaster* is, mely név *fénylőtsillagot* tészen. Ez élt Kr. e. mintegy 600 eszt. és a' mint mesélik születésekor nem sirt, mint más gyermekek, hanem nevetett. Ö tartatik a' *Magia* főszerzőjének, nóha mint némelyek vélik nem ö hozta bé azt, mint új tudományt, hanem mint régit tsupán mégjobbitotta. —

Úgy tetszik, hogy a' régibb *Persák* a' *mennyet* és *tsillagokat*, különösön a' *napot* és *hóldat*, megint a' *természet' éltető erejit* vagy az *elemeket* (elementa) különösön a' *világosságot* és *tűzet* imádták. A' honnan ök *tűzimádóknak* (pyrolatra) is neveztetnek. De hihető az is, hogy azon tűz, mely az ö oltárjaikon égett erdetiképpen tsak jegye volt az Isteninek, későbbre pedig a' néptől, melynek babonássága a' jegyet a' jegyzett dologgal mindenütt és mindenkor feltseréli, Istenség gyanánt tiszteltetett. —

Ellenben a' *Zoroaster* tanítása szerént, mely a' *Zendavestá*ban vagy az *Életszavá*ban adatik elő, „a' dolgoknak öröktől fogva két okfejei (prin„cipium) voltak, egy *jó*, *Ormuzd* és egy *roszsz* „*Ahriman* név alatt. *Ormuzd* ama' tiszta és

„végetlen világosság, minden jónak teremtője, „*Ahriman* ama' tisztátalan setét valóság és szerző- „je minden roszsznak a' világban, melynek uradal- „ma felett ketten egymással viaskodnak. — Igaz u- „gyan, hogy eleintén *Ahriman* is világos jó va- „lóság volt, de megirigyelvén *Ormuzd*nak na- „gyobb világosságát, az által lassanként meg seté- „tedett, és így *Ormuzd*nak ellenségévé vált. Vég- „tére tsakugyan a' kettő közti viadal megszűnik, „és *Ahriman Ormuzd*hoz viszszatér; ekkor az „*Ormuzd* uralkodása közönséges lészen, és min- „den roszsz a' Világból elenyészik. E' szerént ez „a' tudomány nem lett volna egyéb, hanem *theo- „logiai Dualismus*, hasonló a' *Manichaeismus*- „hoz, mely talán maga is abból származott.

„Vagynak jó és gonosz lelkek nemi külömb- „séggel; az emberi lelkek a' testel való egyesülés „elött teremtettek *Ormuzd*tól, az égben lakoz- „nak, és mint emberek *Ormuzd*nak, vagy *Ah- „riman*nak szolgálnak; a' halál után egy késfok- „nyi szélű hídon, mely *Tshinevad* hídjának ne- „veztetik, kell átmenni minden lelkeknek egy „iszonyú setét mélység felett, melynek kénkővel „és fekete vérrel tajtékzó habjaiban kinlódó em- „berfők fúladoznak, és tsontvázak zörögnek. A' „jók a' hídon szerentsésen átmenvén, boldog lak- „helyekbe érnek; a' gonoszok pedig a' poklokra „aláesnek."

A' *Zoroaster* tudománnya nagyon elterjedt, és a' *Dœmonologia* 's *Magia* által nagy befolyású lett. —

Zend- Avesta, ouvrage de Zoroastre, contenant les idées théologiques, physiques, et morales de ce législateur, les cérèmonies du culte religieux qu' il a établi, et plusieurs traits importans relatifs à l' ancienne hist. de Perses, trad. sur l' original Zend avec des remarques, et plusieurs traités par Anquetil du Perron. Paris. 1771. 2. Bde. 4. — Németül Kleukertől.

Riga, 1776 — 8. 3 Thle. 4. — Meinersii Commentatt. III. de Zoroastris vita, institutis, doctrina et libris. Thomae Hyde historia religionis veterum Persarum, eorumque Magorum Oxonii, 1760. — Rhode, die heilige Sage, und das gesamte Religions – system der alten. Bactrer, Meder, und Perser, oder des Zendvolkes. Frkf. a. M. 1820. 8. 's. a'. t.

16. §. *Indusok.*

Az *Indusok*, egy hihetően legrégibb nép a' régi világ' népei közűl, jó elein kimútatták magokat *a' mesterségek, szerzésmód, pallérzottság* és *tudomány* által. A' honnan sokan minden emberi böltsesség', 's következőleg a' Filozofia' erdetét is *Indiá*ban keresték. Sok görög Filozofusok útazgattak is hozzájok, hogy a' böltsességet a' legrégibb és erdetibb forrásból meríthessék. De már ma szinte lehetlen megválasztani az *indiai* böltsességben azt, *mi volt az eredeti indiai*, és *mi az a' mit az Indusok lassanként más népektől és bévándorolt idegenektől átvettek?* Mert ott is, mint egyebütt a' földiek és idegenek az ö vélekedéseiket és szokásaikot nagyrészint áttserélték és öszveelegyítették. Különösön *Nagy Sándor*tól fogva az *Indusok* a' *Görögök*kel megesmérkedvén az *indiai* és *görög* böltsesség mintegy öszveolvadott.

Az *Indusok'* erdeti böltsessége a' Papoknál volt, kik ott, mint szintén ma is, különös osztályt formáltak és a' titkok' fátyola alá rejteztek. *Du bois Missionarius, ki* 30 *eszt. tovább lakott Ostindiá*ban, azt írja egy levelében, hogy az *Indus*ok két szakaszokra oszolnak: *tsalókra* és *tsalattakra*. Amazok a' *Brahminok* vagy a' *Papok*, ezek pedig a' *többi nép.* — *Krugs Kirchenverbess. Leipzig.* 1826. —

A' *Görögök* és *Rómaiak* az *indus* böltseket *Gymnosophistáknak*, az az *meztelen böltseknek* nevezték. *Cicero* szerént „*Indiá*ban a' böltsek mez-

„telen járnak, és a' havakat 's tél' hidegét fájda-
„lom nélkül szenvedik, 's midőn a' tüzre adják
„magokat nyögés nélkül oda égnek" *Tusc. V.* 27.
Plinius szerént „az *indus* böltsek nap' feljö-
„tétől fogva naplementig, szemeiket a' napra me-
„resztve, lábaikat egymással váltogatva állonga-
„nak a' forró fövényben." *Hist. nat.* 7. 2.—
Origenes szerént ezen böltsek azt tartják,
„hogy az Isten a' léleknek a' testet köntösül adta,
„azért meztelen kellene járni. Ezen testel pe-
„dig szűnetleni hadakozásban vagynak. Minden.
„halandók az ö vérszerénti ellenségeiknek, u. m.
„torkoknak, hasoknak, nemzőrészeiknek, harag-
„joknak, vigságoknak, fájdalmoknak, kivánságik-
„nak 's több eféléknek rabjai. Tsak azoknak le-
„het szabad járulások Istenhez, kik amazokon
győzedelmeskedtek. — *Philosophumena c.* 24.

Nevezték öket *Theosophusok*nak is, mely nevezet valamely *magasabb természetfeletti Istentudomány*ról *képzelödő, tsudatévő es szemfényvesztő böltseket* jelent. Ezen böltseknek egyike volt *Kalanus*, ki *N. Sándor*t az indiai hadvitelben (expeditio) egy ideig kisérte, 's végre magát nagy elmetsendel megégette. (Cic. de Div. I, 23. Tusc. II, 22.) Sokkal régibbek és hiresbek voltak *Menu*, ki *Zoroaster* elött élt, és az egy Istenbe való hitet *Indiá*ban legelébb tanitotta, és *Budda*, ki mintegy 2,000 eszt. élt Kr. el. és *egy Szüznek oldalából született.* (Hieronym. adv. Jovin. I, 42.) Azt mondják, ez azt tanitotta, „hogy a' legfőbb boldogság áll a' telyes
„érzéketlenségben (absoluta apathia s. indolentia),
„és hogy éppen ebben állana a' legfőbb va-
„lónak, és minden kegyeseknek is halálu táni bol-
„dogságok; tanitotta a' lelkek' vándorlását, és
„tilalmazta ez okból az állatok megsértését". —

Az *indus* böltsek nem is egyféle vélekedé-

süek. Két fő osztályt külömböztetnek meg köztök *Brahmanok* (Brachmanok, Braminok) és *Samanok* (Schaminok, Sarmanok) neve alatt, de melyek ismét sok mellék részekre szakadnak: innen az ö könyveikben igen külömböző előterjesztések vagynak u. m. *realisticusok, idealisticusok, materialisticusok, spiritualisticusok, theisticusok, pantheisticusok*, még olyak is, melyek az *általános ugyan azonság' alkotmánnyához* (systema identitatis absolutae) közelítnek. —

A' még most *Indiá*ban leguralkodóbb Vallástudomány ez: Vagyon egy fő, semmi megfogásba nem fogható való, mely némely írásokban *Adim'*, másokban *Akber'* vagy *Akhar*nak neveztetik. Ez a' való, öröktől fogva az önszemlélésbe merülve, teremtő szóva által, szüntelen tartó kifolyásoknál fogva, származtatott vagy folytatott ki magából mindent; a' honnan mint teremtő erő *Brahma*nak, mint megtartó erő *Wischnu*nak, és mint szétrontó vagy formákat átváltoztató erő *Schiwa*nak neveztetik; innen van az *indiai szent Háromegység*, (Trimurti). Ez a' tudomány sokat beszél továbbá a' *Wischnu*nak számtalan emberi és állati formákra átváltozásiról vagy megtestesülésiről, a' jó és rosszs lelkekről, (Dews) az emberi lelkek' előleges létéről, (praeexistentia) valamint azoknak eleséséről, testi világba vándorlásáról, és valamely purgátoriumi tűz általi megtisztittatásáról. De mind ezekből, melyeket mint mondják isteni kijelentésből vagy valamely magasabb íhlésből beszél, úgy látszik, hogy éppen nem bír valamelly filozofiai, hanem tsak költői mesés tulajdonsággal.

Az *Indus*ok' erköltsi rendszabásai nagyobbára az ö nemes szelid és jámbor indulatjok' bélyegét viselik, 's részint a' lelkek' vándorlásá-

ba való hit által határoztattak meg. Némelyek közűllök azt tartják, „hogy a' böltseknek ágya „a' föld, párnája a' karjai, fedezője az ég, le„gyezője és hivesítője a' szél, gyertyája a' hold, „felesége a' tiszta szív. — *Bruckeri Hist. Phi„los. p.* 862. —

Az *Indusok'* tudománnyáról bövebben láthatni ezekben:

L' Ezour Vedam ou ancien commentaire du Vedam, contenant l' exposition des opinions religieuses et philosophiques des Indiens; trad. du Samscretan par un Brame, revu et publié avec des observations préliminaires, des notes et des éclaircissemens. Yverd, 1778. 2. TT. 12. Németűl Ith-től. Bern, 1779. 8. — Sammlung asiatischer originalschriften. Zűrich, 1791. 8. Specimen sapientiae Indorum veterum edidit Stark. Berl. 1697. 8. — Iths Sittenlehre der Braminen oder die Religion der Indier. Bern u. Lpz. 1794. 8. — Fr. Schlegel über die Sprache und Weisheit der Indier. Heidelb 1808. 8. 's. a'. t.

17. §. *Tibetiek, Sinák.*

*Tibet*nek nagyobb részében tisztelik a' *Dalai Lámát*, mint megtestesült Istent, ki egyik teste' halálakor más testbe költözik, és egyszer'smind lelki és világi fejedelem, Föpap és Király, nóha 1,752 fogva a' *sinai* Császártól tétetik. A' *tibeti* vallás az *indiai* hitből eredett, mely egy hármas formában magát kijelentő Istenséget, és annak különösön a' második személynek sokféle megtestesűléseit vészi fel. Különböző költeményeik vagynak a' dolgok' származásáról és lelkek' vándorlásáról. — *Lásd Hülmann's krit. Versuch über die lamaische Religion.*

A' *sinai* böltsességet vagy Filozofiát nagyon magasztalták ugyan a' *Missionariusok* és *Jézuiták*, kik *Sinában* a' kereszténységet hirdették, és más útazók is, de az még is nagyon kétes dolog. Annyi bizonyos, hogy a' *Sinák'* népvallása az ég', tsillagzatok' és személyesitett ter-

mészeterők' tiszteletében áll, és az *Astrologia* — *Magia* — es *Daemonologiá*ból való babonás gondolatokkal megelegyittetett. Igaz, hogy a' *Sinák* keleti *Ásiá*ban a' legrégibb és miveltebb Nép, kiknek politikai erköltsi és vallásos mivelődésökre nézve, már Kr. e. több mint hat századokkal *Laokiun*, *Fo*, *Confucius* és *Memcius* magokat nagyon érdemesitették: de mivel ök századoktól fogva a' miveltségben elébb nem mentek, és nagyobbára vastag babonaság' rabjai: innen látni való, hogy az ö úgy vélt böltsességöket igaz filozofiainak éppen nem tarthatni. *Laokiun*ról tanitvánnyi azt is mesélik, hogy az *anya oldalán bútt volna ki.*

Hogy erköltsi mivelődésök is szintoly' roszsz lábon áll, mint a' filozofiai, kitetszik egy 1827 fogva *Canton*ban, *Sinái*ban megjelenő *britanniai* ujság (Canton — Register) tudositásiból, melyek szerént „nints a' világon egy valamennyire mivelt nép is, mely erköltsi tekintetben „a' *sinai*nál méjjebben alásüjjedt volna. — Mert „mind a' mellett is, hogy a' *bambusnád*, *melyel* „*szokták verni Sinában az embereket*, *uralkodik* „*mindenütt ezen mennyei országban:* az atya — „anyagyilkosság, gyermeköléseк, paráznaság és „vérfertés, (incestus) gyujtogatás, ragadozás, „mindenféle tsalárdságok, hamisesküvések, ha„misvádak és bizonyságtételek minden rendűek „közt tsak nem mindennapi dolgok". Ennyire lealatsonit a' kényuralkodás akármely népet is. — *Krugs philos. Lexicon art. sin. philos.*

Jegyzés. Nagy akadálya a' Sinai mivelődésnek az is, hogy nékiek a' 25 betük helyet 80,000 jegyeik vagynak, melyek mind szótagokat (syllabae) és ezek szókat jelentenek. Ki győzi ezeket megtanulni, érteni és irni? —

Lásd Sinensis imperii libri classici sex, e sinico

idiomate in lat. traducti a Franc. Noël. Prag, 1711. 4. — Confucius Sinarum philosophus, s. scientia sinensis lat. expos. Par. 1687. Fol. — Dressleri compendium Confucii vitae et doctrinae. Lpz. 1701. 4. — Bülfingeri spec. doctrinae vett. Sinarum moralis et practicae. Frkf. M. 1724. 8. — Carpzovii Memcius, s. Mentius Sinensium post Confucium philosophus. Lpz. 1743. 8. sat.

18. §. *Gallusok, Germanusok.*

„A' régi *Gallusok*nál a' böltsek kik az ö „Papjaik voltak, 's kikhez járt az ifjak' sokasága „is tanulni, *Druidák*nak (Druides) neveztettek, „és nagy betsületbe tartattak. Ezek akárkit is, „ha az ö rendeléseknek nem engedett az áldo„zatoktól eltiltottak, mely büntetés nálok leg„terhesebb volt. Az ilyeket istentelenek' és go„noszok' számába tették, mindenek kikerülték, „velek nem találkoztak 's nem beszéltek, hogy „a' társalkodásból valami roszsz reájok el „ne ragadjon. Volt köztök egy első, ki leg„nagyobb tekintettel birt 's. a' t. A' *görög* nyelvet „és írást a' *Massiliaiak*tól vették, kik *Joniá*nak „*Phocaea* nevü városát elhagyván, *Délgalliá*ba „telepedtek vala meg."

„A' *Druidák* igen sok verseket tanultak meg„némelyek közüllök 20 eszt. is tanulás alatt vol„tak. Nem tartották szabadosnak írásba venni „a' miket tanultak, nóha egyéb magános és kö„zönséges dolgaikban *görög* írással éltek. En„nek oka az, mivel nem akarták, hogy tudomán„nyok a' nép közé kimenjen, és hogy, keve„sebbet bizván az íráshoz, annál inkább ügyel„jenek az emlékezetre. Föképpen azt akarták „elhitetni, hogy nem halnak meg a' lelkek, ha„nem egy testből másba mennek által, 's azt vél„ték, hogy így, a' halálfélelmet meggyözvén, „nagy ösztönt adnak az erényre. Ezenkivül so„kat beszéltek az ifjuságnak a' tsillagokról, azok-

„nak mozgásáról, a' világ' és föld' nagyságáról, a' „halhatlan Istenek' erejéről és hatalmáról.“ —

„A' *Gallusok* nagyon babonások voltak. Mi„kor terhes nyavalyákban, veszélyekben 's. a'. t. for„gottak, emberekkel áldoztak, vagy még mago„kat is áldozatúl igérték, úgy vélvén, hogy a' „halhatlan Istenek' felségét másképpen meg nem „engesztelhetik, hanemha emberéletért emberé„lettel fizetnek. Iszonyatos nagyságú képeket al„kottak, melyeknek üres tagjait megtömték élő „emberekkel. Azután meggyujtották ezen ké„peket, és a' bennlévőket megégették. Leg„kedvesebb dolognak tartották az Istenek előtt, „ha olyanokkal áldozhattak, kik lopásban, tolvaj„ságban vagy más bűnben találtattak. De mi„dőn e'félék nem voltak az ártatlanokat sem ké„mélték meg az áldozattól.“

„Isten gyanánt tisztelték főképpen *Merku„riust*, kit a' mesterségek' feltalálójának, az ú„tak' vezérének, pénz', nyerekedés' és keres„kedés' igazgatójának tartottak. Ezután *Apollot*, „ki a' betegségeket előzte, *Jupitert*, ki a' men„nyeieken uralkodott, *Márst*, ki a' hadakat ve„zérelte, *Minervát*, ki a' kéz- és mestermíveket „feltalálta. — Egyebekben is az a' vélekedésök „volt ezekről, a' mi más nemzeteknek.“ — *Jul. Caes. de B. G. L.* 6. c. 13. *seq.*

„A' *Germanusok* ezen szokástól sokban kü„lömböztek. Mert nálok sem *Druidák*, sem ál„dozatok nem voltak. Istenek' számába csak a„zokat tették, kiket láttak és kiknek ereje ál„tal nyilván segittettek, a' *Napot*, *Vulkánust* és „*Hóldat*, a' többeket még hirből sem hallották.“ — *Caes. de B. G. L.* 6. c. 21. —

„Az Istenek közül főképpen *Merkuriust* tisz„telték, kit bizonyos napokon emberi áldozatok„kal is engesztelni szabad volt. *Herkulest* és

„*Márs*t megengedtetett állatokkal engeszteltek; „a' *Svévusok*' egy része *Isis*nek is áldozott. A' „mennyeiek' nagyságáért nem tartották illendő- „nek azt, hogy az Isteneket kőfalak közé szorit- „tsák, vagy emberi ábrázat' formájára hasonlit- „tsák. Azoknak tiszteletére berkeket szenteltek." *Tacit. Germania c.* 9.

MÁSODIK PONT.

A' RÉGI FILOZOFIA' HISTORIÁJA' MEZEJÉNEK MEGHATÁROZÁSA. —

19. §. *Görög-római Filozofia.*

A' mennyire a' mi nemünk' Historiája terjed, a' Régiségnek tsak két népei találtatnak, úgy mint a' *Görögök* és *Rómaiak*, kiknél igaz filozofiai miveltség volt. Mert a' köztök támadt Filozofusoknak mind tulajdon irásikból, mind pedig a' róllok, és az ö filozofiai törekedésikről való tudósításokból nyilván kitetszik, hogy ök a' lelki munkásságnak magasabb poltzára emelkedtek, és nálok a' lélek igaz filozofiai intézetet vett vala magának. A' *görög* és *római* Filozofusok a' Filozofiát úgy mivelték, mint magában fennálló egészet, mint bizonyos határok közé rekesztetett tudományt, mely más népeknél *Poësissel*, *Vallással* és *Politikával* úgy össze-vegyitve és olvasztva volt, hogy az éppen azért ezen tárgyaknak semmi szabad szemlélésére nem juthatott, és az emberi esméret' körében semmi meg-határozott álláspontot nem nyerhetett. —

Minthogy e' szerént *igaz filozofiai törekedéseket*, vagy *Filozofiát*, mint *Filozofiát*, tsupán a' *Görögök*nél és *Rómaiak*nál találhatunk: innen a' régibb Filozofia' Historiáját is tsupán a' *görög-római Filozofiára* szoritjuk főképpen, nóha azt is, a' mit más népek filozofiai tekintetben kissebb nagyobb mértékben tettek, egészen el nem mellőzhettük. —

De minthogy a' *Rómaiak* tsupán a' *Görögök* által, kik öket mind tudományi mind mesterségi tekintetben meszsze feljűl haladták, vitettek a' filozofiai vi'sgálódásokra, 's minthogy ök ezekre nézve is mindég tsak a' *Görögök*' nyomdokiba léptek, következőleg többet tettek a' filozofiatanulás' terjesztésére, mint magának a' Filozofiának ki mivelésére: innen a' régibb Filozofia' Historiájában, mind az időre mind a' rangra nézve a' görög Filozofusokat, és az ö tudományos törekedéseiket veszszük főképpen tekintetbe, sőt még az idöszakok' meghatározásában is különösön arra figyelmezünk, hogy a' filozofáló okosságnak a' *Görögök* közti kifejtődése minémű menetelt vett magának.

20. §. *A' régi Filozofia' Historiájának szakaszokra osztása.*

A' régi Filozofia' Historiájában, mely kezdődik Kr. el. 1,250 eszt. és végződik Kr. után 550 eszt. *hat szakaszokat* lehet felvenni. Ezek közűl mindenik egy időközt foglal magába, mely alatt a' filozofáló okosság, az ö kifejtődésére nézve, szembetűnő elő- vagy viszszamenetelt tett. Az *első* magába foglalja a' *Görögök' filozofiai előidejét*, vagy azon hoszszú időközt, melyben a' filozofáló okosság még semmi tudományos intézetet nem vett vala, de mégis már a' *Poësis*' és *Vallás*' kezét fogva, határozatlan sajdításokban és jelentős költésekben valamely a' maga czélját

arányzó, nóha öntudástalan törekedést nyilatkoztatott ki. A' *második szakasz* magába foglalja a' *Filozofia' kitsirázásidejét*, vagy azon időközt, melyben a' filozofáló okosság tudományos intézetet kezdett venni, és már néhány oskolákat hozott elő, melyek meghatározott filozofiai főkérdéseknek (problemata) megfejtésével foglalatoskodtak. A' *harmadik* magába foglalja a' *Filozofia' legszebb virágzásidejét*, vagy azon időközt, melyben a' filozofáló okosság a' Filózofiának egész tartományát átölelvén, a' maga erejét, sokféle tudományos formákban és módszerekben nagy hatósággal megpróbálta. A' *negyedik* magába foglalja a' *Filozofia' terjedésidejét*, vagy azon időközt, melyben a' filozofáló okosság magát ama tudományos formákban és módszerekben megszűnés nélkül gyakarolta, és melyben a' filozofiatanulás a' *Görögöktől* más népekre is, különösön a' *Rómaiakra* általment. Az *ötödik* magába foglalja a' *Filozofia' lassankénti aláesésidejét*, vagy azon időközt, melyben a' filozofáló okosság, részint a' *zabolátlan kétségkorság* (Scepticismus) részint a' *különnemü okfők* és *tanitásmódok mind inkább inkább harapozó összveelegyítése* (Syncretismus) miatt, a' maga kifejtődésútjában már szembetűnő viszszalépéseket tett. — A' *hatodik* utoljára magába foglalja a' *Filozofia' elenyészésidejét*, vagy azon időközt, melyben a' filozofáló okosság magát mindenféle rajoskodó képzelményektől elfoglaltatni engedte, és idegen tekintet' hatalma alá vettetvén, a' maga tulajdonképpen való erejét és intézetét lassanként elvesztette.

21. §. *A' régi Filozofia' Historiája' hat szakaszinak időszerénti meghatározása.*

Az *első szakasz*, mely a' Filozofiára nézve *kezdő* vagy *próbálgató* szakasznak neveztethetik,

kezdődik a' legrégibb Költőkön, és mégyen az úgynevezett hét böltsekig, vagy *Orpheus*tól *Solon*ig, tehát mintegy 1,250 tőlfogva 600 *ig* Kr. előtt, és tészen 650 esztendőt.

A' *második*, mely a' Filozofiára nézve *kifejtődésbe indító* szakasznak neveztethetik, kezdődik *Thalesen* és mégyen *Sokrates*ig, tehát mintegy 600 *tól* fogva 400 *ig* Kr. előtt, és tészen 200 esztendőt.

A' *harmadik*, mely a' Filozofiára nézve *találó* vagy *erdetî alkotmányokat alapító* szakasznak neveztethetik, kezdődik *Platon* és mégyen *Zeno*ig, tehát mintegy 400 tólfogva 260 *ig* Kr. előtt, és tészen 140 esztendőt.

A' *negyedik*, mely a' Filozofiára nézve *tovább kifejtő és terjesztő* szakasznak neveztethetik, kezdődik *Arkesilason* és mégyen *Antiochus*ig, tehát mintegy 260 *tól* fogva 40 *ig* Kr. előtt, és magába foglal 220 esztendőt.

Az *ötödik*, mely a' Filozofiára nézve *lejtő* vagy *enyésztető* szakasznak neveztethetik, kezdődik *Aenesidemuson* és mégyen *Sextus*ig, tehát Kr. előtt mintegy 40 *tól* fogva 200 *ig* Kr. után, és tészen 240 esztendőt. —

A' *hatodik*, mely a' Filozofiára nézve *elenyésztető* vagy a' *filozofiai lelket mintegy ki óltani láttató* szakasznak neveztethetik, kezdődik *Ammonius*on és mégyen *Simplicius*ig, tehát mintegy 200 *tól* fogva 550 *ig* Kr. után, és tészen 350 esztendőt.

E' szerént a' régi Filozofia' egész Historiája foglal magába 1,800 *esztendőket melyekből* 1,250 *a' Kr. előtti, és* 550 *a' Kr. utáni időre esik.*

Jegyzés: A' Görögök *Olympiasok* szerént számláltak. Egy *Olympias* tett négy teljes esztendőt. T. i. minden négy esztendő' eltelése után *Elis* tartománnyá-

nak *Olympia* nevű városában nevezetes játékok tartattak, melyek felállittattak vólt Kr. sz. előtt 773 esztendőkkel. Ugyanis Róma épittetett Kr. sz. e. 753 eszt. a' 6-*ik* Olympias' 3 *ik* esztendejében. Minthogy pedig nékünk közönségesen bé vétetett, és legkönnyebb időszámlálásunk Kr. előtt vagy után számlálni a' történetek' esztendeit: innen az egész *görög római* vagy régi Filozofia' Historiájában is azzal élünk, nem pedig az *Olympiasok*kal, melyeket még elébb hogy megtudjuk mikor történt valami, vagy mikor élt valaki, mint legesméretesebb időszámlálási pontra, a' Kr. sz. idejére kellene viszsza vinnünk, —

ELSŐ SZAKASZ.

ORPHEUSTÓL FOGVA SOLONIG, VAGY

1,250 *fogva* 600-*ig Kr. előtt.* — 650 *eszt.*

22. §. *A' Görögök' kezdeti mivelődése.*

Görögország, melynek lakosi eleintén vadak vóltak és makkot ettek, lassanként a' külső tartományok által kivétetett a' bárdolatlanság' állapotjából és mivelődni kezdett. Az *égyiptomi, phoeniciai* és *phrygiai gyarmatok* sokféle találmányokat és mesterségeket hoztakbé a' *Görögök* közé, úgymint *földmivelést, mu'sikát, vallásos énekeket, költeményeket, szenttitkokat*; (mysteria) így hozta bé főképpen *phoeniciai Kadmus* az esméretek' további közlésére és állandóbb megtartására múlhatatlanúl szükséges betüirást Kr. e. mintegy 1,500 eszt. Kétségtelen dolog, hogy ily' módon sok észképek (ideae) és vi'sgálatok jöttek által *Ásiá*ból *Görögország*ba: csak az a' kérdés: *mennyi jött kivülről hozzájok? hogy sa-*

játíttották el azt, 's mimódon vált az, az ö kezeik közt, a' mivelődés' hathatós eszközévé? Annyi igaz, hogy a' *görög nemzet* tsak hamar felyűl múlta a' mivelődésben azon népeket, melyek tanitói valának. — Az idegen találmányokra és észképekre a' tulajdonság' bélyegét nyomta fel. Nem tagadhatni, hogy őket ebben sokat segítették az *égaly*, *föld*, *szabad polgári alkotmányok* és az ő *Kisásiában*, *Thraciában*, *tulajdon Görögországban*, *Délitáliában* és *Siciliában* vagy *Nagygörögországban*, sőt még a' *Gallia* és *Afrika* partjain, 's az ezen tartományok közt fekvő számos szigetekben való elterjedésök, mely által a' kereskédésre, szorgalomra és útazásokra ösztönöztettek. Sokat segítették a' kedvező testi és lelki természetajándékok, melyek által mind ő magok mivelhetőbbeké lettek, mind az ő nyelvek a' filozofáló okosságnak élő eszközévé vált. Ezen 's más hasonló körűlmények mivelték azt, hogy a' tudományos és mesterségi erdeti miveltségben a' *ditső görögnemzetnek*, sem azelőtt, sem azután, a' Historiában *mássa nem találtatott.* —

23. §. *A' Görögök költői mesés böltsessége.* (philosophia poëtica, mythica, fabularis.)

A' *Görögök'* filozofiai miveltsége a' költőiből fejlődött ki. Az okosság, még a' képzőerő hatalmában lévén, egy mindenféle képekbe és beszédekbe borított tudományt teremtett a' *dolgok' eredetéről*, az *Istenek' természetéről* és *tiszteletéről*. Még ebben az időben nem volt a' Görögöknek semmi tulajdonképpen való *Filozofiájok*, hanem tsak *Mythologiájok*, mely az *Orpheus*, *Homerus*, *Hesiodus* és más akkori Költők' énekeikben úgy terjesztetett elő, mint *Világeredet* (cosmogonia) és *Istenered*et, (theogonia) de

foglalatjára nézve más népektől költsönöztetett vala, és a' régibb szent titkokban több táplálódást, mint nemesedést talált.

Orpheus élt Kr. e. 1,250 esztendővel. Erről így ír Horat. de arte poët. V. 391—3. —

„Erdei embereket szent *Orpheus* isteni tolmáts
„Elrettente a' rút élettől, és az öléstől.
„Ezért mondata ő tigrist szelidítni 's oroszlánt."

És Phaedrus L. 3. Prolog.

„Kőveket énekkel mozdíta, vadat szelidíte,
„'S édes hangal *Hebrus*nak késlelte futását."

Erőszakos halállal halt meg, némelyek szerént az aszszonyoktól, kiknek fajtalan életét törvényekel megzabolázta vala, szétszaggattatott, mások szerént a' menykőtől megüttetett. Diog. Laërt. Prooem. p. 4. ed. Casaub. —

Homerus a' hősi versezet' hőse, és a' *'Sidók' Mosese* után legrégibb író mind azok közt, kiknek írási mi hozzánk jutottak, élt Kr. e. mintegy 1,000 eszt. De —

Hét város hartzol születésén a' nagy *Homér*nak:
Smyrna, Rhodus, Colophon, Salamis, Chios, Argos, Athéné.

A' mint mondják törvénytelen házasságból született Attya vólt *Maeon*, kiről *Maeonides*nek is neveztetett. Úgy látszik szegény állapotban élt: mert *Ovidius*, tulajdon attyának, ki őtet a' versírástól elirtóztatni akarta, ezt adja szájába:

„*Moeonides maga is nem hagya semmi vagyont.*"

Munkái az *Ilias*, melyben *Trója*' ostromát és végveszedelmét, és *Odyssea*, melyben *Ulysses*' bujdosását írja le. Az ékesszollás' minden nemeiben oly' tökélletes, hogy sem ő elötte, kit követhetne, sem ő utánna, ki őtet követhetné nem találtatott. —

Hesiodus is Kr. e. m. e. 900 v. 1,000 eszt.

élt. Született *aeoliai Cumá*ban, de neveltetése helyétől *Boeotiá*nak egy *Ascra* nevű falujától *Ascraeus*nak neveztetett. —

24. §. *A' Görögök' polgári vagy törvényadói, velős elmésmondásos böltsessége.* (philosophia politica, legislatoria, gnomica, sententiaria.)

Minthogy a' *Görögök*, a' mivelődés' nevekedésével, a' jól rendelt polgári alkotmányok' és igazgatás', valamint egyáltaljában a' rendesebb életmód' szükségét mind inkább inkább érezték: innen tsak hamar ama' Költők után oly' férjfiak általk elő, kik, a' tapasztalás és elmélkedés által tanítatván, a' görög nemzetségeknek részint jobb polgári intézeteket és törvényeket szerzettek, részint rövid mondásokban mindenféle rendszabásokat, úgy mint *élet-* és *eszesség-regulákat* 's *erköltsparantsokat* adtak elő, 's mind ez által a' magasabb lelki mivelődésre készítették az útat. Ide tartoznak különösön *Lykurgus Spartá*ból, *Zaleukus* és *Charondas Délitáliá*ból, *Drako* és *Solon Athene*ből, a' több úgy nevezett hét böltsekkel együtt, kiknek neveik *Solon*on kivűl *Thales*, *Pittakus*, *Bias*, *Chilon*, *Kleobulus*, *Periander*. De sem nevek, sem számok, sem Historiájok nem egyformán adatik elő a' Régiektől. Közikbe számlálják még némelyek *krétai Epimenidest*, *keosi Simonidest*, *frygiai Ésopust* (phryx. Aesopus) és *Scytha Anacharsist*. —

25. §. *Emlékezetességek az említett első görög törvényadókról és böltsekről — Lykurgus, Zaleukus, Charondas, Drako.* —

Lykurgus élt m. e. 888 eszt. Kr. e. és híres törvényadó vólt *Spártá*ban, de törvénnyei által nem annyiban emberi, mint katonai tár-

ságot alapított, mely a' polgárból az embert sok részben kiöltötta, a' természet', vérátyafiság' és szeretet' köteleit szétszaggatta, és a' testi erényt, hadi vitézséget a' legfőbb tökélletesség' rangjára emelte. Tsak ugyan sok intézetei, erköltsi törvények alá rendeltetve, helyesek vóltak. Az ő törvényadása, mely *Spartát*, és melyet *Sparta* öt vagy hét száz esztendőkig tartott, az emberiség' Historiájában felette fontos dolog. Lásd közelebbről a' közhasznú esmér. Tárját, tzikk. Lykurg.

Zaleukus élt Kr. e. 668 eszt. „Ez *Lokris*ban „törvényűl szabta, *hogy a' nősparázna' szemei „tólattassanak ki.* Midőn kevéssel azután tulaj„don fia esett vólna ezen vétekbe, az atyai tör„vény szerént kell vala büntetődnie. De az egész „város, az attya' tekintetéből, kitől hasznos tör„vényekkel boldogittatott vala, kérte *Zaleukus*t, „hogy fiának kedvezzen, 's a' büntetés' kemény„ségét lágyittsa meg. Egy ideig elleneállott; utol„jára a' nép' kérésétől meggyőzetvén, elébb ma„gának, azután fiának egyikegyik szemét kitólat„ta, és mindeniknek tsak a' féllátást hagyta meg. „Így a' vétket meghatárzott módon megbüntet„vén, a' törvényt az igazság' tsudálatos mérsék„lésével bétőltötte, úgy hogy mind könyörűlő „atya, mind igazságos törvényhozó vólna; nem „akarván, hogy az, a' mi egyszer végeztetett, a' go„noszság' büntetetlensége miatt, erőtlenné légyen.“ Aelian. var. Hist. 13. 24.

Ismét, hogy a' fényűzést és vesztegető pompázást megszorittsa, ezen törvényt hozta: „Egy „nemes aszszonyságot sem szabad egynél több „szolgálónak kísérni, hanem ha részeg. Nem „szabad éjjel a' városból kimenni, hanem ha bú„játársát akarja ölelni. Aranyas ékességet és arany„nyal szött vagy stikkolt köntösöket tsak a' roszsz-

„életű személyeknek szabad viselni. A' férjfiak-„nak sem szabad *miletumi* posztóba öltözni, ki-„vévén az elfajúltakat.“ Diod. sic. I. Tom. p. 491-2. ed. Pet. Wesseling. Amsterd. 1746.

Charondas élt Kr. e. 668 eszt. *Siciliá*ban vagy talán *Délitáliá*ban *Thuriumb*an. „Ez azzal bün-„tette a' rágalmazókat, hogy fejeikbe tamariskus-„ból font koszorút tétetett, és azzal az utszákon „mindenütt meghordoztatta, hogy látnámeg a' „nép, mennyire ment az ő gonoszságok. Azo-„kat pedig, kik a' hadserget elhagyták, vagy a' „hazát óltalmazni nem akarták, 3 egész nap a' „közönséges helyre aszszonyi köntösbe kiállittat-„ta. — Diod. sic. I. c. p. 486. 488.

Drako élt *Athené*ben Kr. e. m. e. 624. eszt. Az ő törvénnyei rendkivűl kemények vóltak, a' honnan *vérrelírtaknak* is neveztettek. A' legkissebb bűnt p. o. gyümölts-vagy veteménylopást, sőt. a' korhelységet is éppen úgy halállal büntette, mint a' templomfelverést, gyilkosságot és haza-árúlást. Azt írják, hogy *Aeginá*ban a' játékszín-ben megjelenvén, midőn a' nép azon való örö-mében vigkiáltások és tapsolások közt, az ak-kori szokás szerént, sok köntösöket, köpe-nyegeket és kalapokat hányt vólna reá, meg-fúladott, és ugyan ott a' játékszín alá is temet-tetett el.

Az ő törvényadói böltsességek röviden eb-ben állott:

„Szentet a' nemszentől választani, közt a' különtől,
„Tiltani feslettséget, 's házasokat zabolázni,
„Városokat fundálni, 's törvényt vésni a' fába.
„Városnak kőfalt, és törvényt adtak a' népnek.
„Hogy lopo vagy tolvaj, vagy senki ne lenne-parázna:“

Horat. de arte poët. V. 396—8. satyr. L. I. 3.

v. 105—6. Lásd Juvenalist is satyr. 15. V. 131 —8. Cic. Tusc. V. 2.

26. §. *Folytatás — Solon.*

Solon élt mintegy 594 eszt. Kr. e. született *Salamis*ban *Athené* mellett, az attya *Kodrus*tól jött le, az annya pedig testvér vólt a' *Pisistratus* annyával. Ifjusága' egy részét *Égyiptom*ban töltötte, és az ottani igazgatásformát, törvényeket és szokásokat kitanúlván viszszajött *Athené*be, és a' nép' kivánságára a' *Drako* törvénnyeit megváltoztatta, szelidítette. — Megjegyezzük róla e' következőket:

1. „*Salamis* szigete felett az *Athenéiek* és „*Megaraiak* szinte utolsó pusztúlásig ontot„ták vala véreket. A' sziget tsak ugyan a' *Me*„*garai*ak' birtokában maradt; az *Athené*iek pe„dig, a' hoszszas viadalban elfáradván, halálos „büntetés alatt megtiltották, hogy senki annak „viszszavételét ajánlani ne mérészelné. Ezt lát„ván *Solon* nagy tűnődésbe esett, mit miveljen, „midőn egyfelől a' halgatás által hazájának, más„felől a' jóvaslás által magának lenne ártalmára. „De győzvén benne a' hazaszeretet, hirtelenvaló „bolondúlását tetteti, hogy annak szine alatt bün„tetetlenül kimondhatná és megtehetné, a' mit „akar vala. — Éktelen ronda öltözetben és bo„londhoz illő módon kinyargal a' piatzra, fel„hág azon kőre, a' honnan a' közönséges rende„léseket kihírdetni szokták vala, és nagy gyü„lés tsoportozván öszve, síralmas versekben, me„lyeket ez alkalomra készített és írás nélkül meg„tanúlt vala, jóvalni kezdette a' népnek, a' mi „tilalmaztatott. Ezen az *Athenéiek* felindúlván, „a' tilalmat egyszeriben viszszavonták, és fegy„vert fogván a' *Megaraia*kat meggyőzték és a' „szigetet viszszavették.“ — Diog. L. p. 31. ed. Casaub.

2. „*Solon Miletum*ban *Thales*t meglátogat-
„ván, monda nékie: *tsudálkozom, miért nem há-*
„*zasodtál meg, hogy maradékról gondoskodtál*
„*volna.* — Akkor *Thales* semmit nem felelt, de
„kevéssel azután egy idegent felkésztetett, ki tet-
„tetné, mintha tsak most érkezett vólna *Athené-*
„*ből.* Kérdezvén ettől *Solon*, mi ujság vólna *Át-*
„*henében*? monda: Nintsen egyéb, hanem egy
„ifjat láttam eltemettetni, kinek halotti pompá-
„ját az egész város kisérte. Mert mint beszélték
„egy főjeles és a' várostól már régólta távollé-
„vő polgár' fia vala. Szerentsétlen atya! így
„kiált fel *Solon*, de mond meg kérlek, hogy hív-
„ták azt? Hallottam úgymond amaz, de elfe-
„lejtettem. Annyira emlékezem, hogy azon pol-
„gár' böltsességéről és igazságáról sokat beszél-
„tek. *Solon*, kinek félelme, az idegen' minden
„feleletére, nőttön nőtt, megdobbant szivvel kér-
„dette: Nem *Solon* fiának mondták é a' meghol-
„tat? Melyre midőn állítólag felelne, *Solon* fe-
„jét verni kezdette, és mint a' nagy fájdalom-
„tól elnyomattak, keservesen sír és jajgat vala.
„Akkor *Thales* nevetve így szollott: Látod *Solon*,
„az e'félék, melyek a' te nagy szivedet is eltsüg-
„gesztik, azt mivelték, hogy soha sem kívántam
„a' házasságot és gyermekeket. — De te ezen hír-
„mondó' beszédén meg ne indúlj, mert az egész do-
„log tsak költemény." Plutarch. T. I. p. 323 ed. Reiske.

Jegyzés. De tudni való, hogy itt a' *Thales Solon*nal bánása inkább *tréfás* mint *filozofiai*: mert abból, hogy az élet' jóvai elveszthetők, és azoknak elvesztésén bánkodunk, nemkövetkezik hogy megszerzésöken igyekeznünk sem kellene. Bánkodunk ugyan és méltán is, midőn valami jót elvesztünk, de örvendünk mig azt bírhatjuk, 's ha elvesztettük is lehet valami vigasztalásunk abban, hogy azt bírhattuk. Mi lenne az emberi nemzetből, ha a' *Thales* maximája közönséges lenne? Kihalna. —

3. „Megtudván *Kre'sus* (Croesus) *Solon*nak „megérkezését, kit magához *Sardes*be kívott va- „la, hogy vendégét maga eránt bámulásra indít- „ná, mind külömböző színekkel ékes, mind a- „rannyal és drágakővekkel tündöklő köntösbe „öltözött, és pompás királyi székbe űlt. Mely „látásra nem tsak legkevesebbé is meg nem in- „dúlt *Solon*, 's egy szót is, melyel a' Királynak vá- „rása szerént hizelkednék, nem szóllott, de elég- „gé kimútatta is, hogy ő az a'féle semmisége- „ket megvetné, és tsekély lélek' jelének tartaná. „Mert kérdetvén *Kre'sus*tól: Látott volna é ennél „szebb jelenést? monda, láttam a' *kakasokat*, *fá-* „*czánokat* és *pávákat*, melyek természetes és „követhetlen színekkel tündökölnek." Diog. L. p. 34. ed. Casaub.

„Ekkor *Kre'sus* gazdag pénz- és kintstárát „megnyittatta, és minden királyi készűletét s' „drágaságit megmútattatta. Mind ezeket meg- „szemlélvén *Solon*, kérdette a' Király: *Látott* „*volna é a' földön nálanál bóldogabb embert?* „Láttam, úgymond *Solon*, *Tellus*t, ki jó férj- „fiú és földim vala; ki az életre tartozó dolgok- „ban szükséget nem látott, és életét hazájáért „egy hartzban vitézűl áldozta fel, jól nevelt és „derék gyermekeket hagyván maga után. Már „most *Kre'sus* előtt *Solon* mind gorombának, „mind neveletlennek látszott, ki a' bóldogságot „nem arany' vagy ezűst' soksága szerént mérné, „és egy köz 's magános ember' életét 's halálát „ily' temérdek gazdagságnál 's roppant bíroda- „lomnál elébb betsűlné. Mindazáltal ismét meg- „kérdette: Hát *Tellus* után esmérne é valakit „nálanál bóldogabbat? Minden bizonnyal ból- „dogabbak vóltak, így felel *Solon*, *Kleobis* és „*Biton*, amaz egymásszerető és annyokhoz is kü- „lönös kegyességgel viseltető testvérek, kik mi-

„dőn az ő annyok a' *Juno* templomába akarna „felmenni, és késnének a' szekér eleibe való ök- „rök, a' szekeret magok vonták fel, melyen amaz „örvendett, és minden jelenvalóktól boldognak „kiáltatott; miután pedig áldoztak és vigan va- „tsoráltak vólna, másnap nem költek fel, hanem „az életet a' halállal fájdalmatlanúl feltserélték. *E'- „szerént engemet*, így szóll *Kre'sus*, már harag- „ra gyúladva, *a' boldogok' számába sem „tészsz é?* Kinek *Solon*, sem hizelkedni, sem „haragját tovább fakasztani nem akarván, így fe- „lel: *Lydusok' Királya!* Mi *Görögöktől, kiknek az „Istenek középszerű szerentsejőkat, és ezen kö- „zépszerű állapotból eredő, nem ugyan királyi „és fényes, de szabad és józan értelmet adtak: „látván minő külömbféle változásoknak tétetett ki „az emberi élet, úgy ítélünk, hogy a' jelenjőkkel „senkinek felfúvalkodni nem lehet; nem is nagy- „ra betsűljük azon bóldogságot, mely az idővi- „szongások' játéka; hanem tsak azt nevezzük ból- „dognak, kinek bóldogságát az Istenek mind vé- „gig megtartották. Mert a' még élő és szeren- „tse' nyílaitól czélba vétetett ember' bóldogsága „éppen oly' bizonytalan és kétes, mint az ütkö- „zetben viaskodónak győzedelme és koronája.* E- „zeket mondván *Solon* eltávozott a' Királytól, kit „inkább megbántott, mint megjobbított vala."

„De későbbre eszébe jutott *Kre'sus*nak a' „megvettetett *Solon*' szava, hogy *halála előtt sen- „ki nem bóldog.* Mert *Cyrus*tól haddal meg- „győzetvén, és mindenétől megfosztatván, midőn „a' *Persák'* jelenlétében megkötöztetve égető ka- „zalra tétetnék, nagy felszóval kiáltotta: *Solon „Solon Solon!* Tsudálkozván ezen *Cyrus* tuda- „koztatta: *Mitsoda Isten vagy ember vólna az „a' Solon, kit tsupán hívna segítségül nyomorú- „ságában?* Ekkor *Kre'sus* így szollott: *Solon* egy

„vólt *Görögország'* böltsei közűl, kit én má-
„gamhoz hívattam vala, nem azért hogy tőle va-
„lamit hallanék vagy tanúlnék, hanem hogy len-
„ne szemlélője és tanúja fényes boldogságom-
„nak, melynek elvesztése nékem az annak meg-
„nyeréséből merített gyönyörűségnél, nagyobb
„kedvetlenséget okozott. Ez a' bölts férjfiú azon
„szerentséből jelen szerentsétlenségemet sajdítván
„intett engemet, hogy néznék az élet' végére,
„és fel ne fúvalkodnám. Ezeket hallván *Cyrus*,
„ki *Kré'sus*nál eszesebb vala, és a' *Solon'* beszé-
„dét példából bébizonyosodva látta, *Kré'sus*-
„nak nemtsak szabadságát viszsza adta, de e-
„ránta mig élt betsűlettel is viseltetett. *So-*
„*lon* pedig nagy ditséretet érdemel, ki *egy mon-*
„*dásával két Királyok közűl egyet életben meg-*
„*tartott*, *mást pedig élni tanított.* —

Senkit is éltében ne nevezz bóldognak, utolsó
Napja iteli meg azt, eltemetése után.

„Éppen akkor, midőn *Solon Kré'sus*nál
„volna, jelen vólt *É'sopus* híres meseí-
„ró. Ez sajnálván a' *Solon'* sorsát, hogy a' *Kré-*
„*'sus* kérdéseire nagyon szabadon felelvén ked-
„vetlenűl fogadtatott vólna, ezen szókkal intet-
„te őtet. Oh *Solon*! az embernek a' Királyokhoz
„(a' Nagyokhoz) vagy éppen nem kell közelítni,
vagy ha közelít, igen nyájosan kell velek bánni,
„és mind tsak kedves dolgokat kell nékiek mon-
„dani. De sőt inkább, felel nékie *Solon*, *az ember-*
„*nek vagy éppen nem kell hozzájok közelíteni*, *vagy*
„*ha közelít tsak igaz és hasznos dolgokat kell né-*
„*kiek mondani.*" Plut. vit. Solon. I. Tom. p. 370
ss. ed. Reiske.

„Ekkor mondta azt is *Solon*, hogy az *udvari*
„*emberek hasonlók a' dantesekhez*, vagy az oly'
apró pénzekhez, melyekkel számlálásra él-
„nek, 's melyek néha nagyobb néha kissebb szá-

„mot jelentenek: így amazok is, inkább vagy ke-
„vesebbé, a' Fejedelem' kényje 's képzelődése sze-
„rént járnak, most felvétetnek, majd levettetnek.“
Diog. L. p. 39. ed. Casaub.

Mind ezekre illik a' mit *Seneca* mond:
„Ne azt mondjad nékiek (a' Királyoknak, Nagyok-
„nak) a' mit hallani szeretnek, hanem azt, a' mit
„akarnának hogy bár mindég hallottak vólna. A'
„hizelkedésektől tele fülekbe hasson bé az igaz-
„ság' szava. Adj hasznos tanátsot. Azt kérded:
„*mit használhatsz te egy bóldognak? vidd végh-
hez, hogy bóldogságába ne bízzék.* Benef. 6. 33.

4. „Midőn *Thespis* egy szomorú játékát *So-
„lon*nak, ki már akkor vén vala, jelenlétében el-
„játzodta vólna, ez játék után hozzá ment és
„kérdette: Nem szégyelné é akkora gyülésben
„oly' sok hazugságokat beszélni? *Thespis* így
„felelt. Nem vólna hiba tréfából é'féléket köl-
„teni és mondani. Akkor *Solon* boszszankod-
„va a' földet botjával keményen megütötte és mon-
„da: De ha az íly' tréfát betsüljük, úgy az rö-
„vid időn a' mi szövetséginkbe és egyéb dolga-
„inkba is bétsúszni fog.“ Plut. vit. Sol. 1. Tom.
p. 290—1. ed. Schirach.

5. Jelesebb mondási: „Ne hazudj. Inkább
„hidj a' kegyességnek, mint az esküvésnek. Kö-
„vesd az értelmet, hogy roszszúl ne szólj. Az
„Isteneket tiszteld, és szüléidet betsüld. A' ki
„a' népet igazgatni akarja, tanúljon meg elébb
„magán uralkodni. A' roszsz embernek nyelve
„élesebb a' fegyvernél. Akkor legbóldogabb a'
„társaság mikor a' nagyok és fejedelmek a' tör-
„vények szerént élnek. Ne szerezz hamar ba-
„rátokat, de a' szerzetteket tartsdmeg. Ne tár-
„salkodjál a' roszszakkal. Semmit ne felettébb.“

„*Solon*nak egy törvénnye szerént a' gyám-
„atya (curator) az árvák' annyával együtt nem

„lakhatott; nem lehetett gyámatya az, kire az „árvák' halálával szálna a' jószág.“

„Kérdetvén, miért nem hozott törvényt „az atyagyilkos ellen? monda, azért, mivel nem „véltem, hogy senki ezéh gonoszságra vetemed„nék.“

„Midőn meghalt fiját siratná, és mondanák: „*mit sírsz? hasztalan a' sírás*, monda: *éppen „azért sírok.*“ Diog. L. vit. Sol. p. 30—46 ed. Casaub. —

Pisistratus Kényuralkodó (tyrannus) kérdvén *Solon*tól: „*mibe biznék, hogy oly' bátran mer„ne ellene állani?* azt felelte: *vénségembe. Ditse„kedik vala, hogy ő mindennap valamit tanúlva „vénűlne meg.*“ Meghalt 80 eszt. korában. Halála előtt így szóllott:

„*Gyászolják esetem mejj búba merűlve barátim,*
„*'S öntözzék könnyel bús temetésemet is.*

Másképpen Ennius:

„*Senki ne tiszteljen könnyel se ne sírja halálom.*
Cic. de sen c. 8. 20. és Tusc. I. 49.

27. §. *Folytatás — Pittakus.* (Pittacus)

Pittakus mitylenei vólt, és törvényűl szabta „hogy *a' részegeket, ha vétkeznek, kétszeresen „kell büntetni.*“

„Kérdetvén, *mi vólna homályos?* monda, „*a' jövendő; mi hűséges? a' föld; mi hűségte„len? a' tenger.*“

Ezeket móndta: „Az okos emberek gondos„kodnak, hogy a' jöhető szerentsétlenségnek eleit „vegyék; a' nagylelkűek pedig azt, ha egyszer „már megtörtént, békével szenvedik. A' mit ten„ni akarsz ne hirdesd, mert ha meg nem tehe„ted, lenevetetel. Szerentsétlenségében senkiből „tsúfot ne űzz. A' mit nálad letettek add visz„sza. Nem hogy barátidról, de ellenségid„ről is roszszúl ne szólj. Légy kegyes, takaré-

„kos, szorgalmatos, igazmondó, hűséges, ba-
„rátságos, tiszta és szemérmetes. Válaszd meg
„az alkalmas időt.

„Egy *Atarnes* nevű ifjú tanátsot kérdvén *Pit-*
„*takus*tól, hogy két személyek közűl, melyeknek
„egyike hozzá vagyonra 's rangra nézve egyen-
„lő, másika pedig nálánál gazdagabb és rango-
„sabb is, melyiket venné feleségűl? „*Pittakus*,
„botját vénsége' istápját felemelvén, a' város' ke-
„resztútja felé mútatott, a' hová a' gyermekek já-
„tékra öszvegyűlni szoktak vala, és monda: e-
„*redj és halld meg tőlök mitévő légy, és kövesd*
„*az ő intéseket.* Oda is ment az ifjú, és a' gyer-
„mekek' ezen játékszóvát: *végy magadhoz hason-*
„*lót*, (tu tibi sume parem) meghallván, a' magához
„hasonlót vette is el. Ezen történetet *Kallima-*
„*chus* Költő, ki élt K. e. m. e. 250 eszt. *Ptolemeus*
„*Phil.* alatt, és ki azt szokta vala mondani, hogy
„*a' nagy könyv hasonló a' nagy roszszhoz*, igen
„szép versekben írta le. De úgy látszik, *Pitta-*
„*kus* tulajdon tapasztalásból adta ama' tanátsot
„az említett ifjú nak. Mert ö magánál nagyobb
„rangút vett vala, t. i. a' *Drako* leányát, ki erán-
„ta megvető kevélységgel viseltetett. —

*Kre'sus*nak (Croesus) így ír:

„Azt kívánod, hogy *Lydiá*ba menjek, látni
„a' te gazdagságodat, melyet én nem láttam u-
„gyan, de még sem kétlem, hogy a' *Halyattes*
„fija, minden Királyok közt leggazdagabb, és a-
„rannyal leginkább bővölködik. Igaz ugyan, hogy
„ha hozzád mégyek is *Sardes*be, azzal gazdagabb
„nem leszek, mert aranyra szükségem nints, ke-
„vés vagyonommal, a' mennyi nékem és bará-
„timnak szükséges, megelégedve lévén; de még
„is elmégyek, hogy egy oly' barátságos és ven-
„dég szerető férjfiúval, mint te vagy, megesmér-
„kedjem."

„Kérdetvén *Kré'sus*tól, *kivólna hatalmasabb „a' királynál? a' tarka fa*, úgymond, melyen „értette *a' törvényt.* Meghólt 70. eszt. korában.“ Diog. Laërt. 50—56. ed. Casaub. —

„Midőn a' *Mitylenéiek Pittakus*nak sok ezer „hóld szántóföldeket ajándékoztak vólna, így szól„lott: „kérlek titeket ne adjatok nékem oly' a„jándékot, melyet sokan irigyeljenek, 's még töb„ben erősen kívánjanak; a' honnan azokból töb„bet el sem vészek száz hóldnál, mely mind az „én megelégedésemet, mind a' ti jószívűségte„ket kijelentse. Mert a' kitsiny ajándékok tar„tósok, a' nagyok pedig nem szoktak állandók „lenni.“ Corn. Nep. Thrasyb. c. 4.

28. §. *Folytatás — Bias. —*

Bias prienéi vólt. Jelesebb mondási: „Igye„kezz minden hazafiaknak kedvét megnyerni; mert „a' fenn héjjazás és kevélység mindég ártalmas. „A' testi erő természeti ajándék, de a' hazának „hasznos tanátsokat adni, ez már a' léleknek és „esz ességnek tulajdona. Szerentsétlen, ki a' sze„rentsétlenséget tűrni nem tudja.“

„Kérdetvén mi vólna bajos? monda: Erős „lélekkel szenvedni az állapotnak roszszabbra for„dúlását.“

„Egyszer némely istenteleneknek, kikkel e„gyütt hajókázik vala, 's kik midőn a' hajó a' „szélvészektől erősen hányattatnék, az Isteneket „hivák segitségül, monda: Halgassatok, ne hogy „ők észrevegyék, hogy ti itt vagytok.“

„Kérdvén egy istentelen, mi vólna a' ke„gyesség? halgatott, 's midőn amaz ujra halga„tása' okát kérdené, monda: Szóllanék, ha oly' „dolgokról nem tudakozódnál, melyek reád tel„jességgel nem tartoznak.“

„Kérdetvén, mi vólna legédesebb? monda, a'

„reménység. Továbbá, ezeket mondta: „Inkább „kívánok ellenségim, mint barátim közt íté„letet hozni: mert amazok közűl egyik bizonyo„son barátom, ezek közűl pedig egyik ellenségem „lészen. Az életidőt úgy kell mérnünk, mintha „sokáig, és mintha tsak kevés ideig élnénk. Úgy „szeress mást mint gyülölendőt:“ (ama tanquam osurum)

Jegyzés. Ezen kifejezés okos módon véve ezt tészi: *Gondold meg midőn másokat szeretsz, hogy ők még néked gyülölöid lehetnek*; nem pedig azt: *úgy szeress másokat, mintha te őket valaha gyülölni fognád.* (tanquam osurus) Mert azt mondja *Scipio*: „Nints ennél a' barátságra nézve veszedelmesebb „kifejezés, ez tsak egy tisztátalan, kevély és mindent „tsupán a' maga hasznára fordítni kivánó lélek' szóva „és kifejezése:“ Cic. de amic. c. 16.

„Ha valamit tenni akarsz lassan kezdj hoz„zá, de a' véghezvitelben légy állandó. Ne ha„barj a' beszéd közben, mert esztelenséget árúlsz el. „A' gazembert gazdagságáért ne ditsérd. Akár„mi jót mivelsz az Isteneknek köszönd. Ifjúságodtól „fogva igyekezz megszerezni útravalóúl a' böl„tsességet, mert tsak ez igaz és állandó vagyon. „A' harag és sietség meggátolják a' józan meg„fontolást. Oly' barátokat szerezz, kikkel ma„gadat meg ne szégyeld:“

„Halála így történt: Már nagyon vénkorá„ban egy barátjáért beszédet tartván, fáradt fe„jét egy unokája' ölébe lehajtotta. Az ellenbe„széllő is elvégezvén beszédét, a' bírák annak ré„szére ítéltek, ki mellett *Bias* beszélt vala; és „midőn az ítélőszék elbomólna, az unokája' öle„ben halva találtatott“ Diog. L. 56—61. ed. Casaub.

29. §. *Folytatás — Chilon.*

Chilon lacedémoni vólt. „Testvérének, ki „azon méltatlankodik vala, hogy nem lehetett

„*Felvigyázó*, (ephorus) mely hívatalt ő már vi-
„selt vala, ezt mondá. *Én tudom tűrni a' meg-*
„*bántásokat, de te nem.* — Kérdetvén *Ésopus-*
„tól: Mit mívelne *Jupiter* az égben? így felelt:
„*a' kevélyeket megalázza, és az alázatosokat fel-*
„*emeli*:"

Továbbá ezeket mondta: „Nehéz dolog a'
„titkokat elhalgatni, az üres időt jólhasználni, a'
„méltatlanságokat elszenvedni. Nyelvünket min-
„dég ugyan, de főképpen a' vendégségben tar-
„tóztassuk meg. és ne engedjük, hogy megelőz-
„ze az értelmet. Másokat ne rágalmazzunk, kü-
„lömben magunkról is olyakat hallunk, a' mi-
„ket nem szeretünk. Barátinkat inkább szeren-
„tsétlen, mint szerentsés sorsokban keressük fel.
„A' vénséget tartsuk tiszteletben. *Jobb a' kár a'*
„*rút nyereségnél, mert amaz csak egyszer okoz*
„*kedvetlenséget, ez pedig mindenkor.* A' hatal-
„masnak szelidnek kell lenni, hogy inkább a' tisz-
„teletnek, mint a' rettegésnek tárgya légyen. —
„A' haragot meggyőzni kell. Lehetleneket nem
„kell kívánni. A' törvényeknek engedelmesked-
„ni kell:"

„Megértvén, hogy fija az olympiai játékok-
„ban, mint győzedelmes, megkoszorúztatott, azon
„való rendkivűli örömében hírtelen halállal halt
„meg:" Diog. L. p. 40—50.

30. §. *Folytatás — Kleobulus.*

*Kleobulus Lindus*ból való vólt. Jelesebb mondási: „Hiú és hálátlan ne légy. A' leányo-
„kat korokra nézve ifjan, de eszökre, 's érzé-
„sökre nézve éretten kell férjhez adni: mely mon-
„dásán azt értette, *hogy őket is nevelni, 's ta-*
„*nitni kell.* — Barátinkat jó tettekkel élesztgessük,
„hogy még jobbak légyenek irántunk, roszsz a-
„karóinkat pedig tégyük barátinkká. Házunktól

„kimenve mit akarunk tselekedni, viszszajőve mit „tselekedtünk, gondoljuk meg. A' testet gya- „koroljuk. Többet halljunk, mint szóljunk. A' „társaságnak azokat tanátsoljuk, a' mik legjobbak. „A' gyönyörűségeket mérsékeljük. Erőszakosan „semmit ne tselekedjünk. Esztelenség az aszszon- „nyal mind hízelkedve bánni, mind pedig ide- „genek' jelenlétében veszekedni. Végyen az em- „ber magához való feleséget, mert ha nagyobb „rangút vészen a' sógorai uralkodnak rajta. Jó „szerentsédben ne kevélykedj, szerentsétlenséged- „ben ne tsüggedj el; tanúld meg mind ezeknek „változásit nagy lélekkel hordozni."

Nevezetes *Kleobulus*nak egy találós meséje: (ænigma)

„Tizenkét leánya vagyon egy atyának,
„Harmintz gyermeke van mindenik lányának,
„Rendre hószínfejér 's komor az artzájok,
„'S nóha mind meghalnak, még is halhatlanok.

Meghalt 70 eszt. korában. Diog. L. p. 61—65. ed. Casaub.

31. §. *Folytatás — Periander.*

Periander korinthusi Kényuralkodó (tyrannus) vólt. Némelyektől igen feketén festetik, talán azért, hogy a' *Görögök* egyáltaljában a' kényuralkodást nem szerették, másoktól pedig a' bőltsek közé számláltatik. —

Jegyzés. A' Régieknél tyrannusoknak hivatnak gyakran a' jó Királyok is, és mind azok, kik valamely köztársasági igazgatás alatt a' főhatalmat akármi módon elfoglalták. Corn. Nep. I. 8. Minthogy az ilyek hatalmokkal sokszor viszssza is éltek: innen a' tyrannus névvel már ma rendszerént kegyetlen uralkodót, ki mindent tsupa kényből mivel, vagy Kényuralkodót szoktak jelenteni.

Periander' jelesebb mondási: „Semmit tsu- „pa pénzért ne mivelj, hanem tisztességes úton

„nyerekedj. A' kik bátorságosan akarnak uralkod-
„ni, jóakarattal vétessék körül magokat, ne fegy-
„verrel. Kérdetvén egykor: Miért nem mondana
„le a' kényuralkodásról? így felelt: azért mert a-
„kár önként, akár kénszerítetve mondjak le,
„egyaránt veszedelmes. A' jó szerentsében mér-
„sékeld magadat, a' szerentsétlenségben légy o-
„kos. Mind szerentsés mind szerentsétlen bará-
„tidhoz egyformán viseld magad'. A' mit ígértél
„telyesitsd. Vigyázz, hogy beszéd közben a' tit-
„kokat ki ne fetsegd!"

„*Periander* egyszer kerülő levele által a' több
„böltseket, hogy velek egy ideig társalkohassék,
„magához hivatta vala. (Diog. L. p. 65—70) A'
„vendégek megérkeztek. A' vendégség, melyet
„nékiek *Periander* adott, egyszerű ugyan, de tisz-
„tességes, minden pompa nélkül fényes és a' ven-
„dégek' ízléséhez 's rangjához alkalmaztatva vólt.
„Az asztalfeletti beszélgetés most fontos és ko-
„moly, majd pedig víg és időtöltő tréfás vólt. „*Me-*
„*lyik a' legtökélletesebb népigazgatás?* — azt tet-
„te fel közüllök egyik kérdésbe. Erre *Solon* így
„felelt: *Az, hól valamely egyes polgáron esett*
„*megbántásból minden polgárok részt vésznek.*
„*Bias: az, hol a' törvény a' Király. Thales: az,*
„*hol a' lakosok nem felette gazdagok, nem is fe-*
„*lette szegények. Anacharsis: az, hol az erény*
„*tiszteltetik, és a' vétek utáltatik. Pittakus: az,*
„*hol a' hivatalok tsak a' jó embereknek adatnak,*
„*és soha sem a' gonoszoknak. Kleobulus: az, hol*
„*a' polgárok inkább félnek a' gyalázattól, mint*
„*a' törvénytől. Chilon: az, hol a' törvények*
„*halgattatnak meg, melyeknek inkább hisznek,*
„*mint a' Szónokoknak* (oratores). Mind ezen vé-
„lekedéseket *Periander* azzal zárta bé, hogy *a'*
„*legtökélletesebb népigazgatás az, mely leginkább*
„*közelít az aristokratikához, a' hol a' fő hata-*

„*lom tsak kevés jó emberek' kezénél van*:“ Plut T. VI. p. 586 ed. Reiske.

Jegyzés. Tudnivaló, hogy itt az *Aristokrátzia* eredeti jelentésben vétetik, 's azon az *erényes*, *érdemes* és *értelmes*, egyszóval a' *legjobb* emberek' igazgatása értetik, nem pedig az olyanoké, kik szokás szerént *Aristokratáknak* neveztetnek. —

„Míg ezen böltsek *Periander*nél öszvegyűl-
„ve valának, oda jöve *égyiptomi* Király *Amasis*-
„nak követe, és egy levelet adott által *Bias*nak,
„kivel ez a' Fejedelem levelezésben vala. A' le-
„vélben kérte *Bias*t, hogy tanítná meg őtet, mit
„feleljen az *aethiopiai* Királynak azon feltéte-
„lére, mely szerént azt ajánlaná, hogy ha *Ama-*
„*sis* a' tenger' vizét mind meginná, országa' bi-
„zonyos számú városit nékie adná; ha pedig meg-
„inni nem tudná, akkor ő, t. i. *Amasis* nékie
„ugyan annyi városit adná által. Az időben
„szokás vólt, hogy a' Fejedelmek egymásnak e'fé-
„le fejtős kérdéseket tégyenek fel. *Bias* azt fe-
„lelte, hogy fogadja el az ajánlást, de oly' mód-
„dal, hogy az *aethiopiai* Király minden a' ten-
„gerbe szakadó folyóvizeket állittson meg;
„mert tsak a' tenger' nem pedig a' folyóvizek'
„megivásáról vólt szó:“ Plut. VI. T. p. 573. ss. ed. Reiske.

Minthogy *Amasis* levele által a' böltsek
„közé elegyedett, jegyezzük meg róla is ez úttal:
„Ő alatson születésű lévén, éppen azért ele-
„intén nem betsűltetett királyhoz illő módon. —
„Vólt nékie egy arany medenczéje, melyben ő
„és kik vele asztalnál ettek, lábaikat megmos-
„ni szokták vala. Ő ebből egy istenoszlopot ön-
„tetett, 's kitette azt a' közönséges nézésre, 's egy-
„szerre omlott a' nép annak tiszteletére. Akkor
„elbeszélte a' Király, minő alatson rendeltetése
„vólt hajdan ezen oszlopnak, 's most még is tisz-

„teltetik. Az alkalmaztatást a' sokaságra bízta, „mely a' dólgot elértette is:“ Herodot. II. 172.

„Ugyan ezen *Amasis* azt a' törvényt hozta „vala, hogy minden polgárok, esztendőnként a' „tartományok' előljáróinál megjelenvén, hitelesen „bizonyittsákbé, hogy ők valamely tisztességes „mesterséget gyakorolnak, melyből élnének; a' „kik ezt nem tselekedték, mint ártalmas és hasz„talan tagok halállal büntettettek.“ Herodot. II. 177.

32. §. *Folytatás — Simonides- Epimenides.*

Simonides elhíresedett holmi fejtős kérdések és rövid fontos mondások által, p. o. *hogy szóllottam sokszor, hogy halgattam soha meg nem bántam; gondold meg, hogy ember vagy*, a' mit egy vendégségkor a' kevély *Pausanias*nak mondott vólt, ki arra az ő gyalázatos halálorájában reá emlékezett is. De még sokkal inkább ehíresedett az általa feltalált *Emlékezet mesterség* (mnemonica) által. *Simonides* t. i. a' mennyiben a' Régiek' hijános tudósítási szerént ítélhetni, öszvekötötte a' gondolatokat vagy szókat, mint a' gondolatok' jegyeit bizonyos képekkel, melyeket ő valamely meghatározott rend szerént bizonyos helyekre elosztott, úgy hogy éppen ezen helyek őtet ama' gondolatokra emlékeztetnék. Ez a' mesterség természetesen a' képzetek' társalkodásán épült. Mert valamely helynek észrevétele, vagy tsupán képzelése is viszszahívja emlékezetünkbe mind azt, a' mit azon helyen észrevettünk vagy gondoltunk.

„*Simonides* hires Kőltő és tudós ember is „vólt. *Hiero siciliai* Kényuralkodó kérdvén tőle: Mi, vagy milyen az Isten? *Simonides* gon„dolkozásra egy napot kért; midőn másnap ugyan azt kérdené, két napot kért; midőn gyakran ket„tőzné a' napok' számát, és tsudálván *Hiero* kér-

„dené, miért tenné azt? Azért, úgymond, mivel mi„nél tovább gondolkodom azon dologról, annál „homályosabbnak látszik az előttem:“ Phædr. Fab. V. 21. 24. Cic. de. nat. d. I. 22.

*Epimenides*ről azt mesélik, hogy midőn elveszett juhokat keresne, nagyon elbádjadván, egy barlangban 57 eszt. alútt. Felébredvén haza ment, de sem ő másokat, sem mások őtet meg nem esmérték. Bruckeri hist. philos. p. 115

Jegyzés. Szép képe az oly' embereknek kik lelkiképpen alusznak, 's az alatt a' világ mind szüntelen előbb menvén, ők mindenben elmaradnak, 's felébredésekkor boszszankodva károgják viszsza a' régi körűlményeket, melyekhez szoktak vala, és kárhoztatják az újakat, melyeket nem szenvedhetnek. — Olyanok, mint az ujjúlt városban némely régi omladványok, melyekben tsak denevérek, 's baglyak süvöltnek.

33. §. *Folytatás — Anacharsis.*

Említjük utóljára *Anacharsis scytha* böltset is, kiről így ír *Cicero*: „*Hát scytha Ana*„*charsis tarthatta semminek a' pénzt, 's a' mi Fi*„*lozofusink nem tarthatták?* Ennek egy levele „említetik ezen szókkal: *Anacharsis Hanno*nak „jó egésséget! Az én külső köntösöm a' *scythiai* „ég, sarúim talpaimnak vastagkemény bőre, há„ló helyem a' föld, étvágyszerzőm az éhség, „téjjel, sajtal, hússal élek. Minekokáért, akármikor „jösz hozzám, engemet tsendesen találsz. Azon a„jándékokat pedig, melyekben gyönyörködtél, „adjad vagy hazádfiainak, vagy a' halhatlan Is„teneknek:“ Tusc. V. 32.

*Anacharsis Solon*nal és *Thales*sel nagy ba„rátságban élt. „*Solon*hoz való legelső jövete„lekor, midőn kopogtatott, és bébotsáttatott „vólna, monda: Idegen vagyok, azért jöttem, „hogy veled barátságot kössek. *Solon* így szol„lott: Jobb otthonn kötni a' barátságot mely-

„re *Anacharsis*: Nohát te, ki itthonn vagy, köss „velem barátságot. — Ezen elmésségét kedvelvén „*Solon*, igen jószívvel látta, és egy ideig őtet „magánál is tartotta. Éppen ekkor készítette. *So-* „*lon* a' maga törvénnyeit. Ezt megértvén *Ana-* „*charsis Solon*nak nagy fáradságát lenevette, ki „azt vélné, hogy honfiai' igazságtalanságit és „telhetlen kívánságit megzablázhatná írással, *mely* „*a' pókhálótól semmit nem külömböznek, hanem* „*mint ez is a' gyengéket és erőtleneket megfog-* „*ná, az erőseket és pénzeseket pedig átbotsátná.* „*Solon* erre így felelt: Az emberek megtartják a' kö- „téseket, ha a' két felek közűl egyiknek sints „haszna azoknak megszegésében, és ő a' maga tör- „vénnyeit polgártársihoz oly' formán kívánná al- „kalmaztatni, hogy mindenkire nézve jobb lé- „gyen azokat megtartani, mint áthágni. De az, „idő az *Anacharsis* gyanítását inkább bébizonyí- „totta, mint a' *Solon* reménységét. —

„Egyszer a' gyülésben lévén azt mondta „*Anacharsis: tsudálkozom, hogy a' Görögöknél* „*tanátskoznának az eszesek, és itélnének az esz-* „*telenek*:" Plut. vit. Solon. I. Th. p. 246—7. ed. Schirach.

„*Anacharsis* egy ideig *Görögország*ba mú- „latván *Scythiá*ba viszszatért, és midőn hazája' „vallását 's törvénnyeit megváltoztatni, 's azt e- „gészen *görög* lábra állitni akarná a' vadászatban' „testvérétől nyíllal meglövetett. Utolsó szóva e „vólt: *Engemet az én beszédem 's tudományom* „*görögországi útazásomban épen megtartott,* „*házamban 's hazámban az irigység elvesztett.*

„A' boritalról azt mondta: *az első pohár az* „*egésségé, második a' jókedvé, harmadik a' bo-* „*londságé.* Stobæi sermo de cont. p. 165.

Vagy: „*a' szőlőtő három gerezdeket terem.*

„*Az első a' vidámságé, második a' részegségé,*
„*harmadik a' szomorúságé.*“ Diog. L. p. 72.
„Kérdetvén; *mimódon őrizhetné meg magát*
„*az ember a' részegségtől?* monda: *úgy ha a' részé-*
„*gesek' gyalázatos magokviseletőket gyakran*
„*szemléli.* Tsudálkozott, hogy a' *Görögök* az
„„egymást megbántók ellen törvényt hoztak, a'
„bajnokokat pedig, kik egymást öszverongálják,
„nagy tiszteletben tartják. Látván egy hajónak
„4 újni vastagságát, monda: ennyire vagynak a'
„haláltól a' hajókázók. Kérdetvén, melyik hajó
„vólna legbátorságosabb? monda: az mely a' ki
„kötőbe megérkezett. — Azt mondta: az ember-
„nek a' maga nyelvét, hasát, nemzőrészeit meg-
„tartóztatni kell. Egy *athenéi*nek, ki azt ve-
„tette szemére, hogy *scythiai* vólna, monda: *né-*
„*kem a' hazám van gyalázatomra, te a' hazád-*
„*nak.* Jobb egy kiválasztott barát, mint sok
„elegyesek. A' piatz a' költsönös tsalás' helye,
„hol az emberek a' fösvénységgel és telhet-
„lenséggel kezet fognak.“ Diog. L. 71—74. ed Casaub.

34. §. *Bérekesztése ezen Szakasznak.*

Minthogy az említett böltsek közűl *Thales* mútatott valamely magasabb filozofiai lelket: tehát rajta kezdjük a' *Görög Filozofia' Historiája' második szakaszszát.* Igaz ugyan, hogy még eddig elé a' *Görögök* tudományosan nem filozofáltak: mindazáltal az okosságnak a' további filozofálásra útat nyitottak azon miveltség által, melyre már részint a' sok jeles szájról szájra menő, későbbre írásba vett és öszve szedett nemzeti énekek és költői munkák, részint a' sok czélarányos alkotmányok, bölts törvények és jó életrégulák által eljutottak vala. Ettől fogva az okosság sok fontos kérdéseket tettfel magának a' megvi'sgá-

lásra. Egyszersmind pedig a' *görög* nyelv is, a' sokféle költői munkák és folyóbeszédi próbatételek által megbővült, megsímúlt és a' filozofémák megjegyzésére, előterjesztésére és közlésére alkalmassá lett vala, mely idővel úgy kimíveltetett is hogy *gazdagságára*, *finomságára*, *hajthatóságára*, és az *elvont megfogásoknak* (conceptus abstracti) és *azok' végetlen külömbféleségeinek kifejezésére* nézve, minden más nyelveket meszsze felyűl múlt.

MÁSODIK SZAKASZ.

THALESTŐL FOGVA SOKRATESIG.

Kri'stus előtt 600 *fogva* 400 *ig.* 200 *eszt.*

35. §. *Rövid elnézése ezen Szakasznak.*

Ezen szakaszban *Thales*, *Pythagoras*, *Xenophanes* és még más néhány férjfiak külömböző Oskolákat formáltak, melyek egyáltaljában *metafizikai* és *mathematikai-fizikai* visgálódásokkal foglalatoskodtak, és a' *Dialektikát* vagy a' *Vetélkedés*- és *Vitatásmesterséget* gyakorolták. Az utolsó tekintetben leginkább kimútatták magokat a' *Sofisták* (sophista). Azonban ezen Szakasz vége felé *Sokrates* a' *Sofistákat* meggyőzvén, a' visgálódást főképpen az *Erköltsire* (practicum s. morale) fordította, és az által nagy hasznára vólt a' Filozofiának.

ELSŐ TZIKKELY.

JONIAI OSKOLA.

36. §. *Thales.*

Thales, a' *görög* bőltsek' hetevényjének legfényesebb tsillaga, született m. e. 639 eszt. Kr. e. *Joniának* *Miletum* nevű városában, és kezdette a' *Filo'sofusok' első Rendjét*, mely későbbre, mivel *Joniában* települt 's főképpen természeti vi'sgálódásokkal foglalatoskodott, *joniai* vagy *fizikai Oskolának* (schola jonica s. physica, cosmophysica) neveztetett. Származását vette egy igen régi híres *fénicziai* familiából, mely erdetét *Kadmus*tól és *Agenor*tól hozta le. Minthogy az ő hazavárossa *Miletum* kereskedés, szorgalom és hajókázás által mások felett virágzott: innen nékie elég alkalma vólt arra, hogy esméreteket szerezzen és magát kimivelje. Ily' czélból sok útazásokat is tett külső tartományokba, *Krétá*ba, *Phoeniciá*ba, *Égyiptom*ba 's. a. t. múlatott *Kré'sus* Király' udvarában is, hol azon időkben sok tudósok és mívészek tartozkodtak. Nóha közönséges hívatalokat nem igen viselt, de még is személyes tekintete által hazája állapottyára és körülménnyeire nagyon befolyt. Gondolatjait nem oskolason, hanem tsupán társalkodás útján közölte másokkal, és semmi írást nem hagyott. Innen az ő filozofémáiról való tudósítások más írókból kell hogy vétessenek. Minthogy pedig ezek sokkal későbbiek, és előadásaikban is nem mindég egyeznek: tehát a' hihetőségnek tsak kissebb mérfoga (gradus) szerént határoz-

hatni meg: *mit tanított tulajdonképpen Thales? és hogy* vagy *miáltal érdemesítette magát a' tudomány erránt?* Az ő fő érdeme nem annyiban új és fontos találmányokban, mint inkább abban állott, hogy öngondólása által az elővilágnak tsupán *költői* és *mesés előterjesztés módjain* felyűlemelkedett, a' vi'sgálódásnak határzottabb intézetet adott, és a' filozofálásban mintegy első ösvényt tört.

37. §. *Thales' Filozofiája.*

Thales ezen kérdést tette fel: *Mi a' dólgoknak erdeti alapja* vagy *okfeje? Ilyen* okfővé tette ő a' *vizet*, és azt vélte hogy minden dolog vizből származott, ma is szűnetlen abból származik, valamint ismét azzá válik. Erdetiképpen minden lévő valami folyóság vólt, melyből lettek a' kemény testek is a' tsupa kifejtődés által. De azt meg nem határozhatni, miként gondolta továbbá *Thales* ezen folyóságot: úgy é mint valami *egyneműt?* (homogeneum) mely szerént minden dolgok az erdeti folyó anyagnak (materia) valamely átváltozása, az az, megsűrűdése és megritkúlása által lettek, úgy hogy a' föld nem vólna egyéb, hanem megsűrűdött víz, a' levegő pedig megritkúlt víz, a' tűz pedig megritkúlt vagy megvékonyúlt levegő; vagy pedig úgy nézte é *Thales* a ma' folyóságot mint valami *külömbözőneműt?* (heterogeneum) mely szerént a' dolgok valamely elválasztás, az az, a' külömbözőneműnek az egyneműtől elszakasztása, és ezen utólsónak meghatárzott testekké öszveköttetése által származtak vólna. Azon okok melyek *Thalest* arra határozták, hogy minden dólgok' erdeti okfejéül a' vizet végye fel, úgy tetszik ezek vóltak: *Minden állatok valamely nedves vagy folyó magból származnak, és táplálttatások' nagyobb részét is mind*

folyóságokból vészik; a' növevények hasonlóképpen tsak folyóságok által táplálthathatnak, melyeknek fogytával elvesznek vagy elszáradnak, utóljára a' nap is és az ég' több tsillagzati a' földet körűlvévő víz' kigözölgései által tartatnak fenn, vagy a' vizet mintegy magokhoz szívják. Arist Metaph. l. 3. — Sext. Emp. hyp. pyrr. III. 30. adv. Math. VII. 5. 89. IX. 360. X. 313. — Plut. de plac. philos. I. 2. 3. — Diog. Laërt. I. 27. 290. Meibom. — Cic. acad. II. 37. — Stob. ecl. I. p. 26. Aureliæ Allobrog. 1609.

Jegyzés. Egy ujabb író *Jákob Thomasius* (in observat. Sell. T. II. p. 427) ily' formán okoskodtatja *Thalest*:

1. Az állat magból van, a' világ állat, tehát a' világ magból van.
2. A' mag nedves, a' világ magból van, tehát a' világ nedvesből van.
3. A' nedves víz, a' világ nedvesből van, tehát a világ vízből van.

38. §. *Folytatás.*

Kérdésbe tehetni azt is: Valyon *Thales* amaz *anyagas okfőn* (principium materiale) kivűl, melyet ő víznek, vagy egyáltaljában folyónak nevezett, vett é fel valamely *formás okfőt* (princip. formale) azaz valamely mivelő, mozgató és formáló sőt talán értelmes okot is, mely a' valóságos világot az erdeti folyó anyagból származtatta vólna?

Aristoteles nyilván mondja, hogy *az első természetvi'sgálók az anyagas okok' felkeresésével megelégedtek.* De ezzel ellenkezőt mond *Cicero: Thales, ki legelébb vi'sgálódott e'féle dolgokról, a' vizet a' dolgok' kezdetének, az Istent pedig azon észnek mondta lenni, mely a' vízből formálna mindeneket.* (de n. d. I. 10) Ugyan tsak ezt mondja *Anaxagoras*ról is, ki sokkal ké-

sőbbre élt: (c. 11.) *Anaxagoras, ki Anaximenestől vette tudomannyát, tanította legelébb, hogy minden dolgok' elrendeltetése és mértéke valamely végetlen ész' ereje és okossága által határoztatott meg és ment véghez*, és más régi írók is hasonlót mondanak *Anaxagoras*ról. Mindazáltal hihető, hogy *Thales* is vett fel az anyagon kívül, még valamely értelmes valót, mint formás okfőt, a' mi *megtetszik* némelyekből azon kimondások közül, melyek itt amott nékie tulajdonítatnak, mint alább meglátándjuk.

39. §. *Emlékezetességek Thalesről.*

„*Thalest* honfiai szegénységéért gúnyolták *és* „*azt állitották vala*, hogy a' filozofiatanulás nem „vólna alkalmas eszköz a' gazdagságszerzésre „és vagyonszaporításra, ámbár annak kívánságá„tól maga sem vólna üres és idegen. Ezeket *Tha„les* megczáfolni, és megmútatni akarván azt, hogy „a' Filozofus, ha nékie tetszik, szerezhet pénzt, „ily' mesterséggel élt. Észrevévén tsillagtudo„mányi vi'sgálódásokból, hogy az olajfák gazda„gon fognának teremni, minden olajtörő malmo„kat és sajtókat, melyek *Miletum*ban és *Chios* „szigetében valának, még tél' idején, oltsó árron „kifogadott, minthogy senki nálánál többet nem „igért. Eljövén pedig az olajtörés' ideje, egy„szerre sokan tódúltak mindenfelől a' sajtókra, „melyeket ő akkor kívánsága szerént adott ki, „és abból sok pénzt vévén bé, megmútatta, hogy „a' Filozofusoknak könnyű vólna meggazdagod„ni ha kivánnának, ha eszeket arra fordítanák, „de ők sokkal felségesebb dólgokra törekednek. „Némelyek úgy írják, hogy a' gyümőlts- és külö„nősön az olajterméseket árendálta ki, és min„den nyereséget, melyet bévett a' szegény ke„reskedőknek ajándékozott."

Jelesebb mondási: „Sürgetvén az annya *Cleo-*
„*bulina*, hogy házasodnék meg, monda: *még*
„*nem ideje*, későbbre midőn még erősebben sür-
„getné, monda: *már késő*. Kérdetvén: *Miért*
„*nem szeretné, hogy gyermekei légyenek?* mon-
„*da: azért hogy a' gyermekeket erősen szere-*
„*tem.*"

„Midőn *Thales* egy embernek nagy betsű-
„lettel köszönt, ez pedig reá kevélyen nézett 's
„köszöntését még tsak el sem fogadta vól-
„na, tsudálkozva kérdették baráti: *Miképpen szen-*
„*vedhet el ily' gorombaságot?* Kiknek ő így fe-
„lelt: *Hát szégyen nékem, hogy betsületesebb em-*
„*ber vagyok nállanál?*

„Egyszer házától tsillagvi'sgálásra kimenvén,
„egy gödörbe esett, a' mire a' házi vénaszszony így
„szóllott: hogy gondolod oh *Thales*, hogy az
„égi dolgokat megfoghatnád, midőn azokat sem
„vészed észre, melyek lábaid előtt vagynak."

„A' sok beszéd nem okosság' jele. Az Isten
„a' világ' értelme. Az Isten legrégibb, mivel kez-
„det és vég nélkűl való. A' világ legszebb, mi-
„vel az Isten' munkája. Az Isten az emberek-
„nek nem tsak tselekedeteit, de indúlatjait is jól
„esméri. Minden lelkesedett és Istenekkel teljes.
„A' mágneskőnek is van lelke, mivel a' vasat moz-
„gatja. Legerősebb a' szükség, mivel az minde-
„neket meggyőz. Legsebessebb a' lélek, mivel
„az egy szemütésben béfutja az egész vi-
„lágot. Legbőltsebb az idő, mivel az a' legrej-
„tetteb dolgokat is felfedi. — Legkedvesebb do-
„log, ha az ember a' maga akaratját tselekedhe-
„ti. Legnehezebb az embernek magát megesmér-
„ni, legkönyebb pedig mást inteni A'Kényuralkodó-
„nak igen bajos megvénűlni. Kérdvén valaki melyik
„lett előbb, az éjszaka e' vagy a' nappal? monda,
„az éjszaka egy nappal előbb. Egy nősparázna

„kérdvén tőle, valyon megeskűdhetnék é, hogy ár-
„tatlan? monda: Ne gondóld, hogy a' hamiseskűvés
„a' nősparáznaságnál kissebb vétek vólna. Nagy vi-
„gasztalásunkra szolgál nyomoruságunkban annak-
„meggondolása, hogy a' mi nyomorgatóink még
„nyomorúltabbak, mint mi. — Tsak úgy élhe-
„tünk helyesen és igazságosan, ha azokat, a'
„miket másokban hibáztatunk, elkerűljük. A' va-
„lódi bóldogság áll a' tökélletes egésségben, az
„igazán szerzett jóknak birásában, és abban, hogy
„életünket tunyaságban és tudatlanságban ne tól-
„tsük. — A' miképpen bánol szüléiddel, ahoz ha-
„sonló bánásmódot remélhetsz te is gyermekeid-
„től:"

„Úgy tartotta, hogy az élet és halál semmit
„nem külömböznek, és midőn kérdenék, miért
„nem ölné meg hát magát? monda Azért mert az élet
„és halál egy dolog lévén, semmi nem határozhat
„arra, miért végyem inkább egyiket, mint a'
„másikat. Így mondja *Euripides* is: *Ki tudja,*
„*valyon élni, ez é a' halál, vagy meghalni, ez*
„*é az élet?*

„*Thales* az esztendőt az *Égyiptomiak* szerént
„365 napokra osztotta. Meghalt Kr. e. 544 eszt.
„95. eszt. korában" — Diog. L. p. 15—26 ed.
Casaub.

Szelid lelkű vólt. *Juvenalis* az oly' embe-
„rekről beszélvén, kik azt hiszik, hogy a' bosz-
„szú állás kivánatosabb jó vólna az életnél is
„így szoll:

„*Chrysippus* nem itélt így sem jó lelke *Thales*nek,
„Sem pedig édes *Hymettus*nak szomszédja a' vén-
hedt
„*Sokrates*, a' ki kegyetlen fogságába se adna
„Egy részt a' bévett méregből vádlójának:
„Mert kitsiny és alatson léleknek gyönyörűsége
„Minden boszszútétel. satyr. 13. v. 180. ss.

Jegyzés. *Hymettus*, egy hegy vólt *Attika*ban *Athené* mellett, kedves helyek a' méheknek, a' honnan legédesebb mézet gyűjtöttek.

40. §. *Pherecydes — Anaximander.*

Ezek a' legelső filozofiai írók, és mind ketten *Thales'* tanitvánnyi.

Syrosi Pherecydes arról nevezetes, hogy írt egy munkát az *Istenek*- és a' *világ' erdetéről* (theogonia, cosmogonia) tíz könyvekben, de a' melyekből csak holmi töredékek vagynak meg. Ezekből úgy látszik, hogy ő a' dolgoknak három alapjait vagy okfejeit vette fel, melyek nem származtak, hanem öröktől fogva megvóltak. Az elsőt nevezte *időnek*, a' másodikat *földnek*, a' harmadikat *Zeüsnek* vagy *isteni, égi levegőnek* (æther). Hihetőleg a' harmadik okfő *mivelő* vagy *formáló*, a' másódik *szenvedő* vólt, de valyon formátlan anyag (chaos) é? és az első az a' feltétel vólt, mely alatt ezen anyag meghatározott formát vett fel. Mind ezeket pedig inkább költői, mint filozofiai módon adta elő. Nevezetes arról is, hogy *ő tanította legelébb írásba hagyva az emberi lelkek' örök fennmaradását* (Cic. Tusc. I. 16) Az ő életkora esik Kr. el. a' *6ik* századba; a' mint írják meghalt tetübetegségben.

Miletumi Anaximander szül. 611, meghalt 548 eszt. Kr. e. 63 eszt. korában. Ez *Thales* szerént filozofált ugyan, de tőle még is eltávozott abban, hogy a' dolgok' alapjául vagy okfejéül nem valamely meghatározott elemet, hanem egy határozatlan, a' víz és levegő közt mint egy középtartó, valamit vett fel. A' honnan ő azt egyáltaljában nevezte *végetlen*nek, nevezte *isteni*nek is, mely magába mindeneket béfoglal, mindeneken uralkodik, *múlhatlan* és *halhatlan*. Ebből származik, és ezzé válik ismét minden. Az ő

vélekedése szerént a' hoszszú időszakokban támadó és enyésző számlálhatlan világok mind meg annyi született Istenek. Cic. acad. IV. 37. de nat. D. I. 10.

Az égtestek származásáról, és az embernem' erdetéről is vóltak néhány vélekedései, melyek ugyan, mint hogy akkor az emberek a' természetet tsak kevéssé esmérték, már ma nem nagy fontosságúak, de legalább mútatják, milyen eleven törekedéssel óhajtotta ő azt, hogy a' természeti dolgok' méjjen fekvő okaiba tudományoson bélát-hasson. Úgy tetszik, hogy a' gonviselésbe kételkedett: mert azt szokta vala mondani: *Ha vólna gondviselés, megbüntetné Jupiter a' gonoszokat, megölné őket menykővel, és a' jóknak jól, a' gonoszoknak gonoszúl vólna dolgok; a' mi most másképpen van.* De erre nézve helyesen mondja *Ovidius*:

„Vétkeznek valahányszor az emberek, annyiszor Isten
„Hajtna követ menyből, menyköve fogyna hamar.
Ovid. tr. II. el. 1. v. 17.

41. §. *Anaximenes.*

Miletumi Anaximenes élt 557 eszt. körül Kr. e. Ez *Anaximander* barátja' 's tanítója' ösvénnyét elhagyta, a' mennyiben a' dolgoknak amattól felvétetett erdeti főokát közelebbről meghatározta, és azon hijános tapasztalásoknál fogva, hogy bizonyos dólgok levegőből származnak, 's megint azzá válnak, a' *levegőt* tette *elsőnek*, és *végetlennek*. A' honnan úgy is gondolta ő azt, mint *Istent*, hasonlóképpen a' *lelket is levegőnemű valónak tartotta*. Cic. acad. II. 37. de nat. D. I. 10.

42. §. *Hermotimus — Anaxagoras.*

Anaxagoras született mintegy 500 eszt. Kr. e.

Joniának Klazomené nevű városában. A' közönséges vélekedés szerént a' *joniai* Filozofusok' sorát ő zárta bé, és a' *filozofiai istenséghitet* (theismus) ő alapította, noha némelyek ezen tisztességet *Hermotimus*nak tulajdonitják, ki nékie földije, 's talán tanítója is vala. Arist. metaph. I. 3. — Sext. Emp. adv. math. IX. 7.

Noha gazdag és előkelő szüléktől származott: — mindazáltal minden világi nagyravágyástól és hiuságtól üres vólt, és magát egészen a' vi'sgálódásra adván, a' közönséges foglalatosságokkal nem sokat gondolt, sőt vagyonjának nagyobb részét is attyafiainak hagyta. —

Miután néhány útazásokat tett, és *Égyiptom*ban is járt vólna, 40 eszt korában letelepedett *Athené*ben, hol sok jeles ifjaktól és férjfiaktól szerettetett és betsültetett, kik közt vóltak főképpen *Perikles*, *Euripides*, *Archelaus*, *apolloniai Diogenes*, 's kétség kívül *Sokrates* is, ki tsak 30 eszt. vólt ifjabb, mint ő. Azon időben, mint a' *Perikles* századjában, *Athené* minden több *görög* városokan felyűlemelkedve, a' mesterségek' és tudományok' lakhelye vólt. Ez a' körűlmény sok Filozofusokat édesgetett is mindenfelől *Athené*be, kik ott lakni kedvelték, és ily' módon külömböző gondolattyaikat 's észképeiket (idea) most egymással, majd másokkal is sokképpen közölték és terjesztették. — De már ekkor némely idegenségek is mútatkoztak a' Filozofusok közt, mint ez névszerént *Anaxagorásra* és *Demokritusra* nézve megjegyeztetett, kiknek alkotmányjaik is feszes ellentételben vóltak egymásssal. Türedelmetlenség is kezdett gyakoroltatni a' Filozofusok, és az ő tanításaik eránt: mert éppen *Anaxagorás*on történt az, hogy vallástalanságért bévádoltatott, mely vád első vala a' maga nemében. Ennek okául némelyek azt gyanítják, hogy az *Anaxa-*

goras világformáló Értelmességről való tudománnya a' nép' sokistenséghitével nagyon öszve ütközött; mások pedig úgy vélekednek, hogy a' vád oldalason *Periklest Anaxagoras'* barátját tárgyazta, kit mint hatalmas főembert egyenesen megtámadni nem mertek. — De akárhogy légyen is a' dolog, *Anaxagoras* a' vád' kimenetelét nem várta meg, hanem *Lampsakus*ba ment, *Kisá'siá*ba, hol Kr. e. 428 eszt. meghalt 72 eszt. korában. — Irásai nagyobbára elvesztek, a' honnan az ő Filozofiáját tsak némely töredékekből és más írók gyakor tudósításaiból esmérhetni meg. —

A' legjobb és legújabb írások Anaxagorásra nézve Carustól vagynak. Diss. de anaxagoreae cosmo-theologiae fontibus. Leipz. 1797. 4. és Anaxagoras aus Claz. u. sein Zeitgeist, eine geschichtliche Zuzammenstellung in Fülleborns Beytraegen. St. 10. S. 162 ff. Nevezetes munka ez is Hemsentől: Anaxagoras claz. s. de vita ejus atque philosophia. Ebben a' Plato, Xenophon, Aristoteles, Plutarchus, Sextus, Diog. L. Stobaeus, Simplicius, Cicero irásaiból, minden Anaxagorásról szólló helyek felhozatnak, és megmagyaráztatnak. —

43. §. *Anaxagoras' Filozofiája.*

1. Minthogy a' *valami semmiből* és *semmivé* nem lehet: tehát a' származat és enyészet tulajdonképpen nem egyebek, hanem tsupa *változásai* a' már meglévőnek.

2. Vólt erdetiképpen egy végetlenűl osztható, és minden részeiben úgy vegyített *anyag*, hogy a' részek a' vegyítésben egymáshoz ugyan *hasonlók*, de külömböző neműekre és egynemű-ekre *oszthatók* valának.

3. Minthogy ezen formátlan anyag (materia s. massa. chaotica) öröktőlfogva általános nyugvásban vólt, 's magát nem mozgathatta: tehát a' *mozgás első okának* valamely hasonlóképpen örökkévaló, de amaz anyagtól egészen külömböző, következőleg általánoson mivelő, élő és esmérő va-

lóban, egyszóval valamely *Értelmesség*ben kellett lenni.

4. Ez a' mindenható, mindentudó, önmivelő, tiszta és egyszerű Értelmesség a' formátlan anyagat a' mozgás által meghatotta, és a' külömbözőnemű részeket az egyneműektől, a' mennyiben azok elválaszthatók vóltak, elválasztotta, 's azokat meghatárzott nagyságú, formájú, színű és más tulajdonságokkal biró testekké kötötte össze. Az Értelmességnek ezen mivelése által származott a' világ, melyben minden dolog a' maga természetéhez és a' vele közlött mozgató erőhez képest, noha nem mindég tökélletesen, de még is egészben czélarányos módon mivel. —

5. Ez az Értelmesség, a' mennyiben az egész világot megszűnés nélkül birja és áthatja, úgy is nézettethetik, mint *Világlélek*, mely minden élő, érző és gondoló valókban mivel, úgy hogy ezeknek *lelkei* amannak részei, és mint részei, *hasonló természetűek* és *múlhatlanok*, ha szinte mivelésők' mérfogára nézve (gradus) inkább megszorítva is vagynak. —

6. Egy ily' megszorítás van az *érzékenységek*ben is, melyekhez az esmérő való köttetett. Innen az érzeményes észrevételek tsalathatók ugyan; de még is az *okosság* az igazat a' hamistól megkülömböztetheti, sőt sok esetekben annak, a' mi előttünk megjelenik, éppen az ellenkezőjét is mondja ki. Erre például hozza fel *Anaxagoras* ezen tételt: *A' hó nem fejér, hanem fekete, mivel az fekete vízből származik.* Cic. acad. II. 23.

Noha ezen alkotmány sok kényszeréntséget foglal magába, de egy oly' régi időre nézve még is nagyon nevezetes. Az emberi lélektől illő módon többet nem is kívánhatni, hanem, hogy a' mennyire a mindenkori természetesméret kiterjed, minden dolgokat természetes okokból ma-

gyarázzon ki. A' természetesméret pedig még azon időben nagyon keskeny vólt, úgy hogy *Anaxagoras* a' földet egy nagy lapálynak, a' napot és más tsillagokat a' földből kiszakasztott égő kődaraboknak, és a' téjútat a' napvilág' fénnyének tartotta. Ha ez nékünk nevetségesnek látszik, tégyük által magunkat azon időbe, és igazságosabban itélünk.

Miért nem tette *Anaxagoras* amaz *Értelmesség* helyett az Istent? Talán azért, hogy a' néphit ezen szóval igen tsekély és alatson képzeteket kötött öszve. Annyi igaz, hogy felvették azt, 's magát *Anaxagorást* is *Értelmesség*nek nevezték, talán hogy azzal különös gondoló erejét kifejezzék, vagy gúnyból is, legalább a' szinjátékosok a' nézőhelyen tsúfot űztek azzal.

44. §. *Emlékezetességek Anaxagorásról.*

„*Anaxagoras* azt szokta vala mondani, hogy *egy* „*tseppnyi bőltsességet nem adna egy tonna ara-* „*nyért.* Midőn szemére vetették vólna, hogy „gazdaságára nem ügyelne, monda: *Én azon időt,* „*melyet mások szántóföldjeik' mivelésére fordít-* „*nak, lelkem' mivelésére fordítom, az én hazám* „*és örökségem ott fenn van,* az égre mútatván. „Kérdetvén mi végre született? monda: *Azért* „*hogy vi'sgáljam az eget, napot és hóldat:* Mond- „ván nékie valaki: megfosztattál az *Athenéiek*től, „így felelt: *Nem én tőllök, hanem ők tőlem.* Mi- „dőn *Mausolus*nak pompás és igen drágakövekkel „kirakott síremlékjét meglátta vólna, monda: *imé* „*ez a' képe minden földi ditsőségnek és gazdag* „*ságnak.* Midőn távollétében ezen két szomo- „rú izenetet vette vólna hogy halálra ítéltetett, és „fijai is meghaltak, így szóllott az egyik követhez: „*A' természet én reám, és az én bíráimra ezen* „*ítéletet már régen kimondotta;* a' másikhoz pe-

„dig: *Tudtam, hogy halandókat nemzettem.* — „Egyszer, a' nagy szükség miatt elkénszeredve, „éhséggel akart életének véget vetni. — Ezt meg- „hallván *Perikles*, kérte őtet, hogy ezen szomo- „rú határozástól állana el. Kinek *Anaxagoras*, „szemeit felemelvén, monda: *Ha azt akarjuk, „hogy a' mértes égjen, ne felejtsük el olajat től- „teni beléje.* — Halála előtt kérdezvén baráti: Nem „kívánná é, hogy halála után holtteste *Klazome- „nébe* vitessék? *Éppen nem*, úgymond, *mert a- „kárhonnan is a' más világra menni, tsak egy- „forma a' távolság.* — Kérdezvén ismét a' város' „előljárói: Mitsoda végrendelést akarna tenni? *Azt*, „úgymond, *hogy a' gyermekeknek az én halá- „lom' hóldnapjában esztendőnként a' játékra en- „gedelmet adjanak.* Sírfelirása ez vólt:

„A' nagy *Anaxagorás* itt nyúgoszik, a' ki előtt az „Égnek 's dólgoknak titka kifedve vala. —

„A' lakosok annyira tisztelték emlékezetét, „hogy nékie oltárokat emelnének." Cic. Tusc. I. 43. Diog. L. 92—98.

45. §: *Apolloniai vagy fizikus Diogenes.*

Így neveztetett, mivel *Krétának Apollonia* nevü várossából és a' *joniai* vagy *fizika* oskolából való Filozofus vólt, némelyek szerént *Anaximenes'*, mások szerént *Anaxagorás'* tanitványja; élt Kr. e. az 5*ik* században, és egy ideig *Athené*ben tanított, de ő is mint *Anaxagoras* tudományjáért számadásra vonatott. Irásai elvesztek, de más írók' tudósításaiból úgy látszik, hogy ő az *Anaximenes* és *Anaxagoras* filozofémáit öszvekötötte.

Ugyan is a' *levegőt*, mely megsűrűdése és megritkúlása által szüli a' világokat, nem tsak a' *dólgok' alapanyagjának*, hanem egyszersmind valamely *értelmes, mindeneket átható, rendelő*

és *igazgató alaperőnek* is tartotta. Ebből azt hozta ki, hogy a' világi dólgok valóságokra nézve mind egyneműek, és az egy erdeti anyagnak tsupa módosításai által származtak. Éppen ezért a' *lelket* is *levegőneműi valónak* vélte lenni, melynek fészke a' *mejjgödrében* vólna. Azt állította, hogy a' föld kerek. Nevezetes, hogy ő már a' *módszerről* (methodus) is elmélkedett, és ezen tekintetben azt mondta: *A' ki valamit tanitni akar, szükség hogy kétségtelen okfőből induljon ki, és egyszerű, szerény és illő beszéddel éljen.* Arist. de anima I. 2. de gen. et corr. I. 6. Simplic. in phys. Arist. — Diog. L. IX. 57. ed. Meibom. Cic. de n. d. I. 12. August. de civit. dei VIII. 2. al.

46. §. *Miletumi vagy athenei Archelaus.*

Archelaus Anaxagoras' tanitvánnya élt 460 körül Kr. e. és tanította *Athené*ben a' *joniai* vagy *fizika* Filozofiát, a' miért maga is *Fizikus*nak neveztetett, és utolsó vólt a' *joniai* oskolában, mely nem sokára a' *sokratika*, és más oskolák mellett elenyészett. Noha az *Archelaus* vi'sgálódó tanításairól való régi tudósítások hijánosok, kétségesek sőt ellenmondók: mindazáltal annyi bizonyos, hogy az *Anaximenes* és *Anaxagoras* filozofémáit ő is öszvekötötte, de valamivel másképpen, mint *Diogenes*. A' dólgok erdetének két okait vette fel, a' *meleget* és *hideget*, és az élő állatokat az iszapból származtatta. Oskolája' más Filozofussai felett az által mútatta ki magát, hogy ő már erkölts tárgyakról is, noha tagadólag, filozofált, 's egyebek közt azt állitotta: *Az igazság és igazságtalanság, a' jó és roszsz nem a' természet, hanem a' törvény, vélekedés és szokás által határoztatott meg.* Az *Archelaus* tanitásit *Sokrates* is halgatta ifjú korában, 's kétségkivül

ez által serkentetett fel arra, hogy figyelmét különösön az erkőltsi dólgokra fordittsa. Plut. de plac. phil. I. 3. Stob. ecl. I. p. 56. 298. 454. ed. Heer. Diog. L. II. 16. 17. coll. Sext. Emp. adv. math. VII. 135. et Aug. l. prox. c.

MÁSODIK TZIKKELY.

PYTHAGORIKA OSKOLA.

47. §. *Pythagoras.*

Pythagoras szül. *Samos* szigetében 584, meghalt 504 eszt. Kr. e. Attya *Demaratus* vagy mások szerént *Mnesarchus*, kővágó és kereskedő lévén, elvitte magával őtet is kereskedő útjára *Italiá*ba, és ez serkentette fel kétségkivűl benne az útazás' és tudás' rendkivűli vágyját. Mert azt mondják, hogy későbbre, miután már *Syros'* szigetében *Pherecydest*, *Miletum*ban *Thalest* és *Anaximandert* halgatta vólna, tanulás' és tapasztalás' kedvéért nagy útakat tett *Égyiptom*ba, *Palaestiná*ba, *Phoenicziá*ba, *Chaldaeá*ba, *Persiá*ba, *Indiá*ba, sőt még *Galliába* is; különösön *Égyiptom*ban, a' hová az odai Király *Amasis*hoz, *Samosi* Kényuralkodó — *Polykrates*től ajánló levelet is vitt, hogy az idegenektől minden méjjebb tudományt titkolni kivánó Papoknál annál inkább bóldogúlhasson, 22 eszt. múlatott, és a' Papoktól az ő szerzetjek' minden titkaiba lassanként béavattatott. Utazásaiból hazajővén egy ideig otthonn tanított, de nem sokára házáját *Polykrates'* kegyetlensége, és polgári háborúk' kiütése miatt egészen elhagyván,

ismét *Italiá*ba ment. Itt *Krotonban*, egy *délitaliai* parton fekvő *görög* gyarmatvárosban, mintegy 40 eszt. korában letelepedett, és oskolát állitott, mely *italiká*nak és *pythagorikán*ak is neveztetett. Azt beszéllik, hogy *Pythagoras* ezen új hazájában rendkivűli dolgokat tselekedett, Az ő férjfiúi szép formája, jeles magaviselete, megható ékesszollása, ritka esméretei, emberséges vólta és vallásos búzgosága által sok követőket, tsudálókat és tisztelőket szerzett. Legelébb is a' *krotoni* testgyakorló és más közönséges helyeken a' minden új dolgokat nagy kivánsággal ragadó ifjúsághoz intézte tanításait; azután a' Tanáts engedelméből nem tsak a' Tanáts, hanem a' polgárok sőt még az aszszonyok előtt is beszédeket tartott, mellyeknek oly' figyelem ingerlő és győző befolyása vólt, hogy az ifjak a' tudomány és erény aránt felbuzdúltak, a' férjfiak a' tóbzódásról és tisztátalan életről lemondottak, az aszszonyok pedig ékességeiket 's legdrágább köntösseiket, mint szükségtelen czifraságokat, Juno' templomába rakták le; a' mi kétségkivűl legnagyobb vólt mind azon tsudák közt, melyeket *Pythagoras*, és mások is valaha tehettek. De a' Tanáts is nagy jótetteiért nem vólt eránta hálátlan, a' mit közönséges köszönetekben is kijelentett; a' *Krotoniak*tól pedig általjában felsőbb valóság gyanánt tiszteltetett, sőt némelyektől az emberek' világosítására és boldogítására égből alá szállott Istenségnek is tartatott. Nem is hozhatni kétségbe, hogy *Pythagoras* a' Filozofiában, Mathematikában, Természet és Orvostudományban és Musikában, azon időkhez képest, rendkivűli esméretekkel bírt. A' honnan nékie sok találmányok, és felfedezések is tulajdonítatnak, p. o. a' *pythagoricum theorema*, melynek feltalálásáért az Isteneknek *hekatombét* adott, vagy 100 ökrökkel áldozott; az *abacus pythagoricus*,

vagy *sokszorozó* tábla; a' *monochordum pythagoricum*, vagy egyhúrú eszköz a' musikai időközök megmérésére, a' *trias harmonicá*val együtt, melyet ő vett észre legelébb, midőn egy kovátsműhely előtt elmenvén, három pörölyök' hangjait hallá, melyek történetből úgy egyeztek, hogy kettő a' harmadiknak, mint főtonusnak, tertiáját és quintáját hallattatták; az *octochordum pythagoricum*, vagy lant. Mind ezen esméretek, és készségek által nem csak sok betegségeket meggyógyított, melyek akkor gyógyithatlanoknak tartattak, hanem sok más, az egyidejűektől bámúlt dólgokat is mivelt, melyekhez szokás szerént még egyéb tsudatetteket és jövendőléseket is 's a' t. tóldottak. Ezenkívül nagy befolyása vólt az akkoriakra e' következő körülmények által is: Ő az *égyiptomi* papokéhoz hasonló öltözetet viselt; szoros életmódot követett, főként minden húsételektől magát egészen megtartóztatta; rövid 's gyakran oly' homályos kimondásokkal élt, mint a' jövendölőszékek (oracula); az ő egész külső magaviselete a' másokétól külömbözött, és tanitványival valamely bizodalmas szövetségben és öszveköttetésben állott. Mind e' mellet is nem tarthatni őtet valamely finom tsalónak, ki ezen befolyást önhaszon — és hatalomvágyból kereste vólna; sőt inkább a' Régiségnek, az ő erköltsi bélyegét tárgyazó, sok bizonyításai szerént azt veszszük fel, hogy nékie mindenben jó czéljai vóltak, haszinte ezeknek eszközei már ma valamennyire tsudálatosoknak tetszenek is. Hogy egy ily férjfiúnak ellenségei is vóltak, azt az emberi dolgok' természetes folyásából könnyen érthetni. Ez okozta végre vesztét is, noha halálának sem idejét sem nemét pontoson meghatározni nem lehet; némelyek szerént 80, mások szerént 90 eszt. korában halt meg. Halála után tisz-

teletére oszlopokat emeltek, házát *Krotonban Ceres'* templomává változtatták, az ő nevére mint Isten' nevére úgy esküttek, vagy minden megmútatások helyett tsak az ő szavára útaltak: *Ő mondotta*, t. i. *Pythagoras*. Cic. de. n. d. I. 5.

Minthogy *Pythagoras*nak semmi irásai nem maradtak: innen az ő Filozofiájára nézve tsak kissebb 's nagyobb hihetőség talál helyet.

48. §. *Pythagoras' vi'sgálódó filozofémái.*

A' régiek' tudósításai egyeznek a' felől, hogy *Pythagoras* az ő filozofálásában *mathematikai* és különösen *arithmetikai* okfőkből indúlt ki; a' honnan az ő Filozofiája *filozofiai számtudomány*nak is neveztetett. Hihetőleg azon észrevétel adott erre alkalmat, hogy a' világban minden dolog *számlálható* és *mérhető*; a' honnan azt is következtették, hogy *a' szám' és mérték' okfejeinek* (principia) *a' dólgok' okfejeinek is kell lenni.* Arist. metaph. I. 5. XIV. (XII. ed. Vall.) 3. Sext. Emp. hyp. pyrrh. III. 152. ss. adv. math. IV. 2. ss. X. 288. ss. Stob. ecl. I. p. 289. ss. Heer.

Azonban kétséges valyon *Pythagoras*, és az ő hívebb tanitvánnyi azt vélték é, hogy minden a' számokból és mathematikai kezdetekből származik, vagy hogy nem minden azokból, hanem tsupán azok szerént? *Pythagoras* némelyek szerént ugyanazonította a' számokat magokkal a' dólgokkal, és azoknak okfejeivel. Cic. acad. II 31. Tennemann I. Th. p. 112. 113.

Éppen oly' kétséges az is, valyon ama' filozofiai számtudományt tulajdonlag, vagy képesen (symbolice) kell é venni, miképpen sok új *Pythagoreusok* állitják, p. o. *Moderatus* és *Nikomachus*. Annyi bizonyos, hogy abban a' *monas* és *dyas* fő részt játzodtak, noha bizonytalan, mit kelljen azok alatt érteni. — De hihető, hogy ama'

két kifejezések nem meghatározott számokat 1 és 2, hanem tsak egyáltaljában vagy határozatlanúl *egységet* és *sokságot* jelentenek. És valóban állíthatni, hogy nem tsak minden számok, de minden lineák, kivűletek (superficies) és testek, egyáltaljában minden köz-'s időben észrevétetett dólgok egységből és sokságból származnak. Mert mi mind azokat úgy gondoljuk, mint sokat, a' mi egyszer'smind egy. A' mennyiben pedig mi a' sokat úgy gondoljuk, mint egyet, a' sokságot az egység által határozzuk meg. A' honnan ama' szemlélés szerént azt is lehetne mondani, hogy a' *monas mivelő* vagy *meghatározó*, a' *dyas* pedig *szenvedő* vagy *meghatározandó okfő*. *Aristoteles* szerént vóltak oly' *Pythagoreusok* is, kik az egyenest vagy egyenlőt, továbbá a' végest vagy határzottat és a' végetlent vagy határtalant a' számok' és így a' tőbb dolgok' okfejeinek vagy elemjeinek tartották; sőt *Plutarchus* szerént *Pythagoras* a' *monast rendelő értelemnek* vagy *Istenségnek*, mint a' *Jó' okfejének*, a' *dyast* pedig *látható világnak* vagy *anyagnak*, mint a' *Roszsz' okfejének* tartotta. Sext. Emp. adv. math. X. 261. ss. Diog. L. VIII. 25. — Arist. metaph. I. 5. coll. phys. III. 4. — Plut. de. plac. philos. I. 3. coll. Stob. ecl. I. p. 58. 300. ed. Heer.

Már ama' sokságbéli egységnél fogva, a' *Pythagoras* tudománnya szerént, a' világban minden dólgok legszorosabban egyeznek is, mely egyezésből valamely a' földihez hasonló *mennyei musika* (harmonia sphaerarum) származik, midőn mindenek valamely közös központ, a' központi tűz (ignis centralis) körűl kedvesen tetsző illetvényekben forognak. Arist. de Coelo II. 9. Sext. Emp. adv. math. IV. 6. X. 283. Stob. ecl. I. p. 864. Cic. de n. d. III. 11.

Plutarchus szerént *Pythagoras* nevezte előbb a' dólgok' mindenségét, melyet mi világnak nevezünk, *szépség*nek vagy *rend*nek (kosmos, mundus), noha ezen nevezet másoktól a' *Sofistá*knak tulajdonítatik. *Aristoteles* szerént a' *Pythagoreusok* az egész eget vagy világot is *hármoniá*nak és *szám*nak is nevezték. És mivel ők a' kerek formát legtökéletesebb formának, a' tíz számot legtökéletesebb számnak tartották: innen azt vélték, hogy a' világ is kerek, 's e' szerént határzott és tíz körökből áll. De kétséges az, valyon ama' központi tűz, mellyet ők a' *Világ' tűzhelyének, dólgok' mértékének, Istenek' annyának*, *Zeűs' őrhelyének* vagy *házának* neveztek, valamely különös tűz, vagy a' nap é? Plut. de plac. philos. II. 1. — Arist. metaph. I. 5.

Pythagoras az isteni valót, valamely a' Régiségben szokott képzetmód szerént, úgy gondolta, mint világlelket, vagy mint valamely finom étheri tűzelemet, mely az egész világot átjárja, mindeneket elevenit, és melytől az emberek' és állatok' lelkei is, mint isteni szellem' részetskéji, származnak. — A' honnan valamely atyafiságot is vett fel ezek és amazok közt, és úgy vélte, hogy a' természet tele van *démonok*kal, az az, magasabb és alsóbb nemű lelkekkel. Ezen *Theologiá*val, *Démonologiá*val és *Psychologiá*val összeköttetésben vóltak bizonyos tánitmányok is, a' főbb valóknak az emberek sorsára való befolyásáról, ezen sorsnak előre való meghatározásáról és megjövendőléséről, hasonlóképpen a' lelkeknek különböző, mind emberi mind állati, testekbe való vándorlásáról, (metempsychosis), valamint a' lelkeknek fennmaradásáról vagy halhatlanságáról is. De kérdés: *valyon ama vándorlást a' halhatlanságnak tsupa képe, vagy*

valóságos tanitmány gyanánt kell é venni? — Herod. Hist. II. 123. Arist. de anima I. 2. 3. — Sext. Emp. adv. Math. IX. 127. — Plut. de pl. philos. I. 3. 7. 8. II. 4. IV. 2. 4. 5. 7. V. 1. — Diog. L. VIII. de Pyth. — Stob. ecl. I. p. 58. 158. 206—8. 300. 790—4. 862—8. 874—8. 892—4. 1044—6. 1104. Cic. de n. d. I. 11. — Tusc. I. 17. — Lact. inst. div. I. 5. Horat. od. L. I. 28. — Ovid. metam. L. XV. c. 3. —

Az utolsó helyen igy tanit *Pythagoras:*

„A' lelkek nem halnak meg, tsak elébbeni lakjok
„Elhagyán uj házba repűlnek: most is eszemben
„Van, hogy *trójai* hadba valék *Panthous'* fia *Euphorb'*,
„'S mejjemből *Menelaus* dárdával döfte ki lelkem.
„A' minap *Argos*ban, *Juno*nak temploma falján,
„Rá esmértem balkaroman hordott pai'somra.
„Mindenek átváltoznak idővel, semmi se vész el.
„Bujdos amonnan idébb, innen tova, viszsza jön ismét —
„A' lélek, mely képes akármely testbe leszálni. —
„Kőltözik a' vadból mi belénk, és vadba belőlünk,
„ 'S nóha kering mindég, még is soha el nem enyészik."

49. §. *Pythagoras erkőltsi filozofémái.*

Úgy látszik, *Pythagoras* az erkőltsi tárgyakról is sokat elmélkedett, de valamely formás alkotmányt nem szerzett. Sőt a' mennyiben erkőltsi rendszabásait inkább rövid, részint rejtett értelmű mondásokba öltöztette; a' mennyiben tanitvánnyit szorosan rendelt életmód által az erényben inkább gyakorolta, mint sem arra tudományosan tanította: annyiban az ő tudománnya inkább *gyakorló* (ascetica) — mint tulajdonképpen *tanító* vólt, és legközelebbről arra czélzott, hogy az ember' érzeményes természete meg-

szelidítessék és tisztíttassék, távolabbról pedig arra, *hogy az ember az Istenhez hasonlóvá légyen*, vagy *az Istenhez felemelkedjék*. Tsak ugyan ezen magyarázatok: *az erény egyáltaljában hármonia és az igazság különösön általánoson egyenlő vagy egyenes szám*, valamint a' *jónak az eggyel* vagy *határozottal*, és a' *roszsznak a' sokkal* vagy *határozatlannal* való öszvehasonlítása azt mútatják, hogy *Pythagoras*, vagy legalább követői az ő erkőltsiségről való gondolatjaikat vis'gálódó tanitmánnyaikkal egyeztetni igyekeztek. — *Pythagoras*nak tulajdonítatik, mint erkőltsi főtörvény, ez a' nevezetes mondás is: *Engedelmeskedjél az Istennek, kinek, mint főúrnak, rendelése ellen az élet' őrhelyéről eltávozni nem szabad.* — Hogy ezen szót, *Philosophia*, legelébb *Pythagoras* formálta vólna, nem bizonyos, noha lehetséges, hogy ő magát *sophos*, az az, bőlts helyett, inkább *Philosophos*nak az az *bőltsesség barátjának* nevezte, *mivel egyedűl tsak az Isten bőlts.* Arist. eth. nic. I. 4. II. 5. eth. eud. IV. 3. magn. mor. I. 1. Jambl. vita. Pyth. c. 20. 28. Diog. L. VIII. ed. Meibom. — Stob. ecl. II. p. 66. ed. Heer. Cic. de sen. c. 20. Tusc. V. 3. Diog. L. I. 12. VIII. 8. ss.

50. §. *Pythagorási szövetség vagy rend.* — Így neveztetik a' *Pythagorás*tól szerzett és szoros társasági formát viselt oskola, melynek czélja nem tsupán tudományos vagy vísgálódó, hanem tselekvő vólt, 's mely által a' szerző az életre akart befolyni. Elébb is gátot akart vetni az erkőltsi romlottságnak, mely az ő idejében *Délitalia'* és *Sicilia' görög* új telepjeiben elharapozott vólt. Mert nem tsak *Sybaris*, a' honnan neveztetnek a' *sybarisi asztal, sybarisi beszédek, sybarisi tánczolások*, hanem *Kroton*, *Tarentum*,

Metapontum és más Státusok is a' hiuságba és feslettségbe elmerültek vala. Ebből természetesen sok pólgári zürzavarok és háborúságok eredtek, midőn, mint az e'féle aristokrátziai Státusokban szokott lenni, az előbbkelők és gazdagok a' köznépet nyomorgatták, és kiszívták. Ezen roszszaknak is eleit venni akarta *Pythagorás*. Az ő czélja tehát részint *erkőltsi*, részint *politikai* volt. Hogy pedig ezen kettős czélt annál jobban elérhesse, a' szív' és lélek' jelesb ajándékaival bíró ifjakat és férjfiakat igyekezett magához vonni, 's ezekből bizonyos szövetséget vagy társasági rendet alkotott, melyről későbbre oly' sokat is meséltek. A' felvételkor bizonyos próbatételek és szentelések voltak, valamint a' tagok' öszvegyűlésekor bizonyos szokások gyakoroltattak. A' társaság' tagjai fejér és bársonnyal prémzett, *égyiptomi* gyapott gyóltsból készült széles köntösöket viseltek, oly' formán, mint az *égyiptomi* papok (Herod. II. 81); magokat szorgosan tisztogatták, feredtek, kenőztek, a' munkára és nyugvásra, foglalatosságokra és gyönyörködtetésekre nézve, a' nap' órái' pontos elosztásához képest, szoros rendet követtek; különösen a' regg- és estórákat a' tselekvést és elhagyást tárgyazó magános elmélkedésnek és vi'sgálódásnak szentelték; e' mellett elméjek' felvidámítására és szívek' tsendesítésére a' mú'sikát használták; gyakran öszvegyűltek beszélgetés és tanátskozás kedvéért, rendszerént együtt is ettek, de tsak kevés hússal és borral éltek, némelyek szerént semmi húst, és különösön hüvelyes veteményt p. o. borsót, paszulyt, mely a' hasat széllel megtőlti, nem ettek (Diog. L. VIII. 24), 's egyáltaljában egymással legszorosabban öszveköttetett barátok voltak, a' honnan még azután későbbre is a' belső és bizodalmas barátság *pythagorási*nak ne-

veztetett. Azt pedig nem állithatni egész bizonyossággal, hogy ezen társaságban a' vagyonnak telyes közössége lett vólna, ezen úgy vélt *pythagorási* mondás szerént: *a' barátoknak mindenek közös*, és a' barátság általános egyenlőség, mivel egy ily' közösség nem kivihető, nem is szükséges a' barátságra.

Noha ezen társaság nagyon jóltévő befolyású vólt, és sok ideig tiszteletben is tartatott: de még is későbbre gyűlölség' és üldözés' tárgya lett, és felbomlott. Ennek okát külömbözőleg beszéllik, de leghihetőbb e' következő: Egy gazdag és hatalmas *krotoni* ember *Kylon* a' szövetségbe felvétetni kívánván, midőn mint nyugtalan és nagyra vágyó elútasittatott vólna, az egész társaság ellen kikőlt, és egy *Ninon* nevűvel, 's még másokkal is, kiknek közkáros törekedéseiket a' *Pythagoreusok* hasonlóképpen meggátólták vala, egy öszveesküvést forralt, és a'községet is ellenek felingerelte. Midőn a' *Pythagoreusok* egyszer egy *Milon* nevűnek házánál öszvegyűlve, politikai dólgok felett tanátskoznának, hirtelenséggel reájok rontottak az öszveesküttek, egyszersmind a' házat is felgyújtották, és így a' szövetségnek majd minden tagjait, kiknek száma 3 százra tétetik, részint oda égették, részint fegyverrel megőlték. Tsak ketten *Archytas* és *Lysis*, némelyek szerént *Pythagorás* is, mások szerént még többek szabadúltak meg futás által. Mindazáltal a' *Pythagorás* oskolája és tudománnya azután is tartott, és mind *Nagygörögországban*, mind azon kivül is találtattak *Pythagoreusok*.

A' pythag. szövetségről bőven láthatni: Meiners Gesch. der Wiss. in Griechl. und Rom. Buch 1. Buch. 3. Kap. 3. Egyáltaljában lásd Jamblicust és Porphyriust de vita Pythagorae. Amstelod. 1707. — Ismét Just.

Martyris opera, és Tatiani opera p. 9. 20. 38. 54. 103. 265. 284. 309. 313. 381. 384. 385. 397. 405. 406. 595. ex ed. Hagaecomitum 1742.

51. §. *Emlékezetességek Pythagorásról.*

Pythagorás mindég tsak keveset ett, soha meg nem részegedett. — A' nevetéstől, hiu és sértő beszédektől magát megtartóztatta. *Pythagorás*nak azért neveztetett, mivel, mint maga *Pythius Apolló*, igazságot szóll vala.

Ezeket mondotta: „a' hatalmasok' haragját, „és dagályos boszszankodását nem kell ingerelni. „Az ifjúságot engedelmességhez kell szoktatni, „mivel tsak ez által juthatnak el arra, hogy az „okosság' tekintetének is engedjenek. — Azt tsele- „kedd, a' mit legjobbnak vélsz; a' köznép' ítéle- „tével semmit ne gondolj; gyalázására és dítsé- „retére ne figyelmezz. Senki sem szabad, ki ma- „gán uralkodni nem tud. Tanitvánnyit gyakran „intette, hogy, midőn házaikba bémennének, „mindenkor kérdezzék meg magoktól: hol jár- „tál? mit miveltél? mit mulattál el? Tiltotta az „Istenekre való esküvést, mondván: Mindenki- „nek úgy kell magát viselni, hogy élete' érde- „méért hidjenek néki. — Az Isteneket a' féliste- „neknél vagy hősöknél, ezeket az embereknél, a' „szüléket pedig más embereknél inkább kell tisz- „telni. Az emberekkel úgy társalkodjunk, hogy „barátink ne ellenséginké, hanem ellenségink is „barátinká váljanak. — Az emlékezetet gyakorol- „juk. Haragban semmit ne mondjunk, annál „inkább ne tselekedjünk. Azért megharagudva „soha senkit, még a' szólgáját sem verte meg. — „Az evés közben lehullott vagy elejtett ételneműk' „felvételét nem engedte, hogy szokjék az ember „mértékletesen enni. Azt mondta: *a' fejér a' jó-* „*nak*, *a' fekete a' roszsznak természetére tarto-*

„zik. Az egésség a' formának összeállása, a' be„tegség annak megbomlása." Diog. L. p. 579. 580. 581. 582. 588. 589. ed. Casaub.

Pythagoras tanitvánnyit elosztotta *belsőkre* (esoterici), kik a' tudományba méjjebben béavatva vóltak, és *külsőkre* (exoterici), kik tsupa *halgatóknak* (auscultantes, acustici, acusmatici) is neveztettek. Ugyan is ő bizodalmasabb tanitvánnyi közé nem mindjárt vett fel akárkit, hanem a' felvejendőket elébb megvi'sgálta, és egy ideig szoros halgatást kívánt. De ez nem vólt teljes vagy egész halgatás, nem is hihető, hogy két három, 's még öt esztendeig is tartott vólna.

52. §. *Legközelebbi Pythagoreusok.*

Ezen Szakaszban a' *Pythagoreusok* közül nevezetesebbek vóltak ezek:

Aristœus Pythagoras' veje, ki ennek halála után az árván maradt háznépről gondoskodott, és az oskola' feje lett.

Telauges, *Mnesarchus Pythagoras' fijai*, 's rendre az oskola, előljárói.

Hippo, ki azt állította, hogy *a' tűz és víz, vagy a' meleg' és hideg a' dólgok' alapos elemjei.*

Hippasus, ki maga is a' *Pythagoras* tudománnyától valamennyire eltávozott. Ő t. i. a' tüzet vette fel főelemnek, melyből minden egyéb származik, és a' mivé ismét válik; úgy hogy a' világszármazat és világégés szakaszonként váltogatódnak; a' honnan ezen elemes tüzet isteni valónak is tartotta, mely a' világot mint lélek átjárja és igazgatja. Sext. Emp. hyp. pyrrh. III. 30. — adv. math. IX. 360. X. 313. — Plut. de plac. philos. I. 3. Simplic. in phys. Arist. Stob. ecl. I. p. 304. 862. Jamblic. vita Pyth. c. 18. et ult.

Ekphantus, *Epicharmus*, *Ocellus*, *Timæus*,

Alkmæo egyszersmind orvos is vólt. Mint Filozofus azon megjegyzést tette, hogy az emberi esméret' külömbféle tárgyai kettős természetűek, 's ennél fogva e' következő tíz ellentételeket formálják:

1. Határzott és határtalan. 2. egyenetlen és egyenes a' számban. 3. egy és sok. 4. jobb és bal. 5. him és nyöstén. 6. nyugvó és megmozditott. 7. egyenes és horgas a' formában. 8. világosság és setétség. 9. jó és roszsz. 10 egyenlő négyszegű és hoszszukó négyszegű. Arist. metaph. I. 5.

Jegyzés. Ezen tíz ellentétetett kettős megfogásokból álló pythagorika tábla, mely által az értelemvilágot is, mint az érzékenység világot, a' vélt legtökélletesebb szám szerént, tíz körökre akarták felosztani, egészen kényszeréntes, mely kényszeréntség abból is látszik, hogy mások a' 9ik helyre két más megfogásokat tésznek, úgymint: *értelem* és *vélekedés*. De még is nevezetes, mivel azt úgy nézhetni, mint első próbatételt a' legközönségesebb megfogások' (categoriae) feltalálására. Hihető, ez adott ösztönt és alkalmat *Aristotelesnek* az ő tíz egyszerű megfogásokból álló Kategoriatáblája' lerajzolására.

Alkmæonak tulajdonítatnak még ezen filozofemák is: A' nap, hóld és tsillagok isteni természetek, mivel szüntelen mozognak; az emberek' lelkei a' halhatlan Istenekhez hasonlók, és azért magok is halhatlanok, és szünteleni mozgásban vagynak, mint a' nap. Cic. de n. d. I. 11. Jambl. in vita Pyth. c. 23. Diog. L. p. 620. ed. Casaub.

Archytas inkább jeles tulajdonságai, országnoki 's hadi jártassága, és a' Geometriában 's Mathematikában való találmányai, mint nevezetes filozofémái által, híresedett el. — Sokat írt, de tsak kevés töredékei maradtak, melyek szerént úgy szemlélte az Istent, mint *értelmes és mozgató művészt*, az állatot (substantia) mint a'

mozgatható anyagot és a' formát, mint azon mesterséget, mely által az állat a' mozgatótól mozgattatik, vagy formáltatik. E' szerént ő a' dólgoknak három alap-okait, vagy okfejeit vette fel, 's e' tekintetben más *Pythagoreusok*tól valamit eltávozott. Említetik *Horatius*tól is L. I. od. 28.

Theano híres *pythagorika* aszszony, kit némelyek *Pythagoras'* feleségének, mások leányának, még mások tsupa tanitványjának tartanak.

53. §. *Emlékezetességek a' Pythagoreusokról.*

„*Aristoteles* szerént az *italikus* Filozofusok, „kiket *Pythagoreusok*nak neveznek, azt állítot„ták, hogy a' tűz a' világközépben vagyon, a' föl„det pedig a' tsillagok közé számlálták, mely a' „közép, az az, a' nap körül forogván, okozza az „esztendőt, és a' napok', 's éjjek' külömbségeit. de coelo. II. c. 13. — Copernici præf. —

„Bizonyos *Pythagorikus* egy csizmadiától „csizmákat vagy sarúkat vett vala hitelben, kész „pénze nem lévén. Néhány napok múlva eljött „a' bólthoz, hogy megfizessen, melyet bézárva „találván zörgetett. Hoszszas zörgetésére valaki „azt mondá: *Mit fárasztod magadat; az a' „mesterember, kit keressz, meghólt, és eltemet„tetett. Ez talán nékünk, kik a' miéinket örök„re elvesztjük, szomorú dolog; néked nem an„nyira, ki tudod, hogy jövendőben ujra születni „fog;* így tréfálván a' *Pythagorikus*sal. De a' „mi Filozofusunk a' pénzt örömest viszsza vit„te, ottan ottan rázogatván. Azután észrevévén, „hogy azon kis nyereség mosolygott vólna nékie, „titkos nemtelen örömét kárhoztatta, és viszsza„térvén ugyan azon bólthoz, így szóll: *Ő néked „él, add meg a' mivel tartozol.* Ekkor a' zár' „hasadékán a' pénzt bédugta, és a' bóltba leeresz-

„tette, 's magát vétkes telhetlenségéért, hogy „a' más vagyonnyához hozzá ne szoknék, kemé- „nyen megfeddette.

Röviden. *A' mi nem enyim, térjen viszsza ahoz a' kié*". Sen. Ben. 7. 21.

„*Dámon* nevű *pythagorikus* Filozofus *Sy-* „*rakusé*ból egy remek példáját adta a' barátsági „hűségnek. Ennek barátja *Pythias*, *Dionysius* „*siciliai* Kényuralkodótól ártatlanúl halálra itél- „tetvén, tsakugyan *Dámon*' kezességére enge- „delmet nyert, hogy dólgainak személyesen eli- „gazítására a' szomszéd helységbe haza mehessen. „*Dámon* barátja helyett magát önként fogságra „adja, és kötelezi *Dionysius*nak, hogy ha *Pyt-* „*hias* a' kiszabott időre viszsza nem jőne, életét „is jószivvel feláldozná érette. Nem vélt aka- „dályok miatt viszszajőtében elkésvén *Pythias*, „az ő kezessét viszik vala a' vesztő hely felé; a' „nép zúgott, és a' könnyen hívő *Dámont* kár- „hoztatta. Azomban *Pythias* hirtelen a' vesztő- „helyen megjelen, és hív barátja' karjai közé bo- „rúl. Ezen nagylelkű barátsági versengésen, „mely szerént egyik a' másikért meghalni is kész „vólna, minden jelenlévők könnyezni kezdettek; „maga a' Kényuralkodó is elálmélkodván köze- „lebb járúl hozzájok, megkegyelmez nékiek, és „kéri őket, hogy példás, vagy inkább példátlan „hűségű barátságok' szövetségébe őtet is egy har- „madiknak vennék bé:" Val. Max. L. 4. c. 7. de amic. Cic: de off. L. 3.

„Dítséretet érdemel a' fennebb említett *Ar-* „*chytas* is, ki midőn majorossára nagyon meg- „haragútt vólna, így szóllott: *Megvernélek most* „*tégedet, ha nem haragudnám*:" Cic. Tusc. IV. 36.

HARMADIK TZIKKELY.

ELEAI OSKOLA.

54. §. *Xenophanes.*

Nem sokára a' *Pythagorásé* után 536 tájatt Kr. e. felállittatott a' *kolophoni Xenophanes* által az *eleai* Oskola *Italiában*. Noha ő a' *joniai* és *pythagorika* Oskolák' filozofémáit hihetőleg esmérte, de még is lelke' erdetiségéhez képest új ösvényt tört a' filozofálásban; azonban úgy látszik, ebben sem talált teljes megnyugvást, midőn a' tudást tagadta, 's az okosság' vi'sgálódásai' következését tsupa hihető vélekedésnek tartotta.

Az ő Filozofiájának, a' mennyiben azt némely töredékekből esmérhetni, fővonási ezek:

1. *Xenophanes* nem tsak, mint más Filozofusok is, ezen okfőből indúlt ki, hogy *semmiből semmi se lesz*, hanem tagadta azt is, hogy *valami egy más dologból származhatna*; a' honnan a' származat' és enyészet' megfogását egészen lerontotta, és így okoskodott:

Ha valami származnék, az vagy *hasonló* vagy *hasonlatlan* dologból származnék. *Hasonló dologból nem származhatik.* Mert hasonló dólgokra hasonló hírdetmények (prædicatum) is illenek. Nintsen tehát semmi ok arra, miért légyen egyik inkább előhozó, mint előhozatott, és megfordítva. *Hasonlatlan dologból sem származhatik.* Mert ha a' gyengébb az erősebből, a' kissebb

a' nagyobból, a' roszszabb a' jobból, vagy megfordítva, származnék: ez nem vólna egyéb, hanem részint semmivé létel, részint semmiből származás; egyfelől vólna valami, a' minek elég míve, másfelől valami, a' minek elég oka nem lenne. Tennemann's Gesch. der Philos. I. Th. p. 155.

Ha valami származnék, az vagy abból származnék a' *mi van*, vagy abból a' *mi nints*. Abból a' mi van nem származhatik, mert úgy nem származnék, hanem már meglett vólna. Abból is a' mi nints, nem származhatik, mert a' semmiből semmi nem lesz'.

2. Minden lévő *örökkévaló*, és *változhatlan*, mivel éppen semmi nem származhatik, és el nem enyészhetik; minden változással pedig elenyészne valami, és ennek helyébe egyéb származna. Stob. ecl. I. p. 416. Heer. — Cic. acad. II. 37.

3. Nintsen az egyes dólgoknak semmi olyan soksága, mint ez az érzékenységek előtt megjelenik; hanem tsak *Egy* vagyon, és ez az *Egy* a' *Minden*. Sext. Emp. hyp. pyrrh. I. 225. Simpl. in phys. Arist.

4. Éppen ez a' *Mindenegy legtökéletesebb* és *legjobb* is, és méltán neveztetik *Istennek*. Az *Isten* és a' *világ egy*. Arist. metaph. I. 5.

5. Éppen ezért nintsenek is több Istenek, hanem az Isten *egyetlenegy*, *mindentudó*, *mindenható*, *magához tökéletesen egyenlő* és *hasonló*. Sext. Emp. hyp. pyrrh. III. 218.

6. Az Isten *nem véges*, nem is *végetlen*. *Nem véges*. Mert a' végesség a' dólgok' valamely többségét tészi fel. Az Istennek pedig, mint egynek, semmi köze nem lehet több dólgokkal. *Nem végetlen*. Mert végetlen az, a' minek sem kezdete, sem közepe, sem vége nintsen. Ez pedig tsak

arra illik, a' mi nem valóságos, nem arra a' mi közbeli (spatiosum).

7. Az Isten *nem mozogható*, *nem is mozog-hatlan*. *Nem mozogható*. Mert a' mozoghatóság ismét a' dólgok' többségét teszi fel, a' mennyiben a' mozgásban egyik dolog a' másra átmehet. Az Istennek pedig, mint egy dolognak, semmi köze nem lehet több dólgokkal. *Nem mozoghatlan*. Mert mozoghatlan az tsupán, a' mi nem valóságos, mivel az sehol nints, tehát sem ez valami másba, sem valami más ebbe át-nem jöhet. Tennemann Gesch. d. Ph. I. Th. p. 159. Arist. szerént.

8. Az Isten *gömböly formájú*. Sext. Emp hyp. pyrrh. I. 225. Diog. L. IX. 19. ed. Meibom Cic. acad. II. 37.

Jegyzés. *Xenophanes*nek ezen állítása a' fennebbiekkel ellenkezni látszik, ha nem veszszük fel, hogy azon kifejezés vagy tsupán képesen értetik az isteni való' általános egyenlőségéről és hasonlóságáról, vagy a'tsupa érzékenységi tetszeményre vitetik, mely szerént a' világmindent, vagy az úgy nevezett eget magunk felett, mintegy nagy bóltozatot úgy szemléljük.

9. *A' sok tsekélyebb mint az értelem*, vagy *amaz ennek alá vettetett*.

Jegyzés. *Xenophanes*nek ezen állítása talán arra vitetik, hogy a' sok, melyet észrevenni vélünk, vagy az érzeményes egyes dólgok' külömbfélesége elenyészik legottan, mihelyt azt az ember az értelem — vagy okosságnál fogva úgy gondolja, mint egyet.

10. Minden a' földből, vagy a' földből és vízből származott, és ismét földé válik.

Jegyzés. *Xenophanes*nek ezen állítása más állításával egyenes ellenmondásban lenni látszik, ha fel nem veszszük, hogy ő a' dólgoknak tsupán érzeményesen tetsző származásáról és enyészetéről szóllott. „Azt is mond-„ta, hogy a' hóldban laknak, és az egy sok városo-„kat és hegyeket magába foglaló föld." Cic. acad. IV. 39.

A' mi a' *Xenophanes* Filozofiáját egészben illeti, úgy látszik, hogy az nem *skeptika*, mint némelyek vélték, hanem inkább *dogmatika*, jóllehet ő oly' szemérmes *dogmatikus* vólt, hogy filozofémáinak tsak hihetőséget tulajdonitott. Igy végzi bé t. i. a' természetről írt versezetét: „*Egy „ember sem tud valami bizonyost az Istenekről, „és arról a' mit én a' Világmindenről szóllok, és „nem is fog tudni. Mert ha szinte valaki „az igazat legegyenesebben találná is, de még „sem tudja, hogy ő azt találta. Mindenütt tsak „vélekedés uralkodik.*" Sext. Emp. adv. math. VII. 49. 110. VIII. 326.

„Midőn *Empedokles* azt mondaná, *bajosan „lehet bőltset találni*, így szóllott *Xenophanes*: „*igaz, mert szükség, hogy bőltslégyen az, ki „megesmérni tudja a' bőltset.*" Diog. L. p. 640 Illustr. de philosophis p. 52.

55. §. *Parmenides.*

A' *Xenophanes* által nyitott filozofiai ösvényen az ő baráttya és tanitványa *Parmenides* némely fontos és szerentsés előlépéseket tett. Meghatározottsággal külömböztette meg ez az éles elméjű gondoló az *okossági esméretet* az *érzeményestől*; a' honnan a' dólgok' természetéről mintegy kettős alkotmányt szerzett: egy *okosságit*, melyben tsupán lehet igazság és bizonyosság, és egy *tapasztalásit*, melyben tsupán hihetőség talál helyet. Diog. Laërt. IX. 22.

Irásaiból tsak némely töredékek maradtak meg, melyekből úgy látszik, hogy ilyen forma vólt az ő alkotmánnya:

Az okossági esméretre nézve *Parmenides* azon okfőből indúlt ki, hogy a' létel és gondolat valóban nem külömböznek. Fragm. vers. 39—46. 88—91. — Arist. metaph. I. 5. III. 4.

Ebből következtette:

1. Hogy minden lévő egy, és ugyan azon.

2. Hogy nints semmi származat, semmi enyészet; tehát a' lévőnek sints semmi változása, semmi mozgása, semmi osztása, semmi megkülömböztetése; mivel az által a' lévő maga, mint egy és ugyan azon, tagadtatnék. Fragm. vers. 56—87. 92—95. Plut. de plac. ph. I. 24. Stob. ecl. I. p. 412—6. Heer.

3. Hogy a' lévő a' közet egészen és általánoson megtőlti. Mindazáltal ő is mint *Xenophanes gömbölyformában gondolta a' mindent*, de az bizonytalan, valyon mint ez, Istennek is nevezte é azt? Fragm. vers. 74—80. 85, 94—103. Plut. de plac. ph. I. 25. — Stob. ecl. I. p. 158. 482—4. Heer. Cic. de nat. d. I. 11.

A' tapasztalási esméretre nézve *Parmenides* az érzeményes világjelenségeket mind a' külsőre, az az a' testekre, mind a' belsőre, az az a' lélekre nézve, a' *világosságból* vagy *melegből*, és a' *setétségből* vagy *hidegből*, mint két egymásnak ellentétetett elemekből igyekezett kimagyarázni. A' világosságot vagy meleget *vékonynak*, *könnyünek* vagy *puhának* is, és a' setétséget vagy hideget *vastagnak*, *nehéznek* és *keménynek* is nevezte; és azt tartotta, hogy ezek a' *szeretet* által külömböző illetvényekben vagynak öszveköttetve. — De nem csak az ő tulajdon magyarázásai, hanem más írók' arról való tudósításai is oly homályosok és elégtelenek, hogy ezen természetfilozofiai alkotmányról semmit közelebbről meghatározni nem lehet. Azt sem határozhatni meg, hogy a' *Dialektikára* nézve magát mennyire érdemesítette. — *A' földet kereknek és gömbölynek lenni állította.* Diog. L. p. 641. Casaub.

56. §. *Eleai Zeno.*

Ez élt 460 tájatt Kr. e. *Parmenides* barátjával és tanítójával egy útat is tett vólt *Athené*be, hol az ifjú *Sokrates*sel megesmérkedett. Élete' egyéb körülménnyeiről igen keveset tudhatni, de annak vége nagyon szomorú vólt. Mert midőn egy bizonyos *Nearchus* vagy *Diomedon* nevű *Elea*ban, a' fő hatalmat elfoglalván, kényuralkodást gyakorolna: *Zeno* némely polgártársaival egy próbát tett hazája' szabadságának visszaszerzésére. Nem sűlt el a' próba; és midőn *Zeno* szövetséges társait kiadni nem akarná, és az öszveesküttek helyett mind a' Kényuralkodó' barátit nevezné ki; és midőn annak ezen kérdésére: *vólnának é még mások?* ezt mondaná: *nintsen más, tsak egyedűl te vagy, társaság' veszedelme;* és a' körűlállókhoz fordúlván így szóllana: *bámúlok a' ti gyávaságtokon, ha egy ily' szörnyetegnek még tovább is szolgálhattok:* a' Kényuralkodó' parantsára mo'sárban töretett meg; *Zeno* pedig a' töretés közben, hogy társait ki ne adhatná, elharapdált nyelvét annak szemei közé pökte ki. — Ezen szomorú történetre megbátrodván a' polgárok, egyszerre feltámadtak, és a' Kényuralkodót kövekkel agyonverték. Plut. adv. Colot. p. 630. Vol. X. Reisk. — Diog. Laërt. p. 645—6. Casaub. Cic. Tusc. II. 22. de. n. d. III. 33. Val. Max. III. 3. ext. 2. —

Azt mondják, *Zeno* tanított legelébb meghatározott fizetésért, és beszédjeiben 's tanításaiban szövevényes okoskodásokkal élt; a' miért némelyektől a' *Sofistá*khoz, másoktól a' *Skeptikusok*hoz is számláltatik.

57. §. *Zeno' Filozofiája.*

Jóllehet az *eleai* oskola *Zeno*ban, a' *Tapasz-*

talásalkotmány' (Empirismus) megtámadásai ellen, egy éles elméjű oltalmazóra talált: mindazáltal ő, nem tsak az előadás külső formájában, hanem sok belső pontokban is, annak tanítmányaitól eltávozott. Mert noha a' *Dialektikának*, melyre különösön adta vala magát, kifejtése és mívelése által tulajdon érdemeket szerzett, de egyszersmind annak kétes használása által, a' *Skepticismus*hoz közelítő filozofálásmódra is vitetett, 's az *eleai* alkotmányt a' maga alapjaiban megrázni láttatott.

A' mennyiben a' Régiek' elégtelen tudósításaikból ítélhetni, *Zeno* az ő *dialektikai* mestersége által *oldalaslag* vagy *mellesleg* (apagogice, s. indirecte) ezeket igyekezett megmútatni:

1. *Nintsenek tőbb lévő dólgok*, mivel azok egyszersmind egymáshoz hasonlók és hasonlatlanok, nagyok és kitsinyek, végesek és végetlenek vólnának, a' mi pedig merő ellenmondás.

Jegyzés. Ezen tétel kifejtését egy író sem tartotta meg. Lásd Tenneman's Gesch. d. Philos. 1. Th. p. 193. —

2. *A' testek' oszthatóságát, akár egyszeresek akár öszvetétettek légyenek a' részek, nem gondolhatni.* Mert az első esetben a' test nagyság nélkül való lenne, és így test lenni megszűnne, minthogy egyszeres részekből semmi közbeli test öszve nem tétethetik. A' második esetben pedig egyfelől a' végetlen részek' különbféleségében nem lenne egység; másfelől a' test, mint bizonyos közet foglaló és mint végetlenül sok részekből öszvetétetett dolog, egyszersmind véges és végetlen vólna. Mind a' kettőben ellenmondás vagyon.

3. Nintsen semmi köz, mivel ha vólna, annak vagy sehol sem, vagy valamely más közben, ennek ismét egy harmadikban, 's mind így végét-

lenül kellene lenni, a' mi lehetetlen. Arist. phys. IV. 3—5.

4. Ha feltészszük is a' közet még sintsen semmi mozgás. Ezen állítás' megmútatására, e' következő erősségekkel élt:

a. Minden mozgás két pontot tészen fel, t. i. a' hol kezdődik, és a' hol végződik. Ezen két pontok közt bizonyos köz vagyon. A' köz pedig végetlenül sok részekre osztható lévén, azt véges időben semmi test át-nem futhatja, mert arra végetlen idő kívántatnék.

b. Minden test, mely mozogni látszik, vagy ott mozog a' hol van, vagy ott a' hol nints. Azon helyen a' hol van, és melyet egészen elfoglal és megtőlt, nem mozoghat; de ott sem a' hol nints, mert ez még nagyobb képtelenség. Diog. Laërt IX, 72. Meibom.

c. Minden test, mely mozogni látszik, akarmikor is magához egyenlő közben, következőleg mindég nyugvásban vagyon. Ha tehát valamely test valósággal mozogna, az egyszersmind nyugvásban és mozgásban is lenne, a' miben ellenmondás vagyon.

d. Zeno' leghiresebb erőssége a' mozgás ellen neveztetik *Akhilles*nek, és kifejtve ide mégyen ki: Képzeljük, hogy a' *tekenősbéka* 20 lépéssel haladta meg *Akhillest*. Az *Akhilles* sebessége pedig 20 *szor* nagyobb a' tekenősbékáénál. A' mely időben tehát *Akhilles* a' 20 lépést elfutja, az alatt a' tekenősbéka elfutja a' 21*ik* lépést. Ismét a' mely időben *Akhilles* a' 21*ik* lépést elfutja, az alatt a' tekenősbéka elfutja a' 22*ik* lépés' 20*ad* részét. Továbbá a' mely időben *Akhilles* ezt a' 22*ik* lépés 20*ad* részét elfutja, az alatt a' tekenősbéka a' 22*ik* lépés 19*ik* részének 20*ad* részét elfutja. Továbbá, a' mely időben *Akhilles* a' 22*ik* lépés 19*ik* részének 20*ad* részét elfut-

ja, az alatt a' tekenősbéka a' 22 *ik* lépés' 19 *ik* része' 19*ik* részének 20*ad* részét ismét elfutja. Már mivel a' köz és számok végetlenül apróbb részekre oszthatók; mivel e' szerént *Akhilles*nek mindég azután kellene oda érni, a' hol a' tekenősbéka már vólt: tehát soha sem éri utól *Akhilles* a' tekenősbékát, és így a' mozgás' megfogása maga magát egészen le rontja. Arist. phys. VI, 14.

Jegyzés. 1. Ezen végkihozás a' fennebbiekből nem következik. Mert mihelyt különböző sebességű mozgást gondolunk, gondolhatjuk azt is, hogy mivel a' köz a' mozgásnak tsupán kiterjedését, az idő pedig annak foglalatját határozza meg: tehát ugyanazon közöket különböző időkben, és különböző közöket ugyanazon időkben átfuthatni. Nints tehát semmi ellenmondás abban, hogy a' mozgás' foglalatja által annak kiterjedése kipótoltatik, vagy hogy a' sebessebben futó test a' lassabbat utól éri.

Egyáltaljában véve *Zeno* nem gondolta meg, hogy a' mozgás' megfogása egészen *illetvényes* (relativus), vagy a' köz' és idő' egymáshoz való illetvénnyeiből tétetett öszve; 's hogy még a' mellett a' közet és időt vagy mind a' kettőt végesnek, vagy ha azoknak mathematikai oszthatóságára nézűnk, mind a' kettőt végetlennek kell vennünk; nem pedig kényből a' közet végetlennek, és az időt végesnek. —

2. A' *Zeno* mozgás elleni erősségeihez tehetni elmefuttatásból még ezt is. *Nintsen mozgás*: mert ha vólna, az vagy *időben*, vagy *időn kívül* vólna. *Időben nem lehet.* Mert a' mozgó test a' mozgás' lineája' mindenik pontjában vagy tsak egy szempillantásig, vagy pedig még tovább múlat. Ha tovább múlat, akkor nints mozgás, hanem tsak nyugvás. De úgy sints mozgás, ha tsak egy szempillantásig múlat. Mert a' szempillantás nem idő, nem is része, de tsupán határa az időnek. Ha a' szempillantás nem idő, úgy ezernyi ezer szempillantás sem tészen semmi időt; ha tehát a' mozgó test, a' mozgás' lineája' mindenik pontjában tsak egy szempillantásig, az az semmi ideig nem múlat: úgy nintsen is semmi mozgás. *Időn kívül sem lehet a' mozgás.* Mert az alatt, míg a' test egy helyből másba átmégyen, az idő egy részének lefolyni kellett; külöm-

ben mikor mozoghatna a' test? Tehát semmi esetben nintsen mozgás. —

„*Zeno* szerént a' természet *melegből*, *hidegből*, „*nedvesből* és *szárazból* származott, melyek költsönö„sön béfolytak arra; az emberek erdetőket a' földből vet„ték; — a' lélek az említett elemek' elegyékje, egyikből „is benne több nem lévén, mint a' másból."

„A' rágalmazástást nagyon nehezen szenved„te, a' miért midőn hibáztatnák monda: *ha a' rá„galmazásokan fel nem indúlok, a' dítséretet sem „érzem*„ Diog. L. p. 647. Casaub.

58. §. *Melissus.*

Melissus Samos szigetében nem tsak derék országnok és hadvezér, hanem jeles Filozofus is vólt. Az ő természetről irt munkája elveszett, tsak némely töredéki maradtak, melyekből úgy látszik, hogy az ő tanitmánnyai *Parmenides'* és más *Eleatikusok'* tanitmánnyaival annyira egyeznek, hogy ötet méltán ezen oskolához számlálhatni.

Feltévén, hogy valaminek lenni kell, mivel a' semmiről sem lételt, sem egyéb tulajdonságot nem mondhatni, így okoskodott továbbá: Ama' valami *nem is származhatik*, *nem is enyészhetik* el, tehát kezdet és vég nélkül való, és ezen időbéli határtalansága miatt *egy*, *mozoghatlan* és *változhatlan*, 's ezen egysége miatt nem öszvetett, nem is osztható, tehát egyáltaljában nem test; nints is semmi mozgás, noha úgy tetszik, mintha vólna. De még is úgy nézte ő azon valamit, mint a' mi a' közet általánosan, üresség és határ nélkül megtőlti. Úgy tetszik, hogy az Istent nem említette, hanem tsak *vélőleg* (problematice) szóllott az Istenekről, mint a' kikre nézve semmi esméretnek helye nem lehet. Diog. L. IX. 24. Fragm. Arist. de Xenophane cet.

NEGYEDIK TZIKKELY.

Más, az eleai alkotmány' követőivel tsaknem egykorú, Filozofusokról, kik a' dolgok' természetéről hasonlóképpen filozofáltak, de oskolákat nem szerzettek.

59. §. *Heraklitus.*

Heraklitus *Efe'susból*, élt m. e. 500 tájatt Kr. e. Úgy látszik nem kedvelte honfijait, mert azt mondta: „*Az Efe'susiak* mind megérdemel-„nék a' halálos büntetést, azért hogy *Hermodo-*„*rus* barátját számkiűzvén így szollottak: *Sen-*„*ki mi közüllünk mások felett ki ne tessen; ha va-*„*laki kitetszénd, tessék tőlünk eltávozni 's mások-*„*nál lenni.*" Cic. tusc. V. 36. — Diog. L. IX. 2.

Heraklitusra még a' Régiek is panaszolnak, hogy igen homályosan írt. *Cicero* is azt mondja: „hogy őtet nem mindenek egyformán magyaráz-„zák, ki mivel megértetni nem akart, hagyjuk „annyiba." — De nat. d. III. 14.

Ezenkivűl irásai is nagyobbára elvesztek, tsak némely töredéki maradtak. Azt írják, hogy komoly, tsudás és kevély elmenemű vólt, magát a' társaságtól 's hazája közönséges dolgaitól elvonta, és tsak magánoson elmélkedett. Midőn egyszer félre való helyen, *Diana'* kápolnája mellett, a' gyermekekkel játzodnék, az *Efe'susiak*nak, kik őtet körül állották vala, így szollott: „*Mit bámúltok semmire kellők! Hát nem jobb é* „*ezt tenni, mint veletek a' Köztársaságot igazgat-*„*ni?*": Diog. L. p. 628. Casaub.

Talán az e'félékért mondották némelyek, hogy ő örökké sírt, valamint más okból *Demokritus*ról, hogy ez örökké nevetett. Eleintén a' *Skepticismus*nak, későbbre a' *Dogmaticismus*nak hódolt. Így kell érteni azon tudósítást, mely szerént *Heraklitus* ifjú korában azt mondta: „*semmit* „*nem tud*, vén korában pedig azt, *hogy mindent* „*tud*." Diog. L. IX. 5. Meibom.

60. §. *Heraklitus' filozofémái.*

1. A' *tűz* egy *erdeti elem* vagy *alaperő*, melyből és mely által minden más elemek és dólgok származtak és származnak, valamint ismét tűzzé lévén, elenyésznek. A' származás esik az *ellenkezés* vagy *elválás*, az enyészet az *egyesség* vagy *összeolvadás* által. Mikor a' tűz megsűrűdik, akkor folyóvá lészen és megnyirkúl, összébb menvén vízzé, megint az öszve tömöttült víz földé válik, s a' t. Arist. met. I. 3. de mundo c. 5. — Plut. de plac. ph. I. 3. Diog. L. IX. 7—9. Meibom. — Cic. acad. II. 37. Orig. philos. c. 4. — Lucret. I. 636—9.

2. A' tűznek szüntelen mivelő erejénél fogva minden dólgok szüntelen folyásban vagynak, általánosan ellenkező határozásokat vehetnek fel, és szoros szükségesség alá vettettek. Arist. met. IV. 5. de coelo III. 1. Sext. Emp. hyp.pyrrh. I. 210 III 115. Plut. de plac. philos. I. 27. 28. Cic. de fato c. 17. — Sen. ep. 58. Diog. L. in Heraclito.

3. Az egy és véges világ tehát nem az Istenek' nem is az emberek' míve, és valamint tűzből származott, éppen úgy fog elenyészni a' tűzben; mely származat és enyészet a' természetnek hármoniás játéka, és épül a' dolgoknak szűnetleni egymásra való befolyásán. Plat. Symp. p. 195. Bip. — Sext. Emp. hyp. pyrrh. I. 212.

— Stob. ecl. I. p. 454. 690. 906. Diog. L. IX. 7. Meibom.

4. *Heraklitus* a' tűzet minden élet', érzés, és gondolás' okfejének, sőt az egész világ' lelkének, és az abban uralkodó Istenségnek is tartotta. Úgy vélekedett, hogy ez a' tűz, a' vékonyabb tűzrészeknek a' durvább anyagakból való kigözölgése által, főként a' felsőbb levegővidékekben megsokasúl, következőleg a' levegőben mindenütt elterjedve vagyon. Ehez képest azt tartotta, hogy az emberek' és a' több állatok' lelkei is nem egyebek, hanem mintegy a' lélekzetvétel által beszívott lények, melyek a' test' halála után, a' világ' lelkével ismét egyesűlvén, ujra élni fognak. — Éppen azért ő ezen finom levegőtüzet (ignis æthereus) vagy világlelket közönséges gondoló erőnek vagy okosságnak nevezte, mely által az ember' különegyes gondoló ereje serkentetik és tápláltatik. Az emberi esméretnek pedig csak annyiban tulajdonított igazságot, a' mennyiben az, *okossági esméret*, és a' közönséges gondoló erővel megegyezik. Stob. ecl. I. p. 58. — 60. — Plut. de plac. ph. IV. 3. — Sext. Emp. adv. math. VII. 126—129. 133. 134. 349. VIII. 286. Diog. L. IX. 7. 9.

5. Utoljára erköltsi tekintetben azt következtette, hogy az emberi törvények hasonlóképpen kifolyásai ama közönséges erőnek vagy okosságnak. De mivel végtére minden dolog valamely erdeti okfő, úgymint a' tűz által szükségesképpen okoztatik: innen a' jó és roszsz közt semmi valóságos külömbség nintsen. Arist. phys. I. 2. 3.

61. §. *Emlékezetességek Heraklitusról.*

Nékie tulajdonítatnak ezen állítások is: *Minden vagyon és nintsen*, t. i. a' dolgoknak szű-

netleni változósága miatt.— *Kétszer ugyan azon folyóvizbe le nem szállunk*, az az· ugyan azon állapotba nem jövünk. *Minden tele van démonokkal* (dæmones) vagy *lelkekkel*, az az *tűzrészekkel*. *A' víz az okos léleknek halála, a' száraz lélek legbőltsebb vagy legjobb.*

Jegyzés. Ezzel hihetőleg azt akarta mondani, hogy a' lélek erdeti természetétől és rendeltetésétől elfajúl, ha az anyagasra és nedvesre, az az, a' testi gyönyörüségre és gonoszságra hajlik, és fínom levegő-tüzi származását elfelejti. —

„Azt mondta, sokkal inkább igyekezni kell „a' megbántások' elhárításán, mint az égés' kiól-„tásán, és a' népnek inkább kell a' törvényért „hartzolni, mint a' várfaláért." —

„Kérdeztetvén egyszer, miért halgatna? Azért, „úgymond, hogy ti beszéljetek.

Az ő barátságát, *Darius* is kíváuta, és így írt hozzá:

„*Darius*, *Hystaspis*' fija, az *efézusi* bőlts „*Heraklitust* köszönti:

„A' természetről írt könyved nagyobbára „homályos és nehéz; de szóról szóra megértetve „éppen nem üres vi'sgálódást foglál magába a' „világról és világi dólgokról, melyek isteni erő „által mozgattatnak, 's melyeken sokan fenn a-„kadtak, úgy hogy a' kik legtöbbet olvastak is, „kételkednek; te pedig úgy látszik, ezekről igen „helyesen írtál. Annakokáért *Darius* Király, „*Hystaspis*' fija, kiván a' te halgatód, és a' *görög* „tudomány' részesse lenni. Jöjj tehát minél hama-„rább hozzám, az én királyi házamba. Mert sok „*Görögök* a' bőlts férjfiakat, és az ő nagy tudo-„mánnyal és fontossággal készített munkáikat is „nem igen vészik számba. Nékem pedig gondom „lesz' arra, hogy néked mind végig megadas-„sék minden tisztesség, rang, és betsület, ked-

„ves időtőltésed és tetszésszerénti életed légyen.
„— Légy egésségben! —
Erre ő így felelt:
„*Efe'susi Heraklitus Darius* Királynak, *Hys-*
„*taspis'* fijának, jó egésséget.
„Valahány halandók a' földőn élnek, az igaz-
„tól és igazságtól eltávoztak; ellenben a' gonosz
„bolondság miatt a' telhetlen fösvénységnek és
„hiu ditsőségnek rabjai. Én pedig minden go-
„noszságtól irtózván, és kerülvén a' fondor irigy-
„ség' unalmait, melyek az udvari fényt kísérni
„szokták, és megelégedvén az én kedvszerénti
„tsekély sorsommal, soha nem kivánkozom a'
„*Persák'* földére." Buhles Gesch. der Philos. I. Th. p. 321. — Diog. L. p. 628. 635. 636.

62. §. *Empedokles.*

Ez a' nevezetes Filozofus *Siciliának Agrigentum* nevű várossából való vólt, melynek lakossinak száma 800 ezerre tétetik a' Régiektől. Nem tsak mint Filozofus, de úgy is mint ékesszolló, beszédművész, kőltő, természetvi'sgáló és orvos ditséretet érdemel; úgy is mint polgár és országnok ritka emlékezetre méltó férjfiú vólt, ki a' magányuralkodást, melyel polgártársaitól megkínáltatott, a' köztársasági szabadság' szeretetéből, el nem fogadta. — Halálát némelyek szerént a' tengerben, mások szerént az *Etná*ban találta, melyhez különös vi'sgálás' kedvéért igen kőzel ment vala. De az tsupa költemény, a' mit rólla *Horatius* mond:

„*Empedokles* örök Istennek tartatni akarván,
„Béugrott hidegenn *Etná*nak tűzet okádó
„Mélységébe." Art. poët. v. 464—6;

valamint az is, hogy ezen tettét az ő tüzes lávákkal kivettetett sarúi elárúlták vólna. — Mert mások azt mondják, hogy mint számkiüzött *Pe-*

*loponne'sus*ban halt meg. Az előtte vólt Filozofusok' filozofémáit erősen használta, és azokat inkább eleven képzelődése, mint filozofiai erdetisége által sajátította el. Tsak töredéki maradtak meg, melyekből és a' Régiek' tudósításaiból úgy látszik, e' következő módon filozofált.

63. §. *Empedokles Filozofiája.*

1. Erdetiképpen vólt valamely az egész közt megtőltő, és mind a' négy elemek', *föld'*, *víz'*, *levegő'*, és *tűz'* részeit megkülömbözhetlenűl magába foglaló *elegyék*, mely tehát *egy* és *minden* vala. Arist. metaph. I. 3. 4. phys. I. 5. Sext. Emp. hyp. pyrrh. III. 31. adv. math. VII. 121. X. 315. Diog. L. VIII. 76. Meibom. Plut. de plac. ph. I. 13.

2. Az *ellenségesség* és *barátság*, mint amaz anyag' erdeti ereji által az elemes részek, egymástól külön válván, úgy köttettek öszve, hogy azok mint valóságos elemek, melyek közt legfinomabb és leghatósabb a' tűz, megjelenhettek; ámbár mindenik még némely részeket a' többekből magába tart. Arist. met. III. 4. Sext. Emp. adv. math. VII. 115. IX. 10. X. 317. Orig. philos. c. 3.

3. Innen származtak történetesen végetlenűl sok, eleintén ugyan tökéltelenebb, de azután tökélletesebb dólgok, 's ezek közt előállott a' jelenvilág is. Noha ezek az ő anyagjokra nézve soha el nem vesznek, de mivel az említett erők az anyagat szűntelen teszik és veszik, rakják és bontják: innen az ő formájokban örökre meg nem maradhatnak, hanem szükségesképpen és minden megszűnés nélkűl változnak.

4. Éppen azért a' jelenvilág is, mely tulajdonképpen nem a' Minden, hanem annak tsupán elrendelt része, valaha amaz erők' ellenjátéka ál-

tal a' kháoszi egységbe viszszaduál, melyből azután ismét egy éppen oly' múlandó világ formáltatik, és így mind szüntelenül.

5. Minthogy az esmérő valónak az esmérthez hasonlónak kell lenni: innen az élő, érző és gondoló valókat is az elemeknek az ellenségeség és barátság általi elválasztatásából és összeköttetéséből származtatta; de azt állitotta, hogy az ily' valókban a' tűz leghatósabban mivel. A' honnan ő nemtsak egy isteni, világátható és mindeneket elvenítő valót, hanem egy sereg *démont* is vett fel, melyek ama' valótól származnak, és részint földi, állati vagy plántai testekbe bévándorolnak. E' szerént az emberi lélek is egy ily' *démon*, melynek főlakja a' vérben vagyon. Ezen vándorlásra nézve mondja *Empedokles*:

„Vóltam elébb szép szűz, 's azután lettem fiugyermek,

„Vadfa, madár és tengerből piatzon eladott hal:" Orig. philos. c. 3.

Egyébaránt úgy látszik, hogy *Empedokles* az ő vi'sgálódásaiban, valamint egyáltaljában az emberi esméret' bizonyosságára nézve is, magával ellenkezett. Arist. met. III. 4. Sext. Emp. adv. math 1. 302—3. VII. 115. 116. VIII. 286. IX. 64. 127—9. Plut. de pl. ph. IV. 5. V. 25—7. Cic. tusc. I. 9. acad. I. 12. II. 5. 23.

ÖTÖDIK TZIKKELY.

ÁTOMISTIKA FILOZOFIA.

64. *Leucippus.*

A' dolgok' erdetének megfejtésére egészen más úton indúlt *Leucippus*, a' *részetlen testetskéket*

felvévő filozofiai alkotmány' (systema atomisticum s. philosophia corpuscularis) szerzője, ki az *Eleaiak*kal, kik, mint fennebb láttuk, a' dolgok' sokságát, az üres közt és mozgást tagadták, ellenkezőleg, egy végetlen közt vett fel, mely részint üres, részint tele van oszthatlan és erdeti mozgó erővel bíró alaptestetskékkel (atomi); és azt állitotta, hogy ezen testetskéknek sokféle öszvekötéséből és elegyitéséből, a' szükségesség' törvénnye szerént, származtak minden világi dolgok, vagy maga a' világ. E' szerént ő a' Világ' formálásában és igazgatásában semmi okos valónak részt nem adott; söt a' lelket is tsupán kerek részetlen tüztestetskékből származtatta, melyek a' lélekzetvétel által tartatnak fenn a' testben, és mozgás által okozzák az életet, érzést és gondolást. Diog. Laërt. IX. 30—3. Meibom. Arist. de coelo I. 7. III. 2. 4. phys. IV. 8. metaph. I. 4.

65. §. *Demokritus.*

Abderai *Demokritus*, mint vélik *Leucippus'* tanitvánnya, és ama' híres athenéi orvos' *Hippokrates*nek barátja, élt az ötödik században Kr. e. Midőn *Xerxes* roppant táborával *Görögország*ból *Ásiá*ba viszszakergettetett, útjában a' *Demokritus* attyához szállván, háládatossága' jeléül néhány *Magusokat* hagyott nálla, kik az ifjú *Demokritust* az ő titkos bőltsességekbe béavatták, és az által benne a' Filozofiához való első hajlandóságot felébresztették. Attyáról maradt gazdag örökségét nagyobbára tudvágyjának kielégitésére forditván öszveutazta *Kisá'siát*, *Görögországot*, *Délitaliát* és *Égyiptomot*; sőt némelyek szerént még a' *Magusokat* *Persiá*ban, és a' *Gymnosofistá*kot is *Indiá*ban felkereste. Viszszajövén egy ideig közönséges hivatalokat viselt, de a' melyekről, hogy egészen a' tudománynak élhessen,

nem sokára lemondott. Azt beszéllik némelyek, hogy ő mindég a' kietlen pusztákban és sírgödrökben tartózkodott, sőt, hogy háboritlanabbúl elmélkedhessék, még szemeit is kivájta vólna. De ez tsupa költemény, valmint az is, hogy ő örökké nevetett; noha nékie, ki igen vidám elméjü vala, az ő ostobaságokról világszerte híres *Abderiták* elég okot adhattak a' nevetésre. Diog. L. IX. 46—49. Meibom.

Sok irásaiból egy sem maradt meg, mely vesztést annyival inkább sajnálhatni, mivel ő kétség kivül egy vólt az akkori legélesb eszü és legtudósabb férjfiak közül. Alig hihető, hogy *Plato*, mint mondják, ezen irásokat megégettetni akarta vólna: mindazáltal abból, hogy munkáiban *Demokritust* sohol nem említi, annyit gyaníthatni, hogy ő ennek *anyagas* vagy *tapasztalási Filozofiáját* (philosophia materialis s. empirica) nem igen kedvelte.

„*Demokritus*, midőn már nagyon vén és a' „halál' szomszédja vólna, testvérhúgát, ki azon „szomorkodott, hogy báttya' halála miatt, mely „a' *Ceres* innepére esni látszék, az Istennének „tett fogadását nem teljesithetné, bíztatta, lé„gyen jó kedvel, és mindennap újsült kenyerek' „frismeleg gőzét szívogatván fel orrával, életét „míg az innep eltőlt, fenntartotta. Három na„pok telve pedig tsendesen és minden fájdalom „nélkül meghalt 109 eszt. korában" Diog. L. p. 656. ed. Casaub.

66. §. *Demokritus Filozofiája.*

Demokritus, vi'sgálódó tekintetben, egészen a' *Leucippus* nyomdokaiba lépett, és ennek, a' *részetlen testetskéket felvévő*, *Természetfilozofiáját* még jobban kifejteni és megalapítni igyekezett.

1. A' részetlen testetskék', mint a' dólgok

örök elemjei' felvételét az idő' végetlenségéből, és az általános osztály' lehetlenségéből következtette, és így okoskodott: Az időt kezdettel, és örökkévalóság nélkűl teljességgel nem gondolhatni; Továbbá: Haszinte feltészszűk is a' testek' végetlenűl oszthatóságát, de azt még is megengednünk kell, hogy az elosztásnak észrevehetőnek kellene lenni. A' véghez ment osztás után vagy valamely kiterjedt dolog maradna fenn még, vagy tsupán minden kiterjedés nélkűli pontok maradnának, vagy pedig semmi nem maradna. Az első esetben az elosztás még hijános vólna; a' másodikban a' kiterjedés nélkűli pontok' összvetételéből soha kiterjedt dolog nem származhatna; harmadikban pedig a' testvilágnak a' semmiből kellett vólna származni, a' mi képtelenség; és így nyilvános, hogy az egyes vagy részetlen testetskék' (atomi) lételét tagadni nem lehet. —

Ezen részetlen testetskéknek nem tsak végetlenűl külömböző formát, de nagyságot, és e'hez képest nehézséget is tulajdonított, és úgy vélekedett, hogy azoknak végetlenűl külömböző összveköttetései által, a' mozgás' szükséges törvénnye szerént, végetlenűl sok testek származnának, melyek azoknak elválása által ismét elenyésznének. A' honnan azt is felvehetni, hogy lassanként végetlenűl sok, részint egyenlő és hasonló, részint egyenlőtlen és hasonlatlan, világok származhatnának. Arist. phys. VIII. 1. Sext. Emp. adv. math. IX. 113. Diog. L. IX. 44. 45. Plut. de plac. philos. I. 25. II. 1. Cic. acad. II. 17.

2. *Demokritus* úgy vélekedvén, hogy tsupán a' hasonló mivelhet hasonlóra, és a' hasonló esmérheti meg a' hasonlót: ez okból a' lelket is nagyobbára kerek részetlen tűztestetskékből származtatta, noha más részetlen testetskék' némely hozzá tételével. A' léleknek a' külső tárgyakról

előterjesztéseit pedig bizonyos kifolyásokból magyarázta, melyek éppen ezen tárgyaktól jőnek, és ezekkel oly' hasonlatosságban vagynak, hogy mint ezeknek képei a' lélektől felvétethetnek. Arist. de coelo III. 4. de sensu c. 4. Sext. Emp. adv. math. VII. 116—8. Plut. de plac philos. IV. 4. 5. Diog. L. IX. 44. Meibom. Cic. ep. ad fam. XV. 16.

3. E' szerént, úgy vélekedett továbbá *Demokritus*, hogy a' lélek is éppen oly' múlandó, mint a' test. Tsakugyan ő a' léleknek, az érzeményes észrevévő tehetségen kivűl, még valamely magasabb gondoló erőt is tulajdonított, és az ez által szerzett esméretet a' tsupa érzeményes esméretnél eléhbvalónak, vagy más szóval: az *érzeményes esméretet* tsupán magára *tsalónak* és *homályosnak*, az *értelmi* vagy *okossági esméretet* pedig, mely tsak egyedűl tudósíthat a' dolgok' alapokairól, *igaznak* és *bizonyosnak* tartotta. Sext. Emp. VII. 135—40. Plut. de plac. philos. IV. 7. Stob. ecl. I. p. 924. ed. Heer.

4. *Demokritus* Isteneknek nevezett bizonyos nemű *képeket* vagy *nézleteket*, (eidolon, species, simulacrum) melyek az emberhez hasonlók, de iszonyatos nagyok, nehezen elronthatók, de tsakugyan nem elronthatlanok, részint jótévők, részint rosztévők, az embereknek néha megjelennek, és a' jövendőt megjelentik. — Egyébaránt pedig semmi isteni valót fel nem vett. Sext. Emp. adv. math. IX. 19. 24. Cic. de nat. d. I. 12. 43.

5. Utoljára nevezetes arról is *Demokritus*, hogy elmélkedését az *Erköltsire* (practicum, s. morale) függesztette, és vi'sgálódott a' főjó eránt, melyet ő a' *jókedvűségben* (euthymia) vagy a' léleknek egyarányos indúlatú, félelem, reménység, szenvedelem (passio) és hajlandóság által meg

nem zavart állapotjába helyheztetett. Diog. L. IX. 45. Cic. de fin. V. 8. 29.

67. §. *Demokritziánusok.*

*Demokritziánusok*nak neveztettek a' *Leucippus*tól és *Demokritus*tól béhozott, *részetlen testetskéket felvevő, Filozofia'* (philosophia atomistica) *követői*, kik elég számosan vóltak ugyan, de a' Filozofiára nézve magokat nem igen érdemesítették. Úgy látszik, filozofusi oskolát sem formáltak, mig *Epikurus* ama' Filozofiának valamivel más formát nem adott, és azt a' *Boldogságalkotmánnyal* (eudæmonismus) szorosabb öszveköttetésbe nem hozta. Megemlítjük tsakugyan közűllök e' következőket:

1. „*Chiosi Metrodorust*, kit *Sextus Empiri-*„*kus* azokhoz számlál, *kik az igazság' minden je-*„*gyét tagadták*, és azt vallották, *hogy semmit* „*nem tudnak, még ezt magát sem!*" *Metrodorus* egy írását ezen szókkal kezdette vala: „*Tagadom*, „*hogy tudnók, tudunk é valamit, vagy nem tu-*„*dunk*; *még azt is, nem tudunk, vagy tudunk é* „*valamit, nem tudjuk; azt sem, vagyon é valami,* „*vagy semmi nintsen*? E szerént *Metrodorus* nyilvánságos *skeptikus* vólt. Cic. acad. II. 23.

2. „*Abderai Anaxarchust*, ki *Metrodorus'* „tanitványa, és N. Sándornak *á'siai* táborozásai-„ban útitársa vólt. Ez is azt mondta: *azt sem* „*tudja, hogy semmit nem tud.* Lelki állhatatos-„ságáért és erejéért szerentsésnek és boldognak „(eudæmonicus) nevezte tett, és valóban igen nagy „tekintettel bírt a' feddésre és jobbításra. Mert „*Sándort*, ki magát, hihető tsupa politikai fogás-„ból, Istennek tartatni kívánja vala, reá vette, „hogy az Istenségről mondjon le. Kinek midőn, „valami ütésből, vére megindúlt vólna, *Anaxarchus* „újjával oda mútatván, monda: *Ez vér, nem pe-*

„*dig oly' nedv, a' milyen a' boldog és halhat-*
„*lan Isteneknek szokott lenni.*

„Ellensége vólt *Nikokreon cyprusi* Kényural-
„kodó. Mert midőn egyszer *Sándor*, a' vendég-
„ség közben, *Anaxarchus*tól kérdezte vólna: *mit*
„*ételne azon asztalról?* ez így felelt: *Minde-*
„*nek pompáson oh Király! tsupán egy Satrapafő*
„*híjja még, Nikokreon*ra tekintvén. *Nikokreon* eb-
„béli boszszuját akkor ugyan eltitkolta, de *Sán-*
„*dor'* halála után *Anaxarchust*, ki hajókázván kén-
„telenül *Cyprus*ba vetődött, megfogatta, és kő-
„mo'sárba tétetvén vas ütőkkel törette. Ő pedig,
„a' büntetést számba se vévén, monda: *Üssed,*
„*üssed az Anaxarchus tokját, mert magát Anax-*
„*archust nem ütheted.* Midőn nyelvét elvágatni
„akarná, azt elharapva *Nikokreon'* ortzájára pök-
„te ki." Diog. L. p. 667—9 ed. Casaub.

3. *Melosi Diagorast*, ki elébb rabszolga, azután mint szabadonbotsáttatott *Demokritus*nak tanitvánnya vólt. Ez ifjabb korában sokat foglalatoskodott a' költéssel, és főképpen lantos verseket írogatott. Későbbre vallástalanság' gyanújába esett, mivel az *eleusisi szent titkokat* kitsúfolta, és az azokba béavatkozástól sokakat levert, a' miért *Athenéből* elűzetett is. De ennél még tovább ment, és nyilvánságos istentagadóvá lett, úgy hogy némelyektől a' *Sofistákhoz* is számláltatott. Sextus Emp. azt írja, hogy *Diagoras* elébb igen babonás vólt, és tsupán azért lett hitetlenné, hogy az ő babonás hite bé nem tölt. Azt hitte t. i. hogy az Istenek a' hamis esküvőt tőstént megbüntetik. Történt azonban, hogy egy versezetét, melyet Apolló' dítséretére készített vala, ellopták. Midőn pedig a' vélt lopót, ki törvényszék eleibe idéztetett, de megszóllittatván esküvéssel tagadta a' lopást, az ő várása szerént sem a' föld egyszeriben el nem nyelte,

sem a' menykő hirtelenséggel meg nem ütötte: *Diagoras* az egyik végsőből, úgy mint a' babonaságból a' másik végsőbe, úgymint a' hitetlenségbe esett. Ide is illik a' mit fennebb *Anaximander*ről megjegyeztünk:

„Vétkeznek valahányszor az emberek annyiszor Isten
„Hajtna követ menyből, menyköve fogyna hamar.

„*Diagoras Samothraciá*ba jövén, egy esme-„rőssének, midőn azt kérdette vólna tölle: *Te*, „*ki nem hiszed az Istenek' igazgatását, nem vé-*„*szed é észre a' rajzolatokból, hogy fogadásaik* „*által minő sokan kerülték el a' szélvészek' ártal-*„*mát, és épen jutottak a' kikötőhelybe?* így fe-„lelt: *veszem észre, de azokat sohol nem látom* „*lefestve, kik hajótörést szenvedtek, és a' tengerbe* „*vesztek.* Máskor a' nagy tengeri háborúban meg „rettent hajósoknak, kik ezt mondják vala néki: „*Méltán esik rajtunk, miért is vevénk fel tégedet* „*hajonkba*, más, hasonló veszélyben forgó, hajó-„kat mutatott, és kérdette töllök: *Mit gondoltok,* „*valyon azokban is Diagorast visznek é?*" adv. math. IX. 51–53. Cic. de nat. deor. III. 37.

HATODIK TZIKKELY.

A' SOFISTÁKRÓL (SOPHISTÆ).

68. §. *A' Sofistákról közönségesen.*

A' *Sofista* nevezet egy azon kifejezések közül melyeknek jelentése nagyon ingó, és az idők' folyásával sokat változott. Erdetiképpen annyit tett, mint *bőlts* (sophus), tudós, tapasztalt, alkalmas és ékesenszóllló. A' honnan a' művészek,

és kézmívesek, kormányosok, törvényadók, hadvezérek, 'sőt a' bájolók és boszorkányok is most *Sophusok*nak, majd *Sophistá*knak neveztettek. Így nevezi *Herodotus Görögország'* hét bőltseit, és azon művészeket 's tudósokat, kik a' *Kre'sus* udvarában tartózkodtak, *Sophistá*knak. *Æschylus*nál egy musikus *Sophistá*nak neveztetik. *Homerus*, *Hesiodus*, maga *Zeűs* is, az Istenek' királya, a' régi Íróknál néha ezen névvel neveztetik. De az esméretnek, tudománynak és bőltsességnek külömböző nemei lévén, külömböző *Sophisták* is vóltak. Azomban *Sokrates* és az ő oskolája által ezen szónak jelentése megváltozott. — Az ő ideje tájatt némely férjfiak támadtak *Görögország*ban, kik nagy lelki tehetségekkel és széles esméretekkel bírtak ugyan; de azokat nem legjobb végekre fordították; mert tselekvésmódjok' főrúgói a' hiuság és nyervágy vóltak. A' honnan mindenfelé szélyeljártak, a' közönséges helyeken beszélni és magokat halgattatni szerették, minden eleikbe adatott tárgyról, akár mellette, akár ellene, egyforma bizottsággal és készséggel beszéltek; ezen mesterségben, valamint a' Politikában is, tanitást adtak, és nagy fizetést vévén temérdek gazdagságot és kintseket gyüjtöttek. Ez okból főként az előkelőbb és gazdagabb ifjakat édesgették magokhoz, de kiket a' helyett, hogy jóra vezéreltek vólna, mint nagyrészint búja életű emberek, a' roszszra tsábitottak és el rontottak. Az ő *Sofistiká*jok (sophistica) a' *Dialektiká*' és *Rhetorika*' ravasz fogásaival párosítva vólt. Így festik legalább *Plato*, *Xenofon*, *Isokrates* és más *Sokrates*' idejebéli írók az akkori *Sofistákat*. Nem tsuda tehát, hogy az erényes lelkű *Sokrates* velek öszvevágott, és az ő ártalmas befolyásoktól, különösön az ifjakat megőrizni igyekezett. Így vált lassanként a' tisztes név gyalázatossá. Szé-

gyelni kezdették a' tudósok amaʼ nevezetet, és inkább nevezték magokat *Philosophusok*nak, az az, *bölcsességszeretők*nek; mivel szemtelenségnek tartották magokat *Sophusok*nak vagy *Sophisták*nak nevezni. Ezen tekintetben mondja *Cicero*: „*Sofistáknak neveztettek azok, kik magokʼ mútogatásból, vagy nyervágyból filozofáltak.*“ Acad. II. 23.

De későbbre ezen roszsz jelentés elenyészett, és a' *Sofista* nevezet ismét betsületbe jött, legalább nem gondoltak semmi roszszat, midőn valaki magát vagy mást *Sofistá*nak nevezett. Értettek azon tsupán egy olyʼ tudóst, ki a' mesterségekben és tudományokban, főképpen az Ékesszollásban és Filozofiában tanítást adott. Eʼféle *Sofisták* vóltak a' *római* Császárok alatt az egész birodalomban, különösön pedig annak fővárossaiban *Romá*ban, *Alexandriá*ban, *Athené*ben és *Bizantziumb*an s a' t.

A' régi *Sofisták* közt legnevezetesebbek vóltak *Gorgias*, *Protagoras*, *Prodikus*, *Hippias*, *Polus*, *Kallikles*, *Thrasymachus* és még mások is. Mind ezen *Sofisták*, a' Dialektikát, Rhetorikát és az emberi mesterségʼ's tudományʼ más nemeit is, különösön a' Politikát véve, sokat tettek az emberi lélekʼ magasabb mivelődésére: mindazáltal magának a' Filozofiának tsak annyiban használtak, a' mennyiben az első alapigazságokʼ szükségét, nem tsak viʼsgálódó de erköltsi tekintetben is, nagyon éreztetni kezdették. Különös pedig az, hogy ezen férjfiaknak, történetből é, vagy azért, hogy hiteleket elvesztették? talán mind a' két okból is, semmi nevezetes írásaik nem maradtak.

69. §. *A' Sofistákról különösön.* — *Gorgias.* *Leontinumi Gorgias Siciliá*ból ékesszóllásá-

ról és éleselméjéről híres *Sofista* vólt *Sokrates* idejében. Ez akármikor, akármely tárgyról egyszeriben tudós és ékes beszédet tudott tartani. (Cic. de Orat. I. 22. III. 32) Földieitől nagyon betsültetett, közönséges foglalatosságokban megbízatott, különösön mint követ *Athenébe* küldetett, hol őtet örömest halgatták. 107. eszt. élt, és legkésőbb vénségében is egésséges vólt. Mint legelső és nevezetesebb *Sofista* e' következő három előtételeket igyekezett megmútatni:

I. Nintsen semmi. Mert ha valami vólna, az vagy úgy vólna, mint nemvalóságos, vagy mint valóságos, vagy egyszersmind mint valóságos és nemvalóságos.

1. *Úgy mint nemvalóságos nintsen.* Mert ha vólna, akkor egyszersmind vólna, és nem vólna. Ez pedig sültelenség. És ha a' nem valóságos vagyon: akkor a' valóságos nintsen. Mert mind kettő egymásnak ellentétetve lévén, ha egyikre létel illik, a' másikra nem létel illik. A' lételt pedig éppen úgy nem gondolhatni a' nemvalóságosról, mint a' nem lételt a' valóságosról.

2. *Úgy mint valóságos nintsen.* Mertha vólna, úgy az vagy *örökkévaló*, vagy *származott* vagy egyszersmind *örökkévaló és származott vólna.*

a. *Úgy mint örökkévaló nintsen*, mert az örökkévalónak nints kezdete, tehát végetlen. Mint végetlen pedig, teljességgel nem lehet. Mert ha a' végetlen vólna, akkor az vagy *valami másban*, vagy *maga magában vólna. Már pedig sem valami másban, sem maga magában nem lehet. Nem lehet valami másban:* Mert ha a' végetlen valami másban vólna: akkor az ettől béfoglaltatnék. A' béfoglaló pedig nagyobb a' béfoglaltnál. Úgy de a' végetlennél semmi nagyobb nem lehet. Tehát a' végetlen nem is lehet valami másban. *De nem lehet a' végetlen maga magában*

is; mert akkor egy dologból kettő lenne. Tudniillik az, a' miben valami van, köz, és az, a' mi abban van test. Így tehát a' végetlen egyszersmind köz, és test lenne, a' mi sültelenség. *E' szerént az örökkévaló, mint végetlen, sem valami másban, sem maga magában nem lehetvén, a' valóságos, úgy, mint örökkévaló teljességgel nintsis.* —

b. *Ugy is mint származott nintsen.* Mert ha vólna, úgy vagy abból származott vólna, a' mi van, vagy abból a' mi nints. De hogy valami abból származzék a' mi van, nem képzelhetni: mert akkor nem származott, hanem már meg lett vólna, és az, a' miből származott, semmivé lett vólna. Abból is a' mi nints nem származhatott: mert annak, a' miből valami más származik, már előre lenni kell, és a' semmiből semmi nem lesz. *Tehát a' származott sem abból, a' mi van, sem abból a' mi nints nem származhatván, a' valóságos úgy, mint származott teljességgel nints is.*

c. *Úgyis, mint egyszersmind örökkévaló és származott nintsen.* Mert a' kettő egymást költsönösön lerontja. Ha valami származott, nem örökkévaló, ha örökkévaló nem származott. *Minthogy tehát a' valóságos, sem örökkévaló, sem származott, sem egyszersmind a' kettő nem lehet, tehát nem is bír semmi létellel.*

Ezen állítás, hogy a' valami mint valóságos nintsen, és így semmi sintsen, még másképpen is meg mútatható. Ha vagyon a' valóságos: akkor az vagy úgy van, mint *egy*, vagy mint *Sok*, vagy mint *minden.* Ha úgy van mint egy: akkor az vagy *quantum*, vagy *continuum*, vagy *quantitas*, vagy *test.* De mint quantum *osztható*, mint continuum *elválasztható*, mint quantitas *nem oszhatlan*, mint testnek *három mérése*,

úgy mint *hoszszúsága*, *szélessége* és *magassága* vagyon. Lehetlen az egyet, ezen hirdetmények közűl valamelyik alatt nem gondolni. Mindenik ellenkezik pedig az egység gondolatjával. De ha a' valóságos mint egy nem gondoltathatik: akkor úgy sem, mint sok. Mert a' sok semmi nem egyéb, hanem az egyek' öszvetétele. Ha tehát az egység tagadtatik, tagadtatik akkor a' sokság is. De ha a' valóságos sem mint egy, sem mint sok nem gondoltathatik: akkor úgy sem gondoltathatik, mint *minden*. Mert a' *minden* nem egyéb, hanem egység és sokság, vagy egység által meghatárzott sokság. *Ha tehát a' valóságos sem mint egy, sem mint sok, sem mint minden nem lehet, tehát teljességgel nints is.*

3. *Úgy mint egyszersmiud valóságos és nemvalóságos nintsen.* Mert ha a' nemvalóságos éppen úgy van, mint a' valóságos: úgy a' valóságos a' nemvalóságostól a' lételre nézve semmit nem külömbözik, 's tehát egyik sints a' kettő közűl. És ha az, a' mi van, a' lételre nézve ugyan azon azzal, a' mi nints, akkor egyik sem lehet.

II. Ha van is valami, de azt megesmérni nem lehet. Mert ha a' gondolatok, melyek által megesmérni véljük a' valóságost, nem rajtunk kivűli tárgyak, és ha a' rajtunk kivűli tárgyak nem gondolatok: akkor a' valóságos meg sem esmértethetik. Már pedig sem a' gondolatok nem rajtunk kivűli tárgyak, sem a' rajtunk kivűli tárgyak nem gondolatok: tehát a' gondolatok által a' tárgyakat meg nem esmérhetni. Úgy esmérhetnők meg gondolatink által a' tárgyakat, ha a' gondolatok tárgyak, és a' tárgyak gondolatok vólnának. Ezek pedig egymástól merőben külömböznek, és egy külömböző által, más külömbözőt meg nem esmérhetni, minthogy az esmérőnek az esmérthez hasonlónak kell lenni.

Mi tehát gondolatink által nem a' tárgyakat, hanem tsak gondolatinkat esmérjük, és az esméretkor nem a' tárgyak, hanem tsak a' gondolatok vagynak bennünk.

De továbbá: ha a' gondolatok valóságos tárgyakra mútatnának, és esméretet szereznének, ebből a' következnék, hogy mindennek a' mi gondoltatik megjelenni kellene a' valóságos világban, még pedig úgy, mint éppen akármely embertől gondoltatik. Ez pedig sültelenség. Mert bár tégyük fel, hogy valaki gondoljon egy repülő embert, vagy egy tenger' színén szaladó szekeret, de azért sem az ember nem repül, sem a' szekér nem fut a' tenger' színén. Ide járúl még ez azok: *Ha a' valóságos gondoltatik: akkor a' nemvalóságos nem gondoltatik.* Ez a' következtetés nyilvánságos, mivel ellentétetett dólgokra, ellen tétetett hirdetmények illenek. Már pedig gondol az ember sokat, a' mi nem valóságos, p. o. Syreneket, Cyklopsokat, Pegasust, és Chimerát s a' t. *Tehát ha a' nemvalóságos gondoltatik: akkor a' valóságos nem gondoltathatik.* Valamint a' látott azért valami látott, mivel láttatik; és a' hallott azért valami hallott, mivel hallatik; és valamint a' látottat azért, mivel nem hallatik, és a' hallottat azért, mivel azt a' szem észre nem veszi, nem vetjük meg, minthogy minden érzéstárgynak tulajdon maga érzésétől kell megitéltetnie: így a' gondoltnak is a' gondoló tehetség kimondása szerént létellel bírni kellene, ha szintén az a' látás eszköze által nem láttatnék, és a' hallás érzése által nem hallatnék is. E'szerént ha valaki gondolja, hogy egy szekér fut a' tengeren, igaznak is kellene azt tartania, haszinte nem látná is. Ez pedig sültelenség.

III. Ha szinte valamit megesmérhetni is, de annak esméretét nem közölhetni. Ha a' külső tárgyak láthatók, hallhatók és egyáltaljában érezhe-

tők; a' láthatók pedig tsak a' látás, és a' hallhatók tsak a' hallás által, nem pedig megforditva vétethetnek észre: hogy lehetséges ezen tárgyakat másnemű eszköz által másokkal közölni. Ez az eszköz a' beszéd vólna, de a' mi valami egyéb, mint a' tárgyak. Mi tehát másokkal nem a' tárgyakat, hanem tsak a' beszédet közöljük. Valamint már egy látható tárgy nem lehet hallható, és megforditva: úgy valamely rajtunk kivűli tárgy is nem lehet beszéddé, tehát az által valamely másnak nem is adathatik által. A' beszéd a' minket kivűlről illető, az az, érzeményes dolgok szerént formálódik, p. o. az izlés' érzéseinek, és színeknek kifejezései formálódnak a' nedvességek', és színek' nyomatai szerént. Ezt feltévén, a' beszéd nem a' külsőt terjeszti előnkbe, sőt inkább a' külső viszen minket a' kifejezésekre. A' honnan, minthogy a' beszéd más való dolgoktól felette külömböző dolog, és különösön a' látható testek, a' szókkal semmiképpen öszve nem hasonlittathatnak, söt egészen külömböző eszközök által is vétetnek észre: nyilvánságos, hogy a' beszéd a' külső valóságos dolgok' különféleségét semmiképpen nem jelentheti, valamint egy is ezek közűl a' másnak természetét nem adja elő.

De ha szinte, mind ezen nehézségek mellett, megengednők is, hogy a' szók által valóságos dolgokat lehet kifejezni és megjegyezni; az a' kérdés támad ismét: *mimódon gondolhatja a' halgató a' szók alatt azt, a' mit a' beszéllő gondol?* A' beszéllő, és halgató mind ketten ugyanazont nem gondolhatnak, mert akkor ugyanazon dolog több egy más kivűli személyekben vólna, tehát nem egy, hanem két dolog lenne. Hogy pedig egy dolog kettő légyen, az sültelenség. De azért sem lehetséges, hogy a' beszéllő, és halgató ugyan az ont gondolhasson, mivel ezek egymástól

felette erősen külömböznek, és egészen más illetvényekben vagynak. Még ugyan azon embernek sintsenek valamely időpontban egyféle érzései, hanem valami egyebet érez a' hallás, valami egyebet a' látás által. Annyival lehetlenebb az, hogy külömböző embereknek egyféle érzéseik légyenek. — És ha az ő jelenérzéseiket a' múltakkal öszvehasonlitjuk, mitsoda eltávozásokat nem találunk. Lehetlen tehát, hogy egy ember ugyan azon tárgyat mindég ugyan azon módon érezzen; lehetlen hogy az esméreteket másokkal ugyan azon módon közölje, vagy másoktól átvégye; mennyivel lehetlenebb még ez több emberekre nézve.

70. §. *Folytatás. Rövidben foglalva a' Gorgias Sofismája ide mégyen ki:*

1. *Nintsen semmi, mivel ha valami vólna, annak vagy valóságosnak, vagy nemvalóságosnak vagy egyszersmind valóságosnak és nemvalóságosnak kellene lenni. Már pedig mind a' valóságosban, mind a' nemvalóságosban, mind az egyszer'smind valóságosban és nemvalóságosban ellenmondás vagyon.*

2. *Ha vólna is valami, de azt még is meg nem esmérhetni, mivel ha megesmérni lehetne: akkor vagy a' mi gondolatainknak a' gondoltal egyfélének, vagy minden gondoltnak valóságosnak kellene lenni. Már pedig abban, hogy a' gondolat a' gondoltal egyféle, vagy hogy minden gondolt valóságos légyen, ellenmondás vagyon.*

3. *Ha valamit meg esmérni lehetne is, de még is azt másokkal nem közölhetni, mivel így a' beszédnek, mint az esméret közlés' eszközének vagy magokat a' dolgokat kellene előterjeszteni, vagy legalább külömböző valókban egyféle gondolatokat kellene támasztani. Már pedig abban,*

hogy a' beszéd, maga a' dolog légyen, vagy hogy külömböző valókban egyféle gondolatokat támaszszon, ellenmondás vagyon. Fragm. apud. Arist. de Xenoph. Zen. et Gorg. c. 5. et 6. Sext. Emp. adv. math. VII. 65—86. Plato Gorgias. Tenne mann. Gesch. der Ph. I. Th. p. 364—373.

71. §. *Folytatás — Protagoras.*

Protagoras is híres *Sofista* vólt a' *Sokrates* idejében. Erről így ír *Gellius: „Protagoras*, a' „tudományokban nevezetes férjfiú, kinek nevét „*Plató* egyik jeles munkája' czimjéül tette, ifjú „korában, élelem' kedvéért, napszámra járogatott, „és terehordozó vólt. Egykor a' közelső mezőről „*Abderába*, a' hová való vólt, egy rövid kötél„lel öszvekötött tsomófát viszen vala. Történetből „*Demokritus*, ugyan odai és erénnyéért 's tudo„mánnyáért mások felett betsűltetett polgár, a' „városon kívűl sétálván, meglátá őtet, hogy a„zon bajos nemű 's öszvetartatlan teréhvel nagyon „könnyen és akadályatlan menne. Közelebb járúl„ván a' fák' mesterséges öszvefoglalását megszem„lélte, és kérte, hogy kevésé állapodnék meg. *Pro„tagoras* meg állapodván, *Demokritus* a' farakást „újra szemlélte, és vévén észre, hogy az valamely „geometriai szerben, a' nehézség' öszve mérése sze„rént, mint egy karikáson köttetett és foglalta„tott vólna öszve, azt kérdi: *kirakta vólna öszve „úgy azon fát? Protagoras* azt felelvén: *én rak„tam*, *Demokritus* azt kívánta, hogy oldná el, és „újra oly' formán rakná öszve. Melyet midőn „szétoldott, és ismét öszverakott vólna, *Demok„ritus* egy ily' tanúlatlan ember' éles elméjén tsu„dálkozván, így szóllott: *Ifjú! látom, hogy va„gyon elméd a' jól rakásra, de vagynak nagyobb, „és jobb dólgok is, melyeket általam tehetsz.* Leg„ottan elvitte őtet, és magánál tartotta, tudomá-

„nyokra tanítottá, és költséget szolgáltatván vég-
„hezvitte, hogy azzá légyen, a' mi és mennyi azu-
„tán vólt." Noct. att. V. 3.

Az *Abderaiak* ezen két híres földijeket azzal különböztették meg, hogy *Demokritust Philosophiának*, *Protagorast* pedig *Logosnak* (ezen jelentésben: *beszéd*) nevezték, mivel ő akármikor kész vólt fetsegni akármely filozoziai tárgyakról (Aelian. var. hist. IV. 20). Mások azt mondják, hogy *Protagoras Sophiának* neveztetett, a' mi alig hihető, vagy talán tsak viszszafelé érthető (Diog. L. IX. 50). Ő pedig magát, még pedig legelébb *Sofistának* nevezte, de természetesen hogy nem a' későbbi roszsz jelentésben, söt inkább azzal oly embert akart jegyezni, ki nem tsak bőlts, hanem másokat is bőltsekké tudna tenni. Valóban *Protagoras* rendkivüli tehetségekkel, sok esméretekkel nagy ékesszollással bírt, de nagyon ravasz ember is vólt. Ez által nem tsak nagy tekintetet és hírnevet, hanem temérdek gazdagságot is gyüjtött magának. Mert az ő tanitására, mig ő *Görögországban*, *Italiában* és *Siciliában* szélyeljárt, tsoportoson tódultak. Ő pedig igen nagy fizetést vett a' tanításért. *Plato Meno* nevü munkájában, így ir felőlle: *Protagoras szinte 70 esztendős vólt, 40 esztendőknél tovább legnagyobb tekintetben élt, és úgy vélt bőltsesége által több kintset halmozott össze, mint Phidias, és tiz más kép faragók az ő mesterségekkel, jöllehet ő mind azokat, kik tanitása', 's társaságával éltek, elrontotta, és roszszabbúl botsátotta el magától, mint magához vette vala.* *Protagoras* eleintén *Athenében* is nagy tekintetben vólt; de végre vallástalan kinyilatkoztatásaiért számkivettetett, és irási, melyek még egyes emberektől is elvétettek, közönségesen meg égettettek. Hihetőleg ez a' legelső példája az e-

féle tűzperfolyamnak, és a' külömböző vélekedések' emésztőlángos erősségekkel való megvívásának, melyel azután a' rajoskodó keresztények is, nem tsak a' nékiek nem tetsző irások' és könyvek' eltörlésére, ha nem az ő kényjek szerént nem hivő emberek' kiirtására is, az Isten' ditsőségére, nagy búzgósággal éltek. Söt azt is mondják, hogy az *Athenéiek Protagorást* útjában kergették, és hogy ő útközben veszett vólna el, m. e. 90 eszt. korában. Sok munkájiból egy sints meg. A' többek közt írt vólt egyet a' *vítatásmesterségről* (ars disputandi), és ő állította fel legelébb e' következő előtételt: *Minden dologra nézve két egymással szembe álló okok vagynak, az egyik mellette, a' másik ellene.* Ezen előtétellel a' későbbi *Skeptikusok* is a' Dogmatikusok' leültetésére gyakran éltek.

72. §. *Folytatás.* — *Protagoras Sofistikája* (sophistica).

Az ő *Sofistikájának* főtétele úgy tetszik e' következő vólt.

„*Az ember minden dolgoknak mértéke és jegye*" (Diog. L. IX. 51. Sext. Emp. hyp. pyrrh. I. 216—9. et adv. math. VII. 60—64). Ezen tétel igaz lehetne, ha az egyáltaljában az emberről, vagy a' közönséges emberi okosságról értetnék. Mert nem tagadhatni, hogy az okosság a' legelső törvényszék, mely elött tsupán lehet és kell mindent eldőjteni, és a' melytől felyebb vinni sohová nem lehet. De *Protagoras* azt nem így értette; hanem értette azon tsak a' különegyes, és érzeményes embert. *Plato* szerént azt ő így magyarázta: *A' milyennek tetszik nékem minden, olyan az nékem; a' milyennek tetszik pedig néked, olyan az néked; mert emberek vagyunk mind ketten, mind én, mind te.*

Sextus Emp. szerént is *Protagoras* tsak a' mindenkinek úgy tetszőt tette fel, és így mindenűvé az *illetvényest* (relativum) hozta bé. A' mi tehát a' tébolyodottnak vagy álmodónak lenni látszik, az reá nézve éppen olyan igaz és bizonyos, a' milyen igaz és bizonyos az egésségesnek és ébren lévőnek az, a' mi nékie lenni látszik. Ez más szókkal annyit tett: *nints semmi igaz és bizonyos, semmi közönséges és szükséges betsü a' mi előterjesztésinkben és esméretinkben, minden tsak személyes, különegyes, történetes.*

Ama' főtétel' megmútatása végett *Protagoras* arra útalt, a' mit *Heraklitus* is mondott: „*A' dolgok' anyagja* (materia) *szünteleni folyás „alá vettetett, tehát szünteleni hozzátételek, és „elvételek találnak helyet, melyek által a' mi elő„terjesztésink is szüntelenül változnak, vagy a' „körülmények' 's illetvényekhez képest, a' milye„nek p. o. az életkor, fekvés, egésség, betegség, „ébrenség, alvás s a' t. egészen mások lésznek.*" Sext. Emp. hyp. pyrrh. I. 217.

Továbbá arra is útalt, „*hogy a' Lélek az érzékenységeken kivül semmi*", a' honnan a' tudomány is nem egyéb, hanem tsak érzeményes észrevétel (Diog. L. IX. 51). Innen már következett az is, hogy minden igaz, vagy hogy az igaz és hamis közt semmi külömbség nintsen. Mindazáltal külömbséget tett a' jobb és roszszabb közt; miként értette pedig ezt, kitetszik azon igéretéből, melyet tett tanitványinak, hogy t. i. meg tanitná őket: „*mimódon tegyék, szóbé„li mesterséggel, a' gyengébb ügyet erősebbé*". Gellius N. A. V. 3.

Jegyzés. Ide illik az is, a' mit *Plinius* (l. 3. lev.) ditsérvén Isaeus Rhetort, és az oskolai embereket, mond: „*Mi kik a' törvényszékben, es valodi pe-*

„*rekben forgunk, akaratunk ellen sok álnokságot ta-*
„*nútunk*:" Mert ugyan tsak a' *Plinius* értelme szerént, az elsők tsupa vi'sgálodási, az utolsók pedig valóságos tárgyak felett vetélkednek: innen amazok sokkal kevesebbé, ezek sokkal inkább kitétetve vagynak a' haszonkeresésből eredő érdekléseknek, melyek gyakran roszra kísértik az embereket. Amazoknak nints, ezeknek legalább tetszhetik okok lenni arra, kogy az igazság és egyenesség ellen szóljanak, írjanak és tselekedjenek.

Már a' fennebbi állítások szerént azt gondolná az ember, hogy *Protagoras* az Istenekre nézve talán így jelentette ki magát: „*Vagynak Iste-*
„*nek arra nézve, a' ki azokat hiszi, vagy a' ki-*
„*nek, azok lenni látszanak*; és *nintsenek arra néz-*
„*ve, a' ki azokat nem hiszi, vagy a' kinek azok*
„*lenni nem látszanak*:" De a' helyett így fejezte ki magát: „*Az Istenekről semmit nem mondhatok,*
„*sem azt hogy vagynak, sem azt hogy nin-*
„*tsenek, nem engedi azt a' dolog' homályos-*
„*sága, és az emberi élet' rövidsége*:" Sext. Emp. adv. math. IX. 55. 56. Cic. de n. d. I. 23. Diog. L. IX. 51). De talán vigyázó eszességből, mely tsakugyan nékie semmit nem használt, szóllott ily határozatlanúl.

„Nevezetes a' *Protagoras*, és tanitványa *E-*
„*vathlus* közti perfolyás. *Evathlus* azt ígérte vala
„*Protagoras*nak, hogy tanitásáért a' fizetés' hát-
„ra lévő részét, mihelyt az első pert megnyer-
„né, töstént megadná. De mivel ő semmi pert
„nem folytatott, természetesen egyet is meg nem
„nyert, 's következőleg meg sem fizetett. Ezért
„őtet *Protagoras* megperelni akarván, így okos-
„kodott ellene: Tudd meg esztelen ifjú, hogy min-
„denképpen megfizetsz; ha ezen pert megnyered,
„meg fizetsz az alku szerént; ha pedig elveszted,
„meg fizetsz a' bírák' ítélete szerént. Erre így
„felelt a' tanitvány: Tudd meg te is bölts mester,
„hogy semmi esetben nem. Mert ha én a' a' pert

„megnyerem, nem fizetek meg a' birák' itélete sze-
„rént, ha pedig elvesztem nem fizetek meg a' mi
„szövetségünk szerént!“ Gellius N. A. V. 10.

Jegyzés. Itt feyül múlta mesterét a' tanitvány. A' birák pedig ezen viszszafordítható erősségen (argumentum reciprocum) úgy elbódúltak, hogy ítéletet hozni nem mertek, hanem azt határozatlan időre elhalasztották. Nékiek tsakugyan a' panaszlót a' feladás szerént magoktól elútasitni kellett vólna. Mert mivel a' szövetségben okos módon tsak oly' perről lehetett szó, melyet *Evathlus*, mint ügyész, másoknak nyerne meg, hogy így a' fáradságért vett fizetésből tanítójának a' fizetés' még hátralévő részét megadja: tehát *Protagoras*nak a' maga panaszszával természetesen mind addig várni kell vala, mig *Evathlus* egy íly' nemü pert folytatott, megnyert, és még akkor is meg nem fizetett vólna. Mert mind addig a' szövetség' feltételét bétöltöttnek nézni, és a' szövetség szerént panaszolni sem lehetett. De ezen történet *Korax* (varju) Rhetorról, és ennek *Tisias* nenü tanitvánnyáról is beszéltetik; innen ez a' mondás: *roszsz varjunak roszsz tojássa.*

Hasonló ehez a' *Crocodilinus* (syllogismus) vagy *Crocodilina* (quæstio), egy sofisma, melyben feltétetik, hogy a' Krokodilus egy anyának gyermekét elragadta, és ettől kéretik vala, hogy adná vissza; a' Krokodilus pedig ezen kérés' bétöltését megigérte, ha az anya igazat mondana. A' kérdés ez vólt: *viszszaadni fogom é gyermekedet?* Oh! így szollott az anya: te azt tsak ugyan nékem viszsza nem adod. Erre a' Krokodilus így okoskodott; vagy igazat mondtál éppen most, vagy nem. Ha igazat mondtál, úgy a' gyermeket viszsza nem adom, külömben a' te beszéded nem lenne igaz. Ha pedig igazat nem mondtál, úgy is a' gyermeket viszsza nem adhatom, mert akkor az igéret' feltételét nem töltötted bé.

Jegyzés. Ezen sofismában az igéret' feltételét, melyre az okoskodás vitetett, a' Krokodilus kényszerént

ide 's tova tekerhette. Mertha az anya azt mondta vólna is: te azt nékem viszszaadod: úgy is a' Krokodilus felelhette vólna, hogy az éppen nem igaz, 's következőleg az igéret' feltétele nints bétöltve.

73. §. *Folytatás. Prodikus. Herkules a' Keresztúton.*

Prodikus, *Ceos* szigetéből való *Sofista*, különösön nevezetes ezen beszédjéről: *Herkules a' Keresztúton*, melyben a' gyermekkorból az ifjúkorba átmenő *Herkules* terjesztetik elő, mint ő a' böltsesség Istennéje, mely őtet az erény' darabos útján, és a' gyönyörűség' Istennéje közt, mely őtet a' vétek' kellemes útján akarja vinni, választást tészen, és az elsőséget amannak adja. Ezt így írja le *Xenophon* mem. II. 1. ed. Leunclav. Paris 1625.

„*Herkules* serdűlő korában, midőn már az if„jak a' magok akaratján szeretik járni, és jeleit „adják, valyon az erény' vagy vétek' útját köve„téndik é utóbbi életekben, kimenvén egy magá„nos helyre, ott leült, kétséges lévén, melyik útat „válaszsza?

„Akkor úgy tetszett, mintha két jeles és nagy „termetű aszszonyokat látott vólna maga felé jőni. „Az egyik díszes tekintetűnek, nemes mivóltú„nak, szerény magaviseletűnek látszék, kinek tes„ti ékessége természeti tisztaság vala, szemei sze„mérmetességgel tündököltek, magatartása illendő, „'s öltözete fejér. A' másik úgy látszék, hogy „a' könnyü élettől kövér testű és finom börű, fe„jér és piros színre festett arczulatú, és mester„séges sugáros termetű vala. Ez kinyílt szemek„kel katsingat, és oly' köntösbe öltözött vala, „melyen aszszonykecsei nagyon áttetszettek; szű„netlen nézgélte magát, 's körül tekintgetett, ha „látja é őtet valaki, 's gyakran még árnyékát is „szemlélgette.

„Miután *Herkules*hez közelítettek, az elsőbb „tsendesen lépdegelt, a' második pedig ezt meg- „előzni akarván, *Herkules*hez iramodék, és mon- „da: Látom kedves *Herkulesem*, te kétséges vagy, „melyik útját válaszd az életnek. De fogadj ba- „rátnédnak engemet, ki tégedet könnyű és gyö- „nyörűséges útra viszlek, az élet' minden édes- „ségeiből részeltetlek, keserűségeitől menté tész- „lek, és sem háború sem egyéb foglalatosságok mi- „att aggódnod nem kell. Minden gondod tsupán „a' lejénd, hogy legkedvesb ízűleg egyél és igyál, „hogy szemeidet és füleidet gyönyörködtesd, hogy „a' kellemes illatok' és édes érzések özönében úsz- „kálj; tsak azon fogsz gondolkodni, minő szere- „tőkkel kostolhatsz legnagyobb gyönyörűséget, „miképpen alhatól leglágyabb ágyon, 's miképpen „érheted el mind ezeket minden fáradság nélkül. „Ha talán valaha az ezekben megszűkülés' félel- „me lepne meg, ne tarts attól, hogy testi vagy „lelki sanyarúság és vesződség által kelljen azokat „megszerezned; nem, a' mit mások nagy bajjal „keresnek, azzal te ingyen fogsz élni, 's nem lesz' „okod semmitől, a' minek hasznát veheted, ma- „gadat megtartoztatni. Mert én barátimnak mind „arra, a' miből tsak valami hasznot és gyönyö- „rűséget merithetnek, telyes szabadságot engedek. „Ezeket hallván *Herkules* monda: Aszszony! kinek „hívnak tégedet? Ő pedig monda: Az én bará- „tim *Bóldogság*nak, ellenségim pedig rágalmazás- „ból *Bújaság*nak hívnak engemet.

„Az alatt megérkezék a' másik aszszony is, „és így kezde szóllani: Én is hozzád jövék *Her-* „*kules*, esmérem szüléidet, valamint gyermeksé- „gedben kitetszett természeti indúlatodat is. Ez „okból reménlem, hogy ha az én útamat válasz- „tándod, mind magadnak jeles és felséges tettek- „kel szép hírnevet szerezni, mind engemet azok

„által magasztalni és dítsőitni fogsz. De én tége-
„det örömök' tsalárd igéreteivel ketsegtetni nem
„akarlak, hanem a' dólgot a' maga valóságában és
„úgy adom elődbe, mint azt az Istenek rendelték.
„Ok semmi szépet és jót nem adnak az emberek-
„nek munka és fáradság nélkül; nem, az ő bőlts
„végzésekből, minden betsesnek díjja munka 's
„gond. E' szerént: Ha az Istenek' kedvét aka-
„rod megnyerni, tisztelned kell őket. Ha barátid-
„tól kivánsz szerettetni, jót kell velek tenned. Ha
„valamely polgári társaságtól kivánsz tiszteltetni,
„annak haszuára kell élned. Ha egész Görögor-
„szágtól kivánsz bámúltatni, az on kell lenned, hogy
„magadnak az eránt érdemeket szerezz. Ha azt
„óhajtod, hogy a' föld gazdagon teremje számodra
gyümöltsét, mivelned kell azt. Ha barmokból akarsz
„meggazdagodni, azoknak gondját kell viselned.
„Ha háborubun akarsz nagygyá lenni, és oly ha-
„talomra jutni, hogy barátidat megszabadíthasd,
„ellenségeidet pedig meggyőzhesd, nem tsak a'
„hadmesterséget kell ahoz értőktől megtanúlnod,
„hanem magadat abban gyakorolnod is kell. Utól-
„jára ha testi erővel is másokat feljűlhaladni ki-
„vánsz, szükség hogy testedet az okosságnak enge-
„delmeskedni szoktasd, és munka 's fáradság ál-
„tal tökélletesittsed.

„Ezeket hallván a' Bujaság monda: Látod ked-
„ves *Herkulesen*, minő unalmas és bajos útat
„szab elődbe ez az aszszony az örömre; de én kel-
„lemes és rövid úton viszlek téged' a' bóldogság-
„ra.

„Bóldogtalan, felele a' bőltsesség' Istennéje,
„mi jóval bírsz? Avagy esmérhetsz é te valami
„igaz örömöt, ki azért semmit nem mívelsz; ki
„még azt sem várod meg, hogy benned az örömök'
„és kedves dólgok' kivánása természetesen támad-
„jon, hanem azt megelőzve is, magadat minden-

„nel megtömöd; nem ehetnél még is eszel, nem „szomjúzol, még is iszol, hogy jóizűn ehess tanúlt „szakátsokat keressz, hogy jóizűn ihass drága bo„rokat vásárolsz, és nyáron által hűsitő jégért szé„lyel nyargalsz, hogy édesen alhassál puha ágy„beliket, 's még ágyad- lábai alá is szönyegeket „szerzesz, mert nem azért kívánod az álmot, mint„ha a' munkában elfáradtál vólna, hanem azért, „mert nem tudod, mivel foglalatoskodjál. Elébb „ingerled fel, mindenféle mesterséges törekedé„sekkel, a' testi szerelem' örömeit is, hogy sem „azokra természetednek szüksége vólna, és a' leg„természetlenebb gyönyörök' árjába buborékolsz. „Barátidat éjjel rút fajtalanságba meríted, a' nap„pal' leghasznosabb részében pedig altatod. Hal„hatlan vagy ugyan, de az Istenektől számkiüzet„ve, 's a' jó emberektől utáltatva. Dítséretet, a' „minél kellemesebbet nem hallhatni, soha nem „hallasz, 's azt, a' minél szebbet nem láthatni, „soha nem látsz, mert még soha nem láttál oly „szép tettet, melyet magad vittél vólna véghez. „De ki is hinne szavaidnak? Ki kívánna néked, ha „valami nélkül szükölködik, kedvedbe járni? me„lyik értelmes és nemes szívű ember merne bará„tod lenni, midőn látja, hogy barátid ifjú ko„rokban testőkre nézve erőtlenek, öregségökben „értelmőkre nézve ostobák. Míg ifjúságok tart, „tunyán, kényesen és fényesen éldelnek, ha el „jön a' vénség búbánatban epedeznek, az elmúlta„kat szégyenlik, a' jelenvalókkal élni nem tudnak; „az ifjúság' örömeit fenékig kimeritvén vénségök„re tsak inség, gyalázat és unalmok közt tengőd„nek. Én pedig az Istenek közt forgok, a' jó em„berekkel társalkodom, és nállam nélkül, sem Is„tenek sem emberek közt, semmi jeles tselekedet „nem mégyen véghez. Éppen azért mind az Is„tenektől, mind a' jó emberektől mindenek felett

„betsűltetem, kedves munkás társok vagyok a' „mesteremberekneк, hív őrizője a' házi gazdáknak, „szíves segítője a' tselédeknek, hasznos előmozdí- „tója a' békességi dólgoknak, állhatatos elvégzője „a' hadi bajoknak, és legjobb barátja a' barátságnak. „Az én barátimnak az egyszerű eledelek és italok is „jóízűek, mert tsak akkor esznek és isznak, mikor „kívánják; az álom is édesb nékiek, mint a' henyélők- „nek, 's annak félbeszakasztása sem okoz nékiek „semmi kedvetlenséget, sem miatta a' szükséges „munkákat el nem múlatják. Ifjú korokban az „öregek' dítsérete örvendezteti, vénségökben az „ifjak' tisztelete kiséri őket. Hajdani dólgaikra „kedvesen emlékeznek, a' jelenvalókat gyönyörű- „séggel folytatják, minthogy érettem az Istenek- „től szerettetnek, barátiktól kedveltetnek, 's pol- „gártársaiktól betsűltetnek. Végre mikor a' vég- „zéstől kitűzött czélt elérik, nem fedetnek dísz te- „len feledékenységtől, hanem emlékezetők a' há- „lás maradék' halhatlan dítséreteiben fennmarad. „Ekképpen oh erényes szülék magzatja *Herkules*, „tartós igyekezet által legnagyobb bóldogságra ér- „hetsz el." Lásd Cic. off. I. 32. — Philostr. vita Soph. I. 12.

Herkules követte a' bőltsesség' Istennéje' tanáttsát; vajha minden ifjak is ezt követnék a' keresztútban.

De noha *Prodikus*, kinek igen erős szava is vólt, ezen beszédjében az erényt igen szépen festi, a' miért az gyakran ismételtetett, utánoztatott, sőt mívészmunkákban is előterjesztetett: mindazáltal a' Régiség egyhangú bizonyságot tészen arról, hogy ő egy nagyon nyervágyó és bújaságba merült ember vólt. Tehát az ő beszédje, melyet mindenfelé trombitált, tsak arra való vólt, hogy magát bámúltassa, 's magához annál több tanitványokat tsalhasson.

Vólt még egy hasonló beszédje, melyben igyekezett megmútatni, hogy az élet, melyben az embernek gyermekségétől fogva oly' sok inséget és nyomorúságot kell szenvedni, nem kívánatos jó; a' halál pedig, mely ezen nyomorúságos élettől megment, és valóban sem a' még élőktől, sem a' már meghaltaktól nem éreztetik, nem irtózatos roszsz. A' vallást onnan hozta le, hogy az emberek eleintén, minden dolgokat, melyek nagyságok, hasznok 's egyéb tulajdonságaik által nagyon szembetűnők vóltak, mint p. o. a' tsillagok, folyóvizek, források s a' t. megistenesitettek. Mint ifjúságrontó *Suidas* szerént *Athené*ben méreg pohárt üritett. Plat. opp. T. III. p. 141. ss. in Protag. T. IV. p. 339. in Men. Tom. XI. p. 6. ss. in Hipp. maj. et p. 185. ss. ex ed. bip. Cic. de n. d. I. 42. Sext. Emp. adv. math. IX. 18.

74. §. *Folytatás. Hippias, Kritias, Polus, Kallikles, Thrasimakhus.*

*Hippias Elis*ből egy mindentudákos, ezermester, hiu, tudatlan és kérkedő *Sofista*. Cic. de orat. III. 32. — Philostr. vita soph. I. 11. Apul. Florida p. 676. 678. Paris. 1688.

*Kritias Athené*ből, *Sokratesnek* előbb tanitványja, későbbre pedig, midőn a' 30 Kényuralkodók közt fő szerepet játszana, leggonoszabb ellensége. Sokaktól a' *Sofistákhoz* számláltatik, noha ő nem járt szélyel, 's nem tanított, mint amazok. De tsakugyan nékiek, és az ő erkőltstelen 's vallástalan tanításaiknak barátja vólt, és azt állította: „*hogy az Erkőlts — 's Vallástudomány nem egyebek, hanem tsupa politikai találmányok. A' lélek nem egyéb, hanem a' vér, melynek főmíve az érzés.*“ Xenoph. mem. I. 2. Sext. Emp. hyp. pyrrh. III. 218. Coll. adv. math. IX. 54.

Thrasymakhus Chalcedonból, kit *Plato* úgy ír le, mint az erősebb' jussának egy igen vakmerő, de nem igen alkalmas óltalmazóját, és ezen előtételt óltalmaztatja vele: *Igazságos az, a' mi a' hatalmasabb előtt hasznosnak látszik.* Ezen előtételt, mely alapja a' *Macchiavellismus*nak, és melyet még ma is nem tsak *Törökországban*, de egyebütt is *Európában* gyakorolnak, vagy legalább gyakorlásba hozni igyekeznek, már *Plato* nyomoson megczáfolta vala. Plat. T. VI. p. 165. ss. de republ.

Jegyzés. A' *Macchiavellismus* egy politikai alkotmány, mely arra ád útmútatást, miként lehessen 's kelljen a' kényuralkodást a' statusban megalapítani, és fenntartani. Így neveztetett *Macchiavelli*ről, kiről a' közép idői Filozofia' Historiájában fogunk szóllani.

Polus, *Kallikles* hasonlóképpen azt tanították, *hogy az emberre nézve az ő ösztönein, önkényjén és testi erején kivül semmi kötelező törvény nintsen. Az igazság és igazságtalanság tsak a' Politika' találmánnyai.*

Minden *Sofisták* közt leghitványabbak vóltak azok, kik a' léha tsalfaságokkal szemfényvesztő mesterséget és kereskedést űztek. Alig tudja az ember, nevessen é, vagy boszszankodjék, midőn *Plato'* *Euthydemussát* olvassa, és látja, hogy két széllel kű'sdők, *Euthydemus* és *Dionysodorus* kik magokat erény' és bőltsesség' tanítóinak adták ki, minő gyáva szóbéli észvesztést űznek. Két példa elég az ő mesterségeket bélyegezni:

1. „Megmútatni akarván, hogy valaki min„dent esmér, és eleitől fogva esmért, követke„ző kérdéseket teszik: Te azt, a' mit esmérsz, „valami által esméred é, vagy nem? Valami „által. Mindég ugyanazon által esmérsz é, vagy „most ez, majd amaz által? Mindég ugyanazon

által. Tehát te mindég ugyanazon által esmérsz. „Te ez által esmérsz é némelyt, és valami más „által é egyebet, vagy mindent ugyanazon által? „Mindent ugyanazon által. Tehát te esmértél „ mindég, és mindent:“ Plat. T. III. p. 55. ss. „in Euthydem.

2. *Dionysodorus* és *Kresippus* így beszélgetnek: „*D.* Mond meg nékem *Kresippus*, van é kutyád? „*Kr.* Van, még pedig nagyon gonosz. „*D.* Vagynak é kölykei? „*Kr.* Vagynak és azok is éppen oly' gonoszok. „*D.* Hát nem kutya é azoknak az apjok? „*Kr.* kutya, magam is láttam, mikor párosodtak. „*D.* Az a' kutya nem tiéd? „*Kr.* Enyim. „*D.* Tehát azon kutya, mint apa tiéd, tehát apád „kutya, és a' kutya kölykök a' te testvéreid:“ Ezen mesterségek most tsudáltattak, és különösön az ifjaktól követtettek, majd nevettettek, és letsúfoltattak. Plat. T. III. p. 61. in Euthyd. Tennem. I. Th. p. 394—398.

Jegyzés. Sokkal szebb az, a' mint egy *Sofista* a' világ' végetlenségét megmútatni próbálta: Képzeljünk a' világ' képzelt határától kihajtatni egy nagy követ. Ez minden kétség kívül vagy tovább menne, vagy nem menne, de mind két esetben a' világ' végetlenségére mútatna. Mert ha tovább menne, még nem vólna vége a' világnak, minthogy a' kő tsak a' világban mehet tovább. Ha tovább nem menne, vólna valami, a' mi menését gátolná; ott tehát nem semmi, hanem valami valóság és test vólna, a' mi ellene állana. Már pedig a' test és valóság tsak a' világban lehet. Következésképpen nintsen sohol vége a' világnak, és így a' világ végetlen.

HETEDIK TZIKKELY.

SOKRATESRŐL.

7. §. *Sokrates' élete és halála.*

Sokrates született *Athené*ben, Kr. e. 469 eszt. meghalt ugyan ott 70 eszt. korában. Egy nevezetes példája annak, hogy a' rút testben legszebb lélek lakozhatik, valamint annak is, hogy a' rút ábrázat szép lélek által megszépittetik, kellemessé, sőt bájolóvá is tétetik. — Az attya *Sofroniskus* képfaragó, annya *Fénárete* bába vólt; kik tsekély értekűek lévén, fijok ifjabb esztendejiben a' műhelyben dólgozgatott, és annyira ment a' képfaragásban, hogy a' *Kegyek'* (gratiæ) általa készített szobrai az *athenéi* várba való közönséges kitételre méltóknak ítéltettek. (Diog. L. II. 19. Meibom). De később̈ben e' mesterségről lemondván, magát, a' mennyire körülménnyi engedték, a' tudományok' tanulására adta. Tsakugyan, mint mondják, némely gazdag és előkelő *athenéiek* az ő jeles lelki tehetségeit, még attya műhelyében, megesmérvén, azoknak kimivelésére segíttségőket ajánlották. Azt is beszéllik, hogy attyának nyilván megparantsolta a' jövendőlőszék, (oraculum) hogy őtet, felsőbb hívattatása háborítatlan követhetéséért, a' műhelyből botsássa el.. — Plut. de genio Socr. Tom. 8. p. 330. Reisk.

Kitől vette *Sokrates* tudományos formálódását, bizonytalan; mert noha némelyek, bizonyos *Damonon* kivűl, *Anaxagorast* és *Archelaust* említik, hogy tanitói lettek vólna (Diog. L. II. 19. Meibom), de mások ezt kétségbe hozzák. An-

nyi bizonyos, hogy ő nem csak ezeknek, de más *Filozofusok*nak is, irásait olvasta. Hihető, hogy a' *Sofisták*tól is, kik akkor számoson tartózkodtak *Athené*ben, sok egy 's más dólgokat tanúlt, noha tőlök rendes tanítást nem vett. De midőn látná, hogy ezek a' józan gondolkodásnak és szíveknek inkább öszvezavarói és megvesztegetői, mint oktatói és formálói vólnának: az ő alávalóságokon és forró kivánságabéli megtsalatásán elkeseredvén, rollok, és üres szörszálhasogató tudománnyokról örökre lemondott, sőt későbbre tüzesen kikelt is ellenek. A' *delfibéli Appollo'* temploma' homlokán meglátván ezen felírást: *esmérdmeg magadat*, ezt, mint úgy vélt Istenszavát, minden tudásnak központjává tette, és azt tartotta, hogy innen kell kiindúlni, ide kell visszatérni minden vi'sgálódásnak; 's ettől fogva öngondolás útján igyekezett feltalálni azt, a' mit mások meg nem adhattak.

De *Sokrates* lelkének nem csak tudományos kimívelésével, hanem erkőltsi tökélletesítésével is, még pedig kiváltképpen foglalatoskodott. — Úgy is mint polgár hazájának sokféle fontos és hasznos szolgálatokat tett: a' *peloponnesusi*, tsak nem egész *Görögország*ot lángba borító, hadban vitézkedett, és hadi erénnyét sok ütközetekben kimútatta; az itélőszékben az igazsághoz tántoríthatlan hűséggel, és az ártatlanságért mindent feláldozni kész indúlattal viselte magát. Történt egykor a' többek közt, hogy az ötszázak' Tanáttsa, melynek akkor *Sokrates* éppen előlülője vala, tiz derék hadvezéreket, tsupán azért, hogy egy hirtelen jött fergetegidő miatt az ütközet' mezején elesett polgárokat el nem temettethették, halálra ítélt. — Ezen igazságtalan és kegyetlen ítéletnek *Sokrates* élet' és halál' veszedelmét meggyőző bátorsággal ellenszegezte ma-

gát ugyan, de óhajtott kimenetel nélkül, mert az tsak ugyan, mint a' többség kivánta, végrehajtatott. — Atlátván ekkor, hogy a' hívatal' útján a' közönséges erköltsi romlottságnak gátot vetni, és ez által a' köztársaság' dolgain javitni tsak nem lehetlen: magát ezektől egészen elvonta, 's ezólta tsak magánosan élt polgártársai' 's az emberiség' szolgálatjára. A' honnan a' legnépesebb utszákon mindennap megjelenvén, a' mesterembereket és művészeket házaikban, műhelyeikben felkeresvén, minden erejét és idejét arra forditotta, hogy velek az élet fontosabb tárgyairól beszélgessen, azokróli megfogásaikat világosittsa, és akarattyokat a' jóra vezérelje, hogy az erényben ingadozókat erősítse, az erőtleneket felemelje, a' szüléket és gyermekeket, házastársakat, atyafiakat és barátokat egymással megbékéltesse, a' szerentsétleneket vigasztalja, bőlts tanáttsával mindeneket éltessen, a' tudatlanakat tanittsa és a' vétkeseket az erény' útjára viszszavigye. Különösön mint szemefényjét, úgy védte az *athenéi* ifjúságot, mely a' vele társalkodás' kellemeiért tsoportonként tódúlt hozzája. De éppen e'miatt sok bajba elegyedett nem tsak a' *Sofistákkal*, kiknek azon időben nagy tekintetők, és az igazgatásba nagy befolyások vólt, hanem a' politikai hatalmaskodókkal is, különösön az úgy nevezett 30 Kényuralkodókkal, kik nem szívelhették, *hogy Sokrates őket a' kezök alatti tsordát naponként mind inkább fogyasztó és hitványító ökörpásztorokhoz hasonlitotta vala.* Azért közüllök ketten *Kritias* és *Charikles* őtet magok eleibe hívatván keményen megfenyegették, és megtiltották *hogy a' mesteremberekkel többé ne tsátsogjon, az ifjakkal ne társalkodjék, különösön a' roszsz ökörpásztorokról ne beszélgessen, mert különben majd vele is a' tsordát fogyasztani kéntelenek lennének.* De ama' 30 férj-

fiak' hatalma nem sokáig tartván, *Sokrates* ezen részről többé semit nem félhetett. Azután más óldalról jött a' megtámadás. Mert *Aristophanes* egy éles elméjü, de pajkos és gonosz szívü Költő a' *Sokrates* álnok ellenségeivel egyetértvén, őtet *Felhők* (nubes) nevü vígjátékában, mint *Sofistát*, kitsúfolta, és nevetség' tárgyává tette vala. De ezen villám és záporhordó felhők is a' *Sokrates* feje felett minden veszély és ártalmok nélkül oszlottak szélyel. Mert a' játék közkedvességet nem nyert, jól érezvén a' józan értelmü nép is azon méltatlanságot, melyet a' Költő a' Filozofuson elkövetett, ki maga is a' játék' előadását hideg vérrel végighalgatta, és úgy állott, hogy a' nézők az erdeti tárgy, és annak elfatsart képe közti külömbséget könnyen észrevehették.

Egészen más következése vólt azon három férjfiak' törvényszínes megtámadásának, kiknek neveit az utánvilág nem is emlitné, ha ők, mint *Herostratus*, az *efe'susi Diana'* temploma' felégetése, ezen derék férjfiú' bévádlása által, neveiket nem örökitették vólna. *Lyko* egy szónok, *Anytus* egy gazdag timár, két nyúgtalan fők, kik az *athenéi* népen demagogice akartak uralkodni, és *Melitus* egy velek öszveköttetésben lévő roszsz Költő, már régólta rágalmazták *Sokratest*, ki az ő kevélységeket tsipős éles beszédi által sokszor megszégyenítette vala. Végtére a' harmadik, egy a' más kettőtől segittetett vádirásban forma szerént kikelt ellene, és azt adta fel: „Hogy *Sokra-*
„*tes a' haza' Isteneit nem tiszteli, új Istensége-*
„*ket hoz bé, és az ifjúságot elrontja; a' mi meg-*
„*tetszik abból is, hogy Kényuralkodó Kritias,*
„*és hazaellenség Alcibiades az ő tanitványi vól-*
„*tak.*“ (Xenoph. mem. I. 1). De ezen vád, melyel azólta most a' tudatlanság, majd a' gonoszság

számtalanszor rágalmazta a' Filozofiát, és annak tisztelőit, mint *Plato* és *Xenofon* alaposan megmútatták, merő hamisság vólt. Talán nem is lett vólna annak oly roszsz következése, ha *Sokrates* a' reá fogott vádakat megesmérve, magát bünös' módjára alázatosan mentette, ha biráinak inkább szánakozásához, mint igazságszeretetéhez folyamodni erkőltsi méltóságát alatsonító dolognak nem tartotta vólna. De ő, minthogy erkőltsi fedhetlenségéről méjjen meggyőződve vólt, és azt hitte, hogy nyilvános élete ártatlanságának legjobb bizonysága, „nagylelkűségből nem kevély„ségből eredő komoly méltósággal és szabad „bátorsággal mentette, és úgy viselte magát a' tör„vényszék előtt, mintha a' bírák' bírája és úra „lett vólna. Nem is keresett semmi pártfogót, „sőt midőn *Lysias* híres Szónok egy esengő és „a' közelső veszélyhez alkalmaztatva készített be„szédet vitt vólna nékie, oly' czélból, hogy azt „megtanúlván, magát a' törvényszék előtt azzal „mentené; miután azt megolvasta vólna, így szol„lott: *Valamint ha nékem sycioni sarukat hoz„tál vólna, noha lábaimra valók lennének, nem „viselhetném, mivel valódi férjfihoz nem illené„nek: így azon beszédet is, mely ugyan elég szép, „ékes és szónoki mesterséges, de nem bátor és „nem férjfias, nem használhatom.*“ Midőn a' bírák legelébb kimondották, hogy *Sokrates* bűnös vólna, szokás szerént megkérdeztetett: „*mily' „büntetésre ítélné magát méltónak*“? Erre ő nemesbátor önérzéssel így felelt: „*Nem büntetésre, „sőt inkább azon jutalomra ítélem magamat mél„tónak, mely Athenében legtisztességesebb, hogy „a' Prytaneumban, vagy a' köztársaság' költsé„gén tápláltassam.*“

Ezen feleletre, mely, ha szinte keménynek látszott is, a' *Sokrates* személyéhez nem vólt illet-

len, a' többnyire köznépből választott bírák úgy felgerjedtek, hogy őtet három szavak' többségével halálra ítélnék. Annak, ki ezt a' hírt nékie legelébb meghozta, monda: „*Őketis a' természet!*“ És feleségének, ki zokogva kiáltott fel: „*Hát méltatlanúl kell é meghalnod*“? így felelt: „*Hát inkább akarnád é azt, hogy méltán halnékmeg*“? De minthogy az ítéletet hamarjában végre hajtani nem lehetett, mivel a' *Théseus* emlékezetére szentelt *delosi* innep, melyet az *Athenéiek* esztendőnként megűltek, 's melyre akkor, egy pompás készűletű hajón, *Delos* szigetébe fényes követséget küldöttek, éppen azon hólnapban esett, 's míg a' követség viszsza nem érkezett addig, a' törvények szerént, senkit is elveszteni szabad nem vólt: tehát „*Sokrates* még mintegy 30 napot űlt „a' tömlötzben. Ámbátor innen könnyü szer„rel kimenekedhetett vólna, midőn némely ba„ráti azt is ígérték, hogy elszöktetnék: mindaz„által el nem fogadta, tsak megköszönte eránta „gondoskodásokat, mondván: Sokkal inkább „tiszteli a' haza' törvénnyeit, hogy sem azt tën„né, és oly vén korában kétes, legalább az előtti „magaviseletéhez illetlen módon életét nyújtani „nem is kívánná. *Benn maradt tehát, hogy az „embereket két legterhesebb dólgoknak, a' fog„ságnak és halálnak félelmétől megmentené, és „megmútatná, hogy jó lelkiesmérettel a' tömlötz„ben is bóldogabb az ember, mint a' nélkűl a' „legfényesebb palotákban.* Itt az ő 'simbes ter„mészetéről ugyan híres, de tőlle talpán álló gaz„daszszonyságáért 's gondos anyaságáért betsűl„tetett *Xantippejával* valamint gyermekeivel, „tanitvánnyival és barátival jelen és jövendő sor„sáról tsendesen és vidámon beszélgetett. Élete' „utolsó napján is, midőn tsak nem kezében fog „ná a' halál' poharát úgy szóllott, hogy nem a'

„halálra taszittatni, hanem a' mennybe felhágni „láttatnék: *A' testből kimenő lelkeknek kétféle út-* „*jok vagyon. Azoknak t. i. kik magokat vétkekkel* „*megfertéztették, és testi kívánságoknak rabúl* „*adták, valamely félenvaló, az Istenek' szent gyű-* „*lésétöl elzárt, útjok vagyon; azok ellenben, kik* „*magokat tisztán, szentűl és fedhetlenűl megő-* „*rizték, kik emberi testekben élve, az Istenek' éle-* „*tét követték, könnyű úton viszszatérnek az Iste-* „*nekhez, kiktől származtak vólt.*"

Midőn e' szerént a' lélek' halhatlanságáról hoszszason beszélt vólna, és már a' halál' orája közelgetne, kérdette *Kritó*: „Miképpen akarna „eltemettetni? Ő pedig így felelt: Barátim, hi-„jában fáradtam oly sokáig. Mert a' mi *Kritón-* „*kat* meg nem győzhettem a' felől, hogy én in-„nen elrepűlök, és magamból semmit hátra nem „hagyok. De még is *Kritó*, ha engem' elérhetsz, „vagy valahol megtalálsz, a' mint néked tet-„széND temess el. Azonban hidd el, senki en-„gemet, midőn innen elköltözöm, utól nem ér." *Apollodorus*nak pedig, ki nékie egy drága pa-lástot vitt vala, hogy azt magára vévén abban halna meg, monda: „Mi! hát az én palástom, „mely hozzám életemben illett, halálomban nem „illenék"? Eljővén a' halál' orája, a' tömlöztartótól nékie nyújtott pohármérget megitta változatlan elmetsendel, jajgató barátit, 's rokonit még akkor is vigasztalván, és bizonyoson hívén, hogy a' jelen életet egy más jobbal fogja feltserélni. Az *Athenéiek* pedig az ő halála után nem sokára, de már későre, tettöket megbánták, az ítéletet felbontották, és hogy az igazságtalanságot mintegy jóvá tegyék, az ő árúlóit és vádlóit részint halálra ítélték, részint számkiüzték, és tiszteletére *Lysippus* által érczszobrot készittettek. Diog. L. in Socr. Cic. de orat. I. 54. tusc. I. 29.

30. 43. Sen. ep. 24. 70. Val. Max. VI. 4. extern. 2.

76. §. *Sokrates Filozofiája.*

Sokrates semmi írást nem hagyott, melyből filozofiai gondolkodásmódját megesmérni lehetne; talán azért, hogy az emberekkel társalkodni, 's beszélgetni inkább szeretvén, az írásra semmi ösztönt magában nem érzett; vagy talán azért, hogy magát a' *Sofistáktól*, kik többnyire igen sokat írtak, azzal is megkülömböztesse. Nem is adott, mint ezek, hely — 's időszerénti tanításokat, rendes fizetést sem vett, noha jószívű és tehetős barátitól, hogy háznépével együtt élhessen, borral búzával gazdagon segittetett; de ebből is tsak keveset tartott meg, a' nagyobb részt viszszaküldötte (Diog. Laërt. II. 74. Meibom). A' honnan az ő Filozofiáját tsak azon munkákból esmérhetjük meg, melyekben háládatos tanitvánnyi őtet, mint tisztelt tanítójokat, leírták. Ide tartoznak Különösön *Plató'* és *Xenofon'* írásai. Igaz hogy *Plato* úgy adja elő *Sokratest*, mint valamely észképi személyt (persona idealis), sőt oly' dolgokról is beszélteti, melyeket ez soha álmában sem látott, vagy legalább az ő, egészen az Erköltsire arányzott, érzése szerént üres vi'sgálódás' tárgyainak tartott; a' mi megtetszik abból is, hogy *Sokrates Plató' Lysis*sét felolvastatni hallván, ezt mondá: „*Halhat-lan Istenek! minő sokat hazud rólam ez ifjú ember!*“ Mindazáltal az ő munkáiban is néhol úgy jelenik meg *Sokrates*, mint életében vagy tanitvánnyival és barátival beszélgetett, vagy a' *Sofistákkal*, hogy az ő tudatlanságokat felfedezze, vetélkedett. Tsakugyan még is *Xenofon* rajzolta le leghívebben tanítóját, szintúgy mintha ez eleven vólna, élne, beszélne és mozogna.

Ha már *Sokrates'* Filozofiáját egészben szemléljük, úgy találjuk, hogy az a' legnagyobb közérthetőség' (popularitas) bélyegét viseli. Mert ő közönséges okfők' feltalálásán, állitásai' 's megmútatásainak ezekből lehozásán, 's mind ezeknek tudományos egészbe vagy mesterséges alkotmányba szerkeztetésén teljességgel nem igyekezett; sőt hibáztatta az előbbi Filozofusokat, kik magokat tsupa természeti vi'sgálódásokra adván, vakmerően feszegették azt, a' mit az Istenség az embertől bőlts czélokból elrejtett, azonban az Erkőltsit, a' mi az embert legközelebbről érdekli, szinte egészen elmellőzték. A' honnan ő minden tudományokban és mesterségekben főképpen azt ajánlotta, *a' mi hasznos*, vagy *az életre alkalmazható*, mindenek felett pedig azt, a' mi *Erkőltsi*, és ennek egyedűli eszközét, *az önesmeretet*, mint legnehezebb és fontosabb tudományt, vagy mesterséget. Ő vi'sgálódásaiban mindég tsak a' tselekvés' czélját intézte, és az által az *Erkőltstudományt uralkodásra emelte*, *'s minden tudományok' királynéjává tette.* Azért méltán is mondták rolla, hogy „*ő hozta le a' Filo-*„*zofiát menyből a' földre, és a' városokba hely-*„*hette, és a' házakba is bévitte, és az embere-*„*ket az életről, az erkőltsökről, a' jó és roszsz*„*dólgokról való vi'sgálódásra felserkentette.*“ Xenoph. mem. IV. 7. Coll. I. 1. §. 11. ss. Sen. ep. 71 Cic. tusc. V. 4.

Jegyzés. *Sokrates*, úgy látszik, sokkal kevesebb betset, és hasznot tulajdonított a' vi'sgálódó tudományoknak, mint kellett vólna. De ezen módja menthető: mert a' szörszálhasogató vi'sgálódásbéli megrőgzött régi szokást nem másképpen, hanem tsak ily meszszirehajtás által hagyathatta el tanitvánnyaival; valamint az elgörbült ágat, melyet kiegyenesíteni akarunk, eleintén az ellenkező félre, az egyenességen jóval is túl kell hajtanunk, hogy előbbi görbeségére viszsza ne hajoljon.

77. §. *Folytatás.*

E' szerént *Sokrates*, mint néptanító bőlts, minden vékonyabb külömbségek' és mélyebb vi'sgálódások' elmellőzésével, ezeket tanította: Nyilván vagyon a' természetnek általános czélarányságából, és a' népek' közönséges tanúbizonyságtételéből, hogy ez a' világ egy mindeneken uralkodó, mindenható, bőlts, jó, mindentudó és láthatlan valóság' munkája. Ez a' valóság igazgatja is a' világot, mint a' lélek a' testet', tsak ugyan több hozzá hasonló, de nékie alárendelt, valókkal együtt. A' lélek hasonlóképpen isteni természetű, következőleg halhatlan; a' honnan a' jövő életet úgy nézhetni, mint a' jó' és gonosz' megjutalmaztatása' állapotját. Az ember tehát köteles is az Isteneket, a' bévett szokás vagy az ország' törvénnyei szerént, főképpen pedig az ő akaratjok' követése által tisztelni; még pedig annyival inkább, minthogy azok is rolla gondoskodnak, 's még a' jövendőlőszékek (oracula) 's más jelentések által is az ő javát előmozditják. Xenoph. mem. I. 4. IV. 3. Cyrop. VIII. 7. §. Plat. apol. Socr. c. 15. Phæd. c. 6. 7. 8. ss. Cic. de amic. c. 4.

Ezekből úgy látszik, hogy a' *Sokrates* Erkőltstudománnya egészen vallásos vólt. Úgyan is ő az okosság' erkőltstörvénnyeit a' Status' emberektől hozott törvénnyeitől szorosan megkülömböztette, azokat *íratlan* vagy az *Istenektől adatott törvényeknek* nevezte, és mint isteni akarat' kifolyásait, *közönségeseknek* és *szükségeseknek* tartotta. Erkőltstudománnya' okfejéül úgy látszik, ezen törvényt tette: *Tselekedd azt, a' mit az Istenség parantsol.* Az ő állitása szerént az embernek jónak kell lenni, jót kell tselekedni; mert az Istenség kívánja ezt, 's tsupán ez által lehet bóldogságra jutni. (Xenoph. mem. IV. 4.

§. 13. 19—21) E' szerént *Sokrates*, az ő Erkőltstudománnya' közhasznú arányjánál fogva, az akarat' tiszta rugóját érdekelte és kijelentette ugyan, de azt az érzeményes indító okoktól eléggé meg nem külömböztette, hanem az erény' ajánlására mind a' kétféléket egyformán használta. Ez az oka, hogy ő, noha nem valamely legfőbb erkőltstörvényből indúlt ki, az *erkőltsi rendszabásokat*, a' *világi eszesség' javaslásaival*, sőt a' *mesterségi* és *politikai régulákkal* is egyesülésbe hozta, és egyáltaljában minden kötelességet tsak akkor és úgy szorgatott, mint éppen az előjövő alkalom hozta magával, és arra nézve oly' indító okokkal is élt, melyek nékie minden adatott esetben leghelyesebbeknek látszottak. Mindazáltal főképpen ajánlotta az *Istenfélelmet*, mint minden erények' kútfejét, a' *magamegtartóztatást*, *bátorságot* és *igazságot*; a' honnan fejtődött ki kétségkivűl későbbre a' *négy fő erényekről* (virtutes cardinales) való tudomány. Az igazságtalanságot nagy véteknek tartotta, 's azt mondta: *kötelesség még az ellenség eránt is igazságosnak lenni.* Úgy ítélt egyáltaljában, hogy az erény részint valami *természeti*, részint pedig tanítás és gyakorlás által is *megszerezhető*, és az első tekintetben *Isten' ajándéka*, a' másodikban pedig valami *tanitható* és *tanúlható dolog*. Erre nézve, noha nem mellőzte el azon külömbséget, mely az akarat szabadságától függő és független tselekedetek közt vagyon; de úgy látszik, azt még is elég szorosan meg nem határozta. Xenoph. mem. I. 3. 5. 6. 7. II. 1. III. 1. ss. 9. Cic. off. III. 3.

Utoljára a' *bőltsességet*, de a' melyet az *eszes magamérsékléstől* eléggé meg nem külömböztetett, úgy nézte, mint minden erényeknek, vagy minden *Szépnek*, *Illőnek* és *Jó-*

nak foglalatját. A' bölcsességből pedig szükségesképpen származik a' *boldogság*, minthogy a' *jóltétel* és *jóllétel* oly' belsőleg öszveköttettek, hogy az embernek legfőbb java, vagy minden emberi törekedés' legfőbb czélja éppen abban áll. Xenoph. mem. III. 9. §. 4. 5. IV. 5. §. 6. 7. IV. 6. §. 7. hol a' bölcsességről, I. 6. §. 10. IV 2. §. 34. 35. hol a' boldogságról, III. 9. §. 14. 15. hol a' jótételről van szó.

Noha már egy ily' egyszerű és mesterségtelen mód által a' Filozofia, mint tudomány, közvetetlenül nem sokat nyert: mindazáltal *Sokrates* az ő mindenféle tárgyakróli gyakor beszélgetései által halgatóit gondolkodásra szoktatta, és az ő elméjekre és szívekre méjjen befolyt. A' honnan sok tanitványokat is formált, kik őtet a' vi'sgálódásban felyülmúlták, és azzal a' tudományos bélátás' szükségét külömböző útakon kielégitni törekedtek. — Valójában az emberi lélek' külömböző természetére egy gyönyörű példa is a' *Sokrates* oskolája, melyből tanitványji közül egyik egyet, másik mást, mindenik valami külömbözőt vett fel, úgy hogy a' hányan vóltak, szinte annyiképpen filozofáltak.

Hogy *Sokrates* tulajdonképpen *Skeptikus* lett vólna, helytelen állítás. Azt mondta ugyan ő sokszor, *hogy semmit nem tudna*, és az ő bölcsessége éppen abban állana. De ezen tudatlanság' megvallása, noha némelyekre nézve tsak nem egészen, akárkire nézve is pedig *félig igaz*, még sem *skeptikusi* vólt, hanem részint szemérmetességéből, és az üres vi'sgálódások aránti idegenségéből eredett, részint pedig tsupán elrejtett és ironiás vólt, melynél fogva másokból, a' kívánsága szerénti beszélgetés' tárgyaira nézve, bizonyos kijelentéseket vészen vala ki.

78. §. *Sokratesi tanító mesterség vagy mód* (methodus socratica).

A' *Sokrates* tanítása nem hoszszú kidólgozott, vagy dólgozatlan folyó beszéllésben, hanem kőltsönösön szabad közlésben állott. Különösön az a' szokása vólt, hogy magát hallgatói előtt tudatlannak és tanúlni kívánónak tette, és mindenféle kérdéseket adott fel. Az ezen kérdésekre vett feleleteket pedig azután vagy megczáfolta, vagy közelebbről meghatározta, megigazította, vagy tsupán arra is használta, hogy azok' nyomán új kérdéseket támaszszon, és új feleletekre alkalmat adjon és végyen. Ez az ő módja tehát valóban nem egyéb vólt, hanem az úgy nevezett *katekhetika módszer*, melyet tsak az oly' tanító követhet, ki a' maga túdománnyát tökélletesen érti, de egyszer'smind tanitványjinak bóldogúlására legnagyobb bizonyossággal tarthat is számot. Neveztetett ez róla *sokratesi módszernek*, és lelki bábamesterségnek is, minthogy azt mondta *Sokrates*: *Az ő lelke semmit előhozni nem tud, tsak más lelkeknek tud segítségűl lenni az előhozásban, miként az ő annya többet nem szűl, hanem mint bába, tsak segitségűl szolgál a' szűlő aszszonyoknak.* A' honnan *Sokrates*, noha a' tanúlni kívánok' és a' gondolkodásban gyakorlatlanokhoz, hogy magát velek megértethesse, szíves indúlattal lebotsátkozott: de gyakran valamely finom tsipősséget is elegyített beszédjébe, főként mikor a' kevély és tudományokba igen bízakodó *Sofistákkal* valamit vítatott, és őket fogdosó kérdések által tudatlanságokról meggyőzni igyekezett. Azonban néha folyvást is tanított, 's olykor elragadó ékesszollással beszéllett. *Alcibiades Plato' vendégségében* (symposium) ily bizonyságot tészen rolla:

„Midőn ez előtt *Periklest*, vagy más nagy „szónokot hallgattam, gyönyörködve érzettem, „hogy szép a' beszéd. De soha egy halandó' „beszédjénél sem érzettem azt, a' mit ez a' tsu„pa szókkal megbájoló *Satyrus* velem éreztetett. „Valahányszor őtet halgatom, megvagyok ígézve. „Szívem erősen ver, mint egy meglelkesedett „Korybászé; szavai, mint meg annyi kígyótsi„pések egész lelkemet megsebesítik, 's boszszan„kodom magamra, hogy még oly' durva, és szol„gai lelkű vagyok. Sokszor sírok elkeseredve, „hogy oly nyomorúlt és dísztelen életem van, „'s nem tsak egyedűl én sírok ily gyermeki mó„don, hanem mások is sokan mívelik ezt." Az előadás ily ellenálhatlan ereje okozta azt, hogy *Sokrates*hez tanitvánnyi megbájolt szeretők' hevével rágaszkodtak, 's őtet egy szívvel lélekkel oly igen magasztalták.

79. §. *Sokrates' beszélgetése Lamprokles fijával.*

Légyen szabad a' *sokratesi mesterség'* vagy *módszerre* nézve egy példát felhozni *Xenofon*ból. Memor. II. p. 741—3. ed. Leunclav.

Látván *Sokrates*, hogy idősb fia *Lamprokles* édes annyára megharagudt, így beszélgetett vele:

„*Sokrates.* Mond meg édes fiam, esmérsz é „oly' embereket, kik háládatlanoknak neveztet„nek?

„*Lamprokles.* Igen is esmérek.

„*S.* De tudod é azt is, miért ruháztátik rá„jok ez a' név?

„*L.* Tudom, mert azok neveztetnek hálá„datlanoknak, kik az elvett jótéteményeket, ha„szinte alkalmok vagyon is, nem viszonozzák.

„*S.* Mit gondolsz tehát, a' háladatlan embe„reket nem az igazságtalanokhoz kell é számlálni?

„*L.* Kétségkivűl azokhoz.

„*S.* De talán valamint barátunkat igazságta-
„lan, úgy hadi foglyunkat igazságos dolog ra-
„bunká tenni: szintúgy a' háládatlanság is barát-
„tink eránt ugyan igazságtalan, de ellenségink e-
„ránt igazságos dolog. Gondolkodtál é már va-
„laha erről?

„*L.* Igen is gondolkodtam, és úgy is hiszem,
„hogy minden ember igazságtalan, ki az elvett
„jótettekért háládatos lenni nem igyekszik, már
„azokat akár barátjától, akár ellenségétől vette.

„*S.* Ha így van a' dolog, tehát minden hálá-
„datlanság merő igazságtalanság?

„*L.* Minden bizonnyal.

„*S.* Tehát minél nagyobb jót vészen az em-
„ber valakitől, és azért háládatlan, annál igazság-
„talanabb is?

„*L.* Úgy vagyon.

„*S.* De ki vett több jókat másoktól, mint
„a' gyermekek szüléiktől? Tőlök vették lételő-
„ket, és általok részesednek mind azon jókban,
„melyeket Istenek az embereknek ajánlanak. E
„zen jókat pedig annyira betsüljük, hogy elvesz-
„tésöktől mindnyájan iszonyodunk. A' társasá-
„gok is a' nagy vétkeket halállal büntetik, mivel
„a' gonoszság' megzablázására terhesebb roszszat
„nem találtak. Ne is véld azt, hogy tsupa tes-
„ti gyönyörüségért nemzenék a' szülék a' gyer-
„mekeket. Mert a' végre elegen szolgálnának,
„mind az utszákon, mind a' bordélyházakban.
„Ezenkivül nyilvánságos, hogy azt is meggon-
„dolják a' férjfiak, minő aszszonyokkal nemz-
„hetnek legderekabb gyermekeket. A' mi a' férj-
„fit illeti, ez az aszszonyt, kitől a' nemzésben
„segittetik, táplálja, és a' születendő gyermekek'
„számára mindent, valamit tsak eltartásokra szük-
„ségesnek gondol, előre megszerez. Az aszszony
„pedig a' gyermeket méhében terhesen és élet-

„veszedelmével hordozza, tulajdon vérével táp-
„lálja, és kínos fájdalmok közt világra hozván
„is, saját nedvével élteti. És kegyes hűséggel
„öleli magzatját, noha ettől semmi jót előre nem
„vett, noha ez azt sem tudja, kitől vészi a' jó-
„téteményt, sem azt, minő dólgok nélkül szü-
„kölködik, kijelenteni nem alkalmas. De az anya,
„önszívétől indittatván, mind azt, a' mi a' gyer-
„meknek hasznos és kedves, eltalálni, és bőven
„megadni igyekszik; kimondhatlan türéssel apol-
„ja, és sok éjjeli nappali nyúgtalanságokat szen-
„ved érette, nem tudja pedig minő köszönetet
„fog mind azokért valaha nyerni. 'S nem elég,
„hogy a' szülék gyermekeiket táplálják, de mi-
„helyt valaminek tanulására alkalmas vóltokat
„látják, arra a' mit magok tudnak, megtanitják;
„azon dolgoknak pedig, melyekhez magok nem
„értenek, megtanulására, értelmes tanítókhoz
„küldik, semmi költségöket nem kiméllik, és min-
„den törekedéssel azon vagynak, hogy gyerme-
„keik minél jóbb emberekké váljanak.

„*L.* De ha mind ezt, és ennél még sokkal töb-
„bett megtett vólna is anyám, még is az ő ne-
„héz természetét senki nem türhetné el.

„*S.* Mit gondolsz, melyik nehezebb, egy ok-
„talan állat' mérgességét eltürni é, vagy egy anyáét?

„*L.* Úgy gondolom, nehezebb egy anyáét,
„ha az olyan mint az enyim.

„*S.* Hát valaha mart, rugott, döfött é meg
„tégedet, mint az oktalan állatok szoktak tenni?

„*L.* Nem, de még is olyakat mond, a' mi-
„ket a' világ' kintséért sem kivánna senki hallani.

„*S.* Te pedig kitsiny korodtól fogva éjjel és
„nappal sirásoddal, rikóltásoddal és tsintalansá-
„goddal mennyi vesződséget és alkalmatlanságot
„nem okoztál nékie, mennyi bút és aggodalmat
„midón beteg vóltál?

„*L.* De legalább semmi olyant nem szóltam,
„nem is tettem ellene, a' mi szégyenére vált
„vólna?

„*S.* Mit gondolsz, néked nehezebb é eltűrni
„azt, a' mit anyádtól hallasz, vagy a' színját-
„szóknak azon motskos szókat, irtóztató szemre-
„hányásokat és pironságokat, melyeket egy-
„mástól hallanak.

„*L.* Könnyü nékiek, mivel jóltudják, hogy
„a' ki azokat mondja, nem úgy mondja, mintha
„valójában ártani és sérteni kívánna.

„*S.* Te is jól tudod, hogy anyád nem tsak
„rosz czélból nem mondja, a' mit néked mond,
„hanem forróbban kívánja javadat, mint akár-
„ki és akárkinek a' világon, még is háládatlan
„vagy é hozzá? vagy tán azt hiszed, hogy
„anyád néked valami roszszat kívánna.

„*L.* Oh! azt nem hiszem.

„*S.* És már ezt az anyát, ki midőn beteg
„vagy, hozzád oly' jó szívvel van 's hogy annál
„hamarább meggyógyúlhass, szívesen gondodat
„viseli, ezenkivül az Istent is szent fogadásokkal
„szüntelen arra kéri, hogy tégedet minden jóvai-
„val megáldjon — ezt az anyát nem tudod é te
„elszenvedni? Ítéletem szerént ha te egy ily'
„anyát nem szenvedhetsz, úgy semmi jótéteményt
„is nem szenvedhetsz. Mond meg kit betsülhetsz
„a' nap alatt, ha őtet nem? vagy talán feltetted
„magadba, hogy senki kedvét ne keresd, senki-
„nek ne engedj, senki szavát fel ne vedd, haszn-
„te fővezér, vagy akármiféle tisztviselő vólna
„is az?

„*L.* Isten őrizzen, azt fel nem tettem.

„*S.* Ha úgy van, tehát szomszédodnak is
„fogsz kedvében járni, hogy, midőn szükséged
„lészen, tüzet adjon, javadat elősegélje, 's fő-
„képpen a' nyomoruság' idején melléd álljon.

„*L.* Minden bizonnyal.

„*S.* 'S mikor tengeren vāgy szárazon útaz-
„ván útitársra akádnál, mind egynek tartanád é,
„hogy az akár jó barát, akár ellenség légyen?
„avagy nem keresnéd é kedvét az oly' útitársad-
„nak is?

„*L.* Hogy ne keresném!

„*S.* Tehát az oly' emberek' kedvét keresed,
„anyádat pedig, kitégedet mind azoknál inkább
„szeret, nem kívánod é tisztelni? Hát nem tu-
„dod, hogy a' háládatlanság' egyéb nemeivel nem
„sokat gondolnak a' törvények, de azokat, kik
„szüléikhez háládatlanok, keményen megítélik,
„és semmi hívatalokra fel nem vészik, mert azt
„tartják, hogy az ilyenek sem a' hazáért Iste-
„neknek kedves áldozatot, sem valami jó és dí-
„tséretes dolgot nem tehetnek. Nem tudod é,
„hogy még azt is megtudakolni szokták a' tisz-
„tek' választásakor, valyon azok, kik hívatalt
„keresnek, nem múlatták é el szüléik' sírját fel-
„ékesíteni? Azért édes fiam, ha eszed van, kérj
„botsánatot az Istenektől, hogy anyádat megbán-
„tottad, mert ha háládatlan leszel, soha meg nem
„áldanak. Attól is ójjad magadat, hogy olyannak
„ne láttassál, ki szüléi eránt megvetéssel visel-
„tetik, mert így te is az emberektől megvette-
„tel, és minden barátoktól megfosztatól. Ha ők
„tégedet szüléid eránt háládatlannak tapasztalnak,
„soha se hiszik el, hogy tőled, haszinte veled
„jól tennének is, valami köszönetet nyeréndé-
„nek."

80. §. *Sokrates démonja* (dæmon, genius).

Ezen tárgy felett, mind a' régibb mind az újabb időkben, sokat vetélkedtek, még is alig tudhatni, mit kelljen arról tartani. Ennek oka az, hogy maga *Sokrates* is, midőn úgy vélt *dé-*

monjáról megkérdeztetett, minden pontosabb magyarázatokat kikerült, 's oly' határozatlanúl felelt, mint ha maga sem tudta vólna, *mi az?* A' honnan sokan úgy is vélték, hogy ez a' *Sokrates démonja* tsak egy színes ok lett vólna arra, hogy magának annál több tanítványokat, barátokat 's ezek előtt nagyobb tekintetet szerezhessen, 's őket javaslásai, serkentései 's tanátslásai eránt hajlóbbakká tégye, mintha azok nem tőle, hanem vallamely magasabb valótól erednének. — De egy ily tsalást a' *Sokrates* személyéről fel nem tehetni. Sokkal hihetőbb, hogy *Sokrates* maga is hitte a' dolgot, mivel ő sem vólt minden babonától egészen üres. Azon kinyilatkoztatások szerént, melyeket erre nézve, különösön *Xenofon'* és *Plato'* irásaikban olvasunk, azt vélte t. i. *Sokrates*, hogy benne, ifjúságától fogva, isteni ajándékból, valamely felsőbb való lakozik, mely valahányszor ő, vagy baráti valami ártalmast akarnának tenni, úgy jelenti magát, mint valamely szózat, és attól elrettenti; ellenben soha valamire nem inti.

Ha ezt az ember, ezen tiszteletre méltó férjfiúnak közelről érdeklése nélkül, természetesen akarja magyarázni felvenni kell, hogy ő valamely öntsalódás' nemében vólt, mely szerént azt, a' mi benne tsak úgy lebegett, mint sajdítás vagy homályos érzés, felsőbb ihlésből származottnak lenni képzelte, mivel arról sem magának sem másoknak tiszta és határozott számot adni nem tudott. Xenoph. mem. I. 1. Plat. apol. Plut. T. VIII. p. 271. ss. Reisk. Apuleji de deo Socratis liber.

Jegyzés. Minthogy ezen szó, *démon* (daimon, daemon) a' Filozofia' Históriájában igen gyakran előfordúl, arra nézve, minden esetre, szolgáljon tudásúl, a' mi következik. *Démon* tulajdonképpen annyit tészen, mint *osztó, rendelő, tudó, értelmes* vagy *okos való*

egyáltaljában. A' honnan a' Régiek az Isteneket is *démonok*nak nevezik, valamint *Plato* a' legfőbb vagy egyedűl igaz Istent, hogy a' több úgy vélt Istenektől megkülömböztesse, *legnagyobb démon*nak nevezi. *Démoni* e' szerént gyakran éppen annyit teszen, mint *isteni*. De rendszerént a' *démonok* alatt értetnek bizonyos Isten és ember közti lélekvalók, melyek ama' nagy ürességet, mely van az isteni és emberi között, mintegy betöltenék. Azomban ezen egyszerű gondolattal, melyet filozofiai módon igazolni is lehet, sokan nem elégedtek meg, hanem különösön *napkeleten*, azután *Görögországban* és *Italiában* is elosztották a' lelkeket, valamely úgy nevezett *Lelkektudománnyában* (daemonologia), bizonyos rendekre, szakaszokra, melyeket az ő tökélletességek' mérfogához és az ő tsudálatos miveléseik' módjához képest külömböztettek meg. Mert mind azt, a' mit nem értettek, a' *démonok*' munkásságából magyarázták. De hogy egy ily' tudomány, mint a'képzelődés szülöttje, tsupa levegői kastély, nyilvánságos. Ezen épül a' *jó* és *gonosz lelkek* (agathodaemones, cacodaemones), közti külömbség is. Amazok mint *védlelkek* az embereknek *jóltévői*, ezek pedig, mint *ellenséges lelkek*, *roszsztévői*. A' *Sokrates dèmonja* vagy *geniussa* is az első rendhez tartoznék, ha tsak ugyan azon valamely tárgyas valót lehetne inkább érteni, mint valamely erköltsi sugallást, mely őtet az élet' bizonytalan körülménnyeiben intette, vagy valamitől irtóztatta. Innen formálódott a' *'Sidók*nál és *Keresztények*nél is a' *jó* és *roszsz Angyalok*ról, vagy az *Angyalok*ról és *Ördögök*ről való költeményes tudomány.

81. §. *Sokratesi erény vagy böltsesség.*

Ez is tárgya vólt a' vetélkedésnek. Tudatik, hogy már a' *delfi*beli Isten *Sokratest*, az akkoriak közt, legböltsebb férjfiúnak nevezte. De ő oly' szemérmes vólt, hogy ezen dítséretet magáról finomúl elhárította, mondván: *A' jövendölőszék tsupán azért nevezte ötet legböltsebbnek, mivel ő eljutott azon önesméretre, mely szerént átlátná, hogy tulajdonképpen nem tud semmit.* A' *Stoikusok* is, midőn tapasztalási példával akarták megmútatni, hogy az ő böltsről való megfogások nem

meszszire hajtott, főképpen ezen Filozofúsra útaltak, mint oly' férjfiúra, ki azt leginkább megvalósította. Voltak olyak is, kik azt állították, hogy *Sokrates* semmi kevesebbé nem volt, mint bölts. Nem is említve azon vádat, mely az ő megítéltetését okozta, sem az ő törvényszékelőtti magaviseletét, mely sokaktól makatsnak és kevélynek találtatott, vádolták őtet most kissebb majd nagyobb hibákkal, és nem tsak fetsegőnek, ábrándozónak, bohónak, bolondoskodónak, hypochondristának, hanem még gyermekbújának (paederasta), roszsz polgárnak férjnek gazdának atyának, sőt felségvétkesnek és öngyilkosnak is nevezték. De ha az ember mind azt, a' mi ezen vádlások' alapítására előhozatik, szorosan és részrehajlatlanúl megvi'sgálja, egészen másképpen ítél. Átlátja t. i. hogy azok vagy merőben hamisak, vagy tsak nagy megszorítással engedtethetnek meg, és utóljára is tsak oda mennek ki, hogy a' legjobb embernek is vagynak fogyatkozásai, vagy hogy tökélletes embererény nintsen. Egyébaránt is az említett vádakat könnyen kimagyarázhatni azon körülményből, hogy a' nép' tudatlanságán hízó *Sofisták*, kik egyszer'smind legnagyobb ámítók is voltak, a' hatalmokat és vagyonjokat féltő *Demagogusok*, 's egyáltaljában a' gonosz lelkű emberek, mint mindenkor szokott lenni, a' népet világosítni és jobbitni kívánó szabad és nemes lelkű *Sokratest* természet szerént gyűlölték és rágalmazták, és rolla tulajdon elfajúlt természetők szerént ítéltek. Azon állítás pedig, hogy a' *Sokrates*, *mint minden más pogány böltsek' erényjei*, *a' Keresztények'*, *különösön az úgy nevezett Szentek' erényjeivel összehasonlítva*, *nem egyebek*, *hanem tsupán fényes bünök*, mint *Augustinus* is vélte, egyáltaljában sültelen. Bár tsak minden keresztények,

's maga *Augustinus* is oly' erényesek lettek vólna, mint ő vólt. Még sültelenebb azon kérdés: „*Valyon Sokrates idvezülhetett é?*" Bruckeri hist. phil. p. 138.

82. §. *Emlékezetességek Sokratesről.*

Mielőtt még Sokratest elhagynók, nem tehetjük, hogy némely nevezetes erkőltsi tanúságokat életéből fel ne hozzunk:

„Noha *Sokrates*, tsekély érteke szerént, vé„konyon áldozott, még is úgy ítélt, hogy ten„ne annyit, mint a' gazdagok, kik sok és kö„vér barmokkal áldoznak. Azt mondta: Lehetlen „hogy az Istenek a' nagy áldozatokat a' kitsinyek„nél inkább kedveljék; mert úgy a' gonoszok' ál„dozatja sokszor kedvesebb vólna a' jókénál, 's „az élet minden betsét elvesztené, ha a' gono„szok' ajándékai a' jókéinál az Isteneknek, inkább „tetszenének. Ellenben azt hitte, hogy az Iste„nek a' kegyes emberek' tiszteletében leginkább „gyönyörködnek, 's dítsérte a' Költőnek ezen „mondását:

„*Mint tőled kiteléd, úgy áldozz Isteneidnek.*" Xenoph. mem. I. 3. 3. —

„*Sokrates*, az emberi böltsességnek mintegy „élő temploma, úgy ítélt, hogy a' halhatlan Is„tenektől tsupán azt kellene kérni, hogy jókat „adnának, mivel tsak ők tudnák, mi vólna min„denkinek hasznos: mi pedig többnyire azt kér„jük kívánságinkal, a' mit meg nem nyerni jobb „vólna. Valer. Max. VII, 2.

„Dítsérte egy régi Költőnek ezen könyörgé„sét: *Atyánk Jupiter! adj nékünk minden jót*, „*akár kérjük tőled akár nem, és távoztass el tő„lünk minden roszszat, haszinte kérnők is.* — Plato in Alcib. Tom. 5. p. 85. ed. bip. —

„Egy *Zopyrus* nevü fiziognomus, ki az em-

„berek' erköltsei', és külömböző természetőknek
„a' testből, szemekből, arczvonásokból és hom-
„lokból megesmérésével dítsekedett, *Sokratest*
„ostobának és gorombának mondta, azon okból,
„hogy nyaktsigája nem öblös, hanem bénőtt vagy
„bétőlt vólna, még azt is hozzá adta, hogy fe-
„jérnépes, a' minn *Alcibiades* hahotára fakadt.
„*Sokrates* pedig maga ezt mondá: Nem tsak a-
„zon jegyek, hanem azoknak jegyzettyei is ben-
„ne mind meg vóltak, de ő azokat az okosság
„által meggyőzte. Cic. de fat. c. 5. tusc. IV, 37.
„Öregebb *Cato* azt mondta, *nagyobb dítsé-*
„*retet érdemel a' jó férj, mint a' nagy Tanátsos*,
„és ő *Sokratest* azért bámúlná leginkább, hogy
„'sémbes feleségével mind végig békével élt. Plut.
T. II. p. 588. in cat. maj. Reisk.

„*Sokrates*' felesége *Xantippe* nagyon nyelves,
„és éjjel nappal teljes vólt mindenféle aszszonyi
„dúrtzaságokkal. *Alcibiades*, kit Xantippének fér-
„je eránti magaviseletére a' tsuda fogott, kér-
„dezte *Sokratest*: Miért nem űzné ki házából ezt
„a' gonosz aszszonyt? — Azért, úgymond *So-*
„*krates*, hogy őtet ily' nehéz természettel itthonn
„szenvedvén, künn is másoknak szemtelenségét és
„megbántásait könnyebben szenvedni megszok-
„jam, és követem azon lovászokat, kik szelídí-
„tés végett tüzesebb lovakat választanak, remél-
„vén, hogy azután másokkal könnyebben bán-
„hatnak. Nékem már *Xantippe*' 'sémbelése tsak
„olyan, mintha szüntelen tsigaműszerzörgés halla-
„nék. Hát te nem szenveded é a' lúdak' gágogását?
„mondván *Alcibiades*, igen, de azok nékem tojnak,
„és kőltenek; nékem is, monda *Sokrates*. *Xan-*
„*tippe* fiakat szül. Midőn egykor *Xantippe* fér-
„je' nyakából a' palástot az utszán lehúzta vólna,
„és baráti intenék *Sokratest*, hogy verné meg,
„monda: *Bezzeg szép lenne, hogy majd, midőn*

„*mi verekedünk, ti kiábálnátok: no Sokrates, no „Xantippe, vén bolondok.* Gell. n. a. I, 17. Diog. L. p. 112. Casaub. Xenoph. mem.

„Midőn *Xantippe*, tulajdon ítélete szerént „is, igen szelíd férjére sok átkokat és szitkokat „szórt, azután pedig, midőn hazúl elmenne, egy „fazék motskos vízzel is leöntötte vólna: *Nem „megmondtam é, így* szóll Sokrates, *hogy a' dör- „gő Xantippe essőt is okoz.* Diog. L. II,36 Meibom.

„Egykor *Alcibiades* valami igen jó bélest kül- „dött vala *Sokrates*nek, melyet *Xantippe*, mi- „helyt az inas a' szobába bélépett, a' kosárból „kiragadván, a' földhöz tsapott és öszvetapodott. „Erre is *Sokrates* mosolyogva tsak ezt mondá: „*Látod balgatag, már most abból magad sem „ehetsz*".

Jegyzés. Ezen *Xantippé*ről még ma is a' veszekedni szerető aszszonyok, kiket, az arabs példabeszéd szerént, valóban úgy nézhetni, mint az élet' reszelőit, és a' lélek' fűrészszeit, *Xantippe*knek szoktak neveztetni.

„Kérdeztetvén, melyik vólna jobb, megha- „zasodni é, vagy nem? monda: Ha megházaso- „dol is, ha nem is, egyaránt megbánod.

„*Sokrates* egész estig sebessen sétálván, mi- „dőn kérdeztetnék, miért tenné azt? monda: *Ét- „vágyat szerzek, hogy annál jobb izűn essék a' „vatsorám; mert az eledelnek fűszere az étvágy, „az ivásnak a' szomjuság.* Gyakran tánczol vala, „mely gyakorlást, a' test' egéssége' fentartására, „igen hasznosnak tart vala. Cic. tusc. V, 34. fin. II, 28. — Diog. L. p. 109. Casaub.

„Panaszolván valaki, hogy étele nem es- „nék jól: Ezen baj ellen, monda *Sokrates*, leg- „jobb orvosság hogy töstént hagyd el az evést; így „nem tsak ismét jó ízűn fogsz enni, hanem egés-

„ségesebb is leszel, 's oltsóbban is élhetsz"! Xenoph. mem III, 13.

„Egyszer valami gazdag embereket vatsorá-
„ra híván, a' felesége szégyenli vala a' tsekély ké-
„születet: kinek *Sokrates*, ne búsúlj, így szóll,
„mert ha jó és betsületes emberek nem szólnak
„meg, ha pedig roszszak és mértékletlenek, nem
„kell őket számba venni. Diog. L. p. 110. Meibom.

„Azt szokta vala mondani, hogy sok embe-
„rek tsak azért élnének, hogy egyenek és igya-
„nak: *ő pedig azért ennék is innék, hogy élne.*
Gell. n. a. XIX. 2. Diog. L. II. 34.

„Mértékletessége által eszközölte, hogy szin-
„te egész életében beteg sem vólt. A' pestis'
„idején is, mely a' *peloponesusi* had' kezdetekor
„*Athenében* dühösködött, oly' mérsékléssel élt,
„hogy egésségét megtartván, elkerűlte a' köz ve-
„szélyt. — Gell. n. a. II. 1.

„Szolgájára megharagudván monda: *Megver-*
„*nélek ha nem haragudnám.* Sen. de ira. I. 15.

„Egyszer arczúl üttetvén tsupán ezt mondá:
„*Nagy dolog, hogy az ember nem tudhatja elő-*
„*re, mikor kell sisakkal menni ki.* — Máskor tsu-
„dálván baráti, hogy egy szilaj embertől megru-
„gatván, még tsak fel sem indúlt vólna, monda:
„*De mi! hát ha engemet a' szamár megrugna,*
„*valyon azt törvénybe idézném é?* 'S midőn mon-
„danák, hogy valaki róla rószszúl beszélne, tsak
„ennyit felelt: *jól beszélni nem tanúltmeg.* Diog.
L. II. 21. 35.

„Boszszankodván valaki, hogy egy ember,
„kit ő köszöntött, a' köszöntést nem fogadta el, mon
„da *Sokrates*: Barátom, nevetséges dólgot tselek-
„szel, mert ha egy rút termetű ember jőtt vólna
„elődbe, nem haragudnál reá; azon pedig bosz-
„szankodol, hogy egy bárdolatlan emberrel talál-
„kozál.

„Az ő ábrázatja mindenkor kiderült vólt. „*Xantippe* maga beszélte, hogy férjét, mind mi„kor hazúl elment, mind mikor haza jött, vál„tozatlanúl egyforma ábrázattal lenni látta; de „nem a' régi *M. Crassus*hoz hasonló ábrázat„tal, ki *Lucilius* szerént egész éltében tsak egy„szer, *Plinius* szerént pedig soha sem nevetett, „hanem mindég vidámon és tsendesen. Nem is „oknélkűl; mivel szívének és indúlatjának, mely „az ábrázatot változtatja, semmi változása nem „vólt. Mindég egyenlő vólt magához a' szeren„tse' minden egyenetlenségi közt is. Cic. tusc. III. 15. Sen. ep. 104.

„Az akarat szerénti munkák és gyakorlások „közt, melyek által testét, a' tűredelem' törté„netes nemeire nézve, megerősítni igyekezett, „gyakran tette azt is *Sokrates*, hogy napfeljőté„től fogva, más nap' virradtáig ugyanazon ál„lásban maradt, mozdúlás és pillantás nélkűl, „ábrázatját és szemeit egy helyre függesztve, és „méjjen gondolkodva, mintka lelke testétől meg„vált vólna. A' sok testgyakorlásokban megfá„radván is, nem ivott, míg a' kútból meritett el„ső veder vizet ki nem öntötte. Gell. n. a. II. 1. Plut. T. 8. de garrul. p. 59. Reisk. Plat. Symp. T. X. p. 268. bip.

„Midőn haragudt, olykor hangját leereszti és „kevesebbet szóll vala, a' miből látszott, hogy „magának ellene áll; ily' állapotját a' háziak né„ha észrevévén, megfeddik vala. Nem is vette „roszsz neven, hogy lappangó haragját szemére vetették. Sen. de ira III. 13.

„Azt tartotta Istenekhez leghasonlóbbnak, ki „minél kevesebbel megelégednék. A' honnan mi„dőn a' vásári áruk' teménytelen sokságát szem„lélné, monda: *Milyen sok nélkűl nem szűköl„ködöm! én mind ezek nélkűl el lehetek.* Nem „tsak szegény vólt, de szerette is a' szegénysé-

„get, és azt az erény' gyakorlására legjobb esz-
„köznek tartotta. Diog. L. II. 25.

„Kérdeztetvén, ha *Archelaust Perdikkás'* fi-
„ját, ki akkor legszerentsésebbnek tartaték, ból-
„dognak gondolná é? Nem tudom, úgymond,
„mert soha vele nem beszéltem. Azt mondod é?
„hát azt másképpen nem tudhatod? Semmiké-
„pen nem. Tehát te a' *Persák'* nagy Királyáról
„sem mondhatod azt, hogy bóldog? De mond-
„hatom é, ha nem tudom, milyen mívelt, 's mi-
„lyen jó? — Mi? hát te azt gondolod, hogy ab-
„ban áll a' bóldog élet? Valósággal úgy ítélek,
„hogy a' jók bóldogok, a' gonoszok bóldogtala-
„nok. Hát e' szerént Archelaus boldogtalan? Min-
„den bizonnyal az, ha igazságtalan. A' bóldog
„élet tsupán az erényességben áll. Cic. tusc. V. 12.

„Azt is mondta, hogy a' tudomány egyet-
„len jó, a' tudatlanság egyetlen roszsz. Nagyon
„tsudálkozott azon, hogy a' képfaragók minden
„módon igyekeznek a' követ az emberhez minél
„hasonlobbá tenni, magokat pedig, hogy kö-
„vekké ne váljanak, mívelni elmúlatják.

„Intette az ifjakat is, hogy magokat gyakran
„nézzék meg a' tűkörben, hogy ha szépek, a'
„szépségre méltók is légyenek, ha pedig rútak,
„a' rútságot tudomány által fedezzék el.

Intette az atyafiakat is, hogy egymást sze-
ressék, és így beszélt: „Az ellenkező atyafiak
„úgy tésznek egymással, mint két kezek, melye-
„ket az Istenség költsönös segítségért alkotott,
„tennének, ha egymást gátolni akarnák; vagy mint
„két lábak, melyek isteni akaratból egymásnak
„segitni tartoznak, ha egymás' útját elállanák.
„Nagy esztelenség pedig azt, a' mi haszonra al-
„kottatott, ártalomra fordítani. Már pedig az Is-
„ten egy pár testvért sokkal nagyobb költsönös
„haszonra teremtett, mint egy pár kezet, lábat,

„szemet, vagy egyebet, a' mit az emberi test-
„nek páros adott. Mert ha a' kezek azt, a'
„mi egy ölnél meszszebb van, együtt akarnák
„megfogni, nem foghatnák meg; a' lábak pedig
„még egy ölnyi meszszeségre sem érhetnének el
„egyszerre, 's a' szemek bár mily' élesek is, még
„a' sokkal közelsőbb tárgyakat sem láthatják egy-
„szerre, ha ezek részint elől, részint hátúl vagy-
„nak. De egy pártestvérek, kik szép egyetértés-
„ben élnek, még a' legnagyobb távolságban is
„tehetnek együtt és egyszerre olyat, a' mi mind
„kettőjöknek hasznára szolgál. Xenoph. mem II. 3.

„Midőn *Antisthenes* palástja' szakadozott fe-
„lét a' jelenvalókkal szembe forditotta vólna,
„monda *Sokrates: Látom a' te kevélységedet*
„*palástod' lyukain kisütni!*" Diog. L. p. 108—
112. Casaub.

„Midőn egyszer semmire kellő embereket
„tettek vólna tisztekké, kérdé: *valyon szózatok-*
„*kal lehetne é a' szamárt lóvá tenni?*

„Kérdetvén hová való vólna? *világi*, úgy
„mond, mivel ő magát az egész világ' polgárja-
„nak tartotta. Cic. tusc. V. 37.

„Ezeket is mondta: Könyörgés nélkül nem
„kell megházasodni. *Szép dolog az aszszonynak*
„*otthonn ülni.* Nem azok királyok és fejedel-
„mek, kiknek királyi páltzájok van, hanem kik
„az igazgatás' mesterségében jártasok; Király
„az, ki az önkénteseken uralkodik; a' törvény
„nem a' jókért hozatott; legerősebb város, mely-
„nek jó polgári vagynak s a' t. Bruck. hist
phil. p. 143.

Xenofon a' *Sokrates*ről írt Emlékezetessé-
geit így végzi bé: „Minden jó emberek, kik *Sok-*
„*ratest* esmérték, még most is forró óhajtással
„emlékeznek rolla, mint oly' emberről, ki az
„erény' tanításában mindeneket felyül múlt. Én

„legalább, ha mind azt meggondolom, a' mit „eddig rolla beszéltem, hogy istenfélő vólt, 's „az Istenek' tanátsa nélkül semmit nem mivelt; „hogy igazságos vólt, senkin igazságtalanságot „nem követett el, 's a' vele társalkodóknak igen „hasznos szolgálatokat tett; hogy magán uralko- „dó vólt, 's a' jót mindég elébb betsülte a' kel- „lemesnél; hogy bőlts vólt, 's a' jóról és roszsz- „ról való ítéletében soha meg nem tsalatkozott, „'s a' nélkül, hogy más' eszére szorult vólna, „maga tudott okosan élni, tudott mindent meg- „magyarázni, és szorosan meghatározni; továbbá „másokat is tudott megvi'sgálni, 's a' hibázóknak „nem tsak jó útat mútatni, hanem a' szépnek és „jónak szeretetére is ösztönt adni; ha mind ezt „meg gondolom: azthiszem, hogy ő legjobb, 's „következőleg legboldogabb ember is vólt:" Xenoph. mem. IV. 8.

83. §. *Bérekesztése ezen Szakasznak.*

Az eddig valókra viszszatekintve, úgy látjuk, hogy a' filozofáló okosság ezen Szakaszban, a' *világ' erdete* és *minéműsége*, az *Istenség' létele* és *természete*, az *ember' valósága* és *rendeltetése'* megmagyarázására külömböző, de szinte tsak nem regulátlan, kényszeréntes és ellenkező próbákat tett vala. A' honnan ezek nem tsak erős kétségeket támasztottak az igazság' lehetsége eránt, hanem még az erköltsiség és vallás' alapigazságait felforgató *Sofistikára* is alkalmat adtak. Mindazáltal még sem vóltak az emberi kifejtődésre nézve minden haszon nélkül. Mert éppen azok által egyfelől a' nyelv pallóroztatott, és az elvont megfogások' és okfők kötetlen beszédben előterjesztésére alkalmasabbá tétetett; másfelől az okosság a' gondolkodásban gyakoroltatott, és az elmélkedésre kü-

lömbféle anyagat nyert, egyszersmind pedig átlátni kezdette azt is, hogy az emberi esméret' és tselekvés' törvénnyei' megesmérése múlhatlanúl szükséges vólna a' végre, hogy az önértelmesedésre, a' tudományos és erköltsi egységre eljutni lehessen.

HARMADIK SZAKASZ.

PLATÓTÓL FOGVA ZENÓIG, VAGY Kristus előtt 400 *tól fogva* 260 *ig* — 140 *eszt.*

84. §. *Ezen szakasz' rövid elnézése.*

Jóllehet *Sokrates* sem filozofiai alkotmányt sem filozofiai Oskolát tulajdonképpen való értelemben nem szerzett: mindazáltal halála után a' tőle formáltatott gondoló ifjak' köréből sok férjfiak állottak elő, kik filozofiai alkotmányokat szerzettek, és azokan épült filozofusi oskolákat állitottak, melyek részint *logikai metafizikai*, részint *erköltsi politikai* vi'sgálódásokkal foglalatoskodtak, sőt lassanként megint más, magokhoz inkább vagy kevesebbé hasonló, alkotmányokat és oskolákat szültek, vagy legalább ezeknek születésére alkalmat adtak. Ezen alkotmányok' és oskolák szerzői közt ezen Szakaszban kiváltképpen kitetszettek *Platón*, *Aristoteles*, *Epikurus* és *Zenó*, de ezen dogmatizáló Filozofusokon kivül, *Pyrrhó* is, mint skeptikus, kinek tsak ugyan az ő Filozofiára való befolyása a' később időben lett észrevehetőbbé, nagyon szembetűnő szerepet játszott, és a' *Pythagoreusok* is még nem aluttak vólt el egészen.

ELSŐ TZIKKELY.

SOKRATIKUSOK.

85. §. *Felosztás.*

Ez a' nevezet széles kiterjedésű, és nagyon külömböző oskolákat foglal maga alatt. Ugyan is *Sokrates*nek némely tanitványji, annál a' mit tőle hallottak többre nem mentek, azt írásba venni 's tovább terjeszteni elégnek tartották, a' honnan a' *szoros*, vagy tulajdon jelentésben vétetett *sokratika oskolát* formálták, és *hív Sokratikusok*nak is neveztettek. Mások ellenben tőle inkább vagy kevesebbé eltávoztak, uj oskolákat állitottak, melyeket a' *sokratika oskolához* tsak közvetősön vagy széles jelentésben számithatni. Innen *Cicero* ezen oskolát a' *trójai* lóhoz hasonlitván, azt mondja: „*Valamint ebből sok felette külömböző hősök jöttek ki: így amabból „is sok jeles éppen oly' külömböző Filozofusok ál-„lottak elő.*“ Ennek okául gondolhatni egyfelől azt, hogy *Sokrates*hez, mint közönséges Tanitóhoz, külömböző tehetségekkel, előesméretekkel, készületekkel és czélokkal jöttek tanúlni a' tanitványok, a' honnan holmi idegenségek is mútatkoztak köztök, mint p. o. *Plato* sem *Xenofon*nal sem *Antisthenes*sel igen jól nem élt, holott ezek ketten egymással jó barátságban éltek; másfelől azt is, hogy *Sokrates* nem tanított meg határzott alkotmány szerént, hanem tsupán beszélgetett mindenféle tárgyakról tanitvánnyaival, kiket a' mellett öngondolásra ösztönözött, a' honnan a' milyen külömbfélék vóltak az ő részéről

a' magyarázatok, éppen oly' különbfélék vóltak amazok' részéről is a' felfogások. E' szerént a' *Sokrates* Oskolájából lassanként e' következő Oskolák származtak, úgymint *a' tulajdon*, vagy *szoros jelentésben*, *vétetett Sokratika Oskola*, és *a' közvetősön vagy széles jelentésben vétetett Sokratika Oskolák*, úgymint a' *megarai*, az *elisi* és *eretriai*, a' *cyrenei*, a' *cynika* és *akademika*. Tsakugyan ez utolsó, mivel erdetiségére, fénnyére, érdemére és tartósságára nézve mind azokat felyűl múlta, különös tzikkelyben adatik elő. — Ezekhez számláltatik némelyektől az *Aristoteles peripatetika oskolája* is, de helytelenűl, mert ez inkább az *akademikából*, tehát *Sokrates*től még távolabbról eredett. Söt egyáltaljában a' később időkben tsak nem minden Filozofusok, nagyobb tekintet' kedvéért, *Sokratikusok*nak nevezték magokat, mint a' *Pyrrhoniusok*, *Herilliusok*, sőt még az *Epikureusok* és *Stoikusok* is. — Mind ezeket a' következendőkben rendre vi'sgáljuk.

Jegyzés. Némely Filozofusok neveztettek a' városokról, mint az *Eleaiak*, *Elisiek*, *Eretriaiak*, *Megaraiak*, és *Cyrenéiek*; mások azon helyekről, a' hol tanitottak, mint az *Akademikusok*, *Stoikusok*; némelyek valamely történetes dologról, p. o. a' sétálgatva tanitástól, mint a' *Peripatetikusok*; mások a' gyalázatról, mint a' *Cynikusok*; némelyek a' következésről, mint az *Eudaemonisták*; mások a' tanitókról, mint a' *Sokratikusok*, *Platonikusok*, *Pyrrhoniusok*, és *Epikureusok*; némelyek, mivel a' dolgok' természetéről írtak *Fizikusok*nak, mások mivel főképpen az erkölcsökkel foglalatoskodtak *Ethikusok*nak, ismét mások a' szollás' és vitatásmesterségről *Dialektikusok*nak, a' tudomány' formájáról, természetéről és fogyatkozásairól *Dogmatikusok*nak, *Skeptikusok*nak. *Eklektikusok*nak, *Mystikusok*nak, *Synkretistikusok*nak, s. a' t. neveztettek.

Tulajdon vagy szoros jelentésben vétetett sokratika Oskola.

86. §. *Xenofon* (Xenophon).

Azok közt, kik a' *Sokrates*től nyitott filozofiai ösvényt híven követték, legnevezetesebb vólt *athenéi Xenofon*, ki *Sokrates*sel e' következő módon esmérkedett meg: „Nagyon ifjú korában, egy keskeny síkátorban történetesen találkozván *Sokrates*sel, az ő sok lelki jelessége„ket mútató arczvonási által nagyon magára vonta *Sokrates*' figyelmét, ki tőle, botját eleibe „keresztűl tartván, azt kérdette: *Hol lehetne en„nivalókat vásárólni?* melyre illő feleletet vévén, „ismét kérdette: *Hol formáltatnának a' tisztessé„ges és jó emberek?* Mely kérdésre midőn tös„ténT megfelelni nem tudna, monda *Sokrates*: „*Kövess engemet és tanúld meg!*" Diog. L. II. 48. Meibom.

Ez időtől fogva *Xenofon* igen buzgón követte *Sokratest*, ámbár nékie, kit tselekvő eleven érzése főképpen az élet' külső foglalatosságaira hívott vala, nem vólt az a' szándéka, hogy magát egészen a' tudománynak szentelje. Későbbre egy *Proxenus* nevű barátja által az ifjabb *Cyrusnak*, ki *Kisásiá*ban *Sárdes*ben tartózkodik vala, esméretségébe jutott. Történt azonban, hogy *Cyrus* az ő báttya *persiai* Király II, vagy *Artaxerxes Mnemon* ellen feltámadván, ezen merész feltételében segítségért a' *Görögök*höz folyamodott, kik néki, politikájokkal egyezőleg, küldöttek is egy hadserget, melynek egyik vezér-

jévé *Xenofont* tették, ki már az előtt a' *peloponnesusi* hadban hazájáért jelesen vitézkedett vala. Jóllehet ama próbatétel, a' *Cyrus* egész tábora meggyőzetvén, 's maga is vakmerőségéért életével fizetvén, szerentsétlenűl ütött ki: mindazáltal *Xenofón* ez alkalommal vitézi pályájában nagy ditsőséget aratott; mert tiz ezer, mindenféle veszélyeknek kitétetett 's élelem nélkűl való, *Görögök*et, több száz mértföldnyi távolságról, mindenütt reájok ellenséges indúlattal fenekedő népek közűl, oly nagy ügyességgel és jó szerentsével vezérelt viszsza hazájokba, hogy ezen vezérkedése, még ma is a' hadi történetek' leírásában tsak nem példa nélkűl valónak, és remeknek tartatik. Igaz ugyan, hogy *Xenofon*nak több vezértársai is vóltak, de, mivel az egész hadvitel' historiáját ő írta meg, arra nézve tsak az ő neve forog fenn a' maradéknál. —

Megtudván hazaérkezésével kedves tanitójának igazságtalanúl esett halálra ítéltetését, az *Athenéiek* ellen, kiknek sok nyugtalanságokat és méltalanságokat okozó népigazgatási alkotmányokat egyébaránt sem kedvelte, annyira felboszszankodott, hogy *Athénét* elhagyta, és az akkor *Kis-á'siá*ban hadat folytató *spártai* Király *Agesilaus*hoz folyamodott. Ezt a' *Spártaiak*ra irigykedő *Athenéiek* nagyon roszsz neven vévén, őtet a' polgárságból kirekesztették; de a' *Spártaiak* oly' vendégbarátsággal fogadták, hogy *Skillus*ban *Élis* tartománnyának egy városkájában házzal és szántóföldekkel is megajándékoznák. Itt mezei gazdasággal, vadászattal és tudományos dólgokkal foglalta magát, 's készítette munkái' nagyobbrészét is; melyek oly' egyszerü, de éppen azért oly' gyönyörü szép móddal vagynak írva, hogy azokat a' *klassika előadás*' minden esmérői és barátjai eleitől fogva eléggé bámulni nem

győzték. Már a' Régiek is azt írják, „hogy a' „*Musák Xenofon' nyelvén beszéltek, hogy az ő* „*erőltetlen kellemességét semmi erőltetés utól nem* „*érheti, úgy tetszik, hogy az ő beszédjét magok* „*a' Kegyek* (gratiæ) *formálták, és ő beszédi édes* „*ségéért attikai méhnek is neveztetett.*“ Meghalt *Korinthus*ban 90 eszt. korában. Cic. orat. c. 19. Quinctilian inst. X. 1. Diog. L. II. 57.

De nem tsak sok külső és belső kellemekkel gazdag, hanem nagylelkü férjfiú is vólt, mint megtetszik e' következő példából:

„Noha *Xenofon*, ki a' szerentsés és tökélle-„tes ékesszollásban *Platón* után másodiknak tar-„tatik, éppen főpapi áldozása közben hallá meg, „hogy nagyobb fija *Gryllus* a' *mantineai* ütkö-„zetben elesett: még is az elkezdett áldozatot „félbe nem hagyta, tsupán koszoruját vette le „fejéről. De ezt is, megértvén, hogy fija vité-„zül hartzolva esett vólna el, fejébe viszsza tet-„te, bizonyitván azon Istenségekkel, kiknek ál-„doz vala, hogy fija' vitézségéből eredett gyö-„nyörüsége, az annak halálából meritett keserü-„ségét sokkal felyül múlná. Mások ily állapot-„ban az áldozatot eltaszitották, az oltárokat fel-„forgatták, a' könnyektől ázott tömjéneket szét-„hányták vólna: de a' vallásos lelkü *Xenofon* „semmit nem változott, és a' bőltsesség' taná-„tsában állandóúl megmaradván, a' fájdalomtól „meggyőzetést az izent veszélynél szomorubbnak „tartotta:“ Valer. Max. III. 10. extern. 2. Torren.

Jollehet *Xenofon*, mint Filozofus a' Tudományra nézve nagy érdemeket nem szerzett, mint hogy inkább az Erkőltsit, mint a' vi'sgálódást tartván szemei előtt, egészen *sokratesi* módon filozofált: mindazáltal az ő filozofiai irásai, melyekből *Sokratest*, és az ő filozofálását legjobban megesmérhetni, rendkivül nagybetsüek. Ilye-

nek különösön: *Sokrates' Emlékezetességei négy könyvekben*, melyekben *Sokratest* részint a' *Sofistákkal*, részint tanitványjival beszélltetvén, az ő gondolás- és tselekvésmódját híven rajzolja le, és azon vád ellen igyekezik megmenteni, hogy ő az Isteneknek és közönséges isteni tiszteletnek megvetője, és az ifjúságnak is elrontója lett vólna. Van még ezen kivül egy *különös mentő irása Sokratesre nézve* (apologia Socratis), de a' melyet sokan nem övének, sokan pedig az ő *Emlékezetességeiből* kiszakasztott, és nagyon megromlott töredéknek is tartanak. *Sokrates' vendégségi Beszélgetése* (symposium) különböző tárgyakról, főképpen a' *Szeretetről*. *Hiero*, vagy *Simonidesnek az öregebb Hiero — syrakusei Királyal Beszélgetése a' királyszékbeli élet' hasznairól és kárairól, és azon eszközökről, melyek által az uralkodó magát népe előtt kedvessé teheti, 's annak javát előmozdithatja. Háztartás' és gazdaság' Filozofiája* (liber œconomicus). *Cyrus' Nevelése* (Cyropædia), egy *filozofiai politikai Román*, melyben az első *Cyrus'*, jeles historiai, de nagyon megszépitett, személyessége alatt, a' jó igazgató' és igazgatás' remek képe rajzoltatik le. Noha minden munkáit *sokratesi* észképek szerént készitette: de ezeket tulajdon elmélkedései és sokféle tapasztalásai által meggazdagitotta, és az életre alkalmaztatta.

Hogy *Xenofon* és *Platό*, haszintén egymás' ellenségei nem vóltak is, nem nagy barátságban éltek bizonyos, de könnyen kimagyarázható is az ő különböző lelki tehetségeikből 's intézetjeikből; a'honnan noha sok irásaikban egymással nyilvánosan vetélkednek, *Platό Xenofont* egyszer is nem említi, ez pedig igen amazt, de tsupán egyszer, és akkor is mellesleg. Mem. III. 6.

87. §. *Aeschines, Cebes, Simo, Krito, Glaukó és Simmias.*

Említést érdemelnek a' hív *Sokratikusok* közt ezek is:

Aeschines Athenéből, egy szegény hurkatöltő' fija, ki *Sokrateshez*, tanitványja kívánván lenni, így szollott: „*Semmim nintsen, a' mit néked méltóképpen adhatnék, és ez egy esetben érzem leginkább szegénységemet. Még is adok néked ajándékba valamit, a' mim van, t. i. magamat. Kérlek ezen ajándékot, akármilyen légyen is, vedd kedvesen, meggondolván, hogy mások, midőn néked sokat adtak, magoknak többet hagytak meg.* Kinek *Sokrates* így felelt: „*Hogy ne adtál vólna nékem nagy ajándékot, hanem ha talán magadat igen kevésre betsülöd. Azért gondom lesz, hogy jobb légy akkor, mikor tégedet magadnak viszsza adándlak, mint most a' milyen vagy.*" Sen. benef. I. 8.

Tanítója halála után, szegénysége miatt, *Siciliába* útazott, hogy *Dionysius'* udvarában, hol mindég sok Tudósok, többek közt *Platón* és *Aristippus* is tartózkodtak, szerentsét próbáljon, mely eleintén nem igen kedvező vólt, némelyek szerént azért, hogy *Plato* vele, a' mi alig hihető, megvetőleg bánt vólna. De későbbre a' Királytól, kinek, az *Aristippus* ajánlására, figyelmét megnyerte vala, néhány munkájiért gazdagon megajándékoztatván, *Athenébe* viszszatért, és közönséges szónokságra adta magát; de beszédjeiből egy sem maradt meg. Az is kétséges, valyon azon 5 filozofiai Elmélkedések, melyek rendszerént nékie tulajdonittatnak, valósággal övéi é? Ezek értekeződnek az *Erényről*, *Gazdagságról* és *Halálról*, és ezen tárgyakra nézve a' *Sokrates* észképeit igen kellemesen, és megfoghatólag terjesztik elő. Említetnek még ezen név alatt

egy híres szónok, ki *Plato'* és *Isokrates'* tanitványja és *Demosthenes'* vetélkedőtársa vólt, megint egy akademikus Filozofus is. Diog. L. II. 60—64. Meibom.

*Cebes Thebé*ből *Sokrates'* tanitványja, és három filozofiai Beszélgetések' szerzője, de a' melyekből még csak egy van meg, ezen czim alatt: *Pinax* vagy *Kép*, melyben ő a' lelkeknek a' testel egyesüléselőtti állapotját, az embereknek életalatti sorsát és tulajdonságait, és világból való kimenetelét *sokratesi* módon festi. De ezen munkának hitelességét sokan kétségbe hozzák, és azt *M. Aurelius* alatt élt stoikus' Filozofus—*cyzikumi Cebes*nek tulajdonitják. Diog. L. II. 125.

Simó tulajdonképpen *bőrböldolgozó* vagy *Csizmadia* (skytotómos) vólt, kit *Sokrates* igen gyakran felkeresett műhelyében, hogy vele beszélgessen. Ez mihelyt *Sokrates* eltávozott, mind azt, a' mi a' vele tartott beszélgetésből emlékezetében megmaradt tulajdon módja szerént leírta, és ilyképpen 33 *sokratesi* Beszélgetéseket (dialogi) készitett, melyek a' szerző' mesterségéről bőrbőlvalóknak neveztettek. Ezek által *Simó* esméretségébe jutott *Periklesnek* is, ki nékie segitségét ajánlotta, de a' melyet ő, hogy függetlenségét megtarthassa, elnem fogadott. Ez az első *tudós* vagy *filozofusi Csizmadia*.

*Kritó Athené*ből, egy gazdag és nagy tekintetü polgár, ki *Sokratest* már ifjabb esztendejiben is segitette, azután pedig négy fijaival az ő tanitását oly' szorgalmatosan halgatta, hogy későbbre maga is *sokratesi* módon filozofált és 17 Beszélgetéseket irt.

*Glaukó Athené*ből, ki 9,

*Simmiás Thebé*ből, ki 23 Beszélgetéseket irt.—De mind ezen említett *Sokratikusok*tól készitett Beszélgetések elvesztek. Diog. L. II. 121. ss.

Közvetősön vagy széles jelentésben vétetett sokratika oskolák.

I. MEGARAI OSKOLA.

88. §. *Euklides.*

Azok közt, kik a' *Sokrates*' ösvényjét inkább vagy kevesebbé elhagyták, legelsők vóltak a' *megarai* Filozofusok, kik különösön a' Dialektikával foglalatoskodtak, 's magokat a' vetélkedésben, vitatásban és a' *Sofismák* vagy szemfényvesztő okoskodások' feltalálásában és megfejtésében gyakorolták, a' honnan *Dialektikusok* — és *Eristikusok*nak is neveztettek. Ezen oskola' szerzője *Euklides* vólt *Megará*ból, de nem ama Mathematikus, ki azután 100, és így Kr. e. m. e. 300 esztendőkkel élt *Alexándriá*ban. *Euklides*, az *eleai* tanitmányokkal a' *Sokrates* észképeit összekötvén, azt állitotta, hogy csak egy *Jó* van, mely magához mindég hasonló és változatlan, akármiképpen neveztessék is, p o. *Okosság*, *Istenség*, *ész*; a' mi pedig ennek ellentétetik, az nem valami dolog, vagy nintsen is. Ezenkívül a' *hasonlatossági okoskodásokat* (rationes analogicæ) megvetette, 's ellenkezőit az ő tulajdon megmútatásaik' bérekesztő előtételeiből (conclusiones) húzott következtetések által, e' szerént *oldalaslag* (indirecte s. apagogice) igyekezett megczáfolni. Diog. L. II. 106. 107. — Cic. acad. II. 42.

Felséges példáját adta a' bőltsesség szeretetének *Euklides*, ki élete' veszedelmezésével, is

kereste a' tudományt. „Mert noha az *Athenéiek*, „a' *Megaraiak* eránti nagy gyűlölségből, halá„los fenyegetés alatt megtiltották vala, hogy egy „*megarai* ember is *Athenébe* lábait bétenni ne „merné: mindazáltal *Euklides*, ezen tilalom' „ellenére is, aszszonyi hoszszú köntösbe öltözve, „és fejét fátyollal befedve, naponként estvéli szür„kületkor indúlván *Megarából* *Athenébe* *Sok„rates*hez járogat vala; hogy legalább éjjel egy „ideig az ő tanításait és beszédjeit halgathatná; és „ismét virradtakor, ugyan azon öltözetben, visz„szatér vala." Gellius noct. att. VI. 10.

Szép példáját adta a' testvéri szeretetnek is, „mert midőn testvérje reája valamiért megbosz„szankodván ezen még egy vad ellenséghez is „illetlen szót ejtette vólna: *Kész vagyok meg„halni, 'még is azért rajtad boszszut állok*, így „szollott: *kész vagyok én is meghalni, még is „reá veszlek, hogy letévén a' haragot, úgy sze„ress engemet ezután is, mint ez előtt!*" Plutarch. de am. fratern. T. VI. p. 967. Reisk.

89. §. *Eubulides.*

Euklides' tanitványji közül *Eubulides* tsupán azzal mútatta ki magát, hogy sok tekervényes kérdő és következtető módokat talált fel, melyeknek megfejtésével nem tsak a' *megarai*, de más Filozofusok is sokáig bibelődtek; a' mi egyfelől a' logikai regulák' méjjebb megvi'sgálására alkalmat adott, de másfelől a' filozofáló okosságot üres szörszálhasogatásokra is vitte. — Egyebek közt *Eubulides* találta fel a' hét híres *sofismát*:

1. *Hazug* (mentiens). Ha azt mondod, hogy hazudsz, még is igazat mondasz, hazudsz. Azt mondod pedig, hogy hazudsz, még is igazat mondasz. Tehát hazudsz. Vagy másképpen: *E-*

pimenides azt mondta, minden *Krétaiak* hazugok; de ő maga is *krétai* vólt; következőleg hazudott; következőleg a' *Krétaiak* nem hazugok; tehát *Epimenides* ismét nem hazudott; következőleg a' *Krétaiak* hazugok s a' t.

2. *Szarvas* (cornutus). Az, a' mit nem vesztettél el, meg van néked. De szarvaidat el nem vesztetted. Tehát vagynak szarvaid.

3. *Sorites* (acervus, rakás). Ez egy neme a' *Sofismának*, mely szerént az ember, a' rakást formáló egyes szemek' kérdezésével, valakit zavarba hoz. Azt kérdette p. o. *Eubulides*: Valyon egy szem formál é rakást? Nem. Hát megint egy? Az sem. Ezt mind tovább kérdezvén, azután azt hozta ki, hogy soha rakás nem formálódhatik, mivel az első felelet szerént arra egy szem nem elégséges. Ha pedig valamely szemnél a' vólt a' felelet, hogy már kész a' rakás: akkor azt mondta *Eubulides*, hogy egy szem teszi a' rakást. Megforditva: Valyon egy szem elvételével megszűnik é a' rakás? Nem. Hát megint egy szem' elvételével? Azzal sem. Ezt mind tovább kérdezvén, azután azt hozta ki, hogy a' rakás soha meg nem szűnhet, mivel az első felelet szerént arra egy szem' elvétele nem elégséges. Ha pedig valamely szem' elvételénél a' vólt a' felelet, hogy már megszünt a' rakás: akkor azt mondta *Eubulides*, hogy egy szem' elvétele szüntette meg azt. Következésképpen rakás nints, vagy ha van, azt tsak egy szem' ahoz tétele tészi; a' rakás meg nem szünhet, vagy ha megszűnik, azt tsak egy szem' elvétele okozza.

4. *Kopasz* (Calvus). Hány hajszál kell, hogy valaki kopasz lenni megszűnjön? valyon egy hajszál teheti azt? Nem. Hát megint egy? Az sem. Ezt mind tovább kérdezvén, azután azt hozta ki, hogy akárhányadik egyes hajszál sem szüntet-

heti meg a' kopaszságot, vagy ha megszüntetheti, akkor tsak egy hajszál szünteti meg azt. Megforditva: Hány hajszál' kihúzása okoz kopaszságot? valyon egynek kihúzása okoz? Nem. Hát megint egynek kihúzása? Az sem. Ezt mind tovább kérdezvén, azután azt hozta ki, hogy akár hányadik egyes hajszál' kihúzása sem okozhat kopaszságot, vagy ha okozhat, akkor tsak egy hajszál' kihúzása okozza azt.

5. *Rejtett* (occultus). Esméred é azt az embert, ki el van rejtve? Nem esmérem. Tehát apádot nem esméred, mert ő van elrejtve.

6. *Befedezett* (velatus). Esméred é azt az embert, ki befedve van. Nem esmérem. Tehát apádot nem esméred, mert ő van befedve.

7. *Elektra.* Minthogy *Elektra* tudta ugyan, hogy *Orestes* az ő testvérje, de őtet az atyai házba viszszajövetelekor, mint testvérjét, tösténi meg nem esmérte: innen azt kérdezte *Eubulides*: Esmérte *Elektra Orestest*, vagy nem esmérte? Ezen gyötrő kérdésben tsak szójáték vólt, minthogy *Elektra* tudta ugyan, hogy *Orestes* az ő testvérje, és annyiban esmérte is, de nem tudta, hogy éppen ez a' személy az ő testvérje vólna, és annyiban nem is esmérte, vagy meg nem esmérte. Diog. L. II. 108 -111. Meibom. Sext. Emp. adv. Math. VII. 13.

90. §. *Alexin.*

Alexin Elisből, *Eubulides'* tanitványja, oly nagy vítató vólt, hogy tsaknem minden Filozofusokal, különösön pedig stoikus *Zenó*val is megvívott. Még sem vólt az a' szerentséje, hogy tulajdon oskolát állithasson, jóllehet ő annak előre *Olympika* nevet adott vala, mivel azt *Olympiá*ban, hol leghíresebb játékok tartattak, akarta felállitani. Alig nyitott oskolát, legottan

minden tanitványji elhagyták, tsupán a' szólgája maradt vele. Még szerentsétlenebbül járt, midőn egyszer az *Alfeus* vizében ferednék, mert magát egy hegyes nádban megsértvén, annak sebjében meghalt. Diog. L. II—109—110. Sext. Emp. adv. math. IX. 108.

91. §. *Diodorus Kronos.*

Ez élt Kr. e. a' 4*ik* században, születésére nézve *jásosi Cariá*ból való, és némelyek szerént *Eubulides'* tanitványja; vóltak nékie 4 vagy 5 leányi, kik mind szüzességekről, mind dialektikai mesterségekről oly' híresek valának, hogy az ő tanitványja *Philo* ezen szüz dialektikákról egy külön könyvet írt. Noha ezen *Diodorus* egy vólt az akkori leghíresebb Dialektikusok közül: még is midőn egy, a' *Ptoleméus* asztala felett, *Stilpó*tól feladott, *sofismát* megfejteni nem tudott, és azért a' Királytól némelyek szerént *Kronos*-mások szerént *onos*-vagy *szamárnak* neveztetett vólna, magát halálra búsúlta.

*Jegyzés. Kronos Saturnus*nak *görög* neve, mely minthogy atyafias ezzel, *Chronos* idő — itt egyébet nem jelenthet, hanem *késedelmezőt*, a' mint a' dolog értelme is kívánja. —

Diodorus a' szók' kétértelmüségét, melyet más Filozofusok állitottak, tagadta, azon okból, hogy senkinek sintsen értelmében kétféle dolog, midőn beszél. Továbbá vi'sgálódott a' feltételes ítéletek' igazságáról és hamisságáról, a' dolgok' lehetségéről és valóságáról, és a' mozgásról is, melyet egészen tagadott. Minthogy ő a' mozgás elleni okoskodásban a' részetlen testetskéknek (atomi), melyek minden mozoghatónak elemjei, felvételéből indúlt ki: innen némelyektől az *Atomistikusok*hoz is számláltatik. Gellius n. att. XI. 12. — Diog. L. II. 111—2. Sext.

Emp. adv. math. I. 309—12. VIII. 112—7. IX. 363. X. 85—118. Stob. ecl. I. p. 310. 350. 396. Heer. — Euseb. præp. evang. XIV. 23. Cic. de fato. c. 6—9. ep. ad fam. IX. 4. Acad. II. 47.

92. §. *Philó.*

Philó, ki Dialektikusnak is neveztetett, *Diodorus*nak tanitványa, és stoikus *Zenón*nak, kivel gyakran vetélkedett, egykorija vólt, élt Kr. el. 3 századdal. Minthogy minden irásai elvesztek: innen tsak annyit tudhatni rolla, hogy a' *feltételes ítéletek*' igazsága és hamissága, valamint a' *dólgok lehetsége* és *valósága* felett *Diodorus*sal nem egy vélekedésben vólt. Az első tekintetben *Diodorus* azt állitotta, hogy a' feltételes ítélet tsak akkor igaz, midőn az első és utolsó tag közti öszvefüggés oly' szükséges, hogy ha amaz igaz, emez éppen nem lehet hamis. Ez ellen *Philó* úgy vélekedett, hogy a' feltételes ítélet tsak akkor igaz, midőn abban 1. igaz első tag után igaz utolsó tag, 2. hamis első tag után hamis utolsó tag, és 3. hamis első tag után igaz utolsó tag következik; tehát az tsak egy esetben lehet hamis, midőn t. i. igaz első tag után hamis utolsó tag következik. A' második tekintetben *Diodorus* azt állitotta, hogy tsak az lehetséges, a' mi vagy valóságos, vagy valamikor azzá lesz, minthogy az, a' mi éppen nem valóságos, nem is lehetséges. Ez ellen *Philó* úgy vélekedett, hogy minden lehetséges, a' mire valamely dolognak lehetsége vagyon, noha a' lehetséges bizonyos akadályok miatt, nem lesz mindég valóságossá. Sext. Emp. hyp. pyrrh. II. 110. adv. math. VIII, 112—7. Cic. de fato, c. 6—9. — Arist. metaph. IX. 3.

Jegyzés. Az első tekintetben a' tanitónak, a' másodikban a' tanitványnak vólt igazza.

93. §. *Stilpó.*

Noha *Stilpó* is az *Euklides*től szerzett *dialektika* Oskola' Filozofussai közül való vólt: de az még sem hihető, hogy *Euklides*nek, kinél mintegy 100 eszt. élt későbben, tanitványja lett vólna. Az ő sok esetekben kimútatott lelki ereje megtetszik e' következő szép példából: „Midőn „*Stilpó Megará*ban tanítana, *Demetrius Poliorcetes* ezen várost ostrommal megvette vala. És „midőn kérdezné *Stilpót, mit vesztett vólna el?* „*Stilpó*, noha az ellenség mind örökségét fel„dulta, mind házáját elpusztitotta, mind felesé„gét és fijait elfogta vala, így felelt: *Semmit sem, „mert mindenem, a' mim van, velem van.* Ő „tehát *Demetrius*tól a' győzedelmet kitsikorta, „és a' város' megvétele után is, nem mondta, „hogy meggyőzetett, hanem hogy még tsak kárt „sem vallott. Ugyan is vele igaz jók vóltak, me„lyekre senki kezeit nem vethette. Ellenben a„zon dólgokat, melyek elragadtattak, és szemei „elől elvitettek vala, nem tartotta övéinek, nem „is szerette szíve' tulajdonai gyanánt, hanem úgy „nézte, mint a' tsupa történet' és szerentse' já„tékait. Úgy tetszik mindazáltal, hogy ifjabb „esztendejiben nem viselte magát ily' filozofu„si módon. Mert azt írják baráti, hogy elein„tén részeges és fejérnépes vólt, nem is gya„lázatjára írják ezt, hanem inkább dítséretére. „Mert ő vétkes természetét a' Filozofia által úgy „meggyőzte és jobbitotta, hogy senki azután ő„tet részegen, senki ő benne a' bujaságnak leg„kissebb jelét is nem látta:" Sen. de Const. sap. c. 15. Cic. de fato. c. 5.

Noha *Stilpó* éles elmével minden *Megari-*

kusokat felyűlmult, és oly híres vólt, hogy őtet más filozofusi Oskolákból is sok tanitványok keresték meg, sőt midőn elébb *Athenébe* ment, a' lakosok az ő látására eleibe kisereglettek: még is egyszer az *Areopagus*tól a' városból kiútasittatott, mivel az *athenéi* várbeli *Pallas*' szobráról ártatlan tréfából azt mondta vala: „*Ez nem a' Zeüs hanem a' Phidias leánya, tehát nem Istenség.*" Hijában mentette magát azzal, hogy ő tsak azt akarta mondani: *Pallas nem Isten, hanem tsak Istennő.*" De innen teljességgel nem következik, hogy *Stilpó*, mint sokan tartották, istentagadó lett volna, mert ő tsupán a' sokistenséget tartó néphittel tsúfolódott. Meghalt késő vénségben, miután sok derék tanitványokat formált vólna, kik közt vólt, mint mondják, a' stoika Oskola szerzője *Zenó* is. 9 Beszélgetéseket irt, de melyekből egy sem maradt meg.

Filozofémáiból tsak ennyit tudhatni: *Stilpó* tagadta a' *nemi megfogásokat* (conceptus generici), és azokat tsupa tárgyatlan előterjesztéseknek tartotta, e' szerént bizonyos tekintetben a' *Scholasticus Nominalistá*knak, kikről a' középidői Filozofia' Historiájában fogunk szóllani, előljárója vólt. A' honnan azt mondta: A' ki az emberről egyáltaljában beszél, senkiről nem beszél, mivel az ő beszédje sem erre sem amarra nem illik. Éppen azért kétségbe hozta az oly' ítéletek' tárgyas betsét is, melyekben külömhöző megfogások, p. o. *ember* és *jó*, *ló* és *futó* egymással öszveköttetnek, és azt tartotta hogy egyiket a' másikról hirdetni, vagy kimondani nem lehet. — Utoljára erkőltsi tekintetben tudománnya és élete által azt ajánlotta az embernek, hogy mindenek felett törekedjék, *a' külső nyomatoktól való függetlenségre* és *belső önelé-*

gedettségre, mint *legfőbbjóra*. E' szerént azokhoz számithatni *Stilpót*, kik a' főjót a' *lélek' szenvedelmetlenségében* (animus impatiens s. apathia) tartották, de ő ezen szenvedelmetlenséget a' *Stoikusok*nál is meszszébb hajtotta, minthogy szerénte nem elég a' bőltsnek a' roszszat meggyőzni, hanem érezni sem kell. Ezen alapra épitette *Zeno* az ő Erkőltsalkotmánnyát. Seneca ep. 9.

II. ELISI ÉS ERETRIAI OSKOLÁK.

94. §. *Phœdó.*

Phædó *Elis*ből, közvetetlen tanitvánnya vólt *Sokrates*nek, kinek eszközléséből *Alcibiades* vagy *Kritó* által váltatot meg a' rabszólgaságból, melybe hazaverossa' megvételekor esett vala. Barátja *Plató*, a' halhatlanságról irt és *Phœdó* nevet viselő jeles munkája által, őtet magát is halhatlanitotta. *Phœdó* is irt néhány Beszélgetéseket, melyek a' Régiektől nagyon betsűltettek, de elvesztek. A' *sokratika* tudomány — és tanitásmódtól nem meszszire távozott el, noha úgy emlittetik, mint alkatója az *elisi* oskolának, mely tsak ugyan a' Filozofiára kevés befolyással vólt, 's nem is sokáig tartott. Gell. n. att. II. 18.

95. §. *Menedemus.*

*Menedemus Eretriá*ból, úgy emlittetik, mint alkatója az *eretriai* oskolának, mely hasonlóképpen a' Filozofia' kiformálására nem sokat tett, és kevés ideig is tarthatott, minthogy a Régiek annak más Filozofussairól nem emlékeznek, tsupán rolla, és az ő kedves barátjáról *phliusi Asklepiades*ről, ki megvakulván, midőn

kérdeztetett: *Mit okozott nékie a' vakság ?* így felelt: *Nem egyebet, csak hogy azólta már egy inastól szüntelen kísértetem.* *Menedemus* eleintén *Platót* halgatta *Athenében*, azután *Stilpót Megarában*, látogatta egyideig a' *Phædótól* állított *elisi* oskolát is; a' honnan az *eretriai* oskola az *elisi* oskola' folytatásának, vagy leányának is tartatik. Azt írják, hogy magát nagyon reátartó és jeles elméjű férjfiú vólt. „Egy alkalom„mal valamely tudatlan és helytelen beszédü em„bertől kérdvén: *van é jószága?* midőn amaz „így felelt vólna: *van, még pedig sok*, monda „nékie: *eredj, és viseld gondját, ne hogy azt is „elvesztegesd.* Kérdvén valaki: *Meg kell é há„zasodni a' böltsnek?* viszont kérdezte: *Hát en„gem' nem tartasz böltsnek?* felelvén amaz: „*Minden bizonnyal annak tartlak*, monda: *no „látod, én megházasodtam.*"

Minthogy *Menedemus* tsupán élőszóval tanitott, és semmi írást nem hagyott: innen az ő Filozofiájáról tsak más írók' tudosításaiból tudhatunk valamit, a' mi ide mégyen ki:

1. *Logikai tekintetben* megvetette a' *tagadó ítéleteket*, és tsak az *állítókat* engedte meg; ezek közül is tsak az *egyszereseket*, nem pedig az *összetetteket*, vagy a' Régiek' szollásmódja szerént az *egyeneseket* (categorica jud.), nem a' *feltételeseket*. Ezen állításával *Menedemus* hihetőleg a' *Dialektikusok*at, kikkel igen sokat bajlódott, és kik az ő ellenkezőik' megczáfolására *szarvas okoskodással* (dilemma) szoktak vala élni, akarta meggyőzni, kiragadván az ő kezeikből egy fő fegyvert, és megmútatván, hogy azzal teljes éggel nem lehet élni a' vítatásban. Mert ha a' tagadó és feltételes ítéletek nem helyesek: úgy a' szarvas okoskodások sem helyesek; minthogy ezekben is a' nagyobb előtétel mindég feltételes

választó, a' kissebb és bérekesztő előtételek pedig tagadó ítéletek. Mint hogy azomban a' tagadó és feltételes ítéletformák magokban vétetve helyesek, és az ítélő értelemre nézve éppen oly' szükségesek, mint az egyenes és állító formák: innen hibázott *Menedemus*, midőn azokat egészen tagadta. Megeshetik azomban, hogy ő tsupán a' szarvas okoskodásokkal való viszszaélést akarta eltörölni; mert maga is *Alexinnek* ezen kötelezkedő kérdésére: „*Megszüntél é verni A-pádot*“? egészen tagadva felelt: „*Nem vertem, nem is szüntem meg*“ E' szerént legalább a' tagadó formát nem egészen vetette meg.

De *Simplicius* szerént (in Phys. Arist.) az *Eretriusok* oly' erősen féltek a' kétségtől, hogy tsak azon ítéleteket tartották egészen bizonyosoknak és minden tekintetben kétségteleneknek, melyekben a' tétetmény (subjectum) és hirdetmény (prædicatum) ugyanazonok, p, o. az ember ember, a' fejér fejér 's a. t.; a' miben őket már néhány *Megarikusok*, a' többek közt *Stilpó* megelőzték volt; noha az által az ítélet méginkább megszorittatik, mintha tsak az állító és egyenes forma engedtetnék meg.

2. *Erköltsi tekintetben*, úgy látszik, azon Filozofusokkal tartott, kik tsak egy igaz jót esmértek meg, és annak az erényt tartották, akármint neveztessék is az, p. o. igazság, mértékletesség, bátorság 's a. t. Ezt kihozhatni onnan, hogy ő attól ki több jókat vett fel, azt kérdette: *Hányat? talán többet százná!*? és másnak, *ki legfőbb jónak azt tartotta, hogy az ember éljen mindennel, a' mit tsak kíván*, így felelt: *Sokkal nagyobb jó, azt kívánni tsupán, a' mit kell.* Igaz, hogy ezzel ellenkezni látszik a' *Cicero* tudósítása, mely szerént a' *Menedemustól* szerzett *eretriai* oskola *minden jót tsupán az értelembe, az ész-*

nek igazat látó élességébe helyheztetett. De itt ezen kérdéseket tehetni: valyon *Cicero* helyesen tudósit é? valyon az *Eretriusok* az ő oskolájok' szerzőjéhez állandóúl hívek maradtak é? valyon ama rövid tudósításnak bővebb 's határzottabb magyarázatja által nem lehetne é a' kettőt egyeztetni? Mert az erény' szeretete az igazság' szeretetével oly' szorosan egyesül, hogy az éles értelem, mely az igazat a' hamistól mindenűtt megkülömbözteti, az erényre múlhatlanúl szükséges, és annak minden barátjától nagyra betsűlendő. Cic. tusc. V. 39 acad. II. 42. Plutarch, de virt. mor. T. VII. p. 734. Reisk. Diog L. p. 172—185. Casaub.

Egyébaránt *Menedemus* magát, nemtsak mint Filozofus, de mint országnok is, polgártársai eránt érdemesitette. Mert miután *görög-országi* útazásából *Eretriá*ba viszszajött, és oskolát nyitott vólna, közönséges hivatalokat is viselt, és hazája' szólgálatjárá *Ptoleméus*, *Lysimakhus* és *Demetrius* Királyok- és fővezéreknél sok követségekben forgott. Különös kedvességben vólt *Antigonus macedoniai* Király előtt is, de éppen a' miatt hazaárúlás' gyanújába esvén *Eretriát* elhagyni kéntelen vólt, és a' *macedoniai* udvarnál számkivetésben haltmeg 74. eszt. korában.

III. CYRENEI OSKOLA.

96. §. *Aristippus.*

Noha *cyrenei Aristippus* testi lelki tehetségekkel felruháztatott, külső jókkal gazdag, és nem tsak a' mívelődés' minden nemére törekedő, hanem a' testi gyönyörüségekre is nagyon haj-

landó ifjú volt: mindazáltal a' *Sokrates* oskolájába jövén, az ő sok intései által, melyeknek *Xenofon* az ő Emlékezetességeiben (II. 1. és III. 8) egy pár szép példáját fenn hagyta, annyira ment, hogy magán legalább világszerénti mérséklléssel uralkodni megtanult. A' honnan ő magát az élet' akármely állapotjában feltalálta, minden körülményhez alkalmaztatta, és akár egy Filozofusnak, akár egy finom világi embernek, sőt *syrakusai* Király — *Dionysius*' udvarában egy tréfa szerző - víg időtöltő- és főkonyhamesternek személyét is egyaránt tudta játszani, vele versent ett, ivott, játszott, táncolt, szerelmeskedett, a' mikért *Diogenes*től *királyi kutyának* is neveztetett. Szokott szóllás formája, melyel életmaximáját akarta kifejezni, ez volt: „Függjenek a' dólgok tőlem, nem függök azoktól." Horat. I. Epist. 1. v. 19.

Jegyzés. De a' ki a' dólgokat magának igazán alája veti, 's azoktól nem függ, az olyan nem a' gyönyörüséget, hanem az erényt tészi főtzélúl, nem is annyiban magán kivűl, mint önmagában keresi 's találja fel a' bóldogság' forrását. —

„A' *cyrenei* fövénypusztán kőzép *Lybiá*ban
„Utazván egyszer, mikor az ő szólgai a' nagy
„Hévségben nem bírnák a' sok arannyat ezüstöt,
„Elvettette velek, mivel azt tsak nézte szemétnek,
„A' melyet még könnyen viszszaszerezni lehetne,
„A' jó 's hív szólgákra pedig szert tenni bajossabb." —
Horat. Satyr. II. 3. v. 100. ss.

Már ezen tselekedete igaz hogy akármely Filozofushoz is illő lett vólna. Bizonyára sokan, kik egyébaránt őtet betsmérlik, így nem tennének.

Az *Aristippus* virágzása esik Kr. e. 380 eszt. tájátt. Számos részint filozofiai részint históriai

írásaiból egy sem maradt meg. Filozofiája fenntartására és terjesztésére tulajdon oskolát alapitott, és azt hazájáról *cyrenai*kának nevezte. De szüntelen jövő menő életet folytatván, nem lehet bizonyossággal meghatározni, hogy ezen oskola' felállitásában, és a' benne uralkodó Filozofia' kiformálásában, mennyi része vólt néki magának, 's mennyi az ő közelebbi követőinek, különösön az ő unokájának? annyi igaz, hogy a' *Sokratikusok* közül ő tanitott legelébb meghatározott fizetésért, melyre nézve sokaktól gyaláztatott söt *Sofistá*nak is neveztetett. Diog. L. II. 65. 72. 74

Aristippus a' vi'sgálódó tudományokról, még a' Mathematikáról is keveset tartott, azon okból, hogy azok nem tanitnák meg az embert arra, *mi jó* és *mi roszsz*, nem is tennének semmit az ő bóldogságára (Arist. metaph. III. 2), mely félóldalságban egészen tanitóját, valamint tanitvánnyi ismét őtet követték. A' honnan az ő tudománnya nem is vólt egyéb, hanem valamely *filozofiai Gyönyörüségalkotmány* (hedonismus), vagy némely közönséges okfőkön épülő *útmutatás a' gyönyörüségre és jóllételre.*

97. §. *Aristippus' Filozofiája.*

Úgy látszik az Filozofiájának fővonásai ezek vóltak:

1. Mi reánk nézve tsupán az igaz, a' mit érzünk; mert mi a' körüllünki dólgokat tsak a' szerént ítélhetjük meg, a' mint minket megillet-nek; a' honnan tsupán az *érzések esmérhetők* és *tsalhatlanok*; következésképpen azokan kívül az igazságnak más *jegyei* nintsenek is.

2. Az érzések vagy *kedvesek* vagy *kedvetlenek*; amazok *gyönyörüséget*, ezek *fájdalmat* okoznak. Ha pedig az ember sem gyönyörüséget

sem fájdalmat nem érez, akkor *mindegyleges* (indifferens) vagy *közepes* állapotban vagyon.

3. A' gyönyörűség lehet mind *testi* mind *lelki*, de a' testi erősebb a' lelkinél.

4. *Az embernek főczélja* a' gyönyörüségkostolás, melyre minden más élőváló is törekedik; a' honnan a' gyönyörüség *egyetlen igaz jó* is, mely tsupán magáért kívánatos, a' fájdalom pedig *egyetlen igaz roszsz.*

5. A' gyönyörüség mindég tsak részint és a' jelenben kostoltatik; ellenben a' *bóldogság* a' részes gyönyörüségek' öszvekötése által származik, és az elmúltakra 's jövendőkre is vitetik, de nem czél, mivel az nem magáért, hanem tsupán a' gyönyörüségért kívánatos, bajosan is elérhető.

6. Az *eszesség* is egy jó, de tsupán azért, hogy a' gyönyörűségnek eszköze. Igazság és igazságtalanság nintsenek természet — hanem tsak társasági egyezés szerént. A' honnan az *erényt* tsak akkor kell gyakorolni, midőn az gyönyörüséget szerez, és fájdalmat távoztat. Ezt mondhatni a' *barátságról* is. —

7. Igaz, hogy a' *bölts* is nints mindég a' gyönyörüség' birtokában, de még is, minthogy a' gyönyörüség' kedvéért hajlandóságain uralkodni, magát mérsékelni, és a' félelmen 's reménységen felyűl emelni igyekezik, legalább illetvényesen a' legnagyobb gyönyörüséget kostolja.

Egyébaránt mimódon gondolkodott *Aristippus* a' vallás' tárgyairól, Istenről és halhatlanságról, nem tudatik, hihető hogy azokra nézve magát kijelenteni nem merte, de ha alkotmányjával ellenkezni nem akart, azokról nem sokat tarthatott, és így magával következős következetlenségben volt. Diog. L. II. 86. 89. 90. 92. Cic.

acad. II. 7. 24. 46. de fin. II. 6. 7. 13. 34. de off. III. 33. Lactant. instit. III. 7.

98. §. *Emlékezetességek Aristippusról.*

„*Aristippus* egyszer *Sokrates*nek 20 minát, „ezüst pénzben m. e. 300 Rftot — küldött a' „tanitásért, de azt *Sokrates* töstént viszszakül- „dötte ezen szókkal: *az én démonom* vagy *véd* „*angyalom nem engedi, hogy azt el vegyem.*"

„Egyszer 50 drakhmán, ezüst pénzben m. e. „8ad fél Rfton vétetett meg egy fogolyma- „darat, mely szerfeletti vesztegetését midőn hi- „báztatná valaki, monda: Úgy é bár, te azért „nem adtál vólna egy obolust, vagy három kis- „pénzt? És midőn mondta vólna amaz: *nem*, „így szollott: Látod nékem 50 drakhma nem ér „többet egy obolusnál."

„*Dionysius* egyszer három szép leányokat „vivén hozzá, hogy azokból egyet tetszése sze- „rént választana, ő mind a' hármat elvette, „mondván; *Paris*nak is minden szerentsétlensé- „ge onnan eredt, hogy a' három Istenaszszonyok „közül egyet a' más kettőnél többre betsült. Mi- „dőn szemére vettetett vólna, hogy *Laissal* él- „ne, monda: De *Lais* van az én birtokomban, „nem én az övében." Cic. fam. IX. 26. —

„Lepöketvén egyszer *Dionysius*tól, kön- „nyen szenvedte a' gyalázatot, melyért midőn „boszszankodásra ingereltetnék, így szóllott: A' „halászok egy kis halért (gobius) áznak a' tenger- „ben; hát én egy czethalért egy kis pöket ne „szenvedjek el"?

Cynikus *Diogenes*nek, ki azt vetetteszemere:

„Hogy ha tsekély veteménnyel elégedhetne Aristipp',

„Úgy nem járna Királyok után,

így felelt:

„Bánni ha tudna Királyokkal jól az a' ki engem'
„Óltsáról, nem rágna paréjt tsak.
Horat. I. Ep. 16. v. 15. ss.

„Kérdezvén tölle *Diony'sius*. *Miért van*, „*hogy a' Filozofusok a' gazdagok' ajtajit nyi-*„*togatják*, *ezek pedig a' Filozofusokat ritkán* „*látogatják?* így felelt: Azért hogy amazok tud-„ják mi nélkül szűkölködnek, ezek pedig nem; „és az orvosok is a' betegeket felkeresik, de azért „senki sem kivánna inkább betegeskedni, mint „orvosolni.

„*Dionysius*, kinek egyszer ínye ellen szól-„lott vala, megboszszankodván reája, legutolsó „helyre ültette őtet az asztalnál. Ő pe-„dig monda: Te ezt a' helyet elsővé tetted.

„Kérdvén egyszer *Diony'sius*: Miért jött vól-„na: Azért, úgymond, hogy a' mim van abból „adjak, a' mim nints azt szerezzek. Vagy más-„képpen: Midőn bőltsesség nélkül szűkölködém, „*Sokrates*hez mentem, most pénzem nem lévén, „hozzád jöttem.

„*Diony'sius*, kitől egyszer pénzt kér vala, „monda nékie: Hiszem te azt mondtad, a' bőlts „nem szűkölködik. Adj elébb, ugymond *Aris-*„*tippus*, és azután vi'sgáljuk meg jobban ezt a „dólgot. És midőn adott vólna: no látod, így „szóll, nem szűkölködöm.

„Egy barátjáért esedezvén *Diony'sius*nak, „de kérése megvettetvén, a' lábaihoz borúlt; „mely tettét midőn hibáztatnák, monda: *Nem* „*én vagyok hibás, hanem Diony'sius, mit te-*„*hetek arról, hogy nékie lábaiban vagynak a* „*fülei.*

„Azt mondja vala: *Inkább legyen az em-*„*ber szegény mint tudatlan; mert amaz tsak* „*pénz' ez pedig emberiség' hijjával van.*

„Egy atya kérte, hogy fiját tanítás végett

„vennél magához. Midőn pedig ő azért 500 drakh-„mát, mintegy 75 ezüst Rftot kért vólna, a' tudat-„lan és fösvény atya, ezen szerfelettinek látszó ki-„vánságon megijedvén, monda: *annyin vehet-„nék egy rabszólgát.* Melyre a' Filozofus: *Végy,* „*'s azzal légyen kettő.* Más atya kérdezvén, mi „hasznát venné fija, ha tanittatná? monda: ha „többet nem is, de annyit bizonyoson venné, hogy „a' játékszínben — melynek székei akkor már-„ványból valának — nem fogna úgy ülni, mint „kő a' köven. E' kettős feleletével azt jelentet-„te ki a' bölts férjfiú, hogy *azok, kik lelkeiket* „*miveletlenül hagyták, hasonlók a' rabszolgák-„hoz vagy kövekhez.* — Kérdetvén miben kü-„lömböznek a' tanult emberek a' tudatlanoktól? „monda: a' miben a' szelid lovak a' déltszegektől. „Ugyan azon kérdésre máskor így felelt: Küld „el őket meztelenül az idegenek közé, 's akkor „meglátod.

„Ezen feleletének igaz vólta maga tulajdon „példájából is megtetszett. Mert hajótörés által „a' *rhodusi* partra kivetődvén, midőn a' fövény-„ben földmérési rajzokat vett vólna észre, így „kiáltott fel: jó reménységgel légyünk, mert „embernyomokat látok; legottan *Rhodus* város-„sába érkezvén egyenesen ment az oskolába, és „ott filozofálásáért annyi ajándékokat nyert, hogy „nem csak magát ruházná ki, de társait is ől-„tözettel 's élelemmel segitni tudná. Társai, „viszsza indúlásokkor, kérdezvén: *Mit izenne* „*haza,* így felelt: *Mondjátok meg a' szüleknek,* „*hogy oly' gazdagságokat és útravalókat igye-„kezzenek szerezni gyermekeiknek, melyek a' ha-„jótörésből is kiúszhatnak. Mert az élet' igaz* „*kintsei azok, melyeknek sem a' szerentsétlenség,* „*sem az országos változások, sem a' had' pusz-*

„*titásai nem árthatnak.* Vitruv. de archit. præf. lib. 6.

„Kérdetvén, miket kellene az ifjaknak ta-„nulni? monda: azokat a' miknek férjfi korok-„ban hasznát veszik.

„*Rkodus*ba hajókázván, midőn a' ha-„jó a' szélveszektől hányattatna, megfélemlék: „íly' állapotjában, midőn gúnyolva kérdené va-„laki: *Mi az oka, hogy mi tudatlanok nem „félünk, ti Filozofusok reszkettek?* így felelt: „Az, *hogy ha egy formán elveszünk is, nem „egyforma kárt vallunk.*

„Máskor ismét hajókázván, észre vévé hogy „a' hajó rablóhajó vólna; legottan pénzét kez-„dette számlálni és vigyázatlanságát tettetvén, „belé ejtette a' tengerbe. Ekkor méjjet sóhajt-„ván, monda: *Jobb hogy Aristippus ezt, mint „ez Aristippust elveszesse.*

„Kérdetvén, mi hasznát venné a' Filozofia-„tanulásnak? *Azt*, úgymond, *hogy az egész „világgal jó egyességben élek. Mivel mulnának „felyül a' Filozofusok más embereket? Azzal*, „úgy mond, *hogy ha szinte semmi törvény nem „vólna is, ők még is úgy élnének, mint most „élnek.*

„Azt ki szemére vetette, hogy igen úri és „drága eledelekkel éne, így czáfolta meg: *úgy é „bár te azokért nem adnál három obolust?* mond-„ván amaz, *nem*, így szóllott: *No látod, én nem „vagyok oly' pazér, mint a' milyen fösvény te „vagy.*

„Midőn valaki egy nehéz találós me'sét tett „vólna fel nékie, és annak megfejtését nyúgta-„lanúl sürgetné, monda: Mit akarsz te bohó? „Azt akarod é, hogy mególdjam, a' mivel még „kötve sem lehet bírni. —

„Egy sok tanulással dítsekedőnek mon

„Mint nem azok egésségesebbek, kik dívatlan„kodnak, hanem kik mértéklétesen élnek: így „nem azok tanultak és tudósok, kik legtöbbet, „hanem kik hasznos és szükséges dólgokat olvas„tak.

„Egy jó úszással kérkedőnek monda: szé„gyen azzal dítsekedni, a' mi a' tengeri disznó„nak tulajdona.

„Másnak, ki azzal kérkedett, hogy akár„mennyit inna, még sem részegednék meg, mon„da: Ezt az öszvér is megteszi.

„Kérdvén egy szónok, ki érette védbeszé„det tartott: Mit használt néked *Sokrates*? Azt, „hogy ha ő nem lesz vala, a' te beszéded hamis „lett vólna.

„Kérdeztetvén, miképpen halt vólna meg „*Sokrates*? monda: Bártsak én is úgy halhatnék „meg:" — Diog. L. p. 131—142. Casaub.

Az *Aristippus* követői is főképpen az Erkőltstudománnyal foglalatoskodtak, és a' Győnyörüségtudományt következősön vitték ki, a' mennyiben az Isten — és halhatlanság' hitét, mint tsupa babonát tagadták, és az igazságnak 's igazságtalanságnak, az emberi társaságban fennforgó megfogásait tsupa önkénynek tartották, melynek még is enged az ember, hogy elkerülhesse a' büntetést és gyalázatot, mely azoknak számba nem vételét kisérni szokta. Így léptek ők a' *Sofisták* nyomdokaiba. Egyébaránt megkülömböztették magokat a' *Cyrenaikusok* közt *Arete*, *ifjabb Aristippus*, *Theodorus*, *Euemerus*, *Hegesias*, *Anniceris*.

99. §. *Arete*, *ifjabb Aristippus*.

Arete az öregebb *Aristippus* Leánya, kí atya' halála után némelyek szerént az oskola' elöljárója lett.

Ifjabb *Aristippus Aretenek* fia és tanitványa, a' miért *Annyátólttanultnak* (metrodidactus) is neveztetett. Ez nagy attyának filozofiai alkotmánnyát bővebben kifejtette és meghatározta. Különbséget tett t. i. a' mozgó és nyugvó gyönyörüség közt. A' nyugvó gyönyörüség származik a' tsupa fájdalmatlanságból, a' mozgó pedig az érzéseknek valamely kellemes játékából, és ez minden törekedésnek *tulajdon czélja*, vagy *legfőbb Jó*. Ily' módon elég következőséggel vitte ki ő a' Gyönyörüségtudományt; mert nem tagadhatni, hogy ha a' gyönyörüség legfőbb Jó; úgy nem a' nyugvó vagy tagadólagos, hanem a' mozgó vagy állitólagos gyönyörüséget lehet annak tartani. Diog L. II. 86. 87. Coll. Euseb. præp. evangel. XIV. 18. ad finem.

100. §. *Theodorus.*

Theodorus Cyrenéből, élt és tanitott Kr. e. 300 esztendő körül, 's filozofiai formálódását részint ifjabb *Aristippustól*, részint más Filozofusoktól is, főképpen *skeptikus Pyrrhótól* és *stoikus Zenótól* vette. *Theodorus* ugyan a' fő dologban oskolája' lelkéhez hív maradott, de attól egy pontban eltávozott; a' honnan a' *cyrenéi* főoskolában valamely mellékoskolát szerzett, melyről neveztettek a' *Theodoreusok*.

Ugyan is ő a' gyönyörüséget és fájdalmat, mint mulólagos érzéseket, tsak *mindegyleges dólgoknak* (adiaphora indifferentia), nem pedig legfőbb jónak és legfőbb rosznak tartotta; ellenben azt állitotta, hogy tsupán az öröm' és szomoruság' tartósabb állapotjait tarthatni az emberi kívánat' és utálat' főczéljának. Innen továbbá azt következtette: Jó az, a' mi örömet szerez, mint az *eszesség* és *igazság*, roszsz pedig az, a' mi szomoruságot okoz, mint az *esztelenség* és *igazságtalanság*.

Magában pedig vagy természet szerént semmi sem gyalázatos, hanem tsak vélekedés által; e' szerént nintsenek is erkőltstelen, hanem tsak esztelen vagy káros következésű tselekedetek. A' honnan a' tolvajság, házasságtörés, templomfosztás s a' t. még a' bőltsnek is szabadosok vólnának, tsak hogy az e'féléket alkalmas időben, és úgy vigye végben, hogy azok ne szomoruságot, hanem örömet szerezzenek. A' barátság sültelenség, és sem a' bolondok sem a' bőltsek közt nem lehetséges: mert amazok arra nem alkalmasok, nints is köztök semmi haszna a' barátságnak; ezek pedig sorsokkal megelégedve lévén, a' barátok' segitségére nem szorulnak. A' hazáért meghalni bolondság, mert nem illik, hogy a' bőlts magát a' bolondok' hasznáért elveszeszsze; a' világ a' mi hazánk. Ezen *erkőltsi mindegységből* (indifferentismus) természetesen következett a' *vallásos mindegység* is, haszinte nyilvános bizonyságok nem mondanák is, hogy *Theodorus* az Istenek' lételét tagadta, s egyátaljában semmi *Mulhatlant* nem vettfel, a' honnan *Istentagadónak* is neveztetett. Ő tehát nem tsak, mint némely *szentegyházi atyák* vélik, a' több istenségü néphitet ostromolta, hanem Erkőltsalkotmánnyához képest az egész vallástitet megvetette. A' honnan vallástalansággal vádoltatván, némelyek szerént méregpohárt üritni kéntelen vólt, mások szerént *Athené*ből számkiüzetett, és egy ideig *Ptolemeus Lagi* — Királynál tartozkodott, kitől *Lysimakhus-trácziai* Királyhoz követségbe is küldetett. „*Ly-*
„*simachus*tól vakmerő beszédjeiért akasztófával
„fenyegettetvén így szóllott: *Affélékkel ijeszd*
„*a' te bíborosaidat* (purpurati), *mert Theodo-*
„*rusnak mindegy, akár a' földön akár a' föld*
„*felett rothadjon el*; 's midőn ujra halállal fe-

„nyegettetnék, ezt mondá: *Sokra mentél, ha „egy körösbogár' mérgével bírsz!*" Különös még is, hogy éppen ez a' *Theodorus* nyerte a' *Theos* vagy *Isten* melléknevet, 'a' mire tsupán a' *Stilpó*val való tréfás vetélkedése adott alkalmat. Kérdezte t. i. *Stilpó* tölle: „Gondolod é *Theo-* „*dorus*, hogy te a' vagy, a' minek mondatni „fogsz? Gondolom, felele ő. Tehát Isten vagy, „monda *Stilpo*. Ezt *Theodorus* kedvesen vévén, „*Stilpó* mosolyogva így szollott: Bóldogtalan, „hiszen így azt is mondhatnád magadról, hogy „varju vagy, és egyéb számtalanokat is." Cic. de n. d. I. 1. 23. tusc. I. 43. V. 40. — Diog. L. p. 154. Casaub.

Jegyzés. A' *Cyrenaicusok* közt főképpen a' *Theodorus* állitásai az Erkőltsre nézve veszélyesek, de az erkőltsműhelyben hathatósan ingerlő erkőltsszerré változhatnak, és tagadólagosan, vagy a' botránkozás által nagyobb erkőltsiségre, és annak okfejeinek méjjebb megvi'sgálására indithatnak. Egyébaránt szomorú bizonyságai a' gondolkodásbeli félszegségnek, és nagy erkőltsi romlottságnak. A' Historia az e'féléket is feljegyzi a' mi tanuságunkra, és hasonló eltévejedésektől megóvásunkra. A' méh a' mérges virágokból is mézet szív.

101. §. *Euemerus — Hegesias.*

Euemerus egy úgy nevezett szent Historiában a' pogány Istenségek' erdetét a' nevezetes emberek' megistenesitéséből igyekezett kimagyarázni, útalván azon régi felírásokra, melyeket ő a' szent helyeken, nevezetesen *Triphylos Zeüs* templomában, az *arábiai* tengeröbölbeli *Panchœa* szigetében talált. Ez az írás tehát, melynek tsak némely töredékjei maradtak meg *latin* forditásban *Enniustól*, az akkori sokistenséghitet tárgyazta, és annyiban helyes is volt; de úgy látszik, hogy ő ennél még tovább ment, és a' vallást egyáltaljában, mint az ő úgy vélt ta-

nitója *Theodorus* is, bábonaságnak tartotta. Plut. de pl. ph. I. 7. Cic. de n. d. I. 42. ss.

Hegesias, talán *cyrenei*, élt és tanított *Alexandriában* Kr. e. a' 3*ik* században. Ez más *Cyrenaikusok*tól abban különbözött, hogy a' boldogságot, vagy legfőbb gyönyörüség' állapotját, melyet amazok úgy néztek, mint minden törekedés' végczélját, tsupa képzelmény — és lehetlenségnek tartotta, és abból az emberi élet' általános bétsetlenségét következtette, mely szerént a' bőltsnek az élet és halál mindegy volna. Mint hogy ő az élet' inségeit és nyomoruságait mind élőszóval mind írásban oly' borzasztó színekkel festette, és az öngyilkosságot oly' nagy tüzzel és tetsző okokkal dítsérte és ajánlotta, hogy a' miatt halgatói közül sokan az élet iránt megunatkozván, magokat megölnék: innen *Haláljavallónak* neveztetett, *Ptoleméus* Királytól pedig parantsolatot vett, hogy ezen tárgyra nézve merőben halgasson el. Diog. L. II. 94. 95. — Cic. tusc. I. 34. Valer. Max. VIII. 9. ext. 3.

102. §. *Anniceris.*

*Anniceris Cyrene*ből, élt 300 eszt. Kr. e. „Ez egy alkalommal megakarván mútatni *Pla*„*tón*ak az ő lovaglás- és szekérhajtásmesterség„beli jártasságát, melyért magáról igen sokat is „tart vala, béfogott szekérrel az *Akademiát* több „ízben megkerülte, a' nélkül hogy a' legelébb „nyomott kerékvágást tsak egyszer is elvé„tette és átjárta volna. Mindenek bámultak a„zon, mint tsuda dolgon, tsak egyedül *Platón*ak „tetszett az inkább feddésre, mint helybenhagyás„ra méltónak; ki nem is állhatta meg, hogy ily „megjegyzést ne tegyen: *Lehetlen, hogy a' ki* „*az e'féle tsekély és alávaló dólgokra oly' szor-*

„*gos gondot fordit, el ne mulassa azokat, a'*
„*mik sokkal hasznosabbak, fontosabbak és való-*
„*jában bámulandók.* Aelian. var. hist. II. 27.

Mind e' mellett is *Anniceris* Filozofussá lett, és hihetőleg *Alexandriá*ban tanitott, és az *Aristippus* Erkőltstudománnyát megjobbitni igyekezett. Mert noha ő is, a' mennyiben a' győnyörüséget tartotta az ember' legfőbb javának, oskolája' főtételéhez hív maradott: mindazáltal az abból folyó, az ő jobb erkőltsi érzésével ellenkező, következéseket kikerűlni akarván, a' győnyörüségre való törekedést határok közé szoritotta, azt mondván: *vagynak oly' kötelességek, p. o. a' barátok, atyafiak, szülék, haza, polgártársak* s a' t. *eránt iak, melyeket a' győnyörüség' feláldozásával is betőlteni kellene.* A' bőlts tehát, a' kötelesség' és erény' kedvéért, a' győnyörüségnek és bóldogságnak valamely kissebb mértékével is megelégszik. Ez az ő szívének ugyan betsületére szólgált, de nem az ő fejének, mert ez által következetlenné lett az alkotmány' minthogy ha valamely jó valósággal legfőbb: akkor az arra való törekedés semmi némü tekintet által meg nem szorittathatik. Itt tehát *Anniceris* nem tartotta meg olyan jól az útat, mint az *Akademia* körül. — Tsakugyan az ő jobbító próbatétele helybenhagyást nyert, 's ez által a' *cyrenaika* oskolában ismét egy mellékoskola formálódott, melynek tagjai *Annicereusok*nak neveztettek, de nem sokáig tartott, mivel lassanként az *Aristippus* egész oskolája az *epikurikára* ment által. Diog. L. II. 96. 97. Meibom.

IV. CYNIKA OSKOLA.

103. §. *Antisthenes.*

Antisthenes attyára nézve *athenei*, de annyára nézve *frigiai* vagy *thrácziai* volt; élt Kr. e. 380 eszt. és elébb *Gorgiás*nak azután *Sokrates*nek tanításait halgatta. Minthogy ő valamennyire durva, kevély és a' különösségre hajlandó természetü volt, egyszers'mind pedig nagy szegénységben is nőtt vala fel: innen a' *Sokrates* tanításából és életmódjából kiváltképpen azt fogta fel, a' mi magát nékie a' szorosság, kemény ség és durvaság által ajánlotta, de annak a' természetlenségig hajtása által a' nevetségesre ment által. Alsó köntössét, csizmájit és saruit elvetvén, egész őltözetét egy felső köntösre vagy köpenyegre, és minden portékáját egy vizmerítő pohárra, egy élelemhordó 'sákra és egy jó kemény götsös botra szoritotta. Ezen kivül haját és szakállát nagyra nevelte, mindég a' kopasz földön fekütt és alutt, a' másokkal való társalkodásban a' világi külső illendőséget és szokásokat egészen elmellőzte, szemrehányásait nyilván tette, és minden kéméllés és személyválogatás nélkül feddette mind azokat, kiket megfeddésre méltóknak talált. — De ily' kedvességtelen módja 's magaviselete mellett is számos tanitványokat talált, és új oskolát kezdett, melynek követői elébb *Antistheneusok*nak, későbbre pedig mivel az ő szemtelenségig menő merészségek — és marósságokért a' kutyákkal szoktak vala öszvehasonlittatni, vagy mivel *Antisthenes* egy *fejér kutyaczimes testgyakorló helyben* (Cynosarges) ta-

nított, *Cynikusok*nak neveztettek, ezen szótól *kyon* (kynos), mely kutyát tészen. Mint hogy ez a' hely amaz oly sok nehézségeken és tsudarémségeken győzedelmeskedett *Herkules*nek vólt szentelve, kinek ahoz közel egy kápolnája is vala: innen a' *Cynikusok* örömest hasonlitották magokat ama hőshez, kit külsőképpen majmoltak is. Bizonyos tekintetben hasonlithatni őket a' keresztény kolduló barátokhoz is.

104. §. *Antisthenes Filozofiája.*

Antisthenes is, mint *Sokrates*, minden Filozofiát az *Erkőltsire* szorított, és valamely igen egyszerű, az akkori megromlott erkőltsök' jobbitására czélzó, Erkőltstudományt tanított, melyben őtet a' *Cynikusok* nagyobára követték. Azt tartotta, hogy az erényes életben áll a' legfőbb Jó, melyet az által érhet el az ember, ha minden törekedéseit tsupán a' legegyszerübb és mulhatlanabb természetszükségekre szoritja, és ez által szükségesképpen bóldog is lészen. Mert valamint az Isten, mivel semmi nélkül nem szükölködik, legbóldogabb életet folytat: így az oly ember, ki leg kevesebb nélkül szükölködik, leghasonlóbb Istenhez. E' szerént semmi sem szép tsak az erény, semmi sem rút tsak a' vétek, minden egyéb dólgok pedig *mindegyek* (indifferentia, adiaphora), vagy nem érdemlik meg, hogy az ember utánnok járjon. Még a' győnyörüségnek sints semmi betse, mivel az embert gyakran roszszra kisérti, a' fájdalom pedig valami jó. Az ember az erényt tanittatás és gyakorlások által megszerezheti, de megszerezvén soha el nem vesztheti. Arra nézve a' mi *Isteni*, megkülömböztette *Antisthenes* a' sok Népisteneket az egy természeti Istentől, 's kétség kívül tsak ezt tartotta igaz Istennek.

Vi'sgálódó tekintetben a' *skepticismus*ra hajlott, mert ugy vélekedett, hogy tulajdonképpen nem lehet azt meghatározni, *mi valamely dolog magában véve, hanem tsak azt, milyen a' más dolgokkal való összehasonlításban?* e'szerént tsak az oly ítéleteket tartotta igazaknak, melyeknek ugyanazon tétetményjek és hirdetményjek vagyon, p. o. az ember ember, a' jó jó, s a' t. Felette sokat írt vi'sgálódó tárgyakról is, írt egy munkát *Platói* ellen is. Plat. soph. p. 251. ed. serr. Arist. metaph. V. 29. VIII. 3. Xenoph. Symp. IV. 34—44. Cic. de n. d. I. 13.

105. §. *Emlékezetességek Antisthenesről.*

„Mikor az *Orfeus* szenttitkaiba (mysteria) „béavattatnék, és az áldozó pap mondaná: *Bol-*„*dogok a' béavattattak a' más világon*, kérdé tő-„le: *Miért nem halsz meg hát te magad?*

Azt mondta: „*Ha megkell lenni, inkább jus-*„*son az ember a' hollók' körmei, mint a' hizel-*„*kedők közé: mert azok halva, ezek pedig élve* „*eszik meg az embert.* Másképpen: „*A' hollók* „*tsak a' holtak' szemeit vájják ki, melyek már* „*hasztalanok, de a' hizelkedők az embernek ér-*„*telmét rontják el, 's a' lélek' szemeit vakitják* „*meg.* Epict. Ench. T. 2. p. 776. ed. upton Lond. 1741.

„Az irigység, mint a' ro'sda a' vasat, az iri-„gyeket megemészti.

„Sültelenség a' búzát a' konkolytól, a' had-„serget a' gyáváktól megtisztítni, a' társaságot „pedig nem a' gaz és ártalmas polgároktól.

„A' roszsznak elfelejtése legszükségesebb tu-„domány.

„*Sokkal jobb kevés jókkal lenni minden rosz-*„*szak ellen, mint minden vagy sok roszszakkal* „*kevés jók ellen.*

„A' kényes gyönyörüségek' dítsérőjének azt „mondá: Azokat csak ellenségimnek kivánom."

Jegyzés. Sokkal jobban mondta vólna: *Azokat még ellenségimnek sem kivánom.*

„Jól figyelmezzünk ellenséginkre, mert ők „leghamarább észreveszik hibáinkat.

„Az igazságos férjfi elébb való az atyafinál.

„Kérdetvén, mi hasznát vette a' Filozofiának? „Azt, felele, hogy tudok magammal beszélgetni.

„Kérdetvén, milyen feleséget kellene venni? „monda: Ha szépet vészesz másokkal közös lesz, „ha pedig rútat réá unsz.

„Dítsértetvén némely gaz emberektől, mon- „da: *Félek, hogy valami roszszat tselekedtem.*

„Egyszer betegkorában, midőn *Diogenes* „látogatására ment vólna, így kiáltott fel? ki „szabadít meg engemet ezen kínoktól? *Dioge-* „*nes* előragadván egy éles tőrt, ez, úgymond, „megszabadít. Kinek *Antisthenes*: A' fájdalmak- „tól mondtam, nem az élettől.

„Egyszer ő is *Platót* beteg korában meg- „látogatván, midőn látná az edényt, melybe hányt „vala, monda: Látom a' sárvizet, de nem a „kevélységet.

„*Platót* kevélységgel vádolja vala. Egy kö- „zönséges tisztelkedés' alkalmával meglátván egy „nyerítő és horkoló lovat, *Platóhoz* fordult, és „így szóllott: Te ítéletem szerint igen derék „ló lettél vólna.

„Meghallván, hogy *Platá* rolla valami rosz- „szat mondott, így szolla: *Királyi dolog jótéte-* „*lért rágalmaztatni.*

„Az *Athenéiek*nek javalta, hogy választaná- „nak a' szamarak közűl lovakat, a' mit midőn „lehetlennek mondanának, így szollott: Nem „lehetlen, hiszem nálatok vezérek lésznek, kik

„semmit nem tanultak, 's a' végre tsupán kine-
„veztetnek.

„Szemére vettetvén, hogy a' roszszakkal tár-
„salkodna, monda: az orvosok is a' betegek
„közt forognak, még sem betegednek meg." —
Diog. L. p. 365—372.

106. §. *Diogenes.*

Diogenes született Kr. e. 414. eszt. *Sinopé*ban, meghalt *Korinthus*ban 90 eszt. korában. Az attya pénzváltó vólt, de pénzmeghamisításért, melyben ő is részesnek tartatott, vele együtt hazájából számkivettetett. Ekkor *Athenébe* jövén, *Antisthenes*től Filozofiát tanult, de nem annyira új és fontos filozofémái, mint marós elmés szavai és a' *Cynismus*' telyes gyakorlása 's végső tulságig hajtása által híresedett el. Ő maga magát *kutyá*nak nevezte, másoktól pedig *dühös* vagy *eszelősködő Sokrates*nek neveztetett. Noha nem igaz, hogy ő mindég hordóban lakott; de azt még sem tagadhatni, hogy aféle hajlékban is elégszer megvonta magát, minthogy a' *Cynikusok* egyáltaljában a' szabad ég alatt élni szerették. Midőn egyszer *Athené*ből *Æginá*ba hajókázna, a' tengeri tolvajoktól elfogattatott, és *Krétá*ba vitetvén a' *korinthusi* gazdag *Xeniades*nek eladatott; de ezen szerentsétlensége kedvező szerentsére fordult, mert *Xeniades* nem úgy bánt vele, mint rabszólgával, hanem minden szabadságát meghagyta, gyermekei' udvari főmesterévé és nevelőjévé tette, és megvallotta, hogy a' *Diogenes* személyében egy jo lélek (agathodæmon) tért vólna bé az ő házához. A' honnan az *Athenéiek*től viszsza váltatni sem kívánt az ő ajánlásokra ezt felelvén: Egy oly fenyítő mesterre, a' milyen ő, még nagyobb szükségek van a' *Korinthusiak*nak, mint az *Athenéiek*nek.

Az ő tanitmánnyai egészen a' *Cynismus*' lelkét lehellik. Ő az Erkőltstudományt csupán az *erényt gyakorló eszközök' tudománnyának* (ascetica) tartotta, és így vélekedett: Mint az erőmíves és egyéb mesterségekben, így az erényes életre nézve is legtöbbet tészen a' gyakorlás, mely részint *testi*, részint *lelki*. E' szerént a' tökélletességre csak az által juthat el az ember, ha a' gyakorlás' ezen két nemeit egymással mindég öszveköti. Ilyképpen annyira mehet lassanként, hogy még a' gyönyörüség' megtagadásában is nagy győnyörüséget talál. Senki ne panaszoljon tehát a' maga szerentsétlenségére, hanem inkább esztelenségére, minthogy az ő bóldogsága egészen tulajdon akaratjától függ. Az egyetlen igaz pólgárság sem e' sem ama helyhez a' földön nints köttetve. Az aszszonyoknak és gyermekeknek minden férjfiak' közös tulajdonának kell lenni, s a' t.

107. §. *Emlékezetességek Diogenesről.*

„*Antisthenes*hez menvén tanulni, midőn ez, „előbbi tanitvánnyai eránt való megunatkozásból, „botot ragadott, hogy őtet magától elüzze, így „szollott: Üss csak, üss, nem találsz oly kemény „botot, melyel magadtól elűzhess. Azután ked„ves tanitvánnyá lett.

„*Platónak* szőnyeggel terítet házába bémen„vén, monda: *tapodom a' Platói kevélységét*, „melyre *Platói, igen, de más kevélységgel.*

„*Platói* az embert így határozván meg az „ember egy két lábu tollatlan állat, *Diogenes* „egy meztelen kakast vetett hé az *Akademiába*, „ezen szókkal: *Imhol a' Platói embere.* Azu„tán a' meghatározáshoz tette *Platói*: *széles kör„mökkel.*

„Kérdetvén, hol látott *Görögországban* de-

„rék férjfiakat? felele: *Férjfiakat sehol sem, tsak*
„*Spártában gyermekeket.*

„*Spártá*ból jövén viszsza *Athenébe*, ezen
„kérdésre: *honnan*? és *hová*? így felelt: *A*
„*férjfiaktól az asszszonyokhoz.*

„Látván, hogy *Myndus*nak, mely kitsiny
„város vala, kapui igen nagyok monda: *Myndu-*
„*siak*! zárjátok bé a' kapukat, hogy a' város ki
„ne fusson.

„Midőn rabúl eladatnék, kérdetvén: *Mit*
„*tudna*? *Tudok*, úgymond, *parantsolni*, és az
„árverőhez így szollott: *Kiáltsd ki, ki akar*
„*magának urat venni?*

„Tsudálkozott, hogy az emberek a' fazékat
„'s fedőt vásárkor megkongatják, 's tsak az em-
„bervásárban elégednek meg tsupa látással.

„Ezeket mondta: *A' jó férjfiak az Istenek'*
„*képei*, és így okoskodott: *Mindenek az Istenekéi;*
„*az Isteneknek a' bőltsek baráti; a' barátoknak*
„*mindenek közös; tehát mindenek a' bőltsekéi.*

„*A' tudatlan gazdag az aranygyapjas ju-*
„*hoz hasonló. — A' tudomány az ifjaknak józan-*
„*ság, a' véneknek vigasztalás, a' szegényeknek*
„*gazdagság, a' gazdagoknak ékesség.*

„*A' szólgák uraiknak, a' gonoszok pedig*
„*kívánságaiknak szólgai,*

„*A' nemesség dítsőség és egyéb e'félék ne-*
„*vetni valók, és tsupán a' gonoszság' takarói.*

„*A' has az élet' örvénnye.*

„*A' bujálkodó emberek hasonlók a' meredek-*
„*ségekben növő figefákhoz, melyeknek gyümöl-*
„*tseit nem az emberek, hanem tsak a' hollók és*
„*saskeselyük eszik meg. A' szép örömleányok*
„*hasonlók a' halálos méhserhez; azok a' kirá-*
„*lyoknak is királynéi, mert a' mi nékiek tet-*
„*szik azt kérik, és az ő hatalmoknak sokan meg-*
„*hódolnak.* Stob. serm. contra pulchrit. p. 408.

„Egy mozgástagadót azzal czáfolt meg, hogy „felkelt és sétálni kezdett.

„A' mennyei dólgokról bőltselkedőtől azt „kérdé: *Hát mikor érkeztél az égből?*

„Attól, ki azt íratta vala kapujára: *Semmi „gonosz ezen bé ne jöjjön*, kérdé: *Hát a' házi „gazda hol menne bé?*

„Midőn a' tisztek valakit, ki a' kintstárból „egy ivóedényt ellopott vala, vinnének, monda „*Lássátok miként viszik a' nagy tolvajok a' ki-„tsinyt.*

„Látván, hogy egy ifjú az akasztófát kővel „hajgálná, monda: Ember légy! czélt fogsz érni.

„A' sokaság felé kővel hajgáló fattyu gyer-„meknek monda: vigyázz, ne hogy apádot meg-„hajtsd.

„Egy tanulatlan nyilast meglátván, a' czél „mellé ült; kérdetvén, miért ült oda? monda „Azért, ne hogy megtaláljon.

„Egy tudatlan cziterást egyedűl tsak ő „dítsérvén, kérdeztetett: Miért dítsérné? Azért, „monda, hogy ilyen létére is cziterálásból, nem „pedig lopásból élne. — Egy más cziterást, kit „halgatói mindég ott hagytak, így köszöntött: „egésséggel kakás! Ez kérdezvén, miért így? mon-„da: Azért, hogy énekeddel mindeneket fel-„kőltesz.

„Látván, hogy egy gyáva bajnok orvosmes-„terséghez kezdett, monda: mi! hát azokat aka-„rod meggyőzni, kik tégedet ez előtt meggyőz-„tek?

„A' buja *Didymonnak*, midőn egy leány „szemeit gyógyitná, monda: vigyázz, hogy a „leány' szemeit meggyógyitván, magát a' leányt „el ne rontsd.

„*Lysias* gyógyszeres (pharmacopola) kérdez-

„vén: Hinné é az Isteneket? monda: hogy ne hinném,
„midőn tudom, hogy te azoknak ellensége vagy.

„*Harpalusról*, ki akkor igen szerentsés ra-
„gadozónak tartatott, gyakran mondta, hogy ő
„egy erősség az Istenek' létele ellen, minthogy
„azon állapotban oly sokáig élne. Cic. de n. d
III. 34.

„Valaki igen fényes házba vivén őtet, és
„pökni nem engedvén, annak arczájára pökött,
„mondván, hogy annál alatsonabb helyet az e-
„gész házban nem lelt vólna.

„Valakinek, ki nála Filozofiát akart tanulni,
„átadott egy disznólábat, hogy vinné utánna. Ez,
„szégyelvén azt hordozni, elszökött, kit *Dioge-*
„*nes* azután szembetalálván, így szollitott meg:
„Hát a' mi barátságunkat egy disznóláb rontotta el?

„Mondván valaki: *Nem vagyok alkalmas a'*
„*Filozofiára*, monda: *Hát miért élsz, ha semmi*
„*gondod nints arra, hogy helyesen élj.*

„Kérdetvén: *mi hasznát vette a' Filozofiának?*
„*Azt, hogy minden állapotra kész vagyok.*

„Kérdetvén, *miért adakoznának az emberek in-*
„*kább a' koldusoknak, mint a' Filozofusoknak?* mon-
„da: *Azért, mivel gondolják hogy könnyebben*
„*lehetnek vakok és sánták, mint Filozofusok.*

„Mondván valaki: *roszsz dolog élni, nem*
„*élni roszsz*, úgymond, *hanem roszszúl* (male
„gonoszúl) *élni.*

„Egy oskolába bémenvén, midőn sok *Mu-*
„*sákat*, de kevés tanitványokat látna, monda
„a' tanitónak: Az Istenekkel együtt sok tanit-
„ványid vagynak.

„Hoszszasan olvasván valaki, midőn a' könyv-
„nek vége felé mútatná, hogy nints több hátra,
„monda: barátim ne búsuljatok, már látom a'
„száraz földet.

„*Diogenes* nyárban a' forró fövényben hen-

„gergőzik, 'sattogó hidegben a' hótól fedett
„érczszobrokat félmeztelen ölelgeti, 's magát a'
„türedelem' minden nemeiben gyakorolja vala.
„Ezen maga eránti keménységét látván egy *spár-*
„*tai* ember, kérdé: Hát érzesz valamely fájdal-
„mat? Nem, felele *Diogenes*. No hát monda
„amaz, mi érdemed van, hogy azt tészed?
„*Korinthus*ban a' napon süttetvén magát,
„eleibe ment *Nagy Sándor*, és monda: Én va-
„gyok *N. Sándor*; kinek *Diogenes*: Én pedig
„*Diogenes kutya*. Mondván *Sándor*, kérj tő-
„lem a' mi tetszik, *Diogenes* így szollott: Álj tovább,
„hogy a' napmelegét ne vedd el. Ezt hallván
„Észre vevé *Sándor*, hogy a' hordó nagy fe-
jedelme
„Bóldogsággal ötet felmulná, mint a' ki semmit
„Nem kívánna, midőn maga vágyódnék a' világra;
„És nagy tetteihez várnák is egyenlő veszélyek;
(Juven. Satyr. 14. 311)
„És monda: Ha *Sándor* nem vólnék, sze-
„retném *Diogenes* lenni.
„Sokszor mondta *Diogenes*, hogy ő kevéssel
„megelégedve lévén, a' *Persák*' nagy királyával,
„ki semmivel meg nem elégszik, nem tserélne,
„és annak gyönyörüségeit, melyekkel soha be
„nem telik, nem kívánná. Cic. tusc. V. 32.
„Híván *Kraterus*, hogy menne hozzá lakni,
„monda: Inkább akarok *Athené*ben sót nyalni,
„mint *Kraterus*nál fényes asztalról élni.
„A' *chœroneai* ütközetben elfogattatván *Filep* Ki-
„rály' eleibe vitetett, kitől kérdeztetvén, ki vólna?
„így felelt kémje a' te telhetlen kívánságodnak."

108. §. *Folytatás.*

„Látván *Diogenes*, hogy az egerek az aszta-
„lán futkosnának, monda: lássátok *Diogenes*nek is
„vagynak tányérnyalói, vagy ingyenélői (parasiti)

„Kérdetvén, *mitsoda állat marna legmér-*
„*gesebben?* monda: *A' vadállatok közül a' rá-*
„*galmazó, a' szelidek közül a' hízelkedő.*

„Boszszankodott azokrä, kik a' jó egésségért
„áldoztak, áldozat után pedig egésség ellen va-
„tsoráltak.

„Kérdvén mikor kellene enni? monda: Ha
„gazdag vagy mikor tetszik, ha szegény mikor
„kapsz.

„Midőn hibáztatnák, hogy a' piatzon ennék,
„monda: A' piatzon ehetném, és így okoskodott:
„Ha nem roszsz enni, a' piatzon sem roszsz en-
„ni. Már pedig nem roszsz enni. Tehát a' pia-
„tzon sem roszsz enni.

„Midőn az utszán ennék, sokan körül állván
„kiáltozták: Te kutya. Ő pedig monda: Ku-
„tyák vagytok ti, kik az evő embert körülálljá-
„tok.

„Mondván nékie némely ifjak: Kutya, meg
„ne marj. Ne féljetek, úgymond, mert a' kutya
„nem eszik burjánt.

„Kérdeztetvén, miért neveztetnék kutyának?
„monda: Azért, hogy azoknak kik ennem adnak
„hízelkedem, azokat kik nem adnak megugatom,
„a' roszszakat pedig megmarom.

„Kérdetvén, miféle bort szeretne inni legin-
„kább? monda: A' más ember borát.

„Egyszer kiáltván, halljátok emberek! mi-
„dőn sokan öszvegyűlekeztek vólna, a' botjával
„hajtja vala őket, és monda: Embereket, nem
„szemetet hívtam.

„Midőn a' ferdőből jöne ki, és kérdeztetnék:
„Sokan ferednének é? monda: Sokan, de emberek
„kevesen. Hasonlóképpen midőn az *olympiai* Já-
„tékokról viszsza jött vólna, és kérdetnék: Nagy
„sokaság vólt é ott? Nagy sokaság, úgy-
„mond, de kevés emberek. Ismét midőn fé-

„nyes nappal lámpást gyujtván a' piatzon járkál-
„na, és kérdetnék, mit keres? embert keresek
„úgymond.

„Egy motskos ferdőbe bémenvén, kérdé:
„Hát a' kik itt ferednek: hol mossák meg mago-
„kat?

„A' játékszínbe akkor menvén bé, mikor mások
„jönek vala ki, kérdeztetett, miért tenné azt?
„Igy szoktam, úgymond, egész életemben tse-
„lekedni.

„Látván hogy a' *Megaraiak* juhaikat bőr-
„rel fedezik, gyermekeiket pedig meztelen hagy-
„ják, monda: *Jobb egy megarai ember' kossának,*
„*mint fijának lenni.*

„Látván egy tékozló ember' házán ezen felírást:
„eladó, monda: Tudtam, hogy a' nagy csömör
„miatt urát könnyen kiokádja.

„Látván hogy egy más tékozló a' fogadó-
„ban olajgyümöltsöt ennék, monda: Ha eddig
„így ettél vólna, most nem így ebédelnél.

„Egy pazértól egy minát — m. e. 15. fort.
„kért, ki midőn kérdené: Miért kérne tőle an-
„nyit, holott másoktól tsak egy fillért kér? mon-
„da: Azért, hogy másoktól még reménlek, tő-
„led pedig soha sem.

„Egyszer nagy szükségében monda valakinek:
„Ha valaha adtál másnak valamit, adj nékem
„most, ha pedig soha senkinek sem, kezdjed raj-
„tam.

„Midőn egy szép testalkotásu ifjú valami il-
„letlenséget mondott barátjának és ez azon el-
„pirult vólna, *Diogenes*, így szollott az utolsó-
„hoz: Ember légy fiam, az erénynek igáz
„színe az elpirulás. Azután az elsőhez fordulván
„monda: Nem szégyelled é, hogy az éléfánt-
„tsonthüvelyből tsak onkardot rántasz ki. E-
„zen az ifjú felindulván arczúl tsapta *Diogenest*,

„hideg vérrel mondta: No tőled tanulék vala-„mit, t. i. hogy sisakra van szükségem.

„Egy embernek, ki magát drága kenetekkel „bémázolta vala, monda: vigyázz, ne hogy fe-„jed' jó illatja életedet megszagositsa.

„Egyszer kérte, hogy emelnének nékie osz-„lopot. Kérdetvén, miért kérné azt? monda: „Szoktatom magamat, hogy ne essék rosszúl, ha „valamiben kedvem nem telik.

„Kérdvén egy Kényuralkodó: miféle érez-„ből lenne jobb, szobrot önteni? monda: A' fé-„léből, melyből *Harmodius* és *Aristogiton* vagy-„nak öntve.

Jegyzés. Az *Athenéiek Harmodius* — és *Aristogiton*nak, kik *Pisistratus'* halála után *Athenében* a' Kényuralkodókat megbuktatták, és azoktól hazájokat megszabaditották vala, emlékezetökre érczszobrokat öntettek vala.

„Kérdeztetvén mikor kellene megházasod-„ni? monda: Az ifjaknak még nem, az öregek-„nek soha sem.

„Kérdetvén mi vólna a' világon legjobb? „monda: A' szabadság.

„Mondván valaki: *Diogenes*, tégedet a' *Si-„nopeiak* számkivetésre ítéltek, monda: Én pe-„dig őket maradásra.

„Annak, ki szemére vetette, hogy hajdan „pénzhamisitásba elegyedett vólna, így felelt: „Egykor én is hozzád hasonló vóltam, te pedig „hozzám hasonló soha sem leszel.

„Szemére vettetvén, hogy tisztátalan helyekre „is bémenne, monda: A' nap bésüt az árnyék „székekre is, még sem motskolódik bé.

„Kérdeztetvén honnan való vólna? *világ-„ból való*, úgymond.

„Kérdeztetvén vólna e' szólgája vagy szól-„gálója? felele, nintsen. Hát ha meghalsz, ki

„temet el? A' kinek, úgymond, szüksége lesz „a' házra. A' temetségről olyformán gondolko- „dott, mint *Sokrates*, de mint *Cynikus* vadab- „búl érzett, és azt hagyta, hogy temetetlenül „vettessék el. És midőn kérdenék, a' vadaknak „és madaraknak é? Nem, úgymond, hanem te- „gyétek mellém a' botomat, hogy azokat üzzem „el. Midőn mondanák: Hogy teheted azt, a'mi- „kor nem érzéndesz? így felelt: Ha nem érzén- „dek, mindegy akárhogy temessenek el.

„Midőn javallanák, hogy elszökött szolgáját „keresné fel, monda: Nevetséges, hogy *Mánes* „megélni tudjon *Diogénes* nélkül, *Diogénes* pe- „dig nem *Mánes* nélkül.

„Látván, hogy egy szökött szólga egy kut „mellett üldögelne, monda: Ifjú vigyázz hogy „ki ne essél.

„Az álomlátásoktól rettegőknek azt mondta: „Ébrenkori dólgaitokat meg nem fontoljátok, á- „lombéli képzelményeiteket pedig aggódva vi's- „gáljátok.

„Látván az életben az igazgatókat, orvoso- „kat és Filozofusokat, azt mondja vala: *Minden „élővalók közt legbőltsebb az ember*; látván pe- „dig az álommagyarázókat, jövendőlőket, vará's- „lókat 's más e'féléket, vagy olyanokat, kik a „ditsőség — és gazdagságkívánás' rabjai, azt „mondja vala: *Mindenek közt legnagyobb bolond „az ember.*

„Tsudálkozott a' *Grammatikusokon*, kik *Ulys-* „*sesnek* minden nyomoruságait előbeszéllik, a „magokéit pedig nem esmérik, feddette a' *Mu-* „*sikusokat*, kik lantjok' hurjait igazitják, szívek „erkőltseit pedig nem igazgatják; az *Astrono-* „*musokat*, kik a' napot, hóldat és tsillagokat „vi'sgálják, azokat pedig a' mik lábaik előtt „vagynak, nem látják; a' *Szónokokat*, kik mi-

„nél több szépet 's igazat mondani igyekeznek, „de azt nem tselekszik.

„Midőn mondanák nékie: *Diogenes* már vén „vagy, szünj meg a' munkától, így szollott: „*Mi! hát ha a' pályában futnék, a' czélhoz kö-* „*zel megállapodnám é, nem annál inkább kelle-* „*ne é törekednem, hogy azt elérjem?*

„Közelgető halálát érezvén az *Olympiába* „vivő út mellé kifeküdt, és így hívogatta az „ott elmenő sokaságot: Jertek és lássátok, mi-„ként hal meg *Diogenes*. Sírja felett oszlopot „emeltek, melyre felyűl *parusi* márványból ku-„tyát metszettek. Későbbre honfiai is érez szob-„rokkal, és ily felírással tisztelték meg: „Mindeneket megemészt az idő' foga, érczeket is, de „Végtelenűl *Diogén'* élni fog a' te neved: „Mert a' halandóknak példát adtál eleikbe, „Mely rövid úton igaz gyönyörüségre viszen. Diog. L. p. 365 — 417. Casaub.

109. §. *Diogenes' követői — Krates — Hipparkhia.*

A' *Diogenes* követői közt leginkább elhíresedett *Krates*, *Hipparkhia* feleségével.

„*Krates* a' vele egykoriaktól tsak nem mint-„egy házi 's familiai Isten úgy tiszteltetett *At-„henében*: nem vólt egy ház is előtte bétéve, „nem vólt egy házi titok is, melyet nékie jóko-„rán megnem jelentettek vólna; minden versen-„géseket 's perlekedéseket, melyek az atyafiak „'s barátok közt támadtak, ő ítélt meg 's tsen-„desített le. Miként *Herkules* a' költők szerént „a' rémtsudákat meggyőzte, és a' földkereksé-„get a' pusztító vadaktól megtisztitotta: így ez „a' Filozofus, ki maga is félmeztelen, buzogán-„nyáról híres és *thebéi* születésü vólt, a' hová „valónak mondják *Herkulest* is, a' harag, buja-

„ság és az emberi lélek' egyéb szörnyetegjei el-
„len egy valóságos *Herkules* vólt; ő mind ezen
„veszélyeket az emberek' szíveiből kiverte, a'
„háznépeket megtisztitotta, a' vétkeket meghó-
„doltatta. De mielőtt *Cynikus*sá lett vólna, mint
nevezetes familiából való a' *thebéi* előkelők kö-
„zé számláltatott, gazdagon öltözködött, sok
„szólgáktól kísértetett, pompás házakat és jószá-
„gokat bírt. Későbbre minden dolgoknak hijá-
„banvalóságát és változandóságát átlátván, ki
„ment a' közönséges helyre, és gazdag jószágait
„'s örökségeit, melyek nékie inkább terhére mint
„könnyebbségére vólnának, a' népnek ajándé
„kozta. És nagy gyűlés tsoportozván öszve, így
„kiáltott fel: *Krates Kratest szabadon botsátja*".

Jegyzés. Diogenes L. szerént *Krates* minden örök-
ségét eladván, 200 talentumoknál többet, és így, ha
attikai talentumok értetnek, 180,000 ezüst Rfnál többet
osztott ki honfiai közt. p. 421. Casaub.

„Attól fogva nem tsak magánosan, hanem
„minden dolgoktól szinte függetlenül élt, vala-
„mig élt. És mindenek úgy szeretik vala őtet,
„hogy egy nemes születésű leány *Hippárkhia*
„ifjú és gazdag kérőinek üres kosarat adván, né-
„kie magát önként feleségül ajánlotta. Mely dól-
„got midőn szüléi ellenzenének, azzal fenyege-
„tőzött, hogy magát megölné; és midőn a' szü-
„lék arra kérnék *Kratest*, hogy leányjokat ezen
„feltételéről verné le; miután *Krates* mindene-
„ket elpróbált, még is le nem verhette vólna:
„vállaközét, melyen egy nagy púp vólt, felfe-
„dezvén és átvetőjét botjával 's palástjával együtt
„a' földre teritvén, így szollott: *Leány, lásd itt*
„*a' vőlegény, itt minden jószága, vigyázz hogy*
„*későbbre ezen lépésedet meg ne bánd.* De mind
„e' mellett is *Hippárkhia* a' házasságra reá ál-
„lott, mondván: *Már régen meggondoltam mind*

„*azt, de rendm nézve náladnál sem szebb sem* „*gazdagabb férj az egész világon nintsen, azért* „*akárhová jó szívvel* megyek veled." Apuleji Florida c. 14.

Azt mondta *Krates*: „*A' farkasok közé ele-* „*gyedett borjaknál nyomorultabbak azok, kiket hi-* „*zelkedők vésznek körül, mert ezek is amazoknak* „*csak lest hánynak, de nem javokat akarják.* —

„Kérdvén *N. Sándor*, kívánná é, hogy ha- „*zavárossát Thebét*, melyet lerontatott vala, „újra épittesse? *Nints miért*, felele, *mert ta-* „*lán egy más Sándor nem sokára ismét leron-* „*tándja. Az én hazám a' ditsőség' megvetése és* „*a' szegénység, melyek a' szerentse' hatalmá-* „*ban nintsenek, és én az irigység' leseitől sem-* „*mit nem félő Diogenes' tanitványja vagyok.*" Diog. L. p. 421—427. Casaub.

110. §. *Onesikritus, Menedemus.*

*Onesikritus Aeginá*ból; ez nem vólt a' szorosabb szerü *Cynikusok* közül, mert *N. Sándort a' siai* táborozásaiban kísérte, sőt a' királyi hajón úgy is szólgált, mint kormányos (Arrian. de exp. Alexdr. VI c. 2). Tanitványja vólt *cynikus Diogenes*nek, kivel e' következő módon esmérkedett meg: Vóltak t. i. nékie két fijai, *Philiskus* és *Androsthenes*, kik közül az ifjabb egyszer *Athenébe* jövén, *Diogenes'* beszédjeitől és élet módjától úgy megbájoltatott, hogy töstént tanitványja lett; a' nagyobb is, midőn öttsét haza akarná vinni, hasonlóképpen járt; utoljára maga az apa indúlt útnak, hogy fijait a' *Cynikus'* oskolájából elhozza, de ez is ellenállhatlan vonszódást érezvén *Diogenes* eránt, hasonlóképpen *Cynikussá* lett. Irt *Alexandropaediát*, mely az irásmódra nézve a' *Xenofon' Cyropaediá*jához hasonlittatott, de elveszett. Diog. L. VI. 75. 76.

Menedemus, ki dühödt (furia) formában nyargalt szélyel, kiábálván, hogy ő az alvilágból jött vólna fel, hogy az emberek' vétkeit kikémlelje, és az alvilág' Isteneinek megjelentse. Diog. L. VI. 102. Meibom.

Jegyzés. A' *Cynikusok* egyáltaljában inkább törekedtek arra, hogy erkőltsfilozofiai tanitmánnyaikat gyakorolják, mint a' Filozofiát tudományosan míveljék. El is vesztette a' *Cynismus* tekintetét az oly követők miatt, kik azt vagy a' legnevetségesebb természetlenségig hajtották, vagy illetlen és gyalázatos tetteikkel bémotskolták; különösön annak az ő Filozofiára való befolyása a' *stoika* oskola' előállásával megszűnt, noha találkoztak a' későbbi időszakokban is némelyek, kik azt közönségesen ditsérték és követték.

MÁSODIK TZIKKELY.

AKADEMIKUSOK.

111. §. *Platón.*

Platón, ki elébb *Aristokles*nek neveztetett nevét egy testgyakorlómesterétől vette széles mejjéért és homlokáért, ezen szélességet jelentő szótól, *platos*. Született ez a' nagy férjfiú *Athené*ben Kr. e. 438 eszt. mint vélik azon hónapban és napon, melyben *Latona Delos* szigetében *Apollót* és *Dianát* szülte. Noha az ő attya *Aristó Kodrus*tól, annya *Periktione*, *Kritiás*nak a' 30 Kényuralkodók' egyikének leánya, *Solon*nak egy testvérjétől hozta le származását: mindazáltal az isteni *Platón*' később tisztelői, ezen magas származásával is meg nem elégedvén, azt beszélték, hogy „*Apolló Periktionet szűz ko-*„*rában megárnyékozta, úgy vélekedvén, hogy*

„ezen *Filozofus az Istennek szűztől fogantatott* „*fija volt*, 's *hogy a' bőltsesség' fejedelme nem* „*mástól*, *hanem tsak szeplőtlen szűztől születhe-* „*tett volna.* „Azt is beszéllik, hogy az ő nagy- „sága, különösön ékesszollása tsudálatos jelek „által már előre megjelentetett. Mert egy méh- „raj *Platón*ak tsetsemő korában, midőn a' ből- „tsőben alunnék, mézet hordott szájára, és *Sok-* „*rates* is látott álmában egy hattyu fiat, mely az „*Akademiá*ban *Amor*nak szentelt oltárról az ő „ölébe szaladott, és hírtelenséggel megtollasod- „ván magasra felreppent, és igen gyönyörüsége- „sen kezdett énekelni. Másnap midőn *Platót* az „attya hozzá vivén nékie ajánlotta, monda *Sok-* „*rates*: *Imhol az a' hattyu fiu, melyet álmodtam.* — Ezen beszédek nyilván mútatják, hogy a' Ré- „giség *Platón* eránt rendkivűl nagy tisztelettel vi- „seltetett." Cic. de div. I. 36. Apulej, de dogm. plat. p. 429. Hieronym. adv. Jovin. L. I. c. 42. p. 309. Tom. 2. ed. Vallarsii Venet. 1767. Diog. L. p. 187. Casaub.

Platón magas származásához illő neveltetést is nyert, mert az akkori leghíresebb tanítók taníták őtet a' Grammatikára, Musikára, Rajzolásra, Festésre és Testgyakorlásmesterségre, mely utolsóban annyira is ment, hogy az *isthmusi* és *Pythikus* vitézi bajnokjátékokban, melyek közűl amazok *Apollo'* ezek *Neptunus'* tiszteletére voltak szentelve, több a' jutalom felett vetélkedő társakkal viaskodott is. Termesztő képző erővel és erdeti észlángal bírván, ifjabb esztendejiben sokat foglalatoskodott a' költésmesterséggel is, melynek az ő filozofiai gondolkodás- és előadás-módjára mind végig nagy befolyása volt. A' honnan az ő legelső munkái költői, részint *Bakkhus*, dítséretére írott, részint hősi vagy vitézi és szomorujátéki próbatételek valának,

melyek közűl egyet későbbre, mivel vélekedése szerént remekjét *Homerust* el nem érte, megégetett; — hasonlóképpen egy játék színre készitett *négyes beszélgetését* is (dramatica tetralogia), melyet a' *Bakhus* innepére eljátszás végett a' szinjátszóknak már kiadott is vala, *Sokrates'* javallására viszsza vette.

Mindazáltal eleitől fogva, még mielőtt *Sokratest* esmérte vólna, leg több időt 's igyekezetet forditott *Platón* a' Filozofiára, különösön a' *heraklitika* Filozofiába még ifjú korában béavattatott (Arist. metaph. I. 6). És minthogy elébb politikai pályára készűlt, melyre őtet mind nemes születése és ditsőségvágyja, mind a' *Perikles* példája hatósan ösztönözhették: hihető, hogy egy ideig a' *Sofistákat* is az Ékesszollás- és Igazgatásmesterségben halgatta. De az ő lelke kiformálására mindenek felett legnagyobb befolyással vólt *Sokrates*, ki őtet a' legelső látásra megszerette. Mert *Platón* külsőképpen is egy nagyon kellemetes és szép férjfiu vólt; az ő arczvonásai régularányosok valának, tekintetét nemes komolyság fedezte, szemei nyájas szelidséggel tündököltek, homloka síma és kiderült, testének állása, tartása és járása méltósággal és egész külsője szerénységgel telyesek valának. Bóldog tanitó és tanitvány, hol és hányan vóltak hozzátok hasonlók a' világon? Egy ily tanítónak, mint *Sokrates*, egy oly tanitvány mint *Platón* tanusággal és költsönös szeretettel 's bizodalommal telyes társaságában 20 eszt. korától fogva 28 eszt. koráig, vagy egészen *Sokrates'* haláláig tökélletesitette magát. Halálos ügyében is mint legbuzgóbb óltalmazója, mentő beszédet akarván érette tartani, fel állott a' szónoki székbe, de többet ennél: *Athenéi férjfiak! noha legifjabb vagyok mind azok közt, kik valaha ezen szék-*

ből beszéltek, nem szollhatott, mert a' bíráktól kik kiábálták: *szálj le! szálj le!* meggátoltatott. A' gyásztörténet után, több tanitványtársakkal együtt, bátorság' kedvéért, *Athenét* elhagyván, *Megarába* ment, hol ez időben, mint fennebb láttuk, *Euklides* filozofiai oskolát nyitott vala. De magasabb dólgokra törekedő lelke a' *Megarikusok'* szemfényvesztő vítatásaikban hihetőleg semmi kielégítést nem találván, tsak hamar oda hagyta *Megarát*, és nagy útazásra adta magát, oly czélból egyfelől, hogy tudományos esmereteit, melyek, a' *Sokrates* tsupa tselekvést tárgyazó tanitása mellett, még igen keskenyek lehettek, szélesittse, másfelől hogy politikai életczéljára nézve, melyről még eddig elő egészen le nem mondott vala, a' külömböző emberek' szokásait és a' népek' pólgári alkotmánnyait, minél jobb móddal megesmérje. Legelébb is *Délitaliába* ment, hol nem tsak sok *görög* gyarmatok valának, hanem két híres filozofiai oskolák is alapittattak vala, úgy mint a' *pythagorika*, és *eleatika*. A' *Pythagoreusok*kal, különösön *Archytas* — *Eudoxus* — és *Timaeus*sal közelebbről megesmérkedett, és a' *pythagorási* szövetségbe, mely már akkor külsőképpen ugyan eltöröltetett vala, de titokban még is fennállott, magát béavattatta. Sok *pythagorikus* könyveket szerzett, különösön *Philolaus*nak 3 könyveit száz minákkal — vagy m. e. 1500 ezüst Rhforintal — vásárolta meg, melyet némelyek szerént az ő barátja - *syrakuséi Dion*tól nyert ajándékban. Gell. n. att. III. 17. Diog. L. p. 192.

*Italiából Afrikába Cyrené*be ment, hihető hogy az ottani Mathematikus - *Theodorust* hallgassa, mivel ő a' Mathematikához oly' nagy hajlandósággal viseltetett, hogy azt a' Filozofia' legjobb előoskolájának tartotta, és mint vélik

Akadémiája' ajtajára is azt íratta vala fel, hogy oda tsak azok mehetnének bé, kik némi mathematikai esméretekkel bírnának. Innen ment a' tsudák' régi országába *Egyiptomba*, hol terhes betegsége miatt — melyből a' papok által tengeri gyógymóddal vétetett ki, a' miért mondta is későbbre: *a' tenger az embereknek minden nyavalyáit elmossa* — hoszszasabb ideig mulatni kéntelen vólt, de az alatt ezeknek is híres bőltsességét, a' mennyire az egy idegennek lehetséges vólt kitanulni igyekezett. Szándékozott a' *Khaldéusokat* és *Magusokat* is felkeresni, de további útjában, *Artaxerxes*nek az *Égyiptomiak* ellen kiütött háboruja miatt meggátoltatott.

Utoljára ment *Siciliá*ba, hol *Dion* által az öregebb *Diony'sius syrakuséi* Kényuralkodóval is megesmérkedett, mely esméretség nékie szinte életében került. Mert midőn a' bóldogságról, igazságról és nagylelküségről beszélgetnének, és *Plató* egyebek közt azt állitná: *Nints utálatosabb, nints nyomorultabb teremtés egy igazságtalan fejedelemnél*, 's midőn erre *Diony'sius* mérgesen azt mondta: *Te úgy beszélsz, mint egy gyermekeskedő vén ember*, *Plató* pedig viszont szabad bátorsággal így felelt vólna: *Te pedig úgy, mint egy Kényuralkodó*: annyira magára gerjesztette *Diony'sius'* haragját, hogy *Dion* ezen beszélgetés után tanátsosnak tartotta, *Platót* minden késedelem nélkül egy hajón eltávoztatni, mely éppen induló félben vala, hogy a' *spártai* követet *Polist* hazájába viszsza vigye. Ezt *Diony'sius* észrevévén *Polis*sal titkon megegyezett, hogy *Platót* útjában akár öljemeg, akár pedig mint rabszólgát adja el. *Polis* az utolsót választotta, és eladta *Æginá*ban, mely állapotból *cyrenéi Anniceris* 20 vagy 30 minákkal — m. e. 300. v. 400 ezüst forintokkal — kiváltván őtet, *Athené-*

be barátjaihoz viszszaküldötte, kik az említett pénzel *Annicerist* megkínálták, de ő azt viszsza nem vette, mondván: *Nem tsupán ők vólnának arra méltók, hogy Platót szeressék.*

Jegyzés. Ez más *Anniceris* vólt, nem az kit feljebb a' több *Cyrenaikusok* közt említettünk.

Haza verekedvén *Athenébe*, nem sokára *Dionysius*tól, ki egész *Görögország*' kedvencze eránti embertelen magaviseletét megbánta vala, különösön azért, mivel félt, hogy a' miatt a' *Görögök* előtti tekintetéből sokat vesztene, egy levelet kapott, melyben megkövetvén, arra kérte, hogy beszédjeiben őtet kimélné meg, és ne említené. Erre *Plató* megvető rövidséggel tsak ezt válaszolta: *Nem érkezem, hogy Dionysiusról még tsak gondolkodjam is.* Valósággal úgy is vólt a' dolog. Mert *Plató* ettől fogva magát minden külső foglalatosságoktól elvonván, tsupán a' Filozofiának szentelte, és egy egészen uj alkotmány' felállitásán gondolkodott, egyszer'smind pedig az *Akademiában* fáradhatlan szorgalmatossággal, és mindeneknek oly nagy megelégedésére tanított, hogy őtet honniak és külföldiek, öregek és ifjak, még hadvezérek és országnokok is, mint *Timotheus*, *Phocion*, *Hyperides*, *Demosthenes* és mások, sőt még aszszonyok és leányok is, kik közt főképpen *Lasthenia* és *Axiothea* emlittettnek, megkeresnék, és tsak nem az imádásig bámulnák. De ő sem közölt mindent mindenekkel egyformán, hanem *Pythagoras*' módja szerént, tanitványjai' különböző megfogásai — és szükségeihez képest, részint *szorostudományosan* (esoterice) részint *közérthetőleg* (exoterice) tanitott.

Jegyzés. Az *Akademia Athené* városán kivül az északnyugoti óldalon egy élőfákkal, épületekkel,

emlékjelekkel, 's több e'félékkel felékesített hely vólt, hol sétálások és testgyakorlások tartattak, és így neveztetett egy régi hőstől, *Hekademus*tól (Ekademus), kit némelyek *Kadmus*sal egynek tartanak, a' honnan azon hely néha *Ekademiának* is neveztetett. De mások az *Akademia'* nevezetét egy *Akademus* nevü embertől hozzák le, ki azon helyet *Minerv*ának és a' *Musák*nak szentelte vala. Még mások ezen szókból: *akos* orvosság vagy *aka* tsendesen, halgatva és *demos* nép; mely szerént *Akademia néptudatlanságot orvosló* vagy *oly helyet tett, hol a' néplármától szabadon lehetett halgatni és tanulni a' tudományokat:*

Az igazat keresék *Akademós'* erdeji sürü
Fáji között, *Akadém'* árnyába', jeles *Lyceum*ban
Ontották az isteni szellem szent tanításit.

Akár mint légyen is a' dolog, ezen helyen *Platón* kinek ahoz közel egy darab öröksége is vólt, oskolát nyitott, mely *Akademiának*, valamint annak követői is *Akademikusok*nak neveztettek.

Tudományos foglalatosságai' tsendes körét még ezután kétszer hagyta el, 's kétszer útazott *Platón Siciliába*, oly czélból, hogy az ifjabb *Dionysiust*, ki attya' helyébe következett 's eleintén türhető szelid indúlatot is mútatott, de kényesen és roszszúl neveltetett vala, részint a' Filozofia által jobb igazgatóvá formálja, részint az ő barátjával *Dion*nal, ki előtte gyanus és gyülölséges vólt, megbékéltesse; de czéljában az udvari hízelkedők' és irigyek' áskálódásai miatt nem bóldogult, hanem szinte ismét szerentsétlenül járt. Ekkor átlátván, hogy a' Kényuralkodók' szívébe hasztalan hintette az erény 's bőltsesség' magvait, a' szigetet örökre elhagyta, és *Athénébe* megint viszszatért, hol utolsó esztendejit szünetlen írás — tanítás — és tanulással foglalatoskodva, filozofiai tsendességben tőltötte. „És noha a' sok hajókázások 's veszedelmek testi „erejét 's egésségét nagyon megrongálták vala: „mindazáltal gondos magára ügyelés és a' kíván-

„sággerjesztő dólgokbeli mértéktartás által életét „egészen 81 eszt. koráig fenn tartotta, a' midőn „egy lakodalmi vendégség' alkalmával hírtelen ki-„mult e' világból. Ezt hallván némely *Magu-„sok*, kik akkor történetből *Athenében* vóltak, „áldoztak a' halottnak, úgy vélvén, hogy ő emberi „sorson felyűl való lett vólna, mivel a' legtökél-„letesebb számot, melyet 9 9tzel sokszorozva té-„szen bétőltötte." Eltemettetett a' *Ceramicus*ban, vagy a' *fazékasok mezején*, közel az *Akademiá*-hoz, a' hol szokták vala az *Athenéiek* az érdemes férjfiakat eltemetni, és emlékoszlopokkal megtiszteltni; az ő emlékezetére is oszlopot emeltek, a' többek közt ily felírással:

„Portested *Plató* por fedte, de isteni lelked
„Fenn az Isteniek' szent seregében örül,
„Dísze valál te nemünknek erős észlángal, erénnyel,
„Melyért nagy nevedet tiszteli minden igaz.

Sen. ep. 58. Diog. L. p. 212. Casaub.

112. §. *Platő' Filozofiája.*

Elsorvadtak idővel minden emlékoszlopai, de fenn maradott egy, melyet emelt ő maga magának az ő irásai és filozofiája által. Meglévő irásai többnyire mind *Beszélgetések* (dialogi), és *alsóbb neműi* munkák (exoterica), mert a' *szorosan tudományosok* (esoterica) nagyobbára elvesztek. A' honnan az ő Filozofiája' előadása is a' hihetőségnek tsak kissebb nagyobb mérfogára tarthat számot.

A' mennyire tudhatni *Platót* tette fel legelébb meghatározottúl ezen kérdést: *Mi a' Filozofia*, és *minek kell annak lenni?* Ő azt a' vélekedéstől, mely tsak az *egyesre*, *érzékenységire*, *változóra* és *mulandóra* vitetik, megkülömböztette, és szoros értelemben vétetett tudománynak tartotta, mely a' dólgok' igaz valósá-

gának, a' *közönségesnek* és *szükségesnek változhatlannak* és *örökösnek* bizonyos esméretére törekedik. A' honnan megkülömböztette a' *Sofistát* vagy álbőltset is, mint a' vélekedés' tsupa dítséret — és nyereség vadászó barátját (philodoxus) az igaz *Filozofus*tól vagy igazságvi'sgálótól, 's magát a' Filozofiát legfőbb *Musamesterségnek* nevezte, mely a' lelket az erdeti észképek (ideæ) által leginkább felemeli, formálja és győnyörködteti. Noha bizonytalan, *Plató* osztotta é el a' Filozofiát *Logikára*, *Fizikára* és *Ethikára*: de bizonyos, hogy ezen osztály a' régi *Akademiá*ban már megvólt, és hogy *Plató* a' Filozofiának minden főbb kérdéseiről elmélkedett. A' vi'sgálódó Filozofiára nézve *Heraklitus* és *Pythagoras*, az erkőltstudományra nézve pedig *Sokrates*, valának főbb vezérei, kiket elébb követett, de későbbre felyűlmult.

113. §. *Folytatás.*

Theologiai — cosmologiai vagy *isten — világtudományi vi'sgálodások.*

1. Ugy ítélvén *Plató*, hogy a' dólgok' igáz valóságát, nem az érzékenységekben és ezek' előterjesztéseiben hanem tsupan az *erdeti észképekben* (ideæ) találja meg: innen az ő egész Filozofiájának tulajdon alapjául az *észképek' tudományját* (ideologia) tette. Az idea' neve alatt pedig, mely tulajdonképpen *képet* vagy *formát* jelent, béfoglalta a *közönséges nemi megfogásokat* (conceptus generici universales), melyeket az értelem az *elvonás*' és *reáhajlás*' (abstractio et reflexio) útján formál, 's melyeknél fogva az egyes dólgokat *al- és felnemekre* (species et genera) viszi viszsza. Béfoglalta továbbá azon megfogásokat is, melyek valami *általánosra*, *telyesre*, vagy *feltételetlenre* (absolutum, inconditionatum) vitet-

nek, és tulajdonképpen az okosságból vagy magára, vagy a' képzőerő' segitségével származnak, a' milyenek a' *szépség'*, *igazság'*, *bőltsesség'*, *szabadság'* sőt az *Istenség' észképei* is, vagy egy általjában az *aesthétikai*, *erkőltsi* és *vallásos észképek*. Azért mondta ő, hogy észképek nélkül semmi gondolás és semmi tudomány nem lehetséges; azért nevezte ő azokat az észrevehető dólgok' végetlen vagy határozatlan sokságabeli *egységeknek* (monades, enades). De úgy vélte, hogy ezen észképeket nem az emberi lélek formálta, hanem azokat a' minden dólgokat észképek szerént alkatott és alkató Isten óltotta erdetiképpen a' lélekbe. Minden vi'sgálódás és tanulás tulajdonképpen nem egyéb, hanem tsak viszemlékezés, vagy újjra felkőltése azon észképeknek, melyek a' lételʼ, valamely előbbi szakaszszából jöttek által, és a' lélekben erdetiképpen, ha szinte homályos öntudással is meg vagynak.

A' *Plató észképekröli tudománnyát* (ideologia) főképpen megesmérhetni az ő *Parmenidesséből*, melyel őszve hasonlithatni az ő *Meno- Philebus- Phoedrus- Phoedo- Timaeus*sának és az ő *köztársaságának* is sok helyeit.

2. Öröktől fogva meg vólt az *Isten*, mint a' *mindenség' attya*, mint *leg nagyobb lélek*, vagy mint *leg főbb hatalmu bőltsességü jóságu okos való*; hasonlóképen öröktől fogva meg vólt az *anyag* (materia), mint a' *mindenség annya*, mely minden testek' elemes részeit magában foglalta ugyan, de merőben formátlan vólt, és semmi czélarányos mozgással nem birt. Azért midőn látná az Isten, hogy jobb vólna a' rend a' rendetlenségnél, a' tisztaság a' zürzavarnál, a világosság a' setétségnél, meghatározta magában' hogy amaz anyagat el rendelje, és abból az ő

értelmében lévő észképek (ideæ) szerént világot formáljon.

Az Isten tehát *Plató* szerént nem *világteremtő*, hanem tsak *világformáló*. Azért nevezte ő az isteni észképek' alkotmánnyát *értelem* — vagy *okosságvilágnak* is, melynek az egész testi világ tsupa példányja, és az észképeket *mustráknak*, *remekeknek*, *példáknak*, melyeknek az érzékvilág' minden tárgyai tsupa *példányjai*. Öszve hasonlította ezen észképeket azon előrajzokkal, melyek szerént a' mívész valamely mester mívet hoz elő, 's ennyiben úgy nézte, mint a' dólgok' kezdeteit alapjait, vagy okait.

Midőn már az Isten a' formátlan anyagból látható és érezhető testvilágot formálandó vala, legelébb is az abban egymással öszveviszsza elegyült elemes részeket egymástól elválasztotta, és viszont a' hasonlókat hasonlókal, az egynemüeket egynemüekkel kötvén öszve, egyesitette oly formán, hogy a' tűz, levegő, viz és föld, egymástól különválva ugyan, hármoniás illetvénybe léptek; mely szerént ezen elemekből valamely meghatározott, maga magához mindenütt hasonló, következésképpen gömbölyformájú egész származott.

3. Ezen Egésznek, melyet az Isten a' lehetségig tökélletessé akart tenni, igazgatására egy lelket formált, még pedig a' testvilág' formálása előtt, minthogy az igazgató okfőnek az igazgattatott dolognál régibbnek és elsőbbnek kell lenni. Így származott ezen világléleknek a' világtestel öszveköttetéséből a' világegész, mint valamely teremtetett Isten, vagy mint egyetlen, gömbölyformáju, karikáson mozgó, okos és egyáltaljában lehetségig tökélletes élő állat, melynek egyes részei, vagy tagjai is a' tsillagok úgy nézödhetnek, mint élő valók, vagy mint látha-

tó és teremtetett Istenek. Mivel pedig a' formátlan anyagban erdetiképpen valamely természeti durva az értelemtől független gonosz erő, és ebből származó regulátlan mozgás vólt: innen nem tehette az Istenség, hogy azt egészen kiirtsa, hanem tsupán megzabolázta, és az erdeti anyagból, mely az észképeket vagy formákat egészen fel nem vette, tsak egy oly világot formált, a' milyent abból formálni lehetett. Ez az oka, hogy sok, részint természeti részint erkölcsi roszszak vagynak a' világban, melyek amaz erdeti anyag állapotra, melyből a' világ formáltatott, a' világot ismét viszsza vinnék, és el veszesztenék, ha az Isten a' megtartás és igazgatás által ezen veszélynek szüntelen eleit nem venné.

A' Plató Isten — Világtudománnyára nézve láthatni főképpen az ő Timaeussát, Philebus' — és Politikussa' sok helyeit meginl az ő Köztársasága' 6*ik* és 7*ik* könyveit. Továbbá: Meiners Betrachtungen über die Griechen, das Zeitalter des *Plato*, den Timaeus dieses Philosophen, und dessen hypothese von der Weltseele. Platonis doctrina de deo e dialogis eius excerpta et in ordinem redacta. auct. Lud. Hörstel. Lpz. 1814. 8. Tennemann über den göttlichen Verstand s. a' t.

114. §. *Folytatás.*

Psychologiai vagy lélektudományi vi'sgálódások.

*Platón*nak isten- és világtudományi vi'sgálódásaival az ő lélektudományi vi'sgálódásai is szoros öszvefüggésben vóltak.

Azt akarván t. i. az Isten, hogy a' hozzá hasonló valók minél többen légyenek, és az ő boldogságában részesüljenek: innen ama közönséges világlelken kivül, még sok különös lelkeket is teremtett. Ezen lelkeknek pedig, melyek általa a' világegész' természetére és törvényeire

megtanittattak, vagy mintegy isteni észképekkel felruháztattak, legelső lakhelyül rendelte a' tsillagokat, melyekben azok bóldog angyali vagy démoni életet éltek is, míg némelyek közüllök bizonyos vétkeik' büntetéséül e' földön emberi testekbe nem rekesztettek. A' honnan ezen lelkek még most is tudói azon isteni észképeknek, melyek szerént a' világ formáltatott, és azokra a' test által vett nyomatok' alkalma szerént visszaemlékeznek. Ezen emberi testbe költöztetésvagy mintegy bétömlőtzözéskor az okos lélek mellé adatott egy oktalan lélek is, mely a' testi ösztönök' és kívánságok' annya, 's éppen azért oly' mulandó, mint maga a' test. Ellenben az okos lélek, mint mulhatlan való, valamint az ember' születése előtt lételezett, úgy halála után is fennmaradánd, és ha e' földön erényesen élt, a' démoni bóldog állapotra viszszatérénd; ha pedig gonoszul élt, az oktalan állati természetbe még méjjebben is bé fog süjjedni. E' szerént a' ki a' természettől adatott életidőt jól és tisztességesen töltötte, áttétetik azon tsillagzatba, melyhez alkalmas lészen; a' ki pedig szertelen- és mértékletlenül élt, második származásakor aszszonyi formát öltöz magára. És ha akkor sem vet véget a' vétkezésnek, még terhesebb számkivetésekre ítéltetik, és erkőltseihez hasonló barmok' és vadak' formáira változik által. Az emberi lélek tehát egy önmozgó és önmunkás lény, külömbféle mivelések' forrása, melyből részint bizonyos előterjesztések és esméretek, részint bizonyos törekedések és határozások, részint bizonyos érzések és indúlatok származnak bennünk, melyek ismét külömbfélék lehetnek. Ezen külömbféle mivelések' egységében vagy egyezésében áll a' lélek' tökélletessége vagy egésségе, valamint azoknak ellenkezésében az ő tö-

kéltlenségé vagy betegsége. Az egyes érzékenységek közűl a' látást úgy magyarázta, hogy a' tárgyból és szemekből kijövő sugárok egymással öszvetalálkozván a' tárgynak valamely képét formálják, mely éppen az agyvelőig hat fel. A' hallásra nézve azt tartotta, hogy az nem egyéb, hanem a' rezgő levegőnek a' fülek által az agyvelőbe való felvitetése.

Mind ezekre nézve a' fennebb említett Beszélgetéseken kivűl főképpen használhatni Phaedot. Az ujjabbak közűl: Plato's Phaedo mit besonderer Rücksicht auf die Unsterblichkeitslehre, erläutert und beürtheilt von Kühnhardt. Lübeck, 1817. 8. — Meiners über die Natur der Seele, eine platonische Allegorie in Dess. verm. Schr. 1. Th. s. 120. ff. — Lilie dissertatio: Platonis sententia de natura animi. Götting. 1790. 8. Hartschmidt, dissertatio: Plato de immortalitate animae. Strassb. 1698. — Tennemanns Lehren und Meinungen der Sokratiker über die Unsterbl. Jena, 1791. 8. u. d. gl.

115. §. *Folytatás.*

Erkőltsi vi'sgálódások.

Erkőltsi tekintetben azon gondolatból indult ki *Plató*, hogy az ember az ő okos természete szerént tsupán az általános jót betsűlheti, mely az igazat és szépet is magába foglalja, és Istennel való atyafiságát tsupán az által is bizonyithatja bé. Ennek meg valósításáért bir szabadsággal is, mely nélkül sem jó sem roszsz tselekedetek nem volnának. A' honnan az embernek főjava abban áll, hogy az ő munkássága egészen egyezzék a' legfőbb okossággal, vagy hogy az ember minél hasonlatosabb légyen a' tökéletes erkőltsiség' remekképéhez, az Istenhez, ki az ő szívébe is bé óltotta az erkőltsi törvényt, és mindeneket meg jutalmaz és meg büntet érdemök szerént. Az ezen főjóra törekedést, mint

leg főbb kötelességtörvényt, így fejezte ki: *Úgy tselekedj, hogy a' te tselekedeted az okosságnak az általános jóról való észképével tökélletesen egyezzék, még pedig tsupán azért, mivel azt az okosság kívánja, nem nézvén semmi érdekre azon kivül, mely az általános jónak meg valósításával öszveköttetett.* Ezen törvény' bétöltésében vagy ama jóra való állandó törekedésben áll az erény is, melyet úgy nézhetni, mint a' lélek' igaz tökélletességét vagy egésségét. Az erény pedig külömböző illetvényekben gondoltatva, úgy jelenik meg, mint *bőltsesség*, mely az okosság' erkőltstörvénnyei' esméretében és valóságos tselekedetekkel kifejezésében áll; *mértékletesség*, mely abban áll, hogy az érzeményes kívánó tehetség az okosság' törvénnyeinek általánosan alárendeltessék; *bátorság*, mely szerént az ember tsupán az erkőltsi rosztól fél, az igazság' útjában pedig tántorithatlanul meg áll, és az erkőltsi jóért akármely természeti külső roszszat, sőt még halált is szenved; és *igazság*, mely szerént az ember minden mások eránti kötelességeinek tökélletesen megfelelni igyekezik. Ezen négy fő erények' szoros egymássali öszveköttetése teszi a' telyes erkőltsiséget, melyel szükségesképpen öszveköttetett a' *bóldogság* is.

116. §. *Folytatás.*

Politikai vi'sgálódások.

Az erkőltsi törvények az embert nem tsak kitsinyben, vagy nem tsak az egyes embert, hanem kötelezik nagyban is, és így a' státust is. A' státus pedig nem egyéb, hanem erkőltsi személy, vagy sokaknak közönséges, mindeneket egyaránt kötelező és nem tsak az egyesek, hanem mindenek javát, bátorságát, bóldogságát és tökélletességét meg valósító, külsőképpen is kényszerithető törvények alatti egyesülete. Ez a' kén-

szerítés pedig magában nem czél, hanem tsupán eszköz arra, hogy lassanként minden kényszerítés megszünjen. A' honnan szükséges, hogy a' büntetések a' gonosztettekhez mérsékeltessenek, és úgy intéztessenek, hogy a' gonosztévőt, ha lehetséges, megjobbittsák, és másokba hasonló gonoszságok eránt félelmet és utálatot öntsenek. Mindezekből következik, hogy egy tökélletes státusban az azt alkató rendeknek t. i. az *igazgatók* – *óltalmazók* – és a' *többi nép*nek oly illetvényben kell lenniek, hogy mindenik a' magáét megtegye, és az okosság' törvénnye' igazgatása alatt mindenek' munkássága egymással tökélletesen egyezzék, és egy közös erkőltsi munkásságkörben egyesüljen. Ez által a' *bőltsesség*, *mértékletesség*, *bátorság* és *igazság* a' státusban is uralkodni fognak, a' mi leg lehetségesb egy törvényes Monarkhiában, főképpen ha mind az, a' mi a' különös haszonérdek' és szenvedelmek' felkőltése által a' közlelket megzavarhatná, elhárittatik; ha tehát nem tsak a' külső jók, de az aszszonyok és gyermekek is köz tulajdonná tétetnek, főképpen ha ez utolsók valamely általánosan közönséges és czélarányos nevelés által, mely a' státus' bátorsága' és bóldogsága' elérésének legbizonyosabb eszköze, jó emberekké és hasznos pólgárokká formáltatnak. A' honnan a' státus és az egész emberiség az ő sok nyomoruságok – és roszszaktóli megszabadúlásokot tsak úgy remélhetik, *ha vagy Filozofusok lésznek királyokká*, *vagy királyok Filozofusokká*, az az valódi *jókká* és *bőltsekké*.

Hogy ha királyság bőltsnél, bőltsesség a' királynál Volna, tökélyt 's bóldogságot látnának a' népek.

Ide tartoznak a' köztársaságról 10, és a' törvényekről 12 könyvek. Leibnitii (Joh. Jac.) dissertatio:

respublica Platonis. Leipzig, 1676. Morgensterni de Platonis republ. commentat. tres: I. De proposito, atque argumento operis. II. Doctrinae moralis platonicae, ex eodem potissimum opere nova adumbratio. III. Civitatis ex mente Platonis perfectae descriptio, atque examen. Halae 1794. 8. sat. Minden munkái' egész ki adásaiból említjük: Platonis opp. Gr. cura Aldi Manutii, et Marci Musuri Vened. 1513. 2. Bde. Fol. Joh. Serrani, cura Henr. Stephani. Par 1578. 3. Bde. Fol. Platon. op. ad ed. Henrici Steph. cum Mars. Ficini interpr. stud. soc. bip. XII. T. in 8. 1787. a' 12ik darabnak ez a' czimje különösön: Dialogorum Plat. argumenta expos. et illustr. a Diet. Tiedemann sat.

Még az e'félén kivül *grammatikai*, *rhetorikai*, és *aesthétikai* tárgyakra is forditotta elméjét *Platò*, noha kevesebb érdemmel.

117. §. *Emlékezetességek Plátóról.*

Plátónak, midőn híres fő vezér *Chabriást*, halálos ügye' folyásakor, mindenütt követné, egy *Krobylus* nevü álnok ember ezt mondá: *Másokan segitni akarsz, 's nem gondolod meg, hogy reád is a' Socrates méregpohara várakozik.* Kinek *Platò* igy felelt: *Hazám óltalmáért viaskodván, semmi veszélyektől nem féltem; barátomért is, hogy kötelességemnek eleget tegyek, mindenre kész vagyok.* Diog. L. p. 201.

Egyszer egy kotzkajátszót megszóllítván, midőn ez mondaná: *Oh Platò, milyen kitsiny dólgokért feddözöl*, igy szólla: *Hallod é, a' szokás nem kitsiny dolog.* Diog. L. p. 209.

A' részegeseknek jobbulás végett javalta, hogy magokat gyakran nézzék meg a' tükörben.

A' mértékletlen álmot nem szerette, mondván: *Minden alunni szerető semmirekellő.*

Azt mondta: Igazat szóllni isteni gyönyörüség. *Az igazság valami felséges és örökkévaló, annak hallása leg kedvesebb hármonia, de azt el hitetni bajosnak látszik.* Diog. L. p. 210 Casaub.

A' mennyi arany a' földen és föld alatt van

tsupa semmiség az erényhez képest. Plut. de ut. ex in. cap. T. VI. p. 344. Reisk.

A' gyönyörüséget a' vétkek' tsalétkének nevezte, melyel mint a' halak horoggal, megfogatnak az emberek. Cic. de sen. c. 13.

A' tisztviselőknek engedetlenkedőket az Istenek ellen pártoskodó *Titánok'* fajzatjaihoz hasonlította. Cic. leg. III. 2.

Azt mondta: A' köznép állhatlan, háládatlan, kegyetlen, boszszus és az okosságnak nem enged. —

„Midőn *Platót* az *olympiai Játékokon*, Görög-„*ország'* legnépesebb gyülésében megjelent vólna: „*Olympiá*ban valami esméretlenekkel, kik előtt „maga is esméretlen vólt, egy helyre szállott. Ezeket ő mind magaviseleti kedvessége, mind „bőltsességfitogatás nélküli beszédjei által úgy „megnyerte, és lekötelezte, hogy az ő vélet-„len társaságában mindnyájan igen nagy gyö-„nyörüségöket találnák. Nem is említett semmit „az *Akademiá*ról vagy *Sokrates*ről, tsak annyit „mondott nékiek, hogy őtet *Platón*ak hívnák. „Elvégeztetvén a' Játékok, midőn *Athené*be jöt-„tek vólna, nagy emberséggel fogadta őket. Ak-„kor az idegenek így szóllának: kérünk *mútasd* „*meg nékünk Sokratesnek azt a' neveden lévő ta-*„*nítványját, kinek mindenfelé oly' nagy híre van.* „*Vigy el minket az Akademiába, és mútass bé az-*„*on férjfiúnak, hogy az ő beszédjéből is vala-*„*mi jót tanuljunk.* Erre *Plato*, mint szokott va-„la, szelíden elmosolyodván, így szollott: *Éppen* „*annál vagytok, a' kihez menni kivánkoztok.* „Ekkor mind elbámultak, hogy tudtokon kívül „oly' sokáig együtt lettek vólna ezen derék férj-„fiúval, és átlátták, hogy ő azoknak, kikkel tár-„salkodnék, szíveit minden Filozofiáról való be-„szédek nélkül is meg nyerni tudná. (Aelian. IV. 9).

„*Speusippus*, *Platő*' leánytestvérjének fija, „ifjú korában a' kötelességgel semmit nem gon- „doló, haragos és buja vólt; és midőn szülei' „méltó dorgálásait nem szenvedhetné, *Platóhoz* „jött, ki őtet házához fogadván, sem szóval, „sem tettel meg nem bántotta, sőt inkább ma- „gát mindennap tsendesnek, minden haragtól „és kívánságtól üresnek mútatta. Ilyen módon „az ifjúba nagy szégyent öntött, és midőn őtet „a' maga tsudálására és követésére ragadta, u- „gyan akkor a' Filozofia' tanulására gyulasztot- „ta. Azonban némely baráti vádolják vala, hogy „a' szemtelen és makats ifjat meg nem fenyit- „né. Én pedig, így szóllott, meg fenyítem, még „pedig leginkább életem' módjával mutatván meg „nékie azt, hogy *a' tisztességes és gyalázatos „dólgok közt külömbség vagyon.* Plutarch. de „adulat. et amici discr. Tom. VI. p. 264. és de am. frat. T. VII. p. 915—6. Reisk.

„*Platő* szolgájára megharagudván, semmi „időt magának nem vehetett, hanem töstént le- „tétette dolmányját, hogy tartsa ki hátát a' ve- „résre, tulajdon kezével akarván verni. De „észrevévén, hogy haragudnék, kezét mint fele- „melte vala függve tartotta, és úgy állott, mint- „ha ütni akarna. — Egy barátja történetből oda „érkezvén, kérdezte mit mivelne? Büntetem, „úgymond, a' haragos embert. Szolgájáról már „elfelejtkezve, a' maga tulajdon, egy bőlts férj- „fihoz illetlen viseletén bámul vala, mivel talált „vala mást, ki helyesebben fenyítene. Ez okból „el is vette magától az ővéin való hatalmat, és „valamely vétken felindúlván így szollott: *Speu- „sippus*! ezt a' szolgátskát fenyitsd és verdmeg, „mert én haragszom. Éppen azért nem verte- „meg, a' miért más megverte vólna; mert a' ki „haragszik többet teszen, mint kell: indulat-

„ból mivel; már pedig egy szolga sem lehet an-
„nak hatalmában, ki nints a' magáéban. Sen. de
ira III. 12.

„Sok étellel itallal eltelve eszünknek
„hasznát nem vehetjük. Vagyon *Platón*ak egy
„szép levele *Dion'* attyafiaihoz, melyben tsak nem
„ezen szókkal ír: A' hová, t. i. *Syrakusé*ba, mi-
„dőn érkeztem vólna, az a' boldognak hírlelt, az
„az *italiai* és *syrakusei* vendégségekkel telyes
„élet nékem semmiképpen nem tetszett: két-
„szer napjában étellel itallal megtelni, soha éj-
„jel is magára nem lenni, 's több e'félék kísérik
„azon életmódot, melyben senki sem leszen ből-
„tsé, még inkább nem mértékletessé; mert mi-
„tsoda természetet lehet oly' tsudálatosan mér-
„sékelni? Cic. tusc. V. 35.

„*Platón* látván, hogy az *Agrigentinusok* igen
„költségesen épitnek, és hasonlóképpen vatsorál-
„nak, így szollott: Ezek úgy épitnek mintha mint-
„dég élni, és úgy vatsorálnak, mintha mindég
„meghalni akarnának. Aelian. XII. 29.

„*Timotheus athenei* jeles férjfiú, midőn *Pla-*
„*tón*ál vatsorált, és azon vatsorán igen jó kedve
„eredt vólna, más nap meglátván *Platót* így szol-
„lott: A' te vatsorád nem tsak mig tart, de azu-
„tán is jó ízű, és gyönyörüséges. Tusc. V. 35.

Ki termékenyebb *Platón*ál a' beszédben?
„mely nála oly telyes és bőv mint az erdő. Azt
„mondják a' Filozofusok, hogy ha *Jupiter* gö-
„rögül szollna, az ő nyelvén szollalna meg. Mert
„mind azok közt, kik valaha írtak, vagy szól-
„tak legpompásabb beszéllő *Platón* vólt, sőt *Cicero*
„őtet a' Filozofusok' Istenének nevezi és azt is
„mondja, noha helytelenül, hogy inkább kíván
„vele tévelyegni, mint más Filozofusokkal igazat
„mondani. Cic. de or. I. 31. de n. d. II. 12.
tusc. I. 17.

„Azt beszélli *Platό*, hogy midőn a' föld a' „sok záporoktól megnyilt vólna, *Gyges* azon nyi- „lásba leszállott, 's ott mint meséllik észrevett „egy rézlóvat, melynek oldalán ajtók valának; „ezeket kinyitván, meglátott egy szokatlan nagy- „ságú emberi holttestet, és annak ujjában egy „aranygyűrüt, melyet kivévén a' maga ujjába tett. „Ezzel, minthogy a' király' barompásztora „vala, a' pásztorok közé viszsza ment. Ott mi- „dőn a' gyűrü fejét tenyere felé forditná, látat- „lanná lett, maga pedig mindeneket lát vala. „Ugyan ő ismét, midőn a' gyűrüt helyére for- „dította, láthatóvá lett. Annakokáért ezen gyű- „rü erejével élvén a' királynéval buja szerelem- „be elegyedett, 's ezzel együtt urát, a' királyt „meg ölte, 's mindazokat is, kikről vélte, hogy „ellen állanának, lábaról eltette: és ezen gonosz- „ságok' véghezvitelében nem is láthatta őtet sen- „ki. Igy a' gyűrü' segitsége által hírtlenséggel „*Lydia*' királyává lett. *Már a' bölts, ha egy ilyen „gyűrüje vólna is, nem gondolja, hogy szabadab- „ban vétkezhetik, mintha nem vólna. Mert a' „jó emberek tisztességes, nem pedig titkos dólgok- „ra törekednek.* Némely Filozofusok ugyan azt „mondják, hogy *Platό* ezen költeményt úgy em- „liti, mintha az valóban megtörtént, vagy azt „úgy oltalmazza, mintha valóban megtörténhe- „tett vólna. De nem! Mert ezen gyűrünek, és „példának ez az értelme: *Ha soha senki meg nem „tudná, még tsak nem is gyanítná, midőn vala- „mit gazdagság', hatalom', uralkodás', telhet- „lenség', bujaság' kedvéért tselekszel, ha az, mind „Isten mind emberek előtt, örökké titokban ma- „radna is: megtenni fogod é'?* Plat. de republ. l. II. T. 6. p. 211—2. bip. Cic. off. III. 9.

„Azt mondta, a' szép lélek szebb és szere- „tetre méltóbb, a' szép testnél; ha pedig a' két-

„tő egyesül, akkor származik a' legfelségesebb „nézőjáték, az Istenek' és emberek' legnagyobb „gyönyörüsége.

Jegyzés. A' platòi szeretetben értik az *igaznak szépnek* és *jónak* magasabb lelki szeretetét, vagy a' lélek' szeretetét, mely különböz a' testre vitetődő vagy nemi szeretettől. — Krug's philos. Lex. p. 240.

„*Platò* azt mondja vala, hogy ő hálákot ád „Isteneknek elébb azért, hogy embernek nem „néma állatnak, megint, hogy férjfinak nem asz„szonynak, továbbá hogy *görög*nek nem *idegen„nek* (barbarus), végre hogy *athenébeli*nek, és „hogy *Sokrates'* idejében született.

„De erre ily' megjegyzést teszen *Lactantius*: „Én pedig azt állítom, soha *Platò* ennél nagyobb „bolondságot nem mondott. Mintha bizony ha „vagy idegennek, vagy aszszonynak, vagy vég„lire szamárnak született vólna, ugyan ő *Platò* „lett vólna, nem pedig éppen az, a' minek szü„letett. Helyesebben adhatott vólna hálákot az„ért, hogy jó elmével, könnyen tanitható te„hetséggel és oly' állapotban született, hogy „szabadon és jó móddal neveltethetnék." Plutarch. T. II. p. 893. in vit. Mar. Reisk. Lactant. divin. instit. III. 19.

Itélje meg az okos olvasó, melyiknek van nagyobb igazza?

„*Platò* vendégségi beszélgetésében (sympo„sium) *Aristofánes*sel e' következő véleményt a„datja elő: Az erdeti emberek kettős emberek „váltak, az az: négy kezüek, négy lábuak, két „nemzőtagúak, és két — elő és hátra néző — fe„jűek. Ezen kettős emberek pedig ismét három„félék váltak, u. m. kettős férjfiak, kiket a' nap, „kettős aszszonyok, kiket a' föld, férjfiaszszonyok „vagy aszszony férjfiak (hermaphroditus), kiket a' „hóld nemzett. De ezen embereket, mivel igen

„hatalmasok, és az Istenekhez engedetlenek „vóltak, *Zeüs* két hasábokra vágta, melyek „viszonti egyesülésöket óhajtják. Ezen óhajtás„ból származott a' férjfiaknak a' férjfiakhoz, „az aszszonyoknak az aszszonyokhoz, és a' férj„fiaknak az aszszonyokhoz, és az aszszonyoknak „a' férjfiakhoz való vágyása. Noha ez tsak kől„temény, de még is azon igazságon alapúl, hogy „a' magános ember tsak mintegy félember, és „hogy ezen félség' érzése szüntelen arra ösztönözi „őtet, hogy a' maga egészitésére a' magához ha„sonlókkal, és nemi tekintetben a' más nemmel, „mint az emberiség' más felével való öszveköt„tetést is keresse:" Tom. x. p. 201. et seq. ed. bip. és Stobaeus p. 394. de ven. et am. ser. mo 61.

A' plátói esztendő, melyet nagy világesztendőnek is neveznek, valamely astronomiai időszakaszt jelent, mely alatt minden állótsillagok az ég körül tetsző mozgásokat elvégzik. A' Régiek ezen időszakaszt 36 ezer közönséges esztendőkre teszik, úgy vélekedvén, hogy akkor a' régi világ elenyészvén a' dolgoknak egészen uj rendje állana bé, és ujvilágformálás következnék. De ez egy nyilvánságosan alaptalan felvétel. Az ujabb Astronomusok szerént ezen időszakasz rövidebb, t. i. tsak 25,920, vagy még tsak 25,716 közönséges napesztendői. Erről szóljon többet az Astronomia. Krug's philos. Lex. III. T. p. 240.

118. §. *Speusippus.*

Platő' halála után az ő léánytestvére' *Potone'* fija *Speusippus* lett az Akademia' elöljárójává, de ezen hivatalról 8 eszt. mulva kéntelen vólt le mondani betegessége miatt, mely adott hihetőleg okot arra is, hogy magát meg ölje. Erkől-

tsében hibáztatják a' Régiek haragos, és búja gyönyörüségre hajlandó vóltát; hibáztatják némelyek *Platót* is, hogy tsupán atyafiság' tekintetéből őtet rendelte maga után az Akademia' fejévé, mely hívatalra *Aristoteles* kétségkivül sokkal méltóbb és alkalmasabb lett vólna. *Speusippus* nem lévén erdeti gondoló, báttya' tudománnyához tsaknem egészen hív maradott. Diog. L. IV. 1—5.

119. §. *Xenokrates.*

Xenokrates született *Chalcedon*ban *Bythiniá*ban, meghalt 82 eszt. korában Kr. e. 314 eszt. *Speusippus* után átvévén az akademiai főhívatalt, azt 25 esztendeig jelesen viselte. *Platóhoz*, kit gyenge ifjúságától fogva halgatott, oly nagy szeretettel, és tisztelettel ragaszkodott, hogy őtet még *Siciliá*ba is elkísérte, hol midőn egyszer *Dionysius Platót* így fenyegetné: „*Vigyázz magadra, mert a' fejeddel játszol*", *Xenokrates* a' maga tulajdon fejére mútatván merészen így szollott a' kényuralkodóhoz: „*Nem addig, mig ez itt áll*" (Diog. L. p. 259. Casaub). A' honnan *Platót* is őtet igen nagyra betsülte, és az Akademiában tsaknem mindég maga mellett tartotta, kinek halála után elhagyta egy ideig *Athenét*, és az *Aristoteles* társaságában *Kisá'siá*ba ment; de a' honnan tsak hamar viszszatért. Nem lehetett igen nagy tehetségü, ha igaz hogy *Platót* őtet szamárral, *Aristotelest* pedig lóval hasonlította öszve, mondván: *Amannak sarkantyuzásra, emennek pedig zabolázásra van szüksege.* De szakadatlan igyekezete által sok mértékben kipótolta az észláng' hijját. Nagyon komoly és kedvetlen természetü lévén, sokszor javalta nékie *Platót, hogy áldoznék a' Kegyek*nek (gratiæ. Diog. L. p. 256). De annál tántoritatlanabbul

követte a' szoros erkőltsiség' törvényeit, a' mi megtetszik a' következő példákból is: *Macedó-*
„*niai* Király *Filep*, kihez az *Athenéiek*től mások-
„kal együtt követségbe küldetett vala, pró-
„bálta őtet is megvesztegetni ajándékkal, melyet
„ő, noha társai magokat megvesztegettetni en-
„gedték, nagy lélekkel megvetett. A' *N. Sán-*
„*dor*' követeit, kik őtet 50 talentumokkal, m. e.
„50 ezer ezüst Rftokkal kínálták, el hívta az
„Akademiába vatsorára, és minden készület 's
„pompa nélkül tsupán annyit tétetett fel az asz-
„talra, a' mennyi éppen szükséges vólt; kik mi-
„dőn másnap tudakoznák: *kinek számlálják le a*
„*pénzt?* így szollott: *Hát ti a' tegnapi vatso-*
„*rátskából nem vettétek észre, hogy nékem pénz-*
„*re szükségem nintsen.* Mely feleletre a' köve-
„tek nagyon elszomorodván, hogy a' király' jó-
„szívüségét egészen megvetni ne láttatnék, elvett
„30 minát, vagy 450 ezüstforintot, mások sze-
„rént tsak három minát, vagy 45 forintot (Cic.
„tusc. V. 32. Diog. L. p. 257). De még sokkal
„jelesebb példáját adta magamegtartóztatásának,
„midőn ama híres szépségü *Phryne*' vagy *Laïs*
„kísértő intselkedéseit is, kinek *Propertius* sze-
„rént egész *Görögország* ajtaja előtt hevert, meg-
„győzte. Ez valami pajkos ifjakkal fogadván a
„felett, hogy *Xenokratest* is hálójába keríti, oly
„szín alatt, hogy némely üldözőitől megmene-
„kedhessék, hozzá folyamodott, és tőlle éjjeli
„szállást kért vala; de fogadását elvesztette,
„mert másnap reggel kéntelen vólt megvallani,
„hogy ő nem egy kőoszlopba, hanem egy férj-
„fiúba fogadott, de nem egy férjfiútól, hanem
„egy kőoszloptól jöne" (Diog. L. p. 256—7.
„Val. Max. L. IV. c. 3). A' honnan az *Athe-*
„*néiek*től oly nagyra is betsültetett, hogy mi-
„dőn egykor az ítélőszék előtt mint bizonyság

„megeskünni akarna: minden jelenvalók felkiál-
„tottak, hogy ne eskünnék, mivel az ő tsupa sza-
„va is annyit érne, mint az esküvés. De ezen
„nagy betsülés mellett is egyszer eladatott az ok-
„ból, hogy az idegeneken felvétetni szokott véd-
„pénzt szegénysége miatt meg nem fizethette:
„de *Demetrius Phaleriustól*, ki megvásárolta
„vala, töstént szabadon botsáttatott (Diog. L. p.
„261 -2).

Xenokrates mind folyó beszédben, mind ver-
sekben szorgalmatos író vólt; folyó írásai töb-
bire filozofiai, részint mathematikai foglalatuak
vóltak; melyek ugyan elvesztek, de más írók' tu-
dósításaiból bizonyos, hogy ő a' *Platói* tudomán-
nyához egészen hív maradott, és mint amaz is, a'
filozofiai előmenetelre nézve, megkivánta tanit-
ványaitól a' mathematikai előesméreteket, a'
miért szokta vala tréfáson mondani: „*A' gyap-
ju az első készittést nem nálam veszi*" (Diog. L.
IV. 10). *Cicero* szerént azt tanitotta, hogy „*a'
lélek testetlen, a' lélek szám*" (acad. II. 39. coll.
I. 11). De a' nem bizonyos, valyon szoros je-
lentésbe vette é a' *testetlenséget*, vagy pedig
csak valamely igen finom tűzi levegői vagy é-
heri valónak tartotta a' lelket?

120. §. *Polemó.*

„*Athenei Polemó* nevezetes példája annak,
„hogy a' Filozofia az emberi szív' megjobbitásá-
„ra alkalmatos. Mert ő eleintén oly feslett
„erkőltsü, és kitsapongó ifjú vólt, hogy minden
„kedvét tsak az ingerlő testi gyönyörüségekben,
„mértékletlen és gyalázatos életben kereste, és
„találta, és semmivel kevesebbet nem gondolt,
„mint a' Filozofiával. Egy alkalommal midőn a'
„vendégségből nem naplemente, hanem napfel-
„jőte után kőlt vólna fel, hazafelé menve *Xe-*

„*nokrates*- Filozofusnak nyilt ajtaját meglátta, és „nagyon ittason, drága kenetekkel bémázolva; „koszorus fővel, átlátszó öltözetben az ő sok tu- „dós férjfiakkal teli oskolájába bétántorodott. „Ily rút bémenetellel meg nem elégedvén, még „le is űlt, és a' jeles tanitást és bőlts oktatá- „sokat a' részegség' szilaj pajkosságaival tsúfol- „ta. Ekkor, mint illett, mindenek boszszankodás- „ra indúltak, de maga *Xenokrates* változatlan áb- „rázattal maradott, és elhagyván a' mikről ép- „pen beszéll vala, a' szerénységről (modestia) „és mértékletességről kezdett tanitani. Kinek „beszédje' fontosságára feleszmélvén *Polemó*, e- „lébb is fejéről a' koszorut levetette, kevéssel az- „után karjait palástja alá bévonta, ismét idő- „mulva vendégségben vígult artzvonásit megvál- „toztatta. Végtére egész feslettségét levetkezte; „és azon egy beszéd' hasznos ereje által meggyő- „győlvén, gyalázatos tóbzodó életéről egészen „lemondott, 's magát, *Xenokrates'* vezérlése „alatt, nagy tűzzel és buzgósággal a' filozofia'- „tanulásra adván, híres Filozofussá lett. Ennek „lelke tsak bujdosott a' korhelységben, nem la- „kozott." Val. Max. VI. 9. Diog. L. III. 16. Meibom.

Jegyzés. Minthogy kevesek a' *Xenokrates*ek, még kevesebbek a' *Polemok*, 's reájok találni tsak százados szerentse: innen az erény' útjáról eltántorodott ifjak ezen példára támaszkodva, jobbulásokat máról holnapra ne halaszszák: mert tsak egy szempillantást is elveszteni örökös kár, 's bizonytalan, ha találhatnak e' *Xenokratest*, *Xenokrates* pedig bennek *Polemót*?

De *Polemó* nem tsak a' Filozofiát tanulta, mint tudományt, hanem a' *Xenokrates* erkőltsi gondolkodás- és tselekvésmódját is úgy magáévá tenni igyekezett, hogy ennek halála után az *akademiai* előljáróságra minden tanitványtársai kö-

zött legméltóbbnak találtatott, mely hivatalját késő vénségéig nagy helybenhagyással folytatta is. Azt mondta, hogy *az embernek a' tselekvésben vagy a' dólgokban kell magát gyakorolni, nem pedig a' meddő szemlélődésekben, üres vitatásokban és szőrszálhasogatásokban* E'szerént úgy látszik, hogy *Sokrates'* módja szerént a' *vi'sgálódást* elmellőzte, és magát tsupán az *Erkőltsire* szorította. Filozofémáiból tsak annyit tudhatni, hogy, *ő legfőbb jónak a' természetszerénti életet, és a' bóldogságot is, mint Speusippus és Xenokrates az erény' szükséges következésének tartotta.* Azt pedig, hogy a' *világot Istennek* is nevezte tsak oly értelemben vehetni, a' milyenben *Plató* is a' világot teremtetett és származott Istennek tartotta, de az örök vagy származatlan Istentől szorosan megkülömböztette. Dióg. L. III. 18. Meibom. Cic. de fin. IV. 6. Acad. II. 42. Stob. ecl. I. p. 62. Heer.

121. §. *Krátes, Krántor, Heraklides.*

*Krátes Athenéből, Polemón*nak tanitványja és bizodalmas barátja vólt, kit az akadémiai előljáróságban követett is. Ő az oly szüléknek, kik fösvénységből kevés gondot forditnak gyermekeik' nevelésére, ezt kívánta vólna a' város' legmagasabb hegyéről kiáltani: *Mit gondoltok oh emberek, kik veszendő jovaitok körül felettébb gondosok, gyermekeitek körül pedig gondatlanok vagytok, holott, mint magatok mondjátok, azokat is ezek' számára keresitek.* Hozzá tette *Plutárkhus: Az ily szülék hasonlók azokhoz, kik gyermekeiknek tsak lábbelijekről, lábaikról pedig legkissebbé sem gondoskodnak.* Irásai mind elvesztek, valamint tulajdonképpen való filozofémái is esméretlenek.

Polemó és *Krates* nem lehettek mindenna-

pi emberek, mert rollok mondta *Arcesilas*: „E„zek valami Istenek, vagy az arany század' ma„radványnyai". Diog. L. p. 267. Casaub.

Krántor Soliból, *Xenokrates'* és *Polemó* tanitványa, *Krátes'* barátja, irt a' *szomorúságról* egy munkát, mely a' Régieknél nagyon nevezetes vólt; 's melyben ő azon okokat, melyek az élet' kedvetlen viszontagságai közt vigasztalásúl szólgálhatnak, a' *Plató* Filozofiájából hozta le. Megholt még *Polemó* és *Krates* előtt, a' honnan mint némelyek vélik, nem lehetett ezek után az Akademia' előljároja. Cic. acad. IV. 44. tusc. I. 48. Diog. L. IV. 24—7.

Krántor az *Akademikusok'* és *Peripatetikusok'* azon állitásának, *hogy a' jók közt különbség van*, világos megmutatására e' következő szép és eleven példával élt:

„Ha képzeljük, hogy a' *Görögök*nek nagy „és közönséges gyűlésén minden jók megjelen„nének, és mindenik magának venné az elsősé„get: legottan megesmérjük azoknak különbsé„gét. Mert ha legelébb is előállván a' *Gazdag„ság* így szollana: *Görögök' jeles gyűlése! Én „adok minden embereknek ékességet, köntösöket, „sarukat és egyebeket valamikkel tsak élnek, hasz„nálok a' betegeknek és egészségeseknek, kiszól„gáltatom a' békességben a' mik kellemesek és „gyönyörködtetők, a' hadban pedig a' dólgok' „folytatásának ereje és ina vagyok*: akkor a' „*Görögök'* egész gyűlése egy szívvel szájjal felkiáltna: *Adassék a' gazdagságnak az elsőség.*

„Ha ezen kiáltásra a' *Gyönyörüség* a' sze„relemtől és kívánságtól kísértetve oda érkezne, „és középben megállván, a' legokosabbakat is „megszédítő hangon így szóllalna meg: *Adja„tok nékem az elsőséget*; *mert a' mulandó, ve„szendő, alig egy napot tartó gazdagság rövid*

„ideig virágzik, 's észrevehetlenül elrepül a' ti „házaitokból, nem is magáért, hanem tsupán a' „belőlle jövő gyönyörüségért és gyönyörködtetés„ért kerestetik: akkor a' Görögök' gyűlése ezt „kiáltaná: Koszoruzzuk meg a' gyönyörüséget.

„Ha e' közben megjelenne a' gyűlésben az „Egésség' a' mellette lévő Istenségekkel, és így „szollana: Nálam nélkül nints betse sem a' gyö„nyörüségnek sem a' gazdagságnak; mert mit „használ a' legnagyobb gazdagság is a' beteg„nek? Jobb élni tsekély készülettel egésségesen, „mint gazdagon ágyban sinlődni, melyben nem „múlat a' bóldogság: akkor a' Görögök' gyűlé„se így kiáltna fel: Az egésséget illeti a' győ„zedelem.

„Ha utoljára ezen kiáltásra belépne a' nagy „és felséges lelkü Erény, körülvétetve a' derék „férjfiak' és hősök' nagy sergétől, és így szol„lana: Görög nemzetek! Nálam nélkül úgy tar„tsátok minden jovaitokat, mint idegen, nem „tulajdon birtokokat; a' ti ellenségeitek kívá„nándják, hogy bővölködjetek minden jókkal, „melyeket tőlletek annál könnyebben elragadhat„nak. Ezeket hallván a' Görögök' gyűlése, az „első helyet bizonyoson adná az Erénynek, má„sodikat az Egésségnek, harmadikat a' Gyönyö„rüségnek, negyediket a' Gazdagságnak." Sext. Emp. adv. math. XI. 51—59.

Említtetik Krantornak azon állitása is, hogy az emberi lélek egy minden dólgok valóságából (essentia) összvetétetett valami. —

Heraklides Ponticus, vagy mint erőltetett irásmódjáért neveztetett Pompicus, halgatta az Akadémiában Plátót és Speusipput, a' Lyceumban Aristótelest, a' miért most az Akademikusok — majd a' Peripatétikusokhoz számláltatik. De ha igaz, a' mit Suidas szókönyvében ír,

hogy *Plátó* egyszer *Siciliába* útazásakor az *akadémiai* előljáróságot reá bízta: úgy nékie is az *Akadémikusok*hoz, még pedig a' régiekhez, kell számláltatnia.

„*Heraklides* a' földnek karikás mozgást is „tulajdonitott, mely szerént az napnyúgotról „keletre, központja körül megfordul, de a' nél„kül, hogy egy helyből másba átvitetnék. — „Továbbá úgy vélekedett, hogy minden tsillag „egy világ, melynek ama végetlen kiterjedésü „üregben tulajdon földje, levegője és éthere va„gyon. Ezt állitották a' *Pythagoreusok* is, fő„ként *Ekphantus*." Plut. de pl. ph. III. 13. —

Jegyzés. Noha a' *Platón* oskoláját sokan követték, de későbbre az ő alkotmánnyától eltávoztak és többire a' *Skepticismusra* hajlottak, mely már ezen szakaszban minden *Dogmaticismus* mellett is erőt vett vala. Ily módon a' *Akadémikusok*' filozofiai gondolkodásmódjában szinonyos változások történtek, melyek nem sokára e' következő megkülömböztetésekre adtak alkalmat: *Régi* és *Uj*, ismét *Régi*, *Közép* és *Uj*, sőt *Első*, *Második*, *Harmadik*, *Negyedik* és *Ötödik Akadémia*. De a' mennyiben a' közelebbről emlitett régibb *Akadémikusok*: *Speusippus Xenokrates*, *Polemó*, *Krátes és Krántor*, sőt még *Heraklides* is főképpen a' *Plátó* tudománnyá' megtartásával és terjesztésével foglalatoskodtak, ezek után pedig az *Akadémiát* valamely *kételkedő* (scepticus) *lélek* szállta meg, mely utoljára a' *külömbözö alkotmányokat összeelegyítő* (syncretisticus) *lélekké* változott: annyiban három *Akadémiákat* lehet megkülömböztetni. De a' két utolsónak Historiája később időkre esik.

HARMADIK TZIKKELY.

PERIPÁTÉTIKUSOK.

122. §. *Aristoteles.*

Aristoteles született *Maczedoniá*ban *Stagirá*ban, Kr. e. 384 eszt. Attya vólt *Nikomakhus*, *Amyntás* — Királynak kedves udvari orvossa, és néhány, de ma meg nem lévő orvosi és fizikai munkák' szerzője, a' kitől vette hihetőleg első tudományos mivelődését, különösön természetvi'sgálási hajlandóságát is, mely őtet a' Filozofia mellett egész életében foglalatoskodtatta 's kétségkivűl befolyt arra is, hogy ő minden tekintetben a' tapasztalást tartotta az esméret' fő forrásának. — Attya' elein történt halála után egy ideig *Kisá'siá*ban *Atarneus*ban *Proxenus* nevü atyafija' házánál neveltetett, de, mint tapasztalatlan ifjú, nem sokára minden vagyonját eltékozolván, katonaságra szánta magát; erről is tsak hamar lemondván, filozofiatanulás végett *Athenébe* ment, hol végső 's teljes kiformálódását a' *Plató Akademiájában* nyerte meg, kinek tanitását 17 eszt. korától fogva 37 eszt. koráig hallgatta. Noha külső formája nem igen kedveltette, mert sovány és száraz testű ifjú vólt, vékony lábai, ölyvorra, és kitsiny de tüzes szemei valának, ezen kivűl beszédjében is rebegett és akadozott: mindazáltal nem sokára elevensége, éleselméje és rendkivüli tudvágyja által tanitványtársai közt úgy kitetszett, hogy *Platótól* mindenek felett betsültetnék, sőt *oskolája' értelmének* is neveztetnék. Azomban sokszor megfeddetett azért, hogy emlitett fogyatkozásait

mesterséggel igyekezett pótolgatni, és a' *mácze-doniai* udvar' fényjével gyermekségétől fogva esméretes lévén igen nyalkán öltözött, 's magát szüntelen ékesgette 's tsinositotta. De az a' szíves barátság, mely eleintén köztök vólt, később-ben valamennyire meghült — a' miért mondta is *Plátó*, hogy „*Aristoteles úgy rugoldoz elle-ne, mint a' tsikó az annya ellen*"; — mely változásra az ily esetekben szokott vetélkedéskor-ságon kivül, az ő természeti tehetségeik' 's filozofiai szemlélődéseik' különbözősége is okot adhatott; noha az teljességgel nem igaz, hogy egymás eránt ellenséges indúlattal viseltettek vólna. — *Plátó* halála után, kinek emlékezetére tulajdon költségén oltárt is emeltetett, részint *Hermiás* hajdani tanulótársa — *Atarneus' Assus'* és más *kisá'siai* városok' akkori urának udvarában, részint *Mitylené*ben mintegy 3 eszt. tartózkodván, 41 eszt. korában *Sándor*nak, ki akkor 15 eszt. vala, nevelésére és tanítására meghívatott. Tanuságul szólgálhat a' szüléknek gyermekeik' neveltetése' 's tanittatása' dolgában *Filep* Királynak *Aristoteles*hez írt levele:

„*Filep Aristoteles*nek jó egésséget!

„*Jelentem, hogy nékem fijam van, a' mi-*
„*ért Isteneknek nagy hálával tartozom, de na-*
„*gyobbal azért, hogy az ő születése a' te életed*
„*idejére esett. Mert remélem, hogy általad ne-*
„*veltetvén 's tanittatván mind hozzánk mind az*
„*országlásra méltó leszen.* Gell. n. att. IX, 3.

Nem is tsalatkozott meg *Filep Aristoteles* eránti bizodalmában. Mert ő *A'sia'* jövendő urának jeles tehetségeit úgy kimívelte, hogy *Sándor* a' jól formált ifjak' mustrája vala, „'s tól-
„*le mind a' tselekvés' mind az ékesszollás' régu-*
„*láit átvévén, el merte mondani, hogy ő nem*
„*kevesebbel tartozik Aristoteles*nek, *mint Filep-*

„nek; *ennek köszöni t. i. hogy él, amannak pe-*
„*dig, hogy tisztességesen él*". De mind az atya mind a' fiu *Aristoteles* eránti jó hajlandóságoknak külömbféle és fényes probáit is mútatták. *Filep Stagira* várossát, *Aristoteles'* születéshelyét, mely szétrontatott vala, ujra felépittette, és a' kiűzetett vagy rabszólgákká tétetett polgároknak szabadságaikat, házaikat 's jószágaikat viszszaadta. *Nagy Sándor* pedig, kivel királyá léte után is bizodalmason levelezett, minden szükséges dólgokban segitette őtet. „Különösön „az élő állatok' megesmérése' kívánságától égvén, „az erről elmélkedést, mint minden tudomá-„nyokban legnagyobb férfiura, reá bízta. E'vég-„re egész *Ásia'* és *Görögország'* kiterjedésében „néhány ezer embereket rendelt nékie segédekül, „mind olyanokat, kik vadászat — madarászat — „és halászatból éltek, 's kiknek tsordák, vadas— „és méheskertek, halastók, haltartók, madárhá-„zak, kalitzkák, ketreczek s t. e. vóltak gond-„viselésök alatt, hogy semmi élőállat előtte es-„méretlen ne lenne; kiket megtudakozván írta „ama szinte 50 híres könyveket az élőállatokról." Cic. de. orat. III. 35. Plutarch. T. VI. p. 148. ném. ford. Schirach. 1796. Plin. nat. hist. VIII. 16. —

De azt roszsz neven vette *N. Sándor*, hogy *Aristoteles* magasabb nemű (esoterica, acroamatica, acroatica) Filozofiáját másokkal, nemtsak élőszóval, de irásban is közölte, és igy panaszolt:

„*Sándor Aristoteles*nek jó egésséget!

„Hibáztál, hogy a' magasabb filozofiai tu-„dományokat kiadtad. Miben fogok másoktól kü-„lömbözni, ha ők mind azon esméretekkel bír-„nak, melyeket én tanultam? Inkább kívánok

„másokat a' felsőbb tudományokban, mint ha„talommal felyűl múlni".

Erre *Aristoteles* így felelt: „Tudd meg, hogy „a' magasabb filozofiai tudományok, melyek„nek kiadásán 's mintegy titokban nemtartásán „panaszolsz, kiadattattak, ki sem adattattak; mi„vel azokat tsak az olyanok érthetik meg, kik „engemet halgatnak". Plutarch. VI. Tom. p. 149. Schirach. Gell. n. att. XX. 5.

Ez 's még más ide nem tartozó körűlmények, mint p. o. *Kallisthenes* Filozofusnak — ki *Aristotelesnek* attyafija vólt, és ki *Sándort a'siai* táborozásaiban kísérte, és kitsapongásaiért egykor igen kemény kifejezésekben, 's talán nem is a' maga helyén feddette vala meg — a' királytól egy öszveesküvésbeli részvétel' tsupa gyanujára parantsolt kínos megöletése, kióitották utoljára szíveikből az egymáseránti bizodalmat, annyival inkább, hogy *Sándor* kemény boszszuállással fenyegette mind azokat, kik nékie *Kallisthenest* ajánlották vala, kik közűl vólt föképpen maga *Aristoteles* is.

Minthogy *Stagira*, hol *Aristoteles* nevelőtisztje' bévégzése után egy ideig tanitott, az ő magasra törekedő lelkének elég tágos kört nem adhatott, 50 eszt. korában viszszament *Athenébe*, és a' város mellett, a' *lyciai Apollónak* szentelt templomhoz közelső, 's azért *Lyceum*nak neveztetett testgyakorló helyben (gymnasium) oskolát nyitott. Tanitványai *Peripatetikusok*nak az az *körűljáróknak*, *sétálgatóknak* — neveztetek, mivel ő a' *Lyceum*' árnyékos folyosóiban járkálva szokott vala beszélni, és különösön délelőtt bizodalmasabb tanitványainak *szorosan tudományos*, délután pedig elegyes halgatóinak *köznép*' *értelmihez szabott* vagy *közérthető* tani-

tásokat adott a' Filozofiából és más tárgyakról. Gell. n. att. XX. 5.

Noha itt 13 esztendeig rendkivüli tetszéssel és helybenhagyással tanitott, és sok jeles tanitványokat formált: mindazáltal ő sem kerülhette el a' nagy és jó férjfiak' közönséges sorsát; mert az irigyek' és álnokok' daráʼsrajjától kezdett mardostatni, 's annyival szabadabban, hogy már *Sándor* is tőle kegyelmét megvonta vala, különösön pedig *Eurymedon* — vagy mások szerént *Demophylus* — *Ceres'* főpapjától üldöztetett. Azzal vádoltatott főképpen hogy *az ő vallástalan Filozofiája az uralkodó vallást romlással fenyegetné, és a' státus' legszentebb köteleit szétszaggatná*, azt tanitván, hogy *mivel minden világi változások, az Istenség' különös befolyása nélkül, örök és változhatlan törvények szerént mennek végben, az imádság és áldozatok szükségtelenek volnának.* Az ily esetekben *Athene'* törvénnyei, mint sok históriai példák bizonyitják, engesztelhetlenek lévén, *Aristoteles* az *Areopagus*tól veszedelmes embernek jelentetett ki, melynek következésében kétség kivül ő is a' *Sokrates* méregpoharát iszsza vala meg, ha azt megvárta volna, de ő nagy hírtelenséggel oda hagyta *Athenét*, mondván: *Nem akarok az Athenéieknek alkalmat adni, hogy Sokrates' halálra itéltetése után a' Filozofia ellen még másodszor is vétkezzenek*, és elment *Chalcis*ba anyai attyafijaihoz, hol életét 63 eszt. korában bévégezte. Minthogy fáradhatlan szorgalmatos tanulása egésségét még elein meggyengitette vala: innen az életidőnek ekkora magasságára is csak jó életrendje 's mindenkori lélekisendje' fenntartása által juthatott el. Azonban halála' nemére nézve különböznek; mert némelyek szerént meghalt gyomorbetegségben, melyel az előtt is igen sokszor

bajlódott, mások szerént, hogy az *Areopagus*tól megmenekedhessék mérget ivott; más későbbi írók szerént pedig azon unalmából, hogy a' tenger' áradása' 's apadása' okait ki nem találhatta az *Euripus* — szorostengerbe ugrott.

123. §. *Folytatás.*

Minthogy *Aristotelesnek* sok buzgó barátjai, de sok gonosz ellenségei, és rágalmazói is vóltak: innen az ő erkőltsi bélyege felette külömbözőleg is festetik. Azonban a' ki az ő gondolás- és tselekvés módját szorosan megvi'sgálja, lehetlen hogy benne a' feddhetlen és jó férjfiat fel ne találja, és inkább azokkal ne tartson, kik őtet dítsérik, mint kik oltsárolják. Ő az igazságot egyenes szívvel vi'sgálta, és minden oskola - 's személyválogatás nélkül, akárhonnan is, a' hol tsak feltalálni vélte, részrehajlatlanúl elfogadta. Nem lehet ugyan tagadni, hogy vi'sgálódásaiban néha tévelygett is: de annak okát az emberi esméret közönséges tökéllteleníségében, a' természettudománynak akkori, fogyatkozásokkal telyes, állapotjában, a' szükséges segédeszközöknek, melyekkel mi ma bővölködünk, hijánosságában, és főképpen abban lehet keresni, hogy az akkori Filozofia oly dóldolgokkal foglalatoskodott, melyeket az ember talán soha is bizonyoson meg nem esmérhet, *mi légyen* t. i. *a' tiszta igazság a' tárgyakra nézve, a' mi azokróli előterjesztéseinktől is függetlenül.* De alaposan semmi gonoszsággal nem lehet őtet vádolni. Mert az, a' mit ellenségei az ő *Plató* eránti háládatlanságáról, természetelleni bujaságáról és a' *Sándor* halálabeli részvételéről s. t. e' f. beszélnek, minden megmútatás nélkül szűkölködik, és tsupa hamis reáfogás. A' *Sándor* későbbi kitsapongásai is teljességgel nem tulajdonittathatnak nékie

hibáúl, minthogy az ember egyáltaljában magának szabadakaratszerénti formálója lévén, valamint a' roszsz nevelés' hibáit későbbre megigazithatja, úgy a' jó nevelés' erénnyeit is kitörölheti, 's minthogy különösön az oly természetekben a' milyen a' *Sándoré* vólt a' legjobb tanitások is hamar elvesztik minden mivelésöket, annyival is inkább ha a' hatalom' 's ditsőség' vakító fénnye, a' hízelkedés' tömjénezése és a' testi gyönyörüségek' ingerei elfelejtetik velek a' halandóságot. Vádolják némelyek kevélységgel, nagyra vágyással is, mely szerént ő minden régibb Filozofusok' alkotmánnyait, sőt a' *Plátó erdeti észképekről tudománnyát* (ideologia) is, helytelen szempontból vette fel, igazságtalanúl rostálgatta, és szándékosan félre fatsarta vólna, hogy azok' omladvánnyain a' magájét felemelje. De nints megmútatva, hogy e' tekintetben is az ő nagyra törekedése az illendő határokat mérőben áthágta vólna. A' mérséklett ditsőség — 's tekintetvágy pedig, mely ősztön a' nemes és nagy tselekedetekre és a' magas, nem közönséges esméretek' megszerzésének leghatósabb rugója, nem feddésre hanem ditséretre méltó hajlandóság. Valyon egy oly férjfiunak ki az igazság' forró szeretetétől elevenittetett, és megtisztitott okossággal birván a' sok esztelen agyszövetek' szemlélésében megbotránkozott, vétek vólt é az akkori egymással gyakran ellenkező, 's egymásnál tsudásabb alkotmányokat ostromolni, és azok' sokféle fogyatkozásait felfedezni és megjobbitni?

124. §. *Folytatás.*

Valamint élőszóval tanitásai, úgy számos munkái is részint *szorosan tudományosok* (esoterica), részint *köz értelemhez szabottak* vagy *alsóbb nemüek* (exoterica) vóltak. Ez utolsók, melyek Be

szélgetések valának, mind elvesztek, mely eset *Platón*nál megforditva van, kinek alsóbb nemű irásai maradtak meg. De *Aristotelesnek* magasabb nemű irásaiból is sok veszett el, a' megmaradtak is nagyon megromlottak, a' mi egyéb rendes okokon kivűl, amaz irások' tsudálatos szerentsétlenségéből következett. T. i. *Aristotelesnek* minden irásai halála után szállottak az ő *lyceum*beli következőjére *Theophrastus*ra, ki azokat ismét egy tanitvánnyának *skepsisi Neleus*nak hagyta. Ennek örökössei, kik a' *pergamusi* királyok' alattvalói vóltak, félvén, hogy majd ezektől az *Aristoteles* kézíratjainak a' királyi könyvtárba való béadására kénszerittetnének, elrejtették azokat egy főld alatti pinczében, hol azokban a' nedvességek, és férgek tetemes károkat tettek. Későbbre azokat egy gazdag könyvgyüjtő *teosi Apelliko*, igen drágán megvévén, *Athené*be, a' maga könyvtárába vitette, uj irásokban lemásoltatta, és azt a' mi hijánozott, vagy olvashatlanná lett vólt, lehetségig ki pótoltatta. *Sylla Athenét* meg hódoltatván, ez alkalommal *Apelliko'* könyvtárát *Romá*ba vitette; a'hol azokat egy *Tyrannio* nevű *görög* tudós, kit *Lucullus* a' *Mithridátes*sel való harmadik hadban fogságba ejtett, és magával *Romá*ba hozott vala, ismét ujabban lemásoltatta, a' mit tett azután nem sokkal *rhodusi Andronikus* is, ki azokat a' foglalathoz képest úgy nevezett *pragmatiká*ra is osztotta és rendbe szedte. Plut. T. III. p. 131—2. Reisk. — Strabo geogr. XIII. p. 906. 907. —

E' szerént könnyen láthatni, hogy ily változások közt az *Aristoteles* egyébaránt is a' nagy szókéméllés és filozofiai sok uj szók 's szokatlan kifejezések miatt bajosan érthető irásai épségekből sokat vesztettek, nem is említve, hogy

a' közép időkben sok részint keresztény, részint arabs bőltsek, kik *Aristotelest* forditgatták vagy tudatlanságból vagy tsalárdságból az idegen munkákat *Aristoteles*einek tartották, sőt tulajdon munkáikat is, vagy azért, hogy azoknak nagyobb keletet szerezzenek, vagy hogy az eretnek állitásokból eredhető kedvetlenségeket elkerülhessék, az *Aristoteles* neve alatt adták ki; melyhez hasonló tsalások történtek még a' 12-*dik* és 13-*dik* században is. —

125. §. *Aristoteles' munkái.*

I. *Logikára tartozók*:

I. Categoriae, seu praedicamenta. 2.)De interpretatione. 3.) Analytica, Libri 4. — 4.) Topica, de locis unde argumenta probabilia petuntur L. 8. — 5.) De sophisticis argumentationibus L. 1. Mind ezek együtt organonnak neveztetnek.

II. *Fizikára.*

1.) Physicae auscultationis, seu doctrinae naturalis Libri 8. ez közönséges Fizika. 2.) de Coelo L. 4. —3.) de generatione et corruptione L. 2.—4.) de Meteoris L. 4. — 5.) de mundo, de ez sokaktól nem övének. tartatik. 6.) de anima L. 3. — 7.) Tizenegy apró Értekezések, Parva naturalia név alatt. 8.) Historiae de animalibus Lib. 10. — 9.) de partibus animalium, et earum causis L. 4. 10.) de generatione animalium Lib. 5. — 11.) de mirabilibus auscultationibus. 12.) de plantis L. 2. de ezek gyanusok. 13.) de coloribus, és de audibilibus, seu de his, quae sub auditum cadunt. Ezek némelyektől *Theophrastus*nak tulajdónitodnak. 14.) de plantis L. 2. 15.) Quaestiones mechanicae. 16.) de physiognomia. 17.) de insecabilibus lineis. 18.) Problematum sectiones 38. —

III.) *Metafizikára.*

Metaphysicorum Libr. 14.

IV.) *Ethikára.*

1.) Ethicorum ad Nicomachum Lib. 10. 2.) Magnorum moralium Lib. 2. — 3.) Moralium ad Eudemum Lib. 7. — 4.) de virtutibus, et vitiis. —

V.) *Politikára.*

De Republica Libri 8. v. 10.

VI.) *Oeconomiára.*
De cura rei familiaris Lib. 2.

VII.) *Rhetorikára.*
1.) Rhetoricorum Libri 3. — 2.) Rhetorica ad Alexandrum. —

VIII.) *Poëtikára.*
IX.) De secretiore parte divinae sapientiae secundum Aegyptios Libri 14.

X.) de Xenophane, Zenone et Gorgia etc. Az Aristoteles írásai számtalanszor ki adattak, sok nyelvekre fordittattak. Legujabb ki adása: Aristot. opera gr. c. nova versione lat. ed. Joh. Theoph. Buhle, Zweibr. 1791. 5 Bde. 8; — de még nints bévégezve.

126. §. *Aristoteles' Filozofiája.*

Aristoteles, ki az akkori időkhez képest rendkivül tudós, de egyszersmind vi'sgáló éles elmével és alkotmányos lélekkel gazdagon felruháztatott férjfiu volt, az ő Filozofiájának, mellyet különféle irásiba foglalt bé, kettős intézetet adott. Elébb is a' régibb Filozofusok' munkáit, melyeket nagy gondossággal összeszerzett, 's még nagyobb szorgalommal átolvasott és kitanult vala, igyekezett szorosan megvi'sgálni, hogy azokban az igazat a' hamistól megválaszsza. Továbbá azon igyekezett, hogy egy tulajdon és lehetségig elvégzett filozofiai alkotmányt állitson fel. És noha tanitójától annyiban egészen eltávozott a' mennyiben ő a' tapasztalást az esméret' egyetlen forrásának tartotta: de annyiban egyezett, a' mennyiben a' Filozofiát ő is szoros jelentésbeli tudománynak vette, a' Filozofust a' Sofistától szorosan megkülömböztette; melyszerént amaz, hogy a' dolgok' alapos és igazi esméretére eljuthasson, tulajdonképpen a' *közönségesnek* és *szükségesnek* megvi'sgálására törekedik. A' Filozofia' részeire nézve pedig bizonytalan, valyon ő azt három részekre osztotta é? u. m.

Logikára, *Fizikára* és *Ethikára*, vagy tsak két fő részekre? u. m. *vi'sgálódó* és *tselekvő Filozofiára*, melyeknek osztán a' több részeket alá rendelte (Diog. L. V. 28. — Plut. de. pl. ph. I. prooem. Coll. cic. de fin. V. 4.) A' tselekvő Filozofiát részint *erkőltsi* részint *politikai* nézpontból adta elő, de a' nélkül, hogy a' jus — erény — és eszességtörvényeket (leges juris, virtutis et prudentiae politicae) szorosan megkülömböztette vólna.

127. §. *Folytatás.*

Logikai vi'sgálódások. —

Logikai tekintetben főképpen az okoskodások', és megmutatások' alapos megvi'sgálásával foglalatoskodott, és azt állította, hogy vagynak közvetetlen bizonyos előtételek is, melyeket úgy nézhetni, mint amazok' tulajdon okfejeit. Egy ilyen okfővé tette ezen előtételt: *a' mi mindenről elmondható*, vagy *a' mi a' nemre illik*, *az illik a' nem alá tartozó egyes dolgokrais; a' mi egyről sem elmondható* vagy *a' mi a' nemmel ellenkezik*, *az ellenkezik a' nem alá tartozó egyes dolgokkal is* (dictum de omni et nullo). Továbbá elosztotta az okoskodásokat *tudományosokra* (apodictica), *hihetőkre* (dialectica) és *szemfényvesztőkre* (eristica); de tsupán az *egyenes okoskodás formát* (categorica) és annak úgy nevezett három első figuráit, módjaival együtt vette tekintetbe. Ezenkivűl egyszersmind az ítéletek' és megfogások' vi'sgálására is ki terjedett, melyben tsakugyan a' logikai nézéspontot nem tartotta meg szorosan. De a' gondolás' legfőbb törvénnyeit, melyeknek tartotta az *ellenmondás'*, *egyezés'*, *kirekesztés'* és *elégséges ok'* okfejeit (principia contradictionis, convenientiæ, exclusi medii seu tertii inter duo contradictoria, et

rationis sufficientis) csak mellesleg vi'sgálta, valamint egyáltaljában a' logikai regulák' előterjesztésében inkább *bontzoló* vagy *viszszamenő* (analytica regressiva), mint *öszvetevő* vagy *előmenő* módot (synthetica s. progressiva methodus) követett. — Noha tehát *Aristoteles* valamely teljes és általjában alkotmányos Logikát nem szerzett: tsakugyan ő kezdette azt, és ösvényt tört, melyen őtet minden későbbi Logikusok követték. Azt mondja ugyan *Kánt a' tiszta okosság' Kritikája'* előbeszédjében hogy: *a' Logika Aristotelestől fogva sem viszsza sem elöfelé egy lépést sem tehetett, és minden tekintetre úgy látszik, ezen Filozofus által bérekesztetett és elvégeztetett:* de ez egy meszszire hajtott, 's nem is igaz dítséret, minthogy *Aristoteles* az ő hoszszas Syllogistikájában minden okoskodásokat elő sem adott, ezen kivűl az elrendelésben is sok hibákat ejtett. Egyszersmind egy logikai irásában e' következő módon adja elő az értelem' eredeti és tiszta megfogásait, vagy a kategoriákat. Arist. Top. I. 9.

1. *Állat — substantia — quidest — quidditas.* 2. *mennyiség — quantum.* 3. *milyenség — quale.* 4. *illetvény — ad aliquid* seu *relatio.* 5. *tér* — vagy — *köz* — vagy *helység — ubi.* 6. *idő* — vagy *idöség — quando.* 7. *fekvés — situm esse.* 8. *bírni — habere.* 9. *mívelni — agere s. facere.* 10. *szenvedni — pati.* —

Minthogy ez a' kategoriatábla a' következő *Peripatetikusok*nak hijánosnak látszott: innen ők még öt *másod hirdetményeket* (postprædicamenta seu kategoremata) ragasztottak amazokhoz, u. m.

1. *Ellentétel — oppositum.* 2. *megelőzni — prius s. antecedens.* 3. *következni — posterius s.*

consequens. 4. *Együtt lenni — simul.* 5. *mozgás motus.* —

Jegyzés: Noha ezen kategoriatábla sem valamely okfőből le hozva, sem alkotmányosan elrendelve nintsen, és nem teljes; az itt említett megfogásokis tsak történetesen vétettek fel 's kényből rendeltettek; a' 10 szám pedig a' *Pythagoreusoktól* költsönöztetett, kik abban valamely titokkal teljes vagy szent dolgot keresték: mindazáltal nem tsak a' régi, de a' közép időkbenis valamely tárgynak minden oldalróli megvi'sgálására ezzel éltek, mig az *Aristotelika Scholastika Filozofia* a' maga betsét el nem vesztette.

128. §. *Folytatás.*

Fizikai Vi'sgálódások.

Aristoteles a' maga Fizikájában a' dolgok' utolsó okának esméretére törekedvén felemelkedni, e' végre a' természetről, mint adatott tárgyról, való vi'sgálódásokból indúlt ki. De minthogy a' *természetit* és *tapasztalásit* (physicum et empiricum) a' *tul a' természetitől* és *tul a' tapasztalásitol* (metaphysicum et transcendens) illendően meg nem különböztette: innen az ő fizikai alkotmánnya egy nagyon különböző alkotó részekből álló egész, melynek fő pontjai a' következők lehetnek:

1. A' természet minden valóságosnak foglalatja. A' valóságost vagy a' közvetetlen észrevétel, vagy az ebből közvetkeztetések által esmérhetni meg. A' valóságos vagy *mozgó* az az *változó*, vagy *mozoghatlan* az az *változhatlan*, és a' mozgó vagy *mulandó*, vagy *mulhatlan*. Minden változás pedig bizonyos okoktól függ, és minden okok négyfélék: *anyag* (materia), *forma*, *mivelő* és *czél* — vagy *végok*. Arist. phys. II. 1. 3. 7. metaph. III. 2. IV. 5. V. 4. XI. (XIII) 7. anal. post. II. 17. (14). Coll. Plut. de plac. philos. I. 1. —

2. A' természetben nem csak *létel* van, hanem *levés* is; és noha az *általános semmiből* semmi nem származhatik, tsakugyan származhatik valami *másból*, tehát az *illetvényes* — vagy *reá nézve semmiből*. E' szerént vagynak bizonyos *okfők* és *elemek*, melyek által és melyekből származott minden; még pedig *több egymásnak ellentétetett* okfők és elemek, úgy hogy sem tsak *egy*, sem *végetlenül sokak* nintsenek. Minthogy már minden származat enyészettel van öszve köttetve: innen minden változás tsupa tserélődése az ellentétetett határozásoknak, melyek valamely fennmaradó *állatmányt* (substratum) tesznek fel. Ez az állatmány az *anyag*, mely által valamely dolog lehetségessé lészen, de melyhez, hogy az meghatározott, maga neméhen elvégzett vagy valóságos dologgá légyen, járulni kell még a' *formának*. E' szerént a' forma *a' dolgok' előttünki megjelenésének*, *az anyag pedig azok' lételének oka* (principium causale et reale). — A' forma éppen úgy a' természethez tartozik, mint az anyag, és azt a' jelenésekben nem valósággal, hanem tsak gondolattal lehet elválasztani az anyagtól. — A' forma mint művelő okfő nemesebb az anyagnál, mint szenvedő okfőnél. — Minthogy pedig a' forma által, melyet az anyag felvészen, ennek némi határozásai megszünnek: tehát a' *megfosztást* is (privatio) úgy gondolhatni, mint *tagadólagos* (negativum) okfőt, ama két *állitólagosok* (positiva) mellett. A' honnan a' természet *áll az anyagnak*, *formának és megfosztásnak költsönös művelésében*. És minthogy minden anyag *hideg* vagy *meleg*, *nedves* vagy *száraz*: tehát ezen egymás' ellenébe tétetett eredeti négy milyenségeknél fogva négy elemek is vagynak: *föld*, *víz*, *levegő* és *tűz*; ezeken kívül pedig még valamely finom étheri, e-

zen elemek' változóságának alá nem vettetett való. — Arist. phys. I. 6 — 10. II. 1. III. 2. de coelo I. 2. 3. II. 3. 4. III. 3. IV. 5. de gen. et corr. (ort et int) I. 3. II. 2, 3 9. metaph. IX 1. Sext. Emp. adv. math. X. 340. hyp. pyrrh. III. 31. Plut. de plac. philos. I. 3. 9. 10. 11. II. 7. Stob. ecl. I. p. 308. 486. ed. Heer. Diog. L. V. 32. 33. Meibom. —

3. A' mivelő okok, melyek által valami származik vagy enyészik, *törvényektől* függenek, a' honnan *reguláson* mívelnek, úgy hogy a' míveletek vagy okozatok *szükségesek*. Minthogy pedig az okok és azok' törvényei nem mindég esméretesek: innen úgy tetszik hogy a' természetben sok dolog *magától* és *régulátlanul* származik. Ebben áll a' történet, mely a' magok' czéljait öntudó valókra nézve *szerentsének*, vagy határozattabbúl *szerentsének* és *szerentsétlenségnek* nevéztetik. A' honnan a' történet és szerentse természetet és értelmet tesznek fel, és tsupa történet által semmi nem származhatik, sem el nem enyészhetik. A' természet pedig *czélarányos* is a' maga míveléseiben, midőn részint egy dolog másnak eszközül szolgál, részint minden dolog természeti tökélletességét vagy rendeltetését eléri; ha tsak, mint az idétlen szülések, valamely történetes körülmény által kifejtődésében meg nem gátoltatik. A' természeti dolgok' czélarányossága, vagy tökélletessége pedig főképpen az ő formájokban áll, noha valamely meghatározott formáju dologra ahoz való anyag is kivántatik. Arist. phys. II. 4—6. 8. 9. coll. c. 3. de anima. III. 10. de coelo I. 1. II. 5. 11. Plut. de plac. phil. I. 29. Stob. ecl. I. p. 202—6 ed. Heer.

4. Az okok' mivelése által a' természetben mozgás lesz, mely úgy nézethetik, mint főnem, 's melynek minden *változások* alnemei. A' moz-

gások és változások illethetik egyáltaljában vagy *magát a' dolgot*, továbbá *annak vagy nagyságát*, vagy *minémüségét* vagy *helyét*. Minthogy pedig minden változásban a' változónak fenn maradni kell: tehát magának a' dolognak származata, és enyészete tulajdonképpen nem változások. Minden változásban meg van a' *lehetségesről* a' *valóságosra* való átmenetel, és valamely *mívelés* és *szenvedés*. És minden változás, főképpen pedig minden mozgás okvetetlenül *közt* és időt is tészen fel, melytől függ. A' köz szélső és utolsó mozoghatlan határa minden attól körül foglalt mozoghatónak. A' honnan minden, a' mi más testtől vétetik körül, valamely helyben vagyon. A' mindenségen kivül nints semmi test, a' honnan az nints is valamely helyben. Minden test valamely az ő természetéhez illő helyre érni igyekezik, 's midőn azt elérte nyugszik. A' köztől külömbözik az üresség (vacuum), mely minden állitólagos foglalat nélküli köz, de semmi létellel nem bír. Az idő pedig az előbbire és következőre nézve a' mozgás' és változás' száma vagy mértéke. — Mind a' köz, mind az idő valamely tárgyas dolog (objectivum), a' mit a' közre nézve mútat a' testek' helyből helybe való mozgása, az időre nézve pedig az, hogy abban mint valami egymásból folyóban (continuum) a' testvilág egy általjában mozog és változik. Arist. phys. III. 1 — 3. IV. tot. V. 1 — 4. VIII. 1. de gen. et corr. I. 4. 7. cat. c. 14. (al. 11.) Sext. Emp. hyp. pyrrh. III. 131. 136 — 7. adv. math. X. 30 — 176. 228. Plut. de plac. philos. I. 18—23. Stob. ecl. I. 252. 380 — 2. 396 — 8. ed. Heer.

5. Minden, a' mi érzékesen észrevehető, *véges*, mivel az bizonyos közi vagy idői határokon belől adatott. De az öszvetételre vagy osz-

tásra nézve, vagy mind kétféle tekintetben, legalább lehetség szerént, lenni kell valami *végetlennek* is, az az valaminek, — a' minek nagysága meghatározhatlan, mivel az azon való átmenetelt elvégezni nem lehet, ha szinte az a' mivelőség szerént sohol sem találtathatik is. A' honnan nem is vehetni fel, hogy valamely összefüggő egész oszthatlan részetskékből vagy részetlen testetskékből (atomi) áljon, 's éppen oly kevéssé azt is hogy valamely adatott köz, melyet egy mozgó dolog véges időben átfut, végetlen légyen, noha mind a' köz mind az idő végetlenül oszthatók. Arist. phys. III. 4 — 13. Coll. VI. 1. ss.

6. Ha szintén *egyes mozgások* a' természetben kezdődnek és végződnek is: tsakugyan *egyáltaljában a' mozgásnak*, mint az időnek vagy a' világ mozgás mértékjének is sem kezdete sem vége nintsen. De mégis függeni kell annak valamely *első októl*, mely noha maga meg nem mozdult és meg sem mozdulható: mindazáltal más mozogható dólgokat mozditó erővel bir. Ez az *eredeti mozditó való* éppen oly örökös mint maga a' mozgás. És minthogy minden mozgások a' természetben egy *összefüggő egészet* tésznek: innen a' mozgás eredeti okául okos módon tsak egy valóságot is vehetni fel. Ez a' valóság az *Isten*. Az Isten pedig *örökkévaló*, *változhatlan*, *testetlen*, *oszthatlan*, *nagyságtalan*, *végetlen hatalmu*, *minden valóságok' valósága*, egyszersmind pedig *gondoló való* is; mely mindég a' *legjobbat akarja és tselekszi*; a' honnan *legnagyobb tökéllettességgel és bóldogsággal bir*; de az ő bóldogsága nem annyira a' magán kivüli mívelésben, mint inkább önszemlélésben áll, és az ő lakhelye a' világ' határa, a' honnan a' világot mozgatja, 's hihetőleg az emberek dólgaiban is

részt vészen. — E' szerént *Aristoteles* sem úgy nem gondolta az Istent mint *világteremtőt* az anyagra nézve, sem úgy mint *világalkotót* a' formára nézve (architectus mundi), hanem mint világmozgatót. Arist. phys. II. 6. VII. 1 — 3. VIII. 1 — 9. 15. metaph. XII. (XIV) 2. 6. — 10. de coelo 1. 3. 4. 9. II. 3. de gen. et corr. II. 10. eth. ad Nic. X. 8. 9. mag. mor. II. 8. pol. VII. 1. 4. Coll. Sext. Emp. hyp. pyrrh. III. 218. adv. math. IX. 20 — 2. 64. X. 33 — 6. cic. de n. d. I. 13. II. 37. Stob. ecl. I. p. 64. ed. Heer. Plut. de pl. phil. I. 7. Diog. L. V. 32 —

7. A' *világ* minden testi 's következőleg változó állatok' (substantiae) foglalatja, jóllehet magába véve örökös és változhatlan. A' honnan tsak *egy világ* is van, mely tökélletes gömböly forma és határozott, és a' melyen kivül nints sem köz, sem idő sem mozgás. Annak *központja* a' *kerek* és *nyugvó föld*. A' föld pedig az azt közelebbről körül vévő hóld alatti vidékkel együtt azon világtestek' befolyása alatt áll, melyek a' mennyei öblet megtöltik, hasonlóképpen kerekek és mozgók, de főképpen az ötödik vagy étheri elemből formáltattak. Egészben véve ugyan a' világ öröktől fogva az Istenség által mozgattatik: mindazáltal egyes testeknek is mind mennyen mind földön tulajdon mozgató okok vagyon, mely *lélek*nek neveztetik; a' honnan ezen testeket, 's magát az eget, vagy a' világegészt is úgy nézhetni mint *lelkest* vagy *élőt*. — Arist. de coelo I. 1 — 9. II. 2. 4. 11 — 14. (de mundo c. 2). meteor. I. 2. Coll. Sext. Emp. adv. math. X. 31 — 2. Diog. L. V. 32. Plut. de pl. ph. II. 3 — 5. 11. 17. Stob. ecl. I. p. 416. 448 — 50. 486. 496. 500 - -2. 512. 534 — 6. Láthatni még a' közelebbi pont alatt felhozott helyeket is. —

129. §. *Folytatás.* — *Lélektudományi vizsgálódások.*

A' *lélek* egyáltaljában nem egyéb, hanem a' munkásságnak valamely természeti és életet befogadható testben lévő formás okfeje, mely által a' test valóban megelevenedik. Egy ilyen test minden *élőműszeres test* (corpus organicum). A' honnan a' növevényekben is van lélek, mely ugyan nem egyféle a' testel, mert mint *összefoglaló egy*, nem lehet sokból öszvetétetett, hanem annak valami *testetlennek* kell lenni, noha nem test nélkül valónak. — Az oly élőműszeres való pedig, mely nem csak tápláló, szaporító de *érző erővel* is bir, neveztetik élő állatnak. A' honnan a' léleknek külömbféle *részei* vagy *tehetségei* vagynak, melyek most egyenként, majd együtt jöhetnek elő. Az élő állati 's következőleg az emberi lélekben is legelső az *érzőtehetség*, mely által a' lélek az észrevehető tárgyak' formáját magába felveszi, 's e' szerént nem tsupán szenvedőleg, hanem mivelőleg is mútatja magát. De az egyes öt érzéseken kívül, melyek által a' külső tárgyak' különös tulajdonságai éreztetnek, van egy *közérzés* is, mely a' dólgok' közös érezhető tulajdonságait fogja fel, és minden több érzéseket bizonyos egységbe foglal öszve. — Ennek főeszköze a' szív, melyből erednek az álom' és ébrenlétel' állapotjai.

Az érző tehetséggel szorosan öszvefügg a' *képzerő*, mely a' vett érzésekhez képest kényszerént is bizonyos képzeteket, 's e' szerént sokszor hamisakat is szül.

Az *emlékezet* pedig a' képzetek' megtartásában, valamint a' *viszemlékezőtehetség* azoknak ismétleni felkőltésében és ujonnan megesmérésében mútatja ki magát. Ezen erők öszveséggel a' közérzésen épülnek, 's miveléseikben bizo-

nyos törvényektől függenek, melyek szerént a' képzetek akaraton kívül is egymással öszvetsatlódnak.

A' *Gondoló erő*, *értelem* vagy *okosság*, mely a' földön tsak az embernek tulajdona, kívülről jön az emberbe a' bélélekzéssel, az Istenség közvetetlen munkája által. Ez a' maga munkásságában független ugyan a' testtől, de arra nézve az anyagat az érzéstől veszi; a' honnan az is hasonlóképpen részint *szenvedő*, részint *mívelő*. A' szenvedő értelem egyáltaljában formája a' gondolhatónak, minden anyag nélkül. A' mívelő értelem — mint legnemesebb tehetségnek czélja nem egyéb, hanem tsupán az igazság' megesmérése, és közönséges munkássága abban áll, hogy a' tárgyak' képzeteit felveszi, és azon anyagból, melyet az érzékenység, képzerő, és azon formákból, melyeket a' szenvedő értelem szólgáltat, valóságos esméreteket formál. Innen származnak a' *megfogások és ítéletek*. A' honnan az értelem' főmunkásságai a' *gondolás* és *ítélés*, melyhez tartozik a' *következtetés* vagy *okoskodás* is, mint közvetős ítélés. De minthogy az értelem' munkássága' tárgyai külömbözők: tehát a' *vi'sgálódó* és *tselekvő értelmet* megkülömböztetni kell. A' tselekvő értelem meghatározott czélokra intéztetett, melyekre *törekedik* a' lélek. A' lélek' törekedő tehetségének egyáltaljában czélja a' *jó*. A' jó pedig áll azon *gyönyörüségben*, mely a' léleknek minden szerentsésen végbemenő munkásságait kíséri. Ez a' gyönyörüség pedig részint *tetsző*, részint *valódi*. Amaz hirtelen *elmuló*, ez *állandó* és származik a' tökélletesség' öntudásából. A' honnan a' léleknek kettős törekedése van, egy tsupa *érzeményes* vagy *oktalan*, mely áll a' *kívánásban*, és egy *okos*, mely áll az *akarásban*. A' lélek pedig tsak az ő ma-

gasabb gondoló erejére és attól függő nemesebb munkásságára nézve *halhatlan* és *örökkévaló*; de a' halál után tsak úgy lételez, mint *tiszta örökmozgás*, *értelmesség* vagy *tökélletesség* (entelechia), a' nélkűl, hogy elébbi állapotjáról valamit tudna; minthogy a' test' halálával az élőműszeresség (organizatio) megszünvén, az élővalók' egyéb munkásságai is, az emlékezet és tapasztalásesméret, sőt maga a' szenvedő értelem is, mely képzerő és érzékenységek nélkűl nem mívelhet, megszünéndenek. E' szerént úgylátszik, Aristoteles nem úgy vette a' halhatlanságot, mint a' gondoló valónak a' személyesség' öntudásávali fennmaradását. Arist. de an. I. 1. 5. 7—9. II. 1—3. 5. 6. 12. III. 2. ss. coll. de gener. animal. III. 11. 'eth. ad Nic. I. 13. VI. 2. Plut. de pl. philos. IV. 2. 3. 6. 10. Stob. ecl. I. p. 760. 796. 812. 836—8. 868. 872. 878. 1106—8. 1114. ed. Heer. Diog. L. V. 32—34. Cic. tusc. I. 10. — de div. I. 25.

130. §. *Folytatás.* —

Erkőltsi vi'sgálódások.

Erkőltsi tekintetben ezeket tanitotta Aristoteles:

1. Lenni kell egy oly *tselekvésczélnak*, melyet maga magáért, és melyért minden több czélokat akarnunk kell. Ez a' czél az általánosan *jó* vagy a' *legjobb*. Minthogy már minden ember a' *bóldogságra* vagy *jóllétre* törekedik, mint olyan jóra, mely nem egyébért, hanem maga magáért kívánatos: tehát ama czél a' bóldogság. Ez a' bóldogság pedig, melyet sem a' testi gyönyörüség, sem a' gazdagság, sem a' tisztesség, sőt még a' lelki tárgyak' szemlélése is meg nemadhat, származik azon gyönyörüségből, mely minden tökélletes munkássággal öszveköttetve

vagyon, és minél magasabb ezen munkásság, annál nemesebb és telyesebb a' bóldogság' is. Már pedig az emberi lélek' legmagasabb munkássága *az okos munkásság*. E' szerzi tehát a' legmagasabb és tartósabb gyönyörüséget is; következőleg az igaz bóldogság, mint legfőbb emberi jó, tsupán ebben is áll. — Minthogy már *háromfélék a' jók* egyáltaljában, u. m. *lelki*, *testi* és *külső jók*, 's minthogy az elsők nemesebbek: tehát a' bóldogság is a' lélek' javaiból ered, ámbár a' testi és kűlső jók' hozzájárúlása által még nevekedhetik. E'szerént *bóldogságra törekedni*, *okosan tselekedni* és *erényes lenni* egy dolog.

2. Az *erény* egyáltaljában az okosság' *tökélletes munkássága*, 's ázért az okosság' kettős u. m. *vi'sgálódó* és *tselekvő* természetéhez képest vagy *vi'sgálódó* vagy *tselekvő*.

A' vi'sgálódó erények ezek: *mesterség*, *eszesség*, *tudomány* és *bőltsesség*. A' mesterség valamely bélátással öszveköttetett *készség* valami lehetséges' előhozására. Az eszesség ugyan az, valamely tselekedet' *ártalmas* és *hasznos vólta*' megítélésére. Az ártalmas és hasznos épűl a' tapasztaláson és vélekedésen, és a' jótól és rosztól szükségesképpen külömbözik. A' tudomány a' tárgyaknak, a' tárgyak' okainak és az igazságot megmútató okfőknek az ő *valóságos jegyeik szerénti esmérete*. A' bőltsesség áll részint ugyan abban, részint azon *szerzett készségben*, mely szerént a' lélek' tehetségei amaz esmérettel egészen megegyező módon használtatnak, és a' Filozofiának legmagasabb czélja. E'szerént a' *vi'sgálódó* erénynek főképpen a' bőltsesség felel meg, és minthogy a' gondolás a' léleknek legnemesebb, legfüggetlenebb és legbóldogabb foglalatossága, mely által az ember Istenhez leghasonlóbb lészen: innen a' bőlts' é-

lete kűlönösön az elmélkedésnek vagyon szentelve. —

Az erkőltsi erény nem egyéb, hanem valamely, gyakorlás által szereztetett készség, mely a' lélek' állandó tulajdonává válik, 's magát főképpen az *igen sok* és *igen kevés közti helyes középség* által mútatja ki, mivel mind a' két szélsőből vétkek származnak. A' honnan az indúlatok is, mig az okosságtól kormányoztatnak és helyesen mérsékeltetnek, nem roszszak, sőt sokszor dítséretesek is. Továbbá az erényes tselekvésre, mint készakarva tselekvésre tartozik az is, hogy az ember azon czélnak, mely az akarás' tárgya, eszközeit bizonyos megfontolással válaszsza. A' honnan az igaz eszesség és bőltsesség, mely az erkőltsi erénnyel öszveköttetésben van, és ennek főbélyegét teszi, abban mútatja ki magát, ha az ember a' jó czélra alkalmas eszközöket is választ, és használ. Arist. eth. ad Nic. I—III. 8. VI. 8. VII. 12—15. X. 12. 15. coll. magn. mor. I. 1—20. 35. II. 7. 8. 10. eth. ad. Eud. I. II. V. VI. 11—14. VII. 14. 15. Diog. L. V. 30. 31. Stob. ecl. II. 36. 68—74. 86—8. ed. Heer. Cic. de fin. V. 4. ss.

131. §. *Folytatás.*

Az erkőltsi erény az ő tárgyaira vagy kinyilvánkozásmódjaira nézve *több különös erényekre* oszlik el. Ide tartozik a' *bátorság*, mely a' félénkség és vakmerőség, *mértékletesség*, mely a' mértékletlenség és a' legszükségesebb dólgoknak is magától megtagadása vagy megvonása, *adakozóság*, mely a' fösvénység és pazérlás közt közepet tart. Továbbá a' *magaviselet-* és *érzésbeli nagyság*, *mérséklett tisztességvágy*, *szelidség* 's más társasági erények, melyekhez számíttathatik a' *barátság* is, mely maga is vagy e-

rény, vagy legalább azzal szorosan összekötte-tett. Mind ezek nem egyebek, hanem közepei két egymással ellenkező vétkeknek, melyek közűl egyik *igen sokat* vagy *tulon tul*, a' másik pedig *igen keveset* tészen. A' rosznak okát abban kereshetni, hogy az emberben egymással ellentételben álló tehetségek vagynak. Az oly valókban, melyekben e'féle ellentétel nintsen, melyek tsupa tiszta létellel és mívelőséggel bírnak, semmi gonosz nem találtathatik, mint p. o. a' tiszta értelmességekben. —

Az *igazságot* (justitia) kétféle jelentésben veszi Aristoteles: elébb *egyáltaljában*, és ért azon valamely másokra nézve való *törvényes tselekvésmódot*, vagy a' *léleknek azon erénnyét, mely szerént mindennek az övét megadjuk*; továbbá *különösön*, és ért azon valamely az *egyenlőség' megfogásán épülő tselekvésmódot*. E' szerént az *igazságos* - (justum) mind *törvényest* mind *egyenlőt* és az *igazságtalan* (injustum) mind *törvénytelent* mind *nem egyenlőt* jelent. A' honnan az utolsó esetben a' jus tulajdonképpen nem vitethetik oly személyekre, kik közt egyenlőségi illetvény nintsen, mint p. o. urakra és szolgákra, atyára és fiura, de igen a' *házasokra*, melyből a' *házi*, és a' *polgárokra*, melyből a' *polgári jus* származik. A' polgári jusnak, mely vagy *természeti* az az *közönséges*, vagy *szerzett* az az valamely meghatározott társaságra szorittatott, óltalmazója az igazgató, mint az okosság képviselője. A' szoros igazsághoz pedig járulni kell még az *illendőségnek* (æquitas), mely a' tsupán közönségesen határozó törvénynek segédmagyarázója, és a' körülményekhez képest szelidítője, és alkalmaztatója. Arist. eth. ad Nic. III. 9—15. IV. V. VII. 1—11. VIII. IX. Coll. magn. mor. I. 21—34. II. 1—6. 9. 11—17. eth. ad Eud.

III. IV. VI. 1—10. VII. 1—13. et lib. de virt. ac vit. Diog. L. VI. 31.

132. §. *Folytatás.*

Politikai vi'sgálódások.

Politikai tekintetben ezeket tanitotta Aristoteles:

1. A' *Bóldogság*, mint az erényes tselekvés' következése és az ember' legfőbb java, tsak úgy érődhetik el, ha az emberek nagy társaságokban, kénszerítő törvények uralkodása alatt, egymással szorosan egyesülnek. — Egy ily társaság neveztetik *Státus*nak, és áll sok kisebbekből, melyek közt első, és legszükségesebb a' *házi társaság*. Ez telyesen gondoltatva ismét áll férjfiból és aszszonyból, atyából, anyából és gyermekekből, gazdából és gazdaszszonyból, rabszólgákból és szólgálókból, következőleg *szabad* és *nem szabad személyekből*. A' *férjfi* és *aszszony*, mint házastársak közti öszveköttetésnek czélja az emberi nem' terjesztése, és a' költsönös segitség. Mind a' két felek szabadok 's egymásra nézve jussaik vagynak, noha a' férjfi' részéről, természeti felsőbbségéért, valamivel többek. A' honnan az ő öszveköttetéseknek áristokrátziai formája vagyon. Ellenben a' *gyermekek* az ő *atyok*hoz oly' illetvényben vagynak, mint az alattvalók az ő királyokhoz; de mig az atyai hatalom tart, addig mint az atya' tulajdonai erre nézve semmi jussaik nintsenek, noha ez az ő javokról gondoskodni köteles, melyért eránta tisztelettel és háládatossággal tartoznak. Ezt mondhatni az *anyáról* is, noha kissebb mértékben. A' *rabszólgáknak* még inkább nintsenek jussaik *uraikra* nézve, mivel ők, mint nem szabadok, tsupa eszközök a' házi czélokra, tehát merő tulajdonok. A' rabszólgaságnak pedig egy-

általjában, nem csak szerzett törvényes, de természetes oka is vagyon; mert vagynak oly' emberek, kik természet szerént a' szólgálásra rendeltettek, sőt kiknek az idegen hatalomtóli függés tsupa jótétemény. Valamiképpen tehát a' lélek a' testen, az ökös az oktalanon, 's maga a' férjfi az aszszonyon természetes módon uralkodik: így uralkodik az úr is természetes módon az ő rabszólgain. De még is velek, mint emberekkel, *barátságos* illetvényekben állhat. Arist. polit. I. tot. et oecon. I. 1—6. coll. eth. ad Nic. I. 1. V. 10. VIII. 11—14. X. 10. mag. mor. I. 1. 34. II. 11. 17. eth. ad Eud. IV. 4. VII. 3. 9. 10.

2. A' *Státus* mind azon nagyobb 's kissebb magába foglalt társaságok' egymásmelletti fennállását az igazság' fenntartása által teszi lehetségessé. De nem minden egy Státusban lakók valóságos *polgárok* is, hanem tsak azok, kik az igazság' fenntartásában, és az arra meg kivántató uralkodásban részesednek. A' honnan a' Státusba bizonyoson rendnek kell béhozatnia, melynek tárgya a' *törvényadás*, az *igazság kiszolgáltatása* és a' *közönséges végzések' végrehajtása*. Ezen rendnek különösön a' *fő hatalomra* tekintetbeli meghatározatásában áll a' *Státus alkotmánya* (politeia, vagy politeuma) széles jelentésben. Minthogy már ennélfogva a' főhatalom vagy *egynek*, vagy *némelyeknek*, azaz sokaknak van kezében, 's minthogy annak gyakorlásában tekinthetni vagy a' *közjóra*, vagy a' tsupa *különhaszonra*: innen a' Státusnak három *törvényes formái* vagynak u. m. *királyság'*, *nemesség'* és *polgárság'* uralkodása, (basileia, aristokratia, politia), melyeknek, mint törvénytelen formák ellentétetnek a' *kényuralkodás*, *kevesek' uralkodása*, és *népuralkodás*

(tyránnismus, oligarchia, democratia). Hogy pedig melyik legjobb vagy legtökélletesebb polgári alkotmány azt nem egyáltaljában, hanem tsak a' mindenkori körülmények szerént határozhatni meg, és a' közjónak főfeltétele mindég az, hogy a' legjobbak, tökélletesebbek, mint Istenek az emberek közt, valósággal uralkodjanak. Minthogy pedig az uralkodók' és alattvalók' minémüségétől olyan sok függ: tehát a' Státusnak fődólga a' *polgárok' czélarányos nevelése.* Ezen nevelés illeti mind a' *testet*, mind a' *lelket*, és főczélja az, hogy a' polgárokat erény és eszesség által bóldogíttsa, minthogy a' bóldogság mint a' Statusnak, úgy minden egyes embernek is czélja. Arist. pol. I. 1. 2. II—VIII. coll. eth. ad Nic. VIII. 12.

135. §. *Folytatás.*

Aristoteles azon kívül, hogy az eddig eléadott módon a' Filozofiát a' maga egész kerületében, noha tapasztalási nézéspontból, kidólgozta, és mint erdeti gondoló sok új, a' Filozofia' mezején addig hallatlan kérdéseket is támasztott, melyeket részint maga megfejtni igyekezett, részint későbbi Filozofusoknak hagyott a' megfejtésre: érdemesítette még magát a' nyelvre nézve annak filozofiai tekintetben való gazdagítása, és sok nyelvtudományi megjegyzések által; valamint a' szép mesterségek' főképpen az ékesszollás' és költés' *vizsgálatjára* (theoria) nézve is, a' maga *Rhetorikája* és *Poëtikája* által. Tsak ugyan az utólsó esetben érdemét tökélletesen meg nem határozhatni, minthogy munkája az idő miatt erdeti formáját egészen elvesztette.

Jóllehet az ő alkotmányjának az akkori időben kevesebb befolyása vólt a' Filozofiatanulásra, mint azután sokkal későbbre: de még is szá-

mos követői vóltak, kik azt részint tovább terjesztették 's magyarázták, részint pedig jobbítgatták, a' honnan sok tanitmányokban tulajdon útat próbáltak is a' nélkül tsak ugyan, hogy a' Filozofiára nézve egyáltaljában szembetűnő érdemeket szerzettek vólna.

134. §. *Emlékezetességek Aristotelesről.*

„*Aristoteles Speusippus*' kevés könyveit ha„lála után 3 *attikai* talentummal — m. e. 2,700 ezüst Rftal — vette meg." Gell. n. att. III. 17.

„Alvó félben mindég rézgolyót vett a' ke„zébe, ágya' eleibe pedig rézmedenczét tétetett, „hogy midőn amazt elejtené, a' tsattanásra fel„ébredvén, kelne fel. Diog. L. p. 310. Casaub.

„Mint a' ló a' futásra, az ökör a' szántásra, „a' kutya a' szaglásra: *így az ember*, azt mond„ja *Aristoteles*, *mint egy halandó Isten, két dól„gokra teremtetett: a' gondolásra és tselekvésre.* Cic. de fin. II. 13.

„A' tudományok' gyökerei keserük, de gyü„möltsei édesek. A' gyermekeknek három dól„gok szükségesek: *jó ész, gyakorlás, tudomány.* „A' vénségnek legjobb útravalója a' tudomány.

„Kérdetvén miben külömböznének a' ta„nultak a' tudatlanoktól? monda: *Abban, a' „miben az élők a' haltaktól.*

„Barátinak és tanitvánnyinak sokszor mond„ta: *Mint a' látás a' körüli levegőtől, így a „lélek a' nemes tudományoktól vészi világosságát.*

„A' tudomány a' jó szerentsében ékesség, „a' szerentsétlenségben vigasztalás.

„Az oly szülék, kik gyermekeiket tanittat„ják, sokkal méltóbbak a' tiszteletre, mint a „kik tsak nemzenek. Mert ezek tsupa lételt ad„nak, amazok pedig a' jó és bóldog élet' szer„zői. Diog. L. p. 310—314. Casaub.

„Kérdetvén mi hasznát vette a' Filozofiának? „monda: Azt, hogy önként teszem meg, a' mit „az emberek nagyobb része tsak a' törvények- „től féltében teszen meg.

„*Aristoteles* a' szépséget *legjobb ajánló le-* „*vélnek*, *Sokrates ideigleni kényuralkodásnak*, „*Platò természeti elsőségjusnak* (privilegium „naturae), *Theophrastus halgatvá való megtsa-* „*látásnak*, *Karneades egyedüli uralkodásnak* „tartotta.

„Kérdetvén mi a' barát? monda: *Egy két* „*testben lakó lélek.* Olyanoknak kell lenni ba- „rátink eránt, a' milyeneknek őket magunk e- „ránt lenni kívánjuk. – Gyakran így kiáltott fel: „*Oh barátim, nintsen barát!*

„Dítsekedvén valaki, hogy ő nagy és jeles „város' polgárja, monda: Az a' kérdés, ha mél- „tó vagy é egy ilyen hazára?

„Értésére esvén, hogy valaki hátmegett szid- „ná és rágalmazná, monda: Nem bánom, ha „távollétemben megver is.

„Az *Athenéiekre* feddőzvén, sokszor mondta: „*Ők hozták bé a' gabonatermesztést, és törvé-* „*nyeket*; *gabonával élnek is, de törvényekkel nem.*

„Midőn hibáztatnék, hogy roszsz embernek „adakozott, monda: *Nem az erkőltsein könyörül-* „*tem*, *hanem az emberen*, vagy: *Nem néki* „*adtam*, *hanem az emberiségnek.*

„Kérdetvén, mi a' hazugok jutalma? mon- „da: Az, hogy ha igazat mondanak is, nem hisz- „nek nékik.

„Azt mondja vala: Némely emberek oly fös- „vények, mintha örökké élnének, mások pedig „oly pazérlók, mintha egyszeriben meghalnának.

„*Aristoteles* úgy vélekedett, hogy a' mélák' „(melancholici) lelkében van valami elősajdító „és isteni. Minden éleselméjüek mélák. Div. I. 38

„*Sardanapalus* — *assyriai* igen gazdag és „puha királynak ezen sirfelírására:

„Éltemben tsak evém tsak ivám 's bujaságba hevertem,
Minden jót, igazat 's felségest hátra vetettem–

„ezt mondja *Aristoteles*: Mit irhatnál egyebet „nem egy király', hanem egy ökör' sírkövére? Cic. tusc. V. 35. —

„A' régi költők, vagy az isteni szent titkok' „tolmáttsai azt állitották, mi azért születtünk, „hogy valamely más életben véghez vitt gonosz„ságainkért a' jelenvalóban meglakoljunk; *Aris„toteles* azt mondta: mi oly formán vagyunk „büntetődve, mint a' kik hajdan *etruriai* tol„vajok' kezébe esvén, kigondolt kegyetlenséggel „életnek vala meg, úgy t. i. hogy közűllök né„melyek élve másokkal halva szembe fordittat„tak, és igen szorosan öszveköttettek: így vól„nának öszve köttetve a' mi lelkeink is, mint „élők, a' mi testeinkel, mint haltakkal. Ezen „szomoru állitásokat nem egyebünnen, hanem „tsupán az emberi élet' sokféle tévelygéseiből és „inségeiből lehet kimagyarázni. Cic. frag. phi„los. T. XII. p. 316. bip.

„Helyesen mondja *Aristoteles*, hogy soha nem „lehetünk elég tartózkodók itélettételünkben, „midőn az Istenekről beszéllünk. Ha illő dolog, „hogy a' templomokba bémenve – és az áldoza„tokhoz járúlva is magunkat megalázzuk, kön„tösünköt rendbe szedjük, igazittsuk és a' legna„gyobb szerénségre átváltozzunk: mennyivel na„gyobb szerénységgel kell viselni magunkat, mi„dőn a' tsillagzatokról, tsillagokról, Istenek' ter„mészetéről beszélgetünk, hogy valamit vakme„rően, szemtelenül, vagy tudatlanságból ne erő„sittsünk, vagy tudva ne hazudjunk. Sen. quaest. „nat. VII. 30.

„Helyesen mondja *Aristoteles*: Tegyük fel, „hogy vólnának oly emberek, kik mindég a' „föld alatt laktak, képekkel és rajzolatokkal e- „kesitett és mind azon dólgokkal, melyekkel az „úgy vélt bóldogok bővölködnek, felkészített al- „kalmas és fényes házakban; de a' földszínre „soha ki nem jöttek, hanem tsak hírből hallot- „ták, hogy van valamely Istenség. Mit gon- „dolunk, valyon mit gondolnának ezen emberek? „ha valamikor megnyílatkozván a' föld, azon „rejtekekből a' mi vidékeinkre kijönének, és hir- „telenséggel meglátnák a' földet, tengereket és „eget, észre vennék a' felhők' nagyságát, szél- „vészek' erejét; megszemlélnék a' napot, és meg- „tudnák annak nagyságát, szépségét és mive- „lőségét, hogy az világosságát a' mindenségben „szétöntvén, szerzi a' nappalt; meglátnák éjjel a' „tsillagokkal sűrün bévetett eget, és a' hóldnak „most növő majd fogyó világa' változásait; és „megesmérnék azoknak felkelését, lemenését és „öröktől fogva kiszabott változhatlan útjait. — „Bizonyára úgy ítélünk, hogy midőn mind e- „zeket meglátnák, észrevennék, megszemlélnék, „megtudnák és megesmérnék: *Kételenek vólná-* „*nak megvallani, hogy vagynak Istenek 's egy-* „*szersmind ezen roppant mivek általok vagynak* „*'s igazgattatnak.* Cic. de n. d. II. 37.

„*Aristoteles* a' régibb Filozofusokat, kik „úgy vélekedtek, hogy a' Filozofia az ő töreke- „déseik által tökélletességre ment, azzal vádolta, „hogy azok vagy dítsekedők, vagy pedig eszte- „lenek lettek vólna. De maga is hasonló vád „alá esett, midőn azt mondta: Úgy látom, a' „Filozofia kevés esztendők alatt nagyon sokra „ment, és rövid időn bévégeztetnék." (Cic. tusc. III. 38) *Mert még sok van és sok fog hátra len-*

ni, 's annak is, ki ezer századok mulva születik, leszen módja valami újat ahoz adni.

135. §. *Plátó' és Aristoteles' összehasonlítása.*

Ezen összehasonlítás, minthogy *Plátón*ak tsak alsóbb nemü (exoterica) *Aristotele*snek tsak magasabb nemü (esoterica) munkái maradtak meg, igen nehéz; a' honnan melyik vólt közüllök a' Filozofiában nagyobb? el sem dönthetni. Igaz hogy a' *Plató* lelke fellengősebb vólt, de éppen a' miatt sokszor kimagyarázhatlan álmodozásokba merült, és titkos homályba rejtezett el. Ellenben *Aristoteles* szárazabb, jozanabb és alkotmányosabb vólt; noha nem tagadhatni, hogy vi'sgáló éles elméje által gyakran üres szőrszálhasogatásokra is vitetett. *Plató* inkáb hajlott az *Okosság*- vagy *Értelemalkotmányra* (rationalismus, idealismus, intellectualismus), *Aristoteles* pedig az *Érzékenység*- és *Tapasztalásalkotmány*ra (sensualismus, realismus, empirismus). A' honnan *Aristoteles* a' Státust inkább *tapasztalási* (realis), *Plató* pedig inkább *okossági* (idealis) szempontból nézte, és az ő köztársaságából mindenféle költőket és mívészeket számkivet, vagy tsak annyiban szenvedmeg, a' mennyiben az ő mesterséggyakorlások az erkőltsi- politikai törvényeknek szorosan alávettetik; a' mire kétség kívül az is adhatott nékie alkalmat, hogy a szép mesterségek az akkori időben sok költők és mívészek által megalatsonittattak vala. Ő azt tartotta egyáltaljában, hogy a' mesterségek' valósága az *utánozás*ban (mimesis) áll, 's egyszersmind azt kívánta, hogy azok az igazságnak és erénynek, melyeket ő a' szépséggel ugyanazonitott, tsupa szólgálói légyenek.

De mind ketten bizonyoson rendkivüli érdemeket szerzettek magoknak a' Filozofiára nézve,

kiket talán soha egy Filozofus is felyűl nem mult. Az ő írásaiknak minden időben oly sok olvasói, magyarázói, fordítói és követői voltak, hogy felszámitani nem is lehet. A' közép századokban ugyan az *Aristoteles* befolyása nagyobb volt; azomban *Platón*nak is sok buzgó, de rajoskodó tisztelői is voltak, kik mint az *új Platónikusok*, *Kabbalisták* és *Mystikusok* úgyvélekedtek, hogy *Platón* a' természet' és vallás' legméjjebb titkai' esméretére természetfeletti módon jutott el; a' honnan azokat tsak az ő írásaiban kereshetik 's találhatják fel.

136. §. *Theophrastus.*

Theophrastus született *Lesbus*ban Kr. el. 392 körül; 23 eszt. koráig halgatta *Platót*, azután *Aristotelest*. Első neve *Tyrtamus* volt, de ékesszollásáért *Aristotelestől Euphrastus*nak, későbbre *Theophrastus*nak vagy *Istenibeszéllőnek* neveztetett; a' mit tsakugyan némelyek kétlenek azon okból, hogy egy okos tanító nem hízelkedhetik így tanitvánnyának. De mind ezen ékes és isteni beszédje mellet is megtetszett rajta, hogy ő nem *athenéi*, 's az *attikai* nyelv' finomságát egészen fel nem foghatta; mert „egy piatzi asz-„szonytól valamit vásárólni akarván, midőn an-„nak árrát kérdezte és igért vólna érette, amaz „ezt mondá: *Idegen, annyiért nem adom.* Kérdvén *Theophrastus, miért nevezné őtet idegennek?* „tsak annyit felelt, hogy *igen attikai módon* „*beszélne. Theophrastus*nak nagyon roszszúl esett, „hogy noha sok esztendőktől fogva *Athené*ben „lakik, 's igen jól beszéll, még is az idegen „szint rajta tsak egy aszszony is megesmérte." Cic. Brut. c. 46. Quintil. VIII. c. 1.

De *Theophrastus Aristoteles*nek ne mtsak filozofiai tanitásait halgatta, hanem a' természet-

vi'sgálásra is nagy hajlandósága lévén, az ő fizikai észrevételeiben és próbatételeiben is részt vett, 's egyébaránt is hozzája nagy szeretettel és hűséggel viseltetett. Ez által azt nyerte, hogy *Aristoteles* őtet nemtsak minden könyvgyüjteményjének 's tulajdon kéziratjainak örökössévé tette, hanem *Nikomakhus*-fijának is, ki későbbre a' *Theophrastus* tanitványjai közt magát nagyon kimútatta, gyámattyává és nevelőjévé, egyszersmind pedig maga után az oskola' előljárójává is rendelte, mely hivatalát mindenek' telyes megelégedésére folytatta is. Történt még is egykor, hogy mind azon Filozofusokkal, kik *Athenében* a' tanításra közönségesen meghatalmazva nem valának, *Athenét* elhagyni kéntelen vólt, de esztendő múlva megint viszszatért, és egész élete' végéig tartotta közönséges tanitásait, melyeken fényes és drága őltözetekben szokott vala megjelenni. Némelyek szerént több vólt 2,000 tanitványánál, de talán nem egyszerre, hanem egymásután. *Ptolemeus* és *Kassánder* királyoktól nagyra betsültetett; de minő nagykedvességben vólt különösön az *Athenéiek* előtt, megtetszik abból, hogy midőn *Agnonides*tól vallástalansággal bévádoltatott vólna, kevésben mult, hogy ez maga nem esett a' halálra ítéltetés'veszedelmébe. Ő tehát szerentsésebb vólt e' tekintetben *Aristoteles*nél, kinek, hogy életét megmenthesse, *Athene*ből végképpen ki kellett költözni.

Egyebek közt ezeket szokta vala mondani: „*Az erény' igaz szine a' szemérmes elpirulás.* „*Tiszteld magadat, úgy bizonyoson okod nem* „*lészen arra, hogy mások előtt elpirulj. Az* „*idővesztegetés minden lehető vesztegetések közt* „*legkárosabb.*

„Egy embernek, ki egész vendégség alatt.

„halgatott, igy szollott: Ha tudatlan vagy o-
„koson tselekszel, ha pedig tudós oktalanul.

Élete' vége felé nagyon erőtlen lévén, á-gyon vitette magát oskolájába. Noha némelyek szerént 85, mások szerént 107 eszt. öregséget ért: mégis halála előtt tsak kevéssel is igy panaszolt: „*A' természet a' szarvasoknak és var-*
„*jaknak hoszszu életet adott, melynek azokra*
„*nézve kevés, vagy semmi betse nints; ellenben az*
„*emberek a' tudás' magas tetejét alig pillanthat-*
„*ják meg, 's a' nélkül, hogy azt elérhetnék,*
„*meghalnak. Utolsó tanitásán is igy szollott tanit-*
„*ványainak: Az embereknek éppen akkor kell meg-*
„*halni, mikor élni kezdenének; azért mindenki*
„*azon igyekezzen inkább, hogy az élet' ö-*
„*römeivel éljen, mint sem hogy magának nagy*
„*hírnevet szerezzen. Mert semmi sints haszta-*
„*lanabb a' ditsőségkorságnál*“ Cic. tusc. III. 28. Diog. L. p. 325. ss.

Sok írásai közt legnevezetesebb az *erkőltsi bélyegekről* (characteres) írt munkája, melyben az emberi indúlatokat és tselekvésmódokat híven rajzolta. Ezen kivűl maradtak valami fizikai írásai is a' *növevényekről*, *ásványokról*, *szélről*, *esőről*, s a' t. de filozofiai írásaiból tsak holmi töredékek.

Megvi'sgálva mind azt, a' mit részint az ő tulajdon írásaiban, részint a' régi íróknak rolla való tudosításaiban találhatni: úgy látszik, hogy *Theophrastus* minden nagy híre mellett is nem sokat tett a' Filozofia' ki formálására, és a' fő dologban *Aristoteles*hez hív maradott. Tsakugyan érdemesitette magát egyfelől azzal, hogy az *Aristoteles* Filozofiáját magyarázta és terjesztette, másfelől azzal, hogy a' *Logika*hoz és *Politika*hoz holmit ragasztott. Amabban a' feltételes okoskodásformát, melyet *Aristoteles*

elmellőzött, előadta, noha tsak igen röviden; ebben pedig bővebben megmútatta, minő változások érhetnek egy Státust, és mimódon kell annak igazgatásában a' mindenkori körülményekre tekinteni. Ellenben az Istentudományban, mivel most valamely világlelket, majd az eget, majd a' tsillagokat vette fel isteni valónak, *állhatlansággal* és *következetlenséggel*, az Erkőltstudományban pedig, mivel a' külső jóknak vagy a' szerentse' javainak igen nagy betset tulajdonitott, és az által az erény' méltóságát megsértette, *szélességgel* és *tágsággal* vádoltatott. Mindazáltal ezt tsak úgy lehetne alaposan eldőjteni, ha írásaiból több maradt vólna meg. Boëthius de syll. hyp. L. I. c. 1. p. 606. Basel. Cic. de n. d. I. 13. acad. I. 10. tusc. V. 8. 9.

137. §. *Eudemus, Dicaearchus, Aristoxenus.*

Eudemus név alatt ketten emlittetnek, egyik *Cyprus*- másik *Rhodus*ból való vólt. Az utolsónak valamely töredékjei maradtak, melyekből úgy látszik, hogy ő az okoskodásmódokat *Aristoteles*nél bővebben kidólgozta, és a' feltételes okoskodásmódot is tekintetbe vette.

Dicaearchus messenéi születésü, *Sicilià*ból. Ez azt igyekezett megmútatni, hogy *ezen szó, lélek* (psyche), *merőben tárgyatlan, mert sem az emberben, sem az élőállatokban nintsen valami különös lélek, hanem minden annak tulajdonittatni szokott mívek tsupán a' test' mívei*; innen következtette, *a' halhatlanság' hite' ürességét és alaptalanságát is.* E' szerént úgy látszik, hogy, mint többnyire a' *Peripatetikusok*, nagyon hajlott az *Anyagosságalkotmányra* (materialismus).

*Aristoxenus Tarentum*ból, *Aristoteles'* há-

ládatlan tanitvánnya, ki tanitóját, azon boszszujában, hogy nem őtet, hanem *Theophrastust* hagyta maga után az oskola' előljárójává, felette sokat kissebbitette. Noha ez az ő szívének betsületére nem szólgál, de még sem tagadhatni, hogy ő jó fejü, szép tehetségekkel és esméretekkel bíró férfiu vólt. Mu'sikus fija lévén eleintén sokat foglalatoskodott a' Musikával, és halgatta *pythagoreus Xenophylus*' tanitását, 's írt egy munkát is *a' Hangmesterség' elemjeiről* (elementa harmonica) 3 könyvekben, melyek még ma is megvagynak és ezen szakmányban legrégibbek. — Későbbre Filozofiát kezdett halgatni *Aristotelesnél*, és mu'sikai esméreteit a' Filozofiára, különösön a' Lélektudományra alkalmaztatván, igyekezett megmútatni, hogy *a' lélek nem egyéb, hanem a' test' és érző inak' felhúzása* vagy *feligazitása* (intentio corporis), *melyből szintúgy egyező mívelések származnak, mint a' húrok' megfeszüléséből egyező hangok.* Ez is erősen hajlott az *Anyagosságalkotmányra.* Cic. tusc. I. 10. 18. 22. Sext. Emp. adv. math. VI. 1. Suidas in voce Aristoxenus.

138 §. *Strató.*

*Strató Lampsakus*ból, *Theophrastus*nak tanitványa, kit az oskolai előljáróságban követett is, melyet 18 esztendeig oly nagy kedvességgel folytatott, hogy az ő tanitásait *égyiptomi* király *Ptoleméus Philadelphus* is egy ideig halgatta, kitől 80 tálentumokkal — m. e. 80 ezer fortkal — meg is ajándékoztatott. Némelyek szerént különösön természeti vi'sgálódásokkal foglalatoskodott; de ha mind ő írta azon könyveket, melyeket *Diogenes Laërtius* (p. 340) nékie tulajdonit, úgy ő az erkőltsi Filozofiát sem mellőzte el, mert azok közt sok er-

költsi és politikai munkák is vagynak, p. o. a' *királyuralkodásról*, *igazságról*, *jóról*, *boldogságról*, *bátorságról* s a' t. Vi'sgálódó tekintetben a' *peripátetika* oskola' tanitásától sok részben eltávozott. Azt állitotta, hogy „*minden isteni „erő az érzéketlen és formátlan természetben va„gyon; ebben vagynak a' nemzés', származás', nö„vés' és fogyás' okai; 's e' szerént minden, a' „mi a' világban vagyon és lészen, természeti ne„hézségek és mozgások által lett vagy lészen*" (Cic. de n. d. I. 13. acad. I. 9. II. 38. de fin. V. 5). De bizonyos erdeti milyenségeket is vett fel, u. m. a' *meleget*, *hideget*, *tüzet* és *levegőt*, melyekből a' világot természetfilozofiáson igyekezett öszverakni (Sext. Emp. hyp. pyrrh. III. 32. Stob. ecl. I. p. 298. 348. Heer). A' honnan úgy látszik nagyon hajolt az *Anyagosságalkotmányra* (materialismus), és sokaktól *Atheismus- Panheismus-* és *Hylozoismus*sal is vádoltatott. De erről tsak akkor lehetne bátorságosan itélni, ha tulajdon irásai megvólnának. Minthogy pedig elégséges okok nélkül egy Filozofust sem lehet istentagadással vádolni, leghelyesebb és igazságosabb a' dólgot abban hagyni. Mert az ember tsupán azért, hogy a' természeti jelenségeket természeti okokból próbálja kimagyarázni, még nem istentagadó, ha szinte az ő próbatétele az okosságot ki nem elégiti is.

139. §. *Demetrius Phalereus.*

Demetrius Phalereus, *Theophrastus'* jeles tanitványa, származását *Conon*tól hozta le, és noha nem tsak gazdag, hanem erényes, és mind ékesszollásáról, mind tudománnyáról esméretes férjfiu vólt, mindazáltal még is inkább változó történetei, mint nevezetes filozofémái által híresedett el. — Kr. e. 318. eszt. *Kassánder má-*

czédoniai királytól, ki *Athenét* elfoglalta vala, a' város' igazgatójává tétetvén, az *Athenéiek*től 300 vagy 360 emlékoszlopokkal tiszteltetett meg. Nem is ok nélkül, mert minden munkásságát tsupán hazája' javára forditotta, a' közönséges jövedelmeket szaporitotta, a' várost sok fényes épületekkel díszesitette, az igazságot fedhetlenül kiszolgáltatta, egyszóval ,hivatalját mindeneknek nagy meg elégedésére viselte. De midőn *Demetrius Poliorcetes Athenét* ujra elfoglalta, és a' népnek szabadságát tetszőleg viszszaadta: irigy és álnok ellenségei' izgatásából, az eránta minden kűlső tisztességadások mellett is titkos gyülölséggel viseltetett néptől, mely nem álhatta, hogy az ő hatalma nem tőlle függött, elhagyatott, és mindenféle vádakkal terheltetett, úgy annyira, hogy élete is veszedelemben forgott, ha *Poliorcetes* nékie egy óltalomőrt, és a' *Thébébe* menetelre engedelmet nem adott volna. Mindazáltal távollétében is a' szabadság' szeszétől szédelgő néptől halálra ítéltetett, és oszlopai részint eladattak, részint lerontattak, részint a' tengerbe vettettek; a' mit *Demetrius* meghallván így szollott: *De az én erényeimet, melyekért azokat emelték, le nem ronthatták!*" Azzal sem elégedett meg a' háládatlan nép, hanem titkos gyilkosokat küldött ki mindenfelé ellene, kiktől megmenekedni kivánván, égyiptomi király- *Ptoléméus-Sóterhez* folyamodott, ki őtet igen barátságosan is fogadta, és az *alexándriai* tudományintézet' 's könyvtár' főfelvigyázójává tette, sőt egyéb országos dolgokban is meg bizta, és uralkodása' egész ideje alatt nagy tekintetben tartotta. De ennek fija- *Ptolémeus Philadelphus'* uralkodása alatt, ki őtet titkon gyülölte, nem vólt ilyen szerentsés, a' minek oka a' következendő vólt: *Berenice* férjét *Sótert* ar-

ra akarta venni, hogy első felesége *Euridice*-től való fijait az örökségből tagadja ki, és *Égyiptom* koronáját adja az ő fijának *Philadelphus*nak. E' dologban *Demetrius* is megkérdeztetvén, titkon azt tanátsolta *Sóter*nek, hogy a' koronáról, mig él, ne mondjon le, az ő utánna következő királyt pedig választassa az *Euridice* fijai közül, kik azon kivül hogy elsőszülöttek, az országlásra alkalmasabbak is. Nem maradt titokban ez a' tanátslás *Berenice* és *Philadelphus* előtt, ki eljutván a' királyságra, *Demetriust* elfogatta, és erős őrizet alatt további határozásig egy távollévő várba vitette. De ezen nagy férjfiu' életének egy mérges kígyó' (vipera) marása történetesen véget vetett, és őtet ellensége' további boszszuállásától megmentette. Ő egy volt a' leg tudósabb *Perípatétikusok* közül, ki rendkivül sokat, és a' tudományok' tsak nem minden nemeiről irt, főképpen *filozofiai*, *rhétorikai*, *poëtikai*, *historiai* és *politikai* tárgyakról. Munkáiból tsak egy maradt meg: A' *gondolatok' szóbeli előterjesztéséről, és magyarázásáról*, melyben az irásmód' szépségeiről, különösön a' periodusok' alkotásáról sok finom és éles elmés megjegyzések vagynak; de ez is némelyektől egy későbbre élt *Demetrius-Alexandrinusnak tulajdonittatik*. — Cic. de. leg. III. 6. de off. I. 1. de fin. V. 19. de orat. II. 25. Corn. Nep. Miltiad. c. 6.

Emlittetnek ezen mondásai: „Nem kevesebbet ér a' köztársaságban az ékes szollás, mint „a' hadban a' fegyver. Meglátván egy feslett „ifjat monda: Imhol egy négyszegü oszlop, „melynek hoszszu köntösse, hasa, szemérem„teste és szakálla van. Az ifjaknak otthon szü„léiket, az útban az előltaláltakat, a' magány„ban pedig magokat kell tisztelni. A' barátok-

„nak 'a' jó szerentsében hívatva, nyomoruság' „idején pedig önként és hívatlan kell meglen- „ni:" Diog. L. p. 351—356.

NEGYEDIK TZIKKELY.

SKEPTIKUSOK.

140. §. *Pyrrhó.*

Az alatt, hogy a' régi világ' két legnagyobb Filozofussai' és az ő követőik' iparkodásai által a' *Dogmatismus* úgy is mint *okossági*, úgy is mint *tapasztalási alkotmány* (rationalismus, empirismus) kifejtődött és elterjedett, nem kevesebb erővel emelte fel fejét a' *skeptikus* vagy *kételkedő filozofálásmód* is, mely noha már némely régibb gondoló fők által felköltetett vala, tsak ugyan *Pyrrhó*nak köszöni főbb lételét, a' honnan rolla *Pyrrhónismus*nak is neveztetett.

Pyrrhó született *Elis*ben, Kr. e. 376 eszt. meghalt 90 eszt. korában. Eleintén a' rajzmesterséggel foglalatoskodott, de későbbre, vagy azért, hogy nem vólt erre elég tehetsége, vagy hogy ez gondolkodó lelke' szügségeit ki nem elégithette, a' Filozofiára adta magát. *Anaxarkhus demokritikus* Filozofussal, kit sokáig halgatott is, tudományos útazás' és tapasztalás' kedvéért elkísérte a' *N. Sándor* seregét A'siába, hol *Indiá*ban a' *Gymnosofistá*kkal és *Per'siá*ban a' *Magusok*kal megesmérkedett (Diog. L. IX. 61). Hihető, hogy a' *Demokritus* írásaiból vette legelébb a' kételkedés' lelkét, mely szerént *Homerus*nak is, kit tsak nem imádott, különösön azon helyeit kedvelte leginkább, melyek azzal egyezni lát-

tattak. Mert sok akkori Filozofusok szemlélődéseik' bizonyitását ama költőben keresték és találták, a' honnan úgy is útaltak az ő verseire, mint sok keresztény Filozofusok a' *Bibliára*. — Ezen Filozofusról sok tsuda és mesés dólgok beszéltetnek, p. o. „hogy ő az előterjesztések' tárgyai eránt kételkedvén, és minden „fájdalom 's gyönyörüség eránt érzéketlen „lévén, semmi szekér, még a' dühös kutya „elől is nem tért — semmi meredekségeket nem „került ki, 's távoli barátjaival mintha jelen „lettek vólna úgy beszélgetett, sőt ha beszéd „közben másoktól ott hagyatott is, elkezdett be„szédjét félben nem hagyta, hanem végig folytatta. *Anaxarkhus* egy gödörbe esvén, elment „mellette a' nélkül, hogy segitett vólna, 's mi„dőn ezért némelyektől hibáztatnék, amattól „még megdítsértetett, hogy minden felindulás „nélkül viselte magát." (Diog. L. p. 667—671). De az eféléket tsak a' vak *Dogmatikusok* kohólták, hogy őtet nevetségtárgyá tévén, az ő kiméletlenül ostromló *skepticismussától* megmeneked hessenek, noha semmi lehetlenség nints abban, hogy ő néha méjj elmélkedésekbe merülve, a' külső körülményekre nem ügyelt, és azokat számba se vette. „Egyszer magában beszél„getvén, midőn kérdeztetett: miért mivelne „azt? monda: *Azon tanakodom, mikeppen lehes„sek jobb és másoknak hasznosabb.* Hajókázván, „midőn társai a' tengeri szélvész' háborui közt „megrettentek vólna, maga egész tsendességgel „egy a' hajóban evő malatzra mútatott, mond„ván: *A' böltsnek ennek bátorságát illik követ„ni.* Azt mondják, hogy a' legszagosabb orvos„ságokat, vágásokat és valamely sebjén tett é„getéseket is oly állhatatossággal szenvedte, hogy „még tsak szemhéjjait sem húzta öszve. Minden

„jobb írók dítsérik az ő jó szívét és ritka em-
„berséges vóltát, melyért pólgártársai is an-
„nyira betsülték, hogy őtet nem tsak főpappá
„tették, hanem érette a' több Filozofusokat is
„*Elisben* a' közönséges adók és terhek alól fel-
„szabadították. Halála után emlékezetére osz-
„lopot emeltek mind *Athené*ben, mind *Elis*ben.“
Diog. L. p. 672. 673. 674.

141. §. *Pyrrhó' Filozofiája.*

Minthogy *Pyrrhó* a' maga Filozofiáját tsak élő szóval közölte: innen azt előterjeszteni nagyon bajos; tsakugyan a' régi írók tudosításai szerént nyilvánságos, hogy az merőben *skeptika* vólt. Ugyan is

1. *Vi'sgálódó tekintetben* azon igyekezett, hogy a' *dogmatika* Filozofiákat az egymás' ellenébe tétetett okokkal megvívja, és az által megmútassa, hogy a' dólgokat megfogni vagy megesmérni nem lehet. Ebből következtette az egész emberi esméretnek sőt ezen állításnak is, *minden bizonytalan*, bizonytalanságát, kétségbe hozta mind az érzékenységek', mind az okosság' kimondásait, és azt tartotta, hogy a' helybenhagyás' viszszatartoztatása a' vi'sgálódó bőltsre nézve egy mulhatlanúl szügséges tulajdonság.

Különösön azt akarván megmútatni, hogy a' dólgokra nézve, valaminek igazságát megmútatni nem lehet, így okoskodott: „*Minden meg-*
„*mútatás vagy megmútatott, vagy meg nem*
„*mútatott dólgokból áll. Ha megmútatott dól-*
„*gokból áll, úgy ezek is valamely megmúta-*
„*tás nélkül szükölködnek, és így végtelenre kell*
„*viszszamenni. Ha megnem mútatott dólgokból*
„*áll, úgy az egész megmútatásnak semmi meg-*
„*mútatása nintsen.*“ Diog. L. p. 688.

2. *Tselekvő tekintetben* bizonyos *érzéketlen-*

végre (apathia) törekedett. Mind á' mellett az erénynek, mint legfőbb jónak, melyhez képest minden egyéb *betsetlen* vagy *mindegy* (adiaphorum), feltételetlen betsét erkőltsi érzésénél fogva megesmérte. De annak á' mi *Erkőltsi* méjjebb vagy tudományosabb megvi'sgálásába nem ereszkedett, mivel ő azt kételkedő gondolkodásmódja szerént lehetlennek tartotta; á' honnan azt is javasolta, hogy az életben a' jelenségeket és bévett szokásokat kell követni. Diog. L. IX. 61. 62. 105. 106. Cic. acad. II. 42. de fin. II. 11. 13. III. 3. 4. IV. 16. de off. I. 2.

Noha az első hely szerént azt tanitotta *Pyrrhó*, hogy „*semmi sem szép vagy illendő, semmi-*„*sem rút vagy gyalázatos, sem igazságos sem igaz-*„*ságtalan, és egyéb dólgokban is semmi sints* „*igazsággal egyező, sem pedig valamely dolog* „*nem inkább ez, mint amaz*“; de ezen tanitást tsupán a' tudományos vi'sgálódásra (theoria) kell vinni, mint a' több helyekből és *Timó*' 's *Aenesidemus*' azokban felhozott bizonyságtételeikből megtetszik. Tanitványai közűl említtetnek *Philó*, *Eurylokhus*, *Hekatéus*, *Nausifánes* és *Timó*.

142. §. *Timó.*

Ezek közt legnevezetesebb *phliusi Timó*, ki élt 270 tájatt Kr. e. és a' *Pyrrhónismust* tanitásai 's írásai által bővebben kifejtette és terjesztette, és a' *Dogmatikusokat* részint gúnyolódás részint valódi okok által erősen ostromolta. Mint *Pyrrhó* a' *rajz-* úgy *Timó* a' *tánczmesterségről* ment által a' Filozofiára és legelébb is a' *mégarika* oskolát gyakorolta. Miután itt *Stilpót* egy ideig halgatta, viszatért hazájába *Phliusba* és megházasodott. Későbbre a' *Pyrrhó* hírére *Elis*be ment, hol őtet is so-

káig halgatta, 's mellesleg gyakorolta az orvosmesterséget, 's fiját *Xanthust* is arrra tanitotta. De ebből nem élhetvén, kéntelen vólt *Elist* elhagyni, és ment *Kisá'siába Chalcedonba*, hol Filozofiát 's Ékesszóllást tanitott. Utoljára *Athenébe* jött, hol, miután rövid ideig *Thebében* is mulatott vólna, meghalt nagy vénségben. Sok irásaiból egy sem maradt meg. Egy tsipős éles filozofiai versezetjéről, melynek czímje *Sillos*, az az, *gúny*, *gúnyvers*, *Sillographus*nak nevezteték. Euseb. praep. evang. XIV. 18.

Timó skeptika Filozofiájában azt igyekezett főképpen megmútatni, hogy „a' *Dogmatikusok* „*tsak kényszeréntes feltételekből hozzák ki tanit-* „*mánnyaikat*; *az ő fő tanitmánnyok is*, mely szerént azt állitják, *hogy a' dolgokat az előterjesztések által megesmérhetni*, *tsupa oktalan feltétel*: *mivel soha nem mondhatjuk*, *mik a' dólgok*, *hanem tsak*, *hogy miknek tetszenek nékünk*, p. o. *hogy valami édes*, *azt nem állitom*, *hogy pedig annak tetszik*, *azt megengedem*. Diog. L. IX. 105. Meibom.

Innen továbbá azt következtette, hogy minden dólgok bizonytalanok, vagy határozatlanok és mindegyek; a' mi érzéseink és ítéleteink sem igazak sem hamisak, tehát hitelt sem érdemelnek, nékünk tehát minden ítélés, erre vagy amarra hajlás és megindúlás nélkül telyes határozatlanságban kell maradnunk, 's magunkat minden állitás- és tagadástól meg kell tartóztatnunk. Mert tsak így érhetjük el ama rázhatlan és szelid elmetsendet, mely minden jólléttelnek alapja és feltétele, 's következésképpen a' kételkedésnek (scepsis) egyetlen czélja. Sext Emp. adv. math. XI 140—1. Coll. pyrrh. hyp. I. 25. ss. Diog. L. IX. 107—8. Aristocl. ap. Euseb. praep. evang. XIV. 8.

De hogy egy ily kételkedő gondolkodásmód szerént, miképpen szóllhatott *Timó* az *Istenínek* és *Jónak* természetéről, azt tsak úgy foghatjuk meg, ha felveszszük, hogy ő azon amaz istenihez hasonló elmetsendet értette, melyet *Pyrrhó*ban tapasztalt, 's melyre nézve mondta is rolla, „*hogy ő mint Isten úgy járt kelt* 's „*mivelt az emberek közt*." — Tanitványai közt emlittetnek, *Dioskorides*, *Nikolokhus*, *Euphranor*, *Praylus*. Sext. Emp adv. math. XI. 20Diog. L. p. 699—705. —

Jegyzés. Emlittetik még egy *Timó* nevű Filozofus *Athenéből*, a' *peloponnesusi* had' idejéből, ki noha nem volt tulajdonképpen *skeptikus*; de a' közelebbi *Timóhoz* természetében és gondolkodásmódjában sokat hasonlitott, 's a' Filozofia' Historiájában legalább említést érdemel. A' rolla való ítélet nagyon különbözö, mert némelyek, leg feketébb, mások pedig kedvező színekkel festik. Annyi igaz, hogy sok erdeti elmességgel sok filozofiai esméretekkel birt, egyenes indúlatu volt és a' régi szokásokhoz buzgón ragaszkodott. Azomban részint némely polgártársainak, kikkel 's kikre minden vagyonját elpazérolta vala, goromba háládatlanságán, részint a'szüntelen mind inkább harapozó erkölcsi romlottságon únalommal és boszszusággal eltelvén, az emberek' társaságát kerülni kezdette, 's ha velek találkozott is, beszédjében és tselekedeteiben úgy viselte magát erántok, hogy őket magától elűzte, és hová tovább mordabbá es komorabbá lett, a' miért *Embergyülölönek* (misanthropus) neveztetett. Ö is éppen úgy vívott az erényért, mint *Sokrates* és *Diogenes*, de a' kedvetlen szeszély' (Laune) fegyverével, melyel a' jó ügynek sokat ártott, mert embergyülölönek tartatván, nem sok tekintete, és befolyása volt. *Aristofánes* azt mondta rolla „*hogy ő tövissel van körül keritve, me-*„*lyen keresztül senki hozzája nem juthat. Minden* „*ember iszonyodik tölle, mint valamely furiafaj-*„*zattól.*" De másutt ismét azt mondja: „*Ez a' furia-*„*fajzat megszünés nélkül ontja ki az átkokat a' go-*„*tnosztévök ellen.*" Ebből látszik, ki ellen vóltak inézve az ő megtámadásai, tsak hogy ő minden embereket gonosztévőknek tartott. „Midőn *Alcibiades* vala-„mely a' státusra nézve káros szándékát végrehajtotta „vólna, monda *Timon*: *Ember légy fijam!* szeren-

„*tsét kivánok néked ahoz. Forgodjál tsak; mert nem sokára a' státust lábra teszed.*“ Ezen mondásáért sokan kárhoztatták *Timont*, de ok nélkül, mert az nem vólt egyéb ironiánál, melyből az *Athenéiek* intést és tanuságot vehettek volna. „Egyszer egy *Athenéi* em„bert nagyon jó szívvel láttatott látni, asztalához ült„tette, ki midőn igy kiáltott vólna fel: *Oh Timon! „milyen pompás vatsorád van!* azt mondta reá: „*pompás, tsak az a' kár, hogy te itt vagy.* De ez ta„lán alkalmatosság szerénti tréfa lehetett. Egyszer fel„állván a' szónokszékbe, a' nép bámult a' váratlan jelen„ségen és méjj tsendességgel várta beszédjét.“ Ő pedig nagyon későre egész komolysággal így szóllaltmeg. „*Athenéiek! Nékem van egy kis jószágom, 's azon egy „figefa, melyre eddig elé sok pólgárok akasztot„ták fel magokat; ezennel jelentem, hogy ha még „valakinek kedve vólna magát arra fel akasztani, „semmit ne késsék, minthogy a' figefát kivágatni, „és a' helyébe épittetni akarok.* — Lucian. Dialog. Timon. Funke schulreal Lexicon T. V. p. 740 — 1. —

143. §. *Kételkedés' okai* (argumenta sceptica).

A' *Pyrrhóniusok* vagy *Skeptikusok* a' dólgok' megesmérhetlenségét, 's ezzel a' helybenhagyás' viszszatartóztatása' szükségességét akarván megmútatni, mindenek előtt figyelmeztek azon ellentételekre, melyekben vagynak mind a' megjelenő, mind a' tsupán gondolt dólgok egymással. — Az okok' ezen ellentételéből valamely *egyarányuságot* hoztak le, mely a' léleknek nem engedi, hogy erre vagy amarra hajoljon. E' végre *tiz nevezetesebb okokat*, *fordításokat* vagy *köz helyeket* használtak, melyeket ha nem mind is, de nagyobbára már *Pyrrhó* és *Timó* találtak vólt fel.

Az első kételkedések vétetett az élőállatok' különbségéből egyáltaljában. Úgy vélekedtek t. i. a' *Skeptikusok*, hogy mivel az élőállatokra, melyek természeti minémüségökre 's életmódjokra nézve erősen különböznek, a' dólgok egé-

szen külömbözőleg folynak bé, mely szerént az egyiknek kellős vagy hasznos az, a' mi a' másnak kelletlen vagy ártalmas, p. o. a' ketskék jóízűn rágják az ágakat, melyek az embernek keserük és roszsz ízűek, a' bürök a' fürjnek étel és élet, az embernek pedig méreg és halál, a' sertés étkét a' ló meg sem szagolja, s a' t. mivel e' szerént az élőállatoknak a' dólgokróli előterjesztéseik nem egyfélék, hanem külömbözők, sőt ellenkezők: tehát magokról a' dólgokról is valamely közbetsü vagy bizonyos ítéletet hozni nem lehet. —

A' második kételkedések vétetett különösön az emberek' külömbségéből, p. o. *Demofon* a' *N. Sándor* pénzváltója az árnyékban megmelegszik, a' nap fényen didereg és egy *Andron* nevü a' *lybiai* száraz pusztákon ital nélkül útazik vala; ismét egyik az orvostudományt, más a' földmivelést, más a' kereskedést szereti, és azok némelyeknek hasznosok, másoknak károsok. Ezen külömbségi ok úgy van az elébihez, mint a' *különös* a' *közönségeshez*, a' honnan attól valóban nem is külömbözik, 's annyival kevesebbé, mivel *Sextus* nyilván igyekezik megmútatni, hogy az emberek 's több élőállatok közt semmi valóságos külömbség nintsen, minthogy ezek éppen oly eszesek és okosok vólnának, mint a' mázok. Következőleg nem is vólna nékünk jussunk, hogy tulajdon előterjesztéseinknek több betset vagy bizonyosságot tulajdonittsunk, mint az állatiaknak.

A' harmadik kételkedések vétetett a' testi érzékenységek' külömbségéből, p. o. az alma, ha azt az ember tekinti sárga, ha kostolja édes, ha tapogatja puha, ha szagolja kedves illatú. Ugyanazon forma a' tükrök' külömbségéhez képest külömbözőnek látszik. Ez az ok is a' fen-

nebbiekbe béfoglaltatott. Mert ama külömbségekből következik ez is, ebből ismét az érzeményes előterjesztéseknek még a' látás- hallás- és szaglásbeli s a' t. külömbsége is. A' honnan úgy vélekedtek a' *Skeptikusok*, hogy az érzeményes előterjesztéseket egymással öszvevetni és az által megigazolni vagy valósitni nem lehet. Mert a' látott mindég egyéb valami, mint a' hallott, és noha egy élőállat másnál élesebben lát vagy hall; de abból nem következik hogy helyesebben lát vagy hall is, hogy az ő látott- vagy hallottróli előterjesztése a' másénál igazabb is légyen. 'S így van a' dólog a' több érzékenységekkel is.

A' negyedik kételkedések vétetett a' körülmények' és állapotok' külömbségéből Ide tartoznak az egésség és betegség, ébrenség és alvás, ifjuság és vénség, öröm és szomoruság, bátorság és félelem, bővség és szükség, szeretet és gyülölség, meleg és hideg s a' t. Mind ezek a' mi előterjesztéseinkre erősen béfolyván és ezeket szüntelen változtatván, a' dólgokról semmi bátorságos és kétségtelen ítéletet nem hozhatunk.

Az ötödik kételkedések vétetett a' helyek', fekvések' vagy helyezetek', a' közelség' és távólság' külömbségéből. Így p. o. ezen okból a' nagyok kitsinyeknek, a' négyszegük kerekeknek, a' térek domboruknak, az egyenesek horgasoknak, a' sárgák más színüeknek látszanak, és megforditva. Továbbá a' hegyek tavolról ködöknek, tereknek és simáknak, közelről pedig darabosoknak és meredekeknek tetszenek. Ismét a' nap reggel, délkor és este másként látszik. Ugyanazon test az erdőben és mezőben másnak tetszik. A' hajó távolról kitsiny 's úgy látszik mintha nem is mozogna, közelről

pedig nagy és sebes mozgásban lenni látszik. Minthogy már a' dolgokat bizonyos fekvéseken és helyezeteken kívül nem szemlélhetjük: innen azoknak természetét sem esmérhetjük meg valósággal.

A' hatodik kételkedések vétetett az elegyitések és öszvekötések' különbségéből. Mi, úgy mondtak a' *Skeptikusok*, egy dólgot sem veszünk észre tisztán vagy elegyitlenül, mivel a' világosság, levegő, meleg, hideg, nedvesség és szárazság s a' t. valamit mindég tesznek a' dólgokhoz, vagy elvesznek azoktól, 's az által a' dólgok' előterjesztéseit is változtatják, p. o. a' meleg a' vizet és más dólgokat folyókká, a' hideg keményekké és merőkké teszi; a' bársony más szint mútat a' nap- mást a' hóld- mást a' gyertyavilágnál; a' galambnyak, pávatoll a' hány felé fordúl, annyiféle szint jádzik; két ember alig viszen egy követ a' levegőben, a' vizben egy is könnyen bír azzal. Ki döjtheti már el, melyik az ő igaz minémüségek?

A' hetedik kételkedések vétetett a' dólgok' mennyiségeitől és öszvetételeiseitől. Azt mondták a' *Skeptikusok*, hogy a' nagyobb, a' mi az öszvetétel által a' kissebből származik, úgy jelenik meg sokszor, mint valami egészen egyéb, és nem azt a' nyomatot okozza, melyet a' kissebb, p. o. egyes fövényszemeket úgy érzünk, mint éleseket és keményeket, egy egész rakást pedig mint puhát és lágyat; a' szarvvakarék fejérnek, egészben pedig a' szarv feketének látszik, kevés étel és ital kedves és hasznos, sok pedig tsömör és ártalom, kevés bor testet és lelket erősit, sok pedig mind a' kettőt elrontja. — Tehát ezen tekintetben is a' dólgokról semmi bizonyos ítéletet nem hozhatni.

A' nyoltzadik kételkedések vétetett a' dol-

gok' illetvénnyeitől. Azt mondták a' *Skeptikusok*, hogy az előterjesztés és hirdetmények melyeket mi előterjesztéseinknél fogva a' dólgoknak tulajdonitunk, mint *nehéz* és *könnyü*, *magas* és *alatson*, *erős* és *gyenge*, *világos* és *homályos* s a' t. valóban nem egyebet fejeznek ki, hanem a' dólgoknak tsupán egymáshoz 's erántunk való, de nagyon változó illetvénnyeit. Így a' jobbfelőli is nem természet szerént jobbfelőli, mivel azt tsak a' ballal való öszvehasonlitásból érthetni meg; mert ha nints bal, jobbfelőli sints. Hasonlóképpen mind az atya mind a' fiu tsak egymásra, és a' nappal tsak a' napra, és mindenek tsak az értelemre nézve mondatnak. A' mik pedig tsak valamire nézve mondatnak, magokban esméretlenek. Innen a' dólgok' minémüségét meg nem határozhatjuk, következőleg azokról bizonyossággal nem is ítélhetünk.

A' kilentzedik kételkedésok vétetett a' gyakrabb és ritkább észrevételʼ vagy találkozás' különbségétől. A' ritka, azt mondták a' *Skeptikusok*, gyakran tsudálatosnak sőt rettenetesnek tetszik, holott a' szokottat, mindennapit sokszor alig is veszszük észre, p. o. a' földindúlások, a' hol gyakran esnek, nagy rémülést nem okoznak, a' napot, mivel mindennap látjuk, nem bámuljuk. — Éppen így azon dólgok, melyek eleintén ártalmasok vagy kelletlenek vóltak, szokás által ártatlanokká, kellőkké sőt szükségesekké válnak. Következőleg' az ítélet e' tekintetben is bizonytalan.

A' tizedik kételkedésok vétetett az emberi intézetek, szokások', erkőltsök, törvények', mesék' és vélekedések' különbségeiből. Ezen ok szerént az ítéletek azért is bizonytalanok, mivel azok a' különböző népeknél nagyon különböző, és gyermekségektől fogva másod természetté vált

tapasztalási és képzelődési dólgok által határoztattak meg. Innen van, hogy az emberek oly külömbözöleg gondolnak és ítélnek arról a' mi jó és roszsz, illendő és gyalázatos, szép és rút, szabados és tilalmas s a' t. p. o. a' *Persák* leányaikkal öszveelegyedni törvényesnek, a' *Görögök* pedig törvénytelennek tartják; a' *Massagétáknál* az aszszonyok közösök, a' *Görögök* ezen közösségtől iszonyodnak; a' *Ciliciaiak* a' lopást szabadosnak tartják, a' *Görögök* tilalmazzák. Az Istenekről is külömböző vélekedések vagynak; mert némelyek hiszik a' gondviselést, mások tagadják. Az *Égyiptomiak* a' holttesteket bébal'samozzák és úgy temetik el, a' *Rómaiak* megégetik, a' *Paeonok* a' tókba vetik. — Innen vagynak az Istenekről, régvilág' rémségeiről és hőseiről való mesés beszédek. Sőt még a' *dogmátika* Filozofiának egymással ellenkező tanitmánnyai is az erkőltsi tárgyakról azt mútatják, hogy az ember bizonyossággal semmiről nem ítélhet, 's helybenhagyását viszsza kell tartóztatni.

Ez a' végkihozás (resultatum) az emlitett tiz kételkedésokokból, de a' melyeket viszsza vihetni az *ítélő valótól*, a' *megítélt tárgytól* és *a' kettőtől* egyszer'smind vétetett három kételkedésokokra, sőt utoljára egyre, úgymint a' 8-*dikra*, mely a' dólgok' illetvénnyeitől vétetett. Ugyanis mindenikben az a' gondolat szólgál alapúl, hogy mi a' dólgokat tsak bizonyos illetvények szerént ítéljükmeg, a' honnan az ő igaz tulajdonságaikat soha is meg nem tudhatjuk.

144. §. *Folytatás.*

Minthogy a' fennebbi kételkedés okokból való végkihozást a' tapasztalás és okosság minden szempillantásban megczáfolták: innen azok-

nak erősitésére a' későbbi *Skeptikusok*, főképpen *Agrippa*, még öt kételkedésokokat vettek fel:

1. *A' vélekedések' ellenkezéséből*, de mely az előbbi *Skeptikusok'* tizedik erősségével egyre megyen ki.

2. *A' megmútatás' végtelenig viteléből*, mely szerént semmit is telyesen és elégségesen meg nem mútathatni.

3. *Az előterjesztések' illetvényességéből*, mely erősség a' régi *Skeptikusok'* 3*ik* erősségével egészen egyez.

4. *Bizonyos tételek' felvételéből* vagy *előre feltételéből*, mely erősség nem egyéb, hanem egy megmútatásbeli nagy, de elkerülhető hibának (petitio principii) kitétele.

5. *Az egymás általi megmútatásból*, mely hasonlóképpen nem egyéb, hanem egy más megmútatásbeli hibának (circulus s. orbis in demostrando) kitétele.

Igaz, hogy mind ezen hibákat gyakran ejtették a' Filozofusok, de el is kerülhetik, ha a' megmútatásban eléggé vigyáznak.

Emlittetik még utoljára e' következő kételkedésok is:

Ha valamit megfogni és megesmérni lehetne, azt vagy maga által, vagy valami egyéb által lehetne megesmérni. De maga által semmit megesmérni nem lehet, *minthogy a' vélekedések' ellenkezése miatt az emberi esméretben semmi közvetetlenül bizonyos nintsen.* Más által sem lehet semmit is megesmérni, *mert ha semmi közvetetlenül bizonyos nintsen, úgy semmi közvetőleg bizonyos sintsen; mivel akkor minden megmútatásnak, mely más által eszközöltetik, vagy karikában kellene forogni, vagy a' végtelenig kellene vitetni.* De ezen erősség tulajdonképpen nem uj, hanem a' régieknek tsak va-

lamely szarvas okoskodási öszveköttetés által való megujjitása. — Mind ezen emlitett kételkedésokokra nézve láthatni. Sext. Emp. hyp. pyrrh. I. 31. ss. és Diog. L. p. 681—687. Casaub.

145. §. *Skeptikai Szollásmódok* (formulae scepticae).

A' *skeptikai* szollásmódok bizonyos *mester kifejezések* (expressiones technicae), melyekkel a' régi *Skeptikusok* az ő filozofiai gondolkodásokat megjegyezni szokták, mely szerént azokat *skeptikai mesterbeszédnek* is lehetne nevezni.

1. *Nem több*, vagy *semmi sem több*, vagy másképpen: *nem inkább ez, mint amaz*, mely ezt tészi: *Nem tudom, hogy ezen ellentételek közül melyiket hagyjam helybe, melyiket ne.* Némely *Skeptikusok* ezen szollásmódot kérdőleg is fejezték ki, hogy elkerüljék azon gyanut, mintha azzal valamit állitni akarnának, így t. i. *Miért kellene, hogy valami inkább ez legyen, mint amaz?*

2. *Talán — azt megengedhetni — meglehet* — vagy teljesebben: *Talán így vagyon — talán pedig nints — felvehetni, hogy így van, — fel-hogy nints — megeshetik, hogy lehet — meg-az is hogy nem lehet.*

3. *Meg* — vagy *viszszatartóztatom* t. i. *a' helybenhagyást.* Vagy másképpen: *Nem tudom, hogy az előttemi okok vagy tételek közül melyikkel tartsak, melyikkel ne.*

4. *Semmit nem határozok, el nem döjtök, semmi nints előttem tisztában*, vagy másképpen: *Oly elmeállapotban vagyok, hogy arra nézve, a' mi a' jelenvi'sgálás' tárgya, semmit tudólag nem állitok, nem is tagadok.* A' *Skeptikusok* ama szollásmódot így is fejezték ki: *Minden határozatlan*; a' mit pedig nem *tudólag* vagy *tár-*

gyasan kell érteni, mintha a' határozatlanság minéműségül tulajdonittáthatnék a' dólgoknak, hanem tsak *kételkedőleg*, vagy *személyesen*, t. i. így: *Előttem minden úgy jelenikmeg, mint határozatlan.*

5. *Semmit nem fogok* – vagy *nem értek meg. Úgy vélem, hogy abból, a' mit a' Dogmatikusok vi'sgálat alá vettek, az ellentett okok egyensujja miatt, mind mostanig semmit meg nem fogtam. Minden megfoghatlan.*

6. *Úgy tetszik nékem, hogy minden oknak hasonló erős ok áll ellenébe.*

Az *okok' egyensujját* nevezték a' *Skeptikusok isosteniának.*

Az ez által okoztatott *határozatlanságot aoristiának.*

A' *sem Igen sem Nem mondást aphasiának.*

Az ez, mint amaz óldalra való *inkább nem hajlást arrepsiának.*

A' *magábantartást*, vagy *helybenhagyás' viszszatartóztatását epochenek.*

Az ebből származó *rázhatlan elmetsendet ataraxiának.*

Az ezzel öszveköttetett *mérsékelt elmeállapotot metriopathiának.*

A' honnan ézen nevezetek hasonlóképpen úgy nézethetnek, mint *skeptikai mesterszók* (termini technici). Lásd Sext. Emp. hyp. pyrrh. I. 187—208. Diog. L. IX. 74—7. Meibom.

146. §. *Közönséges méltatása a' Skepticismusnak.*

A' *Skepticismus* a' *Dogmaticismus*nak ellen tétetett filozofálásmód. A' filozofáló okosság a' *Dogmatikusok'* önkényes filozofálásmódjában és egymásnak ellenmondó alkotmánnyaiban megbotránkozván, természetesen ezt a' kérdést tá-

masztotta: *Mi! valyon lehetséges é az emberi okosságnak valami igazat bizonysággal megesmérni? vagy talán minden előterjesztés tsupa személyes tetszemény, és minden úgy vélt esméret tsupán az érzékenységek' és képzerő tsalárd szemfényvesztése?* Ez a' kételkedés eleintén nagyon szerény és tsupán egy panasz vólt az eránt: *Hogy az igaz és bizonyos esméretre nehéz eljutni, hogy mindenek méjj homályba borultak, hogy a' Filozofusok egymással szüntelen ellenkeznek.* Mely szerént ezen kételkedés tsak az igen meszszire hajtott és állitásaiban vak merészségre átment vi'sgálódás ellen vólt intézve, 's e' tekintetben azt ajánlotta, hogy az ember tulajdon erejiben igen ne bízakodjék, és vigyázva hagyjon helybe valamit. Egy ily kételkedés ellen, melyet a' Logika a' tévelygés' óvó eszközéül ajánl, semmit nem lehetett szóllni, sőt inkább óhajtani kellett, 's kell ma is: *Bár minden Filozofusok így kételkednének.*

Jegyzés. Ezen nevezetek: *scepticus*, *scepsis*, *scepticismus* ezen *görög* szótól erednek *skepteo*, *skeptomaj*, mely tulajdonképpen nem is azt teszi: *mindenben kételkedem*, vagy *semmit nem hiszek*, hanem ezt: *megvi'sgálom*, *után járok igaz é valami vagy nem* (circumspicio, inviso, video, speculor, delibero, contemplor, exploro, observo). Neveztettek a' *Skeptikusok* a' helybenhagyás' viszszatartóztatásáról *Ephektikusok*nak, a' vi'sgálódásról *Zetetikusok*nak, a' kételkedésről *Aporetikusok*nak is.

Miután pedig *Pyrrhó* és *Timó* bizonyos oskolát formáltak, melyben a' kételkedés mintegy okfővé és tanitmánnyá tétetett: ama *logikai* vagy *formás kételkedés* lassanként *metafizikaivá* vagy *anyagossá* változott. Ettől fogva a' *Skeptikusok* a' *Dogmatikusok'* ostromlásával és az ő felhős bőltsességek' felfedezésével tsupán meg

nem elégedtek, hanem ezen tételt állitották fel. *Semmit nem lehet tudni*, 's noha ezen tételt sok okokkal igyekezték forma szerént megmútatni, de azután ezt is bizonytalannak állitották: *Semmit nem lehet tudni, még ezt magát sem*, és úgy vélekedtek, hogy a' helybenhagyást egészen viszsza kell tartóztatni. — Ez által a' *Skepticismus* némiképpen *tagadólagos Dogmatismussá* változott, mely a' filozofáló okosságot még kevesebbé elégithette ki, mint az *állitólagos*, melyet ők ostromoltak. Mert telyességgel nem lehet az, hogy az ember, ki tselekvésre rendeltetett, 's erre nézve bizonyos sinormértékek nélkül szűkölködik is, minden meghatározott ítélésről lemondjon, és a' helybenhagyást egészen viszszatartoztassa. Ajánlottak ugyan a' *Skeptikusok* erre nézve valamely sinormértéket, azt t. i. *hogy az embernek magát az életben részint az érzeményes tetszeményhez, részint a' bévett szokásokhoz és jelenségekhez kell szabni;* de ez felette bizonytalan 's bátorságtalan, 's ennek követése nem hogy rázhatlan elmetsendet szerezne, hanem inkább szünetleni nyugtalanságot okoz az emberi szívnek. A' filozofáló okosság megengedi ugyan, hogy az ember ez vagy amaz tételbe kételkedjék, ez vagy amaz tekintetben tudatlanságát megvallja; de azon vélekedésnek, *hogy az igazság eránt kétségbe kellene esni, és minden megnyugvást tsak az általános nemtudásban kellene keresni*, minthogy az által magát egészen lerontaná, nyilván ellene mond.

147. §. *Folytatás.*

A' mi az emlitett kételkedésokokat illeti, ezek tsak valamely hijános *bévitelt* (inductio) formálnak, mely szerént a' *Dogmatikusok* és *Skeptikusok* közti vetélkedésben semmit is elha-

tározni nem lehet. E' felett azok tsak a' *Tapasztalás* — vagy *Érzékenységalkotmány*nak (empirismus, sensualismus) hódoló Filozofusokat is szédithetik meg, kik látván az emberi előterjesztésmódok' és vélekedések' végetlen külömbségét, és azon befolyást, melyet az élőműszeresség és főképpen az érzékenységek az esméret' külömbségére nézve okoznak, nem tehetik, hogy az igazság eránt zavarba és bizonytalanságba ne jöjjenek. De semmiképpen meg nem tántorithatják az olyanokat, kik az emberi természet' valóságába méjjebben bétekintettek, kik tudják hogy az ember nem tsupán élőműszerességből, érzékenységből, érzőinakból, vérből húsrostokból, tsontokból s a' t. hanem valamely az anyagosságnak ellentétetett okfőből, t. i. lélekből is áll; kik tudják, hogy van a' lélekben valamely eredeti törvényesség, vagy valamely magasabb okfőből le nem hozható *okosságrend*, 's hogy az, a' mi az emberi esméretben ezen törvényességtől függ, *közönséges szükséges* és *bizonyos*. — Mert ezek átlátják, hogy az ezen kételkedésokokból jövő tapasztalási külömbözőség ezt a' *közönségest*, *szükségest* és *bizonyost* le nem rontja, 's hogy ezen külömbözőségből teljességgel nem következik, hogy az emberi esméretben semmi általánosan első és utolsó okfők nem volnának. Ezt az ujabb *Skeptikusok* sem mútatták meg, és ha az ember közelebbről tagallja és vi'sgálja az ő okoskodásaikat, úgy találja, hogy azok végtére mind tsak a' régi *Skeptikusok*' erősségein, főképpen ama kettőn épűlnek, melyek az előterjesztések' illetvényességéből és a' vélekedéseknek mind az életben mind a' tudományban való ellenkezéséből vétettek. De ez tsak azt mútatja, hogy az igaz és bizonyos

esméretre eljutni nehéz, nem pedig azt, hogy teljességgel nem lehet.

A' mi különösön a' megmútatás' végetlenig viteléből vétetett kételkedésokat illeti, mely szerént semmit is teljesen és elégségesen meg nem mútathatni: ez az erösség tsak azon feltétel alatt érne valamit, ha a' mi öntudásunkban nem vólna semmi közvetetlenül bizonyos, a' mihez, mint okfőhez, minden megmútatást köthetnénk; — a' minek pedig az öntudás, melynél felsőbb bizonyság nem lehet, nyilván ellenmond.

Egy *Aristoteles* nevü *M. Aurelius* alatt élt *peripátétikus* Filozofusnak a' *Pyrrhónismus* elleni okoskodása sokkal elmésebb és helyesebb, hogy sem azt itt elmellőzhetnők, annyival inkább, hogy az tsak nem mindent magába foglal, a' mit az ellen okkal mondhatni. Rövidbe vonva a' következő főpontokra mégyen ki:

1. Midőn a' *Pyrrhóniusok* az igazság és tévelygés közti külömbséget tagadják, ugyan akkor azt állitják, hogy a' kik tőlök külömböző értelemben vagynak, tévelyegnek, nékik pedig magoknak igazzok vagyon; tehát éppen az által külömbséget tesznek az igazság és tévelygés közt.

2. Ha tagadnak minden külömbséget a' dólgok közt, tagadják a' magok és más emberek, az ő magok Filozofiája és más Filozofiák közti külömbséget is. Nints okok tehát tsúfolódni ez utolsókkal.

3. Ha semmi külömbség nints a' dólgok közt, akkor a' külömbözés és nem külömbözés, az *Igen* és *Nem* közt sints semmi külömbség. E' szerént minden vi'sgálódás félbe szakad, és a' *Pyrrhóniusok*' mestersége úgy jelenik meg, mint maga magának ellenmondó esztelenség.

4. Valaki vagy valamit, vagy semmit se veszen fel. Az utolsó esetben szóban sem le-

het vele állni; az első esetben vagy véghetlenűl megyen viszsza, vagy valamely előtételnél megállapodik. Ha véghetlenűl megyen viszsza, ismét nem lehet vele szóban is állani, minthogy a' véghetlent nem esmérjük. Ha valamely előtételnél megállapodik, akkor nem mondhatja: *Valami egyszers'mind igaz és hamis*; mert azzal azt tenné fel: *Hogy ő valamit, és egyszer's-mind semmit sem mond.* Ha ellenben azt veszi fel, hogy ő valami hamisat mond, úgy is ezen tekintetben hitelt kíván.

5. Annak tudására, hogy minden bizonytalan, előre tudni kell, mi bizonyos. A' *Pyrrhóniusok* is az ő kételkedésokaikban némely dólgokat bizonyosoknak vesznek fel, p. o. az élőállatok', az emberek', az érzékenységek', a' helyek' s a' t. külömbségeit, és ezekből következtetik, hogy minden bizonytalan. De nyilvánságos ellenmondásba jőnek magokkal, midőn azt valami olyanból következtetik, a' mit tsak ugyan előre, mint bizonyost, felvettek.

6. A' *Pyrhónismus* egészen czéltalan, és ha valami czélja van, az gyalázatos és káros czél. A' bolondságokat nem orvosolja, az erkőltsöket nem jobbitja, söt inkább a' pólgári életet felforgatja, kiólt minden jussosságot és erkőltsiséget, és az embereket egymásra nézve félelmessé és veszedelmessé teszi.

7. Azon erkőltsi rendszabás, melyet *Pyrrhó* és *Timó* és az ő oskolájok minden *skepticismusok* mellett is adtak, hogy t. i. *az embernek a' maga életét és tselekedeteit a' behozott törvények, szokások és erkőltsök szerént kell rendelni*, megczáfolja az ő *skepticismus*sokat; valamint egyáltaljában a' *Pyrrhóniusok* a' valóságos életben az ő filozofémáikat tulajdon tetteik által meg hamisitják. E' szerént a' *Pyrrhónismus* saját szi-

vébe döfi a' gyilkot és nem egyéb, hanem agyafurtaknak való Filozofia. Euseb. praep. evang XIV. 18.

148. §. *Folytatás.*

Mindazáltal a' *Skepticismus*, ez a' *filozofiai felfordultság* vagy fejetlenség (anarchismus philosophicus) oldalaslag) (indirecte) sokat használt a' Filozofiának, mert a' *Dogmaticismust*, vagy a' *filozofiai kényuralkodást* (despotismus philos.), mint ennek született ellensége, megszünés nélkül ostromolván, arra kénszeritette a' *Dogmatikusokat*, hogy tanitmánnyaikot és alkotmányjaikot jobban vi'sgálják meg, ez által a' gondoló erőt élesitette, és sok új vi'sgálatokat gerjesztett, 's utoljára felköltötte a' *Kriticismust*, vagy a' *filozofálásnak azon módszerét, mely az emberi esmérő tehetséget az ő eredeti törvénnyei és határjai szerént mindég szabadabban 's méjjebben vi'sgálni törekedik* (republicanismus philos.).

Minthogy pedig a' *Skepticismusnak* sok szemfényvesztő óldalai vagynak: innen éppen nemlehet tsudálkozni azon, hogy az eleitől fogva sok követőket és barátokat talált. Már tsak az a' körülmény is, hogy a' *Dogmatismus*' ostromlásában az éles elmét és elmésséget nagyon lehet tündököltetni, sok lelkeket tsábit el a' kételkedésre. Ezen kívül a' *Skepticismus* bizonyos elő-itéletlenség', részrehajlatlanság', sőt mások felettiség' tekintetével jelenik meg, midőn az ember mindent ostromol, 's maga még is semmit nem dőjt el. Utoljára azért is oly kapós, hogy sokkal könnyebb másokat, kik nehéz filozofiai kérdések' megfejtésével foglalatoskodnak, ostromolni, mint ezeket magokat megfejteni, könnyebb hibákat keresni 's találni, mint azokat megigazitni. Innen van, hogy a' *Skeptikusok* közt sokan találtattak, kik inkább száraz fetse-

gők, mint alapos gondolók, inkább *Sofisták*, mint Filozofusok vóltak.

Megfontolást érdemel az is, hogy nem minden *Skeptikusok* vóltak következős és egész *Skeptikusok*. Sokan a' *Skepticismus*' fél útjában megállottak, a' Logikát, Mathematikát és Erkőltstudományt nem vívták. Vóltak a' későbbi időkben olyanok is, kik a' *Skepticismust* arra használták, hogy a' *természetfeletti Istentudományt* (supernaturalismus theologicus), melynél önkényesebb alkotmány egy sints a' világon, a' Filozofiába béhozzák. Ezeknek *Skepticismussa* nyilván nem egyéb vólt, hanem vagy haszon' 's hatalom' kedvéért gyakorolt ámitásmesterség, vagy rajoskodás- és babonaságból származott okosságtól való irtozás, kik nem gondolták meg egyfelől azt, hogy a' haszon keresésben semmi igaz és állandó haszon nints, hogy az Isten- és okosságárulás a' megbéjegzett lelkiesméretek' legrútabb vétke, másfelől azt, hogy ha az okosság az erkőltsi vallásos vagy isteni dólgokról az embert semmi részben nem tudositná: akkor minden kijelentés hasztalan, de okosan véve oktalan 's képtelen is vólna.

149. §. *Átmenetel az Epikureusok — és Stoikusokra.*

Mind a' mellett is, hogy *Pyrrhó* és *Timó* és más *Skeptikusok* a' *Dogmatikusokat* erősen ostromolták, a' *Dogmatismust* meg nem győzhették, sőt tsak hamar a' *Pyrrhó* oskolája' felállása után *Athené*ben két uj *dogmatizáló* oskolák általk fel, úgy mint az *Epikureusoké* és *Stoikusoké*. Ezen oskolák noha az okfőkben egymással általánosan ellenkeztek, abban tsak ugyan egyeztek, hogy

1. Bizonyos tekintetben az előbbi *cyrenaika* és *cynika oskoláknak* tsupa *folytatásai* vóltak,

2. Ezen atyafiságnál fogva különösön *erköltsi vi'sgálódásokkal* foglalatoskodtak, egyébaránt a' vi'sgálodó Filozofiát sem mellőztékel egészen;

3. Alkotmánnyaikot a' helyett, hogy önmagokból erdetiséggel fejtették vólna ki, az előbbi filo'sofémákból inkább tsak élőműszeretlenül rakták öszve; a' honnan úgy látszik, hogy ez időtől fogva már bizonyos *Synkretismus* és *Eklekticismus* kezdett mútatkozni a' Filozofia' mezején. —

Jegyzés. A' *Synkretismus* a' filozofálásnak az a módja, mely szerént a' külömböző okfők és alkotmányok egymással öszveelegyittetnek. Az *Eklekticismus* pedig az, mely szerént az ember egy alkotmányhoz sem tartja magát, hanem a' vélekedése szerénti igazat vagy legalább hihetőt minden alkotmányokból kiválasztja. Ez azon magában véve helyes gondolaton épűl, hogy a' Filozofia' eddigi alkotmánnyai közűl egy sem foglalja magában a' tiszta és telyes igazságot, 's hogy mindenikben van valami igaz, mivel az emberi lélek az igazságot megesmérheti, ámbár soha sem egészen, hanem tsak részszerént. — De minthogy a' kiválasztás többnyire tsak tarlózás, és inkább is önkény, mint okfők szerént esik, és az Eklektikusok most ez, majd amaz alkotmányhoz hajladoznak, 's gyakran a' legkülömbözőbb nemű tanitmányokat is öszve zavarják: innen az *Eklekticismus* nem egyéb *Synkretismusnál* mely a' tudománynak igaz hasznára soha nem vólt. —

ÖTÖDIK TZIKKELY.

EPIKUREUSOK.

150. §. *Epikurus.*

Epikurus született Kr. e. 342 eszt. *Gargettosban*, *Athené* mellett. Minthogy szüléi nagyon szegények vóltak, 's élelemkeresés végett

külömböző helyeken, *Samos* — *Tejos* — és *Kolofon*ban lakogattak, 's őtet is mindenféle köz munkákra használták: innen ifjabb esztendejiben a' tudományos mívelődésben nem sokra ment, 's talán ez az oka, hogy későbbre *Magátóltanult*nak (autodidactus) adta ki magát. Erre nézve, de kéműlletlenűl, mondja *Cicero*: „*Epikurus, mint irásaiból látjuk, azzal kérkedik,* „*hogy nékie tanítója nem vólt; a' mit, ha nem* „*kérkedne is, könnyen elhinnék, mint hinnék egy* „*roszsz épűlet' urának, ki azzal ditsekedik, hogy* „*nékie átsmesterje nem vólt.* Mert rajta sem az *Akademia'*, sem a' *Lyceum'*, *még tsak a' gyermeki tudományok' szagja sem érzik* — (de n. d. I. 26). De még sem lehet felvenni, hogy másoktól éppen nem tanúlt, és tanitói nem lettek vólna; mert bizonyos, hogy az attya *Neokles* gyermektanító vólt; említetnek is mint tanitói egy *Pamfilus* nevű *Grammatikus*, kitől ő, midőn nékie 12 vagy 14 eszt. korában *Hesiodust* magyarázván mondotta: *Minden dolgok közt a' Kháos* lett legelőször, azt kérdette vala: *Hát a' Kháost ki teremtette?* ismét egy *Nausifánes* nevű *demokritikus* Filozofus; de ő maga is, a' *Demokritus* irásait erősen használta. Sext. Emp. adv. math. X, 18. 19. Diog. L. X, 2. 13. 14. Cic. de. n. d. I, 26. 33.

Kezdett legelébb tanitani 32 eszt. korában *Mitylené*ben a' honnan egy esztendő mulva *Lampsakus*ba, innen ismét 4. eszt mulva *Athenébe* ment, hól Kr. e. m. e. 305 eszt. oskolát nyitott, mely nem sokára sok követőket talált, és egy kertbe telepittetett, melyet ő 80 *minák*kal, mintegy 1,200 Rftokkal, vásárolt vala, és az utánna következőknek hagyott örökösön, oly czélból, hogy itt azok az ő tudománnyát terjesztenék, 's egyszer'smind a' társalkodó élet' gyönyörűségeit is

kosto'gatnák. (Diog. L. X, 16 — 22). A' honnan az ő követői *kerti Filozofusok*nak (philosophi ex horto) is neveztetnek, és az *Epikurus kertjein vig élet*' és *öröm*' söt még *bujaság*' *helyei* is értetnek. A' mi személyes tulajdonságait illeti: mértékletes, nyájas, szelid és szeretetre méltó férjfiu vólt ugyan, de sem nagy tehetségekkel sem szélesen kiterjedt esméretekkel nem bírt, és a' gúnyolódástól sem vólt idegen; mert „*Nausifánest* tudatlan tűdőnek, „tsalárdnak és puhának, a' *Platonikusok*at „*Dionysius*' lévnyalóinak, magát *Plátót* arany„ból valónak, *Aristotelest* tékozlónak, *Prota„gorást* kosárhordónak és *Demokritus*' írnokjá„nak, ki falukon a' gyermekeket a' betükre ta„nitgatná, *Heraklitust* majomnak, majmolónak, „*Demokritust Lerokritus*nak vagy szörszálhaso„gatónak, ketskeszörvi'sgálónak, *Pyrrhót* tu„datlan- tanulatlannak nevezgette. Meghalt 72 „eszt. korában, követsnyavalyában." Hesych. Miles. Illustrii lib. de philos. p. 29. 30. —

151. §. *Epikurus' Filozofiája.*

Epikurus úgy nézte egyáltaljában a' Filozofiát, mint *valamely hathatós és okossággal egyező törekedést a' bóldog életre*. Ehez képest a' Filozofiának is azt a' részét tartotta legfontosabbnak, mely az ember' főczélját, és annak elérése' eszközeit vi'sgálja. De ezen előlbotsátott egymás részt, melyben a' *dólgok' erdetéről, természetéről* és *esméretéről* vi'sgálódott. A' honnan az ő alkotmánnya tsak két fő részekre is oszlott, úgy mint *Természet-* és *Erkőltstudományra* (physica et ethica). A' *logikai* részt vagy *Dialektikát* elmellőzte, és a' helyett *Kanonikának* nevezett, de a' *fizikai* részszel öszvekötött munkájában vi'sgálódott az igazság jegyeiről. Sext.

Emp. adv. math XI, 169. VII, 14 15. ed. All. Fabric. fol. Lips. 1,718. Diog L. X, 29. — 31. Cic. acad. II, 30 Sen. ep. 89.

Ezen alkotmánynak még sem vólt elegendő egysége és öszvefüggése, mivel azt *Epikurus* nagyobbára idegen alkotmányokból, főként a' *Leucippus*, *Demokritus* és *Aristippus* alkotmánnyaik' ellenkező alaprészeiből tóldozta öszve, melyeket néha másképpen határozott meg, néha okatlan feltételekkel is megelegyitett. — De az erdeti *Epikureismust*, minthogy az, a' későbbi részint méltó részint méltatlan oltsárlások miatt igazi formájából kivétetett, 's minthogy az *Epikurus* irásai, melyek 300 könyveknél is többre mentek, nagyobbára elvesztek, bajos is előadni. —

152. §. *Folytatás.*

Epikurus' Kanonikája.

Ennek főpontjai ezek vóltak:

1. *Az igazságnak eredeti jegyei az érzékenységek* és az ezektől függő *képzetek*. Mert minden képzet az azt okozó tárgyal szükséges illetvényben áll, minthogy minden tárgyakból bizonyos részek folynak ki, melyek *képekké* formálódván, az érzőeszközöket megilletik, és az által a' tárgyaknak meg felelő képzeteket költenek fel. A' honnan minden érzeményes képzet, mint érzeményes, igaz, maga magában bizonyos, melyet okok által sem megmútatni sem megczáfolni nem lehet, minthogy az okosság még okoskodásaiban is, az érzékenységektől függ. — Sext. Emp. adv. math. VII. 203—216. VIII. 9. Diog. L. X. 31. 32. 46—53. Plut. de pl. philos. IV. 8. 9. Lucr. IV. 46. ss.

2. A' közvetetlen észrevételből, ha ez gyakran megujittatik, olyan képzetek is származnak,

melyek által mi a' dólgokat észrevételnélkűl, sőt észrevétel előtt is előterjeszthetjük (anticipationes). Mert a' tárgyak' többszöri észrevételéből bizonyos képek támadnak bennünk, melyek a' legelébb felfogottaknál fínomabbak, a' honnan *változók* és *mulandók* is. Ezek tehát csak annyiban *jegyei az igazságnak*, a' mennyiben az eredeti képzetekkel egyeznek. De a' tsupa képzelmények is annyiban igazak, a' mennyiben minket meghatározott módon megilletnek, mert nem illet meg az, a' mi nints. — Diog. L. X. 31. 33. Lucr. IV. 726. ss. Cic. de n. d. I. 16. 17.

3. Az *ítéletek* ellenben, melyek által valamit vélünk, vagy felveszünk, lehetnek mind *igazak*, mind *hamisak*. Igazak, a' mennyiben az észrevételek által megerősítetnek, vagy legalább meg nem czáfoltatnak. Hamisak, a' mennyiben az észrevételektől meg nem erősítetnek, vagy még meg is czáfoltatnak. A' honnan az észrevételekből lehozhatni ugyan némely ítéleteket, de itt az ítélet' tárgyára *állandóul kell figyelmezni*, hogy több észrevételek' öszvehasonlitása által győződjék meg az ember a' felől, hogy arról való ítéletében meg nem tsalatkozott. — Diog. L. X. 33. 34. 147. Plut. de pl. philos. IV. 9.

4. Azon *érzések*, melyek az észrevett tárgyak által serkentetnek fel bennünk, a' *gyönyörüség* és *fájdalom*, melyek minden élőállatokban megvagynak. Az egyik érzés az ő természetekkel *egyező*, a' másik *ellenkező*. Ezen érzések vezérelnek minket a' *kívánásban* és *utálásban*, melyek tehát a' *választhatónak* és *utálhatónak jegyei*. Sext. Emp. VII. 203. Diog. L. X. 31. 34. Cic. de fin. I. 7.

153. §. *Folytatás. — Epikurus' Fizikája.*

Ezen *Kánonikánál* fogva *Epikurus* az ő Filozofiája' *fizikai részében* ezeket tanitotta:

1. Érzékenységink tudósítnak arról, hogy vagynak a' világban *mozgó testek*. Lenni kell tehát valami más dolognak is, melyben a' testek vagynak és mozognak; ez pedig a' *hézag*, *üresség* vagy *köz*, mely maga tapogathatlan, és mozdíthatlan. De a' közön és azon kívül a' mi a' közet megtölti nintsen semmi, hanem minden egyéb, vagy ezzel öszveköttetett tulajdonság, vagy ennek míve. A' *Minden* tehát, vagy az *egész* áll a' *közből*, és *testekből*, és mind két tekintetben *végetlen*, mivel amaz végetlen nagy, ezek pedig végetlen sokak. Ha a' köz végetlen vólna és a' testek végesek: úgy ezek a' végetlen üregen átvitetve végetlenül elszélednének, és sohol nem lennének; ha köz véges vólna és a' testek végetlenek: úgy nem vólna ezeknek helyök, melyben mozognának és megállapodnának. Lucret. I. 270 ss. Különösön 420—59. Sext. Emp. adv. math. VII. 215. VIII. 329. IX, 333. Diog. L. X. 39—42. Stob. ecl. I. p. 380. 388. Heer.

2. A' testek, melyeket észrevészünk öszvetételett és változó, származat és enyészet alá vettetett dólgok. Minthogy már a' *valami semmiből nem származhat*, és *semmivé nem válhat*: tehát lenni kell egyszeres, változhatlan és múlhatlan testetskéknek, melyekből amazok öszvetételtek, és a' melyekre ismét felbontathatnak. Ezen alaptestetskék, neveztetnek *részteleneknek* (atomi), mivel, minthogy semmi belső hézagjok nintsen, oszthatlanok, számokra nézve *végetlenek*, formájokra, nagyságokra és nehézségökre nézve *külömbözők*, de oly kitsinyek, hogy az öszvetételetésen kívül *észre nem vétethetnek*. — Sext. Emp. hyp, pyrrh. III. 32. adv. math. IX. 335. 363. Diog. L. X. 38—44. Plut de plac. philos. I. 3. Stob. ecl. I. p. 306. 346. 380. 414. Lucret. I. 149—329. 484—635, Cic. acad. II. 38. de n. d. I. 24.

3. Ezen résztelen testetskék egyforma sebességgel mozogtak öröktől fogva a' közben le felé és függőlegesen (perpendiculariter). Történetből pedig némelyek eltávoztak ezen mozgástól, és görbe arányzatu ide 's tova menő mozgást vévén magoknak, más résztelen testetskékbe ütköztek, melyek az ő áthatlanságoknál fogva amazoknak ellenállván, valamely viszszapattanó mozgást okoztak. Így midőn a' résztelen testetskéknek, az ő kitsiny horgaiknál fogva különböző módokon egymásba akadozásából és ragadásából sok mindenféle czéltalan és régulátlan elegyedések és öszveköttetések származtak — 's megint elmultak vólna: végtére a' *történet*nek ezen számtalanúl külömbféle mívei közt előállott ez a' czélarányosabb formájú és fennmaradásra alkalmasabb *világ* is, de a' mely hasonlóképpen, mint minden öszvetétetett test, mulandó. A' honnan végetlenűl sok, részint hasonló, részint hasonlatlan és nagy közüregek által elválasztott világok lehetnek, melyek együtt, vagy lassanként egymás után származhattak, de megint elenyészhetnek, jóllehet az egész mulhatlan. Diog. L. X. 39. 43.—5. 73. 74. 88—92. Plut. de. plac. philos. I. 23. Stob. ecl. I. p. 394. 418. 442. 496—8. 530—2. Heer. Lucret. II. 61. ss. V. 417. ss. Cic. de. fin. I. 6. de nat. d. I. 25.

4. A' mi az Istenséget illeti, *Epikurus* annak, mint legfőbb erkőltsi értelmességnek, világ' teremtőjének és igazgatójának, lételét tagadta, és így okoskodott: Ha egy ily valóság vólna, annak mint önmagában legtökelletesebb- és legboldogabbnak semmi elégséges oka nem lett vólna arra, hogy világot teremtsen, mert egy ily foglalatosság az ő boldogságát tsupán megháborította vólna; vagy ha ez az által nevekedett, úgy a' világnak öröktől fogva kellett vólna te-

remtődni; már pedig annak kezdete vagyon. De a' világban lévő sok tökélltelenségek és roszszak is mútatják, hogy az nem valamely okos és czélosan mívelő oknak munkája. A' mit a' *Sokratikusok* a' világ' felséges alkotójának a' természeti dólgokban való bőlts czéljairól fetsegnek, tsupa mesék. A' szem a' látásra, a' fül a' hallásra 's a' t. nem czél szerént készittettek és intéztettek, hanem ezen tetsző czélarányosság a' tsupa történet' munkája. De mind ez azon valók' természetéből is, melyek Isteneknek neveztetnek, következik .Mert noha, minthogy az *Istenekbe való hit közönséges*, minthogy az *ellentétetett dólgoknak* a' természet' végetlen bővségéből kiáradó *teljessége* és *hasonlósága* tagadhatlan, felvehetni, hogy lehetnek oly valók is, melyek okossággal és az emberi testhez hasonló, de finomabb testel vagynak felruháztatva, és a' világok' köz üregjeiben, a' hol az ég mindenkor tiszta és vídám, és a' gyönyörüség' tárgyai fogyhatlanok, bóldog munkátlanságban valamely örök életet élnek: mindazáltal éppen ezért ezen valókat minden bajtól, minden unalomtól és gondtól, valamint attól is, hogy a' világ' változásait az emberek' boldogságára vagy bóldogtalanságára kormányoznák, a' mi az ő tulajdon bóldogságokat, tsendességöket és gyönyörüség-gel élésöket megzavarná, merőben üreseknek kell gondolnunk. — Sext. Emp. hyp. pyrrh. I. 155. III. 218—9. adv. math. IX. 25. 58. Diog. L. X. 121. 123. 124. 139. Plut. de plac. philos. I. 7. Stob. ecl. I. p. 66. Heer. Lucret. V. 157. ss. Cic. de n. d. I. 16. ss. de divin. II. 17. sen. de benef. IV. 19.

5. Mint minden dolog, úgy az *emberi lélek* is résztelen testetskékből áll. A' lélek tehát az emberi testet tevő részetlen testetskéknek és ezek

egyező öszveköttetésének nem tsupa míve, hanem maga is azoknak foglalatja és az *emberi testnek* egyrésze, mely a' több részekkel természeti öszveköttetésben van, a' mire mútat az a' költsönös befolyás is, mely a' lélek és a' több részek közt helyet talál. Ha a' lélek nem vólna valami testi, úgy semmit nem mívelhetne, nem is szenvedhetne. Már pedig mível és szenved; tehát testi. Tsakugyan a' lélek' rendkívüli sebess mozgóságáért azt kell felvennünk, hogy az főképpen a' legkerekebb, legsimább, legfinomabb és tűzi részetlen testetskékből áll; de ezek magokba vétetve nem bírnak gondoló és érző tehetséggel, hanem a' gondolás és érzés tsupán az ő öszvetételeseknek míve Egyébaránt pedig a' lélek a' testel együtt származik és enyészik. A' honnan a' *lélek' halhatlanságáról* szó sem lehet, sőt inkább az abba, valamint az isteni gondviselésbe való hit is nem egyéb babonaságnál, 's annyiban a' jelenéletben akadályja is az emberi bóldogságnak. Sext. Emp. hyp. pyrrh. III. 187. 229. Diog. Laërt. X. 63—7. 124—5. Plut. adv. Colot. T. X. p. 600. de placit. philos. IV. 3. Stob. ecl. I. p. 798. 900. 924. Heer. Lucret. III. 31. ss.

154. §. *Folytatás.*
Epikurus' Erkőltstudománnya.

*Epikurus*nak Természettudománnyával egyezett az ő *Erkőltstudománnya* is, mely e' következő tanitmányokból állott:

1. Minthogy minden élővalók természetszerént a' *gyönyörüségre* törekednek, és *a' fájdalomtól* iszonyodnak: tehát az *embernek is főjava* a' gyönyörüség és *főroszsza* a' fájdalom. De minthogy a' lélek a' gyönyörüségkostolás alatt lehet mind *felindúlt*, mind pedig *tsendes* állapotban, 's minthogy az utolsó állapot, mint ked-

vesebb, tsak akkor lehetséges, midőn a' lélek semmi kielégitetlen kívánságtól és fájdalmas érzéstől nem gyötörtetik: tehát a' legnagyobb gyönyörüség áll a' *nyugtalanságtól és fájdalomtól való telyes szabadságban.* Éppen ezért a' lelki gyönyörüség elébbvaló a' testinél, és a' *bóldogság*, mely a' gyönyörüségekkel élésben áll, úgy tartathatik, mint *minden törekedés' főczélja.* — Diog. L. X. 6. 124. Sext. Emp. hyp. pyrrh. III. 187. Cic. de fin. I. 9—12. II. 3. tusc. III. 18

2. Noha minden gyönyörüség *közvetetlenül* kedves, és minden fájdalom *közvetetlenül* kedvetlen: mindazáltal sok gyönyörüségnek fájdalom, és sok fájdalomnak gyönyörüség lehet következése. A' honnan nem minden gyönyörüséggel kell élnünk, hanem némelyekről, melyekből nagyobb fájdalom következik, le kell mondanunk; és némely fájdalmakat, melyekből nagyobb gyönyörüség származik, a' gyönyörüségeknél elébb kell betsülnünk; másokat pedig, melyeket el nem kerülhetünk a' nélkül, hogy magunknak még nagyobbakat ne okozzunk, tsendesen és állhatatossággal kell szenvednünk. Az okosságnak tehát e' tekintetben figyelmezni kell az emberi tselekedetek' következéseire. — Éppen azért megkülömböztetni kell *a' természetes* kívánságokat a' természetlenektől, a' természetesek közt is a' *szükségeseket* a' szükségtelenektől, hogy az ember azon dólgok közt, melyeket kívánni vagy kerülni kell, illendőképpen *választhasson.* Természeteseknek és szükségeseknek tartja *Epikurus* azokat, melyek a' fájdalmakat és kedvetlen érzéseket tsendesítik, mint az éhségben az étel, a' szomjuságban az ital; természeteseknek, de szükségteleneknek azokat, melyek a' gyönyörüségeket tsak változtatják, de a' fájdalmakat nem veszik el, mint p. o. a' drá-

ga ételek és italok 's a' t.; természetleneknek 's egy szer'smind szükségteleneknek azokat, melyek tsupán a' hiu vélekedés- és képzelődésben vagynak, mint p. o. a' koszoruk és oszlopékességek. Már egy ezeket megválasztani tudó tehetségben áll az *eszesség*, mely a' Filozofiának legértebb gyümöltse, és úgy is nézethetik, mint *legfőbb jó*. A' honnan ez *fő erény* is, és mind a' több erények' kútfeje. Mert az *erény*, mint erény, nem bir semmi magában álló betstsel, hanem minden betsét tsupán onnan veszi, hogy eszköze a' gyönyörüségnek és bóldogságnak. „A' bóldogság „pedig oly szükséges öszveköttetésben van az e„rénnyel, hogy az ember sem erény nélkül ból„dog, sem bóldogság nélkül erényes nem lehet. „Nem lehet gyönyörüségesen élni, hanem ha oko„san, tisztességesen és igazságosan, sem okosan „tisztességesen nem lehet élni, hanemha gyö„nyörüségesen él az ember. A' ki gyönyörüsé„gesen nem él, az nem él okosan és tisztessé„gesen, és a' ki igazságosan nem él, nem élhet „gyönyörüségesen." Diog. L. X. 127. 129. 130. 132. 138. 140. 149. Meibom. Idem. p. 796. 801. Casaub. Cic. de fin. I. 13. 18.

3. Az egyes erények közt a' bóldogság' főbb eszközei a' *mértékletesség* és *igazság*. *Amaz* azért, hogy megtanit kevéssel megelégedni, az egésséget megörzi, és az élet' szükséges dólgai' folytatására alkalmasokká teszen. Ez pedig azért, mivel tiltja, hogy egyik ember a' másiknak ártson 's mivel egyáltaljában az emberek' társasági lételét tsak az igazság teszi lehetségessé. A' honnan a' *természeti jus* tsak az együtt élők' közös hasznán, és azon szövetségeken épül, melyeket az emberek ezen haszon' kedvéért kötöttek, 's éppen azért a' körülményekhez képest *változó* is. — Diog. L. X. 150—2. 150—3. Lucret. II. 20. ss. Cic. de fin. I. 14—16.

4. E' szerént a' bőlts az élet' minden körülménnyeiben bóldog, mivel ő *semmitől nem fél.* Nem fél az *Istenektől*, kiknek semmi befolyások nintsen reája. Nem fél a' *történettől*, mivel annak tsak kevés hatalma van rajta, 's mivel meggyőződve van a' felől, hogy jobb még a' szerentsétlenséget is okossággal hordozni, mint a' szerentsével okosság nélkül élni. — Nem fél a' *természeti vak szükségességtől* (fatum), mely a' történet és emberi szabadság miatt helyet nem találhat. Nem fél a' *fájdalomtól*, melynek tartóssága és ereje mindég viszszás illetvényben vagynak, úgy hogy a' fájdalom ha tartós nem erős, ha erős nem tartós. Nem fél a' *haláltól*, mely, noha legrettenesebb rosznak tartatik, nem szerentsétlenség, mivel minden jó és roszsz tsupán az érzésben van, a' halál pedig az érzéstől való megfosztatás. Midőn mivagyunk, akkor nints a' halál, midőn a' halál van, akkor mi nem vagyunk. Tehát a' halál sem az élőkre sem a' haltakra nem tartozik. Mert azokra nézve, kik vagynak nints a' halál, azok pedig, kikre nézve van a' halál, nintsenek. Nem fél a' *jövő élettől* is, mely egyáltaljában nints is. Továbbá a' bőlts, ki magához mindég, még álmában is, hasonló, 's barátjáért néha meg is hal, bóldog azért is, mivel ő a' gyönyörüségnek, örömnek és megnyugvásnak kimerithetlen forrását találja fel a' *barátságban „mely mind azon dólgok közt, melyeket a' bóldog életre szerzett a' bőltsesség, legnagyobb, legteljesebb és legkellemesebb; a' mit „Epikurus* nem tsak szóval, hanem sokkal inkább „életével, tselekedeteivel és erkőltseivel is megbizonyitott; mint a' kinek háza számos és nagy „szeretettel egyetértő barátokkal mindég tele volt. Diog. L. X. 117. 120. 121. 124—6. 133—5. 139. 140. 144. 148. 154. Lucret. III. 14—93. Cic.

de n. d. I. 20. de fin. I. 14. 19. 20. IV. 2—6 28. 29. Sen. de benef. IV. 19. Stob. ecl. II. p. 354. Heer. —

Lucretius, kiről alább fogunk látni, *Epikurust* és az ő Filozofiáját így dítséri meg L. I. V. 63. ss.

„Szenybe' midőn fetrengne az emberi élet
„e' földön,
„Terhes igája alatt nyögvén a' rút babonának,
„Mely, mútatva fejét a' magass ég' bóltozatáról,
„Rémítő képben fenyegette az emberiséget:
„Elsőben *görög* ember emelte szemét fel ez
„ellen,
„'S ő vólt első, ellent állani a' ki merészelt,
„Kit se az Istenek' híre, se menyköve, sem-
„pedig a' meny
„Hempelygő dörgésivel el nem ijeszte, sőt annál
„Ingerlette sebess erejét lelkének erősben,
„Hogy törnéfel a' nagy természet' vaskapujának
„Kaptsolt zárjait. Ő győzött a' lelki erővel,
„'S lángló kőfalainn is túl haladott a' világnak,
„'S a' mindenség' méjj tereit béjárta eszével.
„Onnan hozta nekünk mint győztes, hogy mi
„eredhet,
„És mi nem? a' dólgoknak hol van czélja?
„határja?
„Így minket tapodott babonát mi viszont le-
„tiporván,
„Általa, mint győzők fejeinket az égre emeljük.
Coll. L. III. V. 1. et ss.

Epikurust megesmérhetni ezen munkákból is: Meiners über Epikur's charakter in Dess. verm. philos. Schriften 2. Th. nr. 2. — La Morale d' Epikure tirée de ses propres écrits par Mr. l' Abbé Batteux. Par. 1758. 8. németűl Bremertől. Miet 1774. 8. és Halberst. 1792. 8. — Omeisii diss. Epicurus ab infami dogmate, quod summum bonum consistat in obscoena corporis voluptate, defensus. Altd. 1679. 8. — Gassendi

de vita, moribus et doctrina Epicuri lib. VIII. Leiden: 1647. fol. A. 2. Haag. 1656. 4. Gassendi syntagma philosophiae Epicuri, Haag, 1659. 4. Lond. 1668. 12. Amsterd. 1684. 4. Rondel, la vie d' Epic. Par. 1679. 8. Haag, 1686. 8. Lat. u. verm. de vita et moribus Ep. Amst. 1695. 12. Les vies d' Epicure, de Platon et de Pythagore Amst. 1752. 8. — Warnekros, Apologie und Leben Epikurs. Greifsw. 1795. 8. sat.

155. §. *Epikurus' követői.*

Metrodorus, Timokrates, Polyaenus, Kolotes, Hermakhus.

*Metrodorus Lampsakus*ból, ki *Epikurus*hoz nagy szeretettel és bizodalommal viseltetett, de előtte még hét esztendőkkel meghalt. Ennek testvérje *Timokrates*, az *Epikurus* oskoláját elhagyta, 's az ellen még egy munkát is írt, ily czim alatt: *Euphranta* vagy *víg élet*, melyben az ezen oskolában uralkodó életmódot kíméletlenül festi. Egyébaránt ritkán történt, hogy valamely *epikureus* a' maga oskoláját elhagyta volna, noha más filozofusi oskolák' követői az *epikurikára* átmenegettek; mely jelenségről *Arkesilás* ezen elmés megjegyzést tette: „*A' férjfiakból lesznek ugyan heréltek, de a' heréltekből nem férjfiak.*" Diog. L. IV. 43.

Polyaenus, Kolotes, mind ketten *Lampsakus*ból, híres védői voltak az *Epikurus* tudományának. Az utolsó írt egy munkát, melyben azt igyekezett megmútatni, *hogy az ember más Filozofusok' tanitmánnyai szerént teljességgel nem élhet.* Ez az munka elveszett ugyan, de a' régiségben nevezetes lehetett, mert azt *Plutárkhus* méltónak tartotta arra, hogy megczáfolja két ma is meglévő ily czímű irásaiban: *Epikurus szerént még tsak kellemesen sem lehet élni*, és: *Kolotes ellen.* Plut. T. X. p. 468. ss. Reisk.

Hermakhus Mitylenéből, kire hagyta *Epikúrus* végrendelésében az oskolai elöljáróságot,

ezenkívül könyvtárját, házát és kertjét; de oly feltétellel, hogy viszont hagyja ő is ezeket az utánna következőknek. Diog. L. X. 15. ss.

Említi *Cicero* (de fin. II. 30) *Epikurus*nak egy levelét *Hermakhus*hoz, mely és a' melyre való megjegyzése *Cicero*nak nagyon szép és fontos: „Halld meg mit mond *Epikurus* „halálához közelgetve, és vedd észre, hogy az „ő tselekedetei beszédjeivel ellenkeznek: „*Epikurus Hermakhusnak* jó égésséget! „Midőn az élet' bóldog és utolsó napját tölteném, „írám ezeket: Oly nagy holyag- 's belekbeli fáj- „dalmim valának pedig, hogy nagyobbakat nem „is képzelhetni. De mind ezt felyűlmúlta lelkem' „azon vígsága, melyet az én okaim', találmá- „nyaim' és tselekedeteim' emlékezetéből merí- „tek vala. *De te, mint illik, és mint várhat- „ni azon szívességtől, melyet erántam és a Filo- „zofia eránt gyenge ifjuságodtól fogva kimútat- „tál, a' Metrodorus gyermekeire viselj gondot.* „Így czáfolja meg maga magát *Epikurus*, így „győzik meg írásait 's tudománnyát az ő ke- „gyessége és erkőltsei. Mert az a' gyermekek' „ajánlása, az a' barátság' szíves emlékezete és „kedvessége, az a' legfontosabb kötelességek' „utolsó lehelletekor is észbentartása azt mútatja, „hogy *az embernek erdeti természetéhez nem a' „haszonlés, nem is a' gyönyörüségek' ingerjei „és a' jutalmok' reménysége által kitsalatott ke- „gyesség illik, hanem az olyan, mely a' jót „tsupán azért, mert jó, minden kifogás nélkül „gyakorolja.*" Diogenes L. (X 22) szerént *Ido- meneus*hoz írja *Epikurus* az előbbi levelét.

Ezen *Epikureusok* a' Filozofiára nézve semmi különös érdemeket nem szereztek, mivel többire tsak mesterök' tudománnya' megtartásával és terjesztésével foglatoskodtak. Es mivel, fő-

képpen a' későbbi *Epikureusok*, nem tartották a' gyönyörüségekkel élésben azt a' mérséklést, melyet mesterök ajánlott és gyakorolt, hanem sokan közüllök durva kitsapongásokra vetemedtek: innen mind magokat gyalázatba keverték, mind oskolájokat roszsz hírbe hozták, úgy hogy tsak nem közbeszéddé vált *Horatius* szerént: „*Epikurus' nyájjabéli sertés*“ (I, ep. IV. v. 16). Tsakugyan az *Epikurus* és *Epikureusok* neve gyalázattal bélyegzésére sokat tett az *Akademikusok'* és *Stoikusok'* magány' gyülölsége is. —

Seneka így ír róllok: „*Nem Epikurustól* „indittatva bujálkodnak, hanem vétkekbe merül„ve az ő bujaságokat a' Filozofia' ölébe rejtik, „és oda folyamodnak, hol a' gyönyörüséget dí„tsértetni hallják. Nem is veszik számba, minő „száraz és jozan amaz *Epikurus* gyönyörüsége; a „gyönyörüségnek tsupa nevére repülnek, az ő „bujaságoknak valami óltalmat és takarót keres„vén“. Azonban helyesen jegyzi meg *Seneka*: „Az *Epikurus' gyönyörüségdítsérése veszedelmes*, „*mivel a' tisztességes tanuságok tsak benn rej*„*teznek, a' mi pedig rontó nyilvánlik*“ Vita beat. c. 12. 13.

HATODIK TZIKKELY.

STOIKUSOK.

156. §. *Zenó.*

Zenó, a' *stóika* oskola' híres szerzője, *Cittium*i volt *Cyprus*ból, élt és tanított Kr. el. 300. eszt. tájatt. Noha sem születése' sem halála' ideje bizonyosan nem tudatik: de annyi igaz.

hogy késő vénséget ért, némelyek szerént 72, mások szerént 98 eszt. korában halt meg, még pedig Filozofiája' okfejei szerént magát megölte, mivel úgy vélekedett, hogy az Istenség az ő utolsó erőtlenségre jutása által, arra intené őtet, hogy száljon le az élet' nézőhelyéről, és hagyja el e' világot, melynek már többé használni nem tudna. — Attya gazdag és mívelt kereskedő lévén szokszor útazott kereskedés végett *Athenébe*, a' honnan új, főképpen *sokratesi*, írásokat hozogatván, azoknak olvastatása által serkentette fel legelébb is fijában a' filozofiai vi'sgálódás' lelkét. Későbbre, mintegy 22 eszt. korában, kereskedés' kedvéért maga is *Athenébe* útazván, a' kikötő helyhez közel hajótörést szenvedett, és minden vagyonját elvesztette. Ily szerencsétlensége után feltette magában, hogy egészen a' tudományoknak éljen, és a' Filozofusok' oskoláiban állandóbb kintseket gyüjtsön. Legelébb is *Cynikus Krates*hez adta magát, kivel történetesen ésmérkedett meg. Bémenvén egy könyvbóltba meglátá, hogy a' bóltos a' *Xenofon Sokratesről való Emlékezetességeit* olvassa; mely olvasásban midőn maga is egy ideig egész gyönyörüséggel részt vett vólna, monda nékie: *Kérlek igazitts engemet azon férjfiakhoz, kiktől az efféle tárgyakról még többet lehetne tanulni.* *Krates* éppen akkor ott menvén el, amaz egyszeriben reá mútatott, mondván: *Imé ez is egy azok közül* (Diog. L. VII. 3). Ettólfogva *Zenó Krátest*, ki egyébaránt is nagyon szeretetre méltó férjfiu vólt, és másokat magához vonszó tulajdonságokkal nagy mértékben bírt, igen buzgón követte, noha szemérmesebb vólt eleintén, hogy sem a' *cynikusi* szemtelenséget kiállhatta vólna. — Ezen úgy vélt gyengeségén *Zenónak* *Krátes* az által kivánt segíteni, hogy egy lentsé-

vel teli fazékat adott kezébe, hogy azt a' *Cerámikuson* keresztül utánna vinné; a' mit midőn *Zenó* annyira szégyenlene, hogy szégyenletében arczáit is elfedezné, *Krátes* botjával a' fazékat eltörte; erre *Zenó*, midőn a' lentse lábszárain folyna alá, megfutamodott, kit azonban *Krátes* így szollitott meg: *Hová futsz te fekete? Hiszen semmi bajod nem történt.* — Viszsza térvén *Zenó* egy ideig halgatta *Krátest*, és a' *Cynismust*, mely az ő későbbi gondolkodásmódjára nagyon befolyt, 's melyet ő az erényre legrövidebb útnak tartott, irásban is ajánlani igyekezett. — Irt a' státusról is egy munkát (politeia), melyről, az ő *cynikusi* sok kinyilatkoztatásaiért, tsúfolódva azt mondogatták, hogy *az a' kutya' farkára* iratott (Diog. L. VII. 4.) — De *Zenó*nak a' *Cynismus'* külső durvasága még sem tetszett állandóúl. Elhagyta tehát a' *Krátes* oskoláját, 's legközelebbről ment *megarai Stilpó*hoz, ki akkor *Athené*ben nagy helybenhagyással tanitvala. Ezen kívül halgatta *megarai Diodorust*, *akademikus Xenokratest* és *Polémót*, és úgy látszik, hogy az ő filozofiai mivelődésére ezen két utólsok' tanitásai is nagyon befolytak. — Mert egy későbbre, mintegy 42 eszt. korában kiadott filozofiai alkotmánnya felől, melyben azt, a' mi másokban igaz és jó volt, egyesiteni törekedett, úgy ítéltek, hogy abban a' *Cynismus* az *Akadémia* által megnemesittetett. — Így tökélletesitvén magát a' Filozofiában gyakran mondotta: *Akkor hajókáztam kedvező széllel, mikor hajótörést szenvedtem, és jól tette a' szerentse, hogy engemet a' Filozofiára hajtott.*

Zenó tanitott *Athené*ben a' *Stóá*ban, mely egy befedett oszlopos tornátz vagy folyosó volt, és hogy más aféle befedett folyosóktól megkülömböztessék, mivel sok mindenféle, és külö-

nösön *Polygnotus*tól rajzolt, képekkel felékesítve vala *Poecile*nek az az: *különbfélének* vagy *tarkának* is neveztetett. Itt szokták vala a' régi költők verseiket fenn szóval elolvasni, a' miért *Stoikusok*nak, valamint a' *Zenó* követőiis elébb *Zénóneusok*nak, későbbre *Stoikusok*nak, a' színjátékíróktól pedig gúnyból *folyosói Filosofusok*nak (philosophi ex porticu) neveztettek. A' honnan ezen szó *Stoa* gyakran a' *Stoika* oskoláért is vétetik. A' *Stoicismus* pedig jelenti az ezen oskolában uralkodó filozofiai gondolkodásmódot, különösön *erkölcsi* tekintetben. Minthogy t. i. ezen oskolának *Erkölcstudománnya* igen szoros volt, és az által más filozofusi oskolákkal, különösön az *epikurikával*, nagy ellentételbe jött: innen az igen szoros *Erkölcstudományost* (Moralista) még ma is *Stoikus*nak, és annak gondolás — és tselekvésmódját *Stoicismus*nak szokták nevezni. —

A' *Zenó* tanitásai, noha azon időben több filozofusi oskolák virágzottak *Athéné*ben, rendkivül nagy kedvességet nyertek, és az ő oskolája nem tsak sokáig tartott, de *Athenén* kivül is elterjedt, főképpen *Rómá*ban, hol annak még az országnokok és törvénytudók közül is sokan hódoltak. „Nagyra betsülte őtet *Antigonus* király is, és midőn *Athené*be ment halgatta, »vele gyakran együtt vatsorált, és *Aristokles* — »*czitharás*hoz a' vendégségbe együtt menegetett, »a' mit tsakugyan későbbre kikerült, hogy magát »igen közönségessé ne tenné. — Kérdetvén *Antigonus*, miért betsülné *Zenót* oly nagyra? így »felelt: Azért, hogy noha több ízben sok és »nagy dólgokat nyert tőlem, még is illő tekintetét megtartotta, és alatson alázatossá nem »vált. Meghallván halálát is *Zenó*nak, így ki»áltott fel: Minő felséges embert vesztettem el!

és követje által kérte az *Athenëieket*, engednék meg, hogy a' *Ceramikus*ban temettessék el.

Nevezetes *Antigonus*nak *Zenó*hoz írt levele, és ennek válaszsza. Diog. L. p. 439. 440. Casaub.

Antigonus király Filozofus-*Zenó*nak jó egésséget!

Ugy ítélek, hogy én szerentsével 's ditsőséggel a' te életedet felyűlmulom; de úgy érzem, hogy te is a' nemes és szabad tudományokra és tökélletes bóldogságra nézve, melyet bírsz, meszsze felyűlmulsz engemet. Kérlek annakokáért jöjj el hozzám, 's bizom is, hogy „kérésemet meg nem veted. Légy tehát min„denképpen azon, hogy társalkodásoddal élhes„sünk, ki nem tsak nékem, de egyszer's„mind minden *Maczedón*nak is tanitója fogsz „lenni. Mert kétségtelen dolog, hogy a' ki *Ma„czedonia*' királyát tanitja és erényre vezérli, „az *Maczédonia*' népét is nagylelkűségre és ke„gyességre formálja. Mert a' milyen a' vezér, „olyanok többire az alattvalók is. — Légy e„gésségben!

„*Zenó Antigonus királynak jó egésséget!*

„Szives indúlattal örvendek a' te buzgó és „nemes vágyadon, mely szerént az igaz, hasz„nos és szükséges, nem a' közönséges és erköl„tsök' felforgatására czélzó tudományt megta„nulni törekedel. Mert a' ki Filozofia iránt „szeretettel és hajlandósággal viseltetik, és elke„rüli ama' híres és közönséges gyönyörüséget, „mely sok ifjak' lelkeit megvesztegeti: tudni va„ló, hogy az a' nemeslelkűséget nem tsak a' ter„mészet', hanem az erény' rendszabásai szerént „is óltalmazza. Továbbá ha a' szabad gondol„kodásu és nemes elme még gyakoroltatik is, „és jó tanitóra talál, úgy nem sokára az erény„nek ért gyümöltseit fogja teremni. Ez való-

„jában, ha a' vénség engedné, mert már 80 eszt „vagyok, ezenkívül testem is erőtlen, magam „mennék hozzád, mint kívánod. Mivel pedig „az lehetlen, tanitványim közül elküldök hoz„zád néhányokat, kik a' lélek' jovaira nem a„lább — de a' test' erejére nézve elébbvalók „nállamnál. Ha ezekkel szorgalmatosan társal„kodol, úgy semmi nélkül, a' mi a' tökélletes „bóldogságra kívántatik, szükölködni nem fogsz. „— Légy egésségben!" —

Jegyzés. 1. Úgy látszik *Zenó* a' közönséges tudományon, a' híres és közönséges gyönyörüségen az *Epikureismust* értette. 2. Tanitványjai közül *Perseust* és *thebéi Philonidast* küldötte el *Antigonus*hoz.

Noha ezen Filozofusnak külsőjére nézve a' Régiek tudósitásai nem igen kedvezők, mert azt irják, hogy vékony magas testü, fekete bőrü vólt, duzzadt és erőtlen lábszárai vóltak, de annál kedvezőbb az ő egyesült tanubizonyságtételek az ő belsőjéről, különösön erkőltsi bélyegéről, melynek fővonásai ezek vóltak: *jó lelkiesméret mértékletesség* és *társalkodási szelidség*, melyekkel 's még más erényekkel is mások felett tündökölvén, az *athenéi* nép is eránta a' betsülésnek legnagyobb jeleit mútatta. Mert idegen létére is nálla tették le, mint legbátorságosabb helyen, a' város' kóltsait, és az ő tiszteletére valamint *Cyprus*ban, úgy *Athené*ben is oszlopot emeltek. Továbbá nékie a' nép' közönséges végzéséből nem tsak arany korona adatott, hanem holttestе is a' *Ceramikus*ban vagy *Fazékosok' mezején* temettetett el, meghatároztatván egyszersmind az is, hogy ama végzés irassék fel két oszlopokra 's ezek közül egyik az *Akademiába*, másik a' *Lyceumba* tétessék bé, hogy mindenek tudnák meg, hogy az *Athenéi* nép a' jókat mind

életökben, mind halálokban tiszteli. Ezen rendkívüli tisztességtétel' okául pedig az adatik, hogy *Zenó* nem csak sok esztendőkig tanitotta a' Filozofiát *Athené*ben, és az ifjuságot erényre és mértékletességre vezérelte, hanem tulajdon életével is mindeneknek legtisztább tükörül szolgált. Diog. L. p. 434. 438. 440. 442.

Jegyzés. Úgy tetszik, hogy azon tisztességadások, felirások, rendek, keresztek, tsillagok, czimerek, érdempénzek 's a' t. melyekkel ma itt 's amott a' tudósok egyes fejedelmektől megjutalmaztatnak tsupa tsekélységek, ha azokat az *athenei* nép' *Zenó* iránti közönséges tiszteletének szivből eredt kimútatásaival összehasonlitjuk.

Zenó, azonkivül, hogy élőszóval tanitott; szorgalmatos iró is volt. Már emlitett státusról való munkáján kivül irt a' *természetszerénti életről*, az *ember' természetéről*, az *indúlatokról*, *kötelességről*, *törvényről*, a' *világról* és a' *tudomány'* sőt a' *mesterség' más tárgyairól* is (Diog. L. VII. 4). De sajnálhatni, hogy mind ezen irások elvesztek. Azért lehetlen is telyes bizonyossággal meghatározni, mit tanitott tulajdonképpen maga *Zenó*, mit az ő közvetetlen követői? 's megvallanunk kell, hogy az erdeti *Stoicismust* tsak közelitőleg lehet előadni.

157. §. *Zenó' Filozofiája.*

Zenó és az ő követői főképpen erkőltsi szempontból nézték a' Filozofiát, és azt a' *böltsességre való útnak*, a' *böltsességet* pedig az emberi lélek' legfőbb tökélletességének, sőt az isteni és emberi dolgok' tudománnyának is tartották, melyre viszi az embert a' Filozofia ama minden mesterségek közt legszükségesebb és leghasznosabb mesterségnek, az *erény*nek gyakorlása által. Minthogy pedig ők e' végre *háromféle* u. m.

gondolás- esmerés- és *tselekvésbeli tökélletesség*et kívántak: innen háromféle, u. m. *logikai*, *fizikai* és *ethikai* vagy *erköltsi erényt* is különböztettek meg, és az *Akademikusok'* módja szerént, *három főrészekre* osztották a' Filozofiát, u. m. *Logikára*, *Fizikára* és *Ethikára* vagy *Erköltstudományra*. Mindazáltal *Zenó* maga sem ezen részeket oly bőven, sem ezen egészet oly alkotmányosan nem dólgozta ki, mint az ő követői, kik más oskolákkal, különösön *Arcesilás*tól fogva a' kételkedni szerető *Akademiá*val, szünteleni viaskodásban lévén, az ő alkotmánnyok' további kifejtésére és formálására kéntelenittettek. Diog. L. VII. 39. 40. Plut. de. pl. ph. I. prooem. Cic. acad. I. 10. 11. sen. ep. 89.

358. §. *Folytatás. Zenó' Logikája.*

Minthogy a' *Zenó* és *Stoikusok'* állitása szerént a' bólts a' vélekedésnek, tévelygésnek és hazugságnak alávettetve nem lehet, mivel úgy a' hajlandóságnak és véteknek is alávettetve vólna: innen a' *Logiká*ban arra iparkodtak főképpen, hogy az *igaznak* és *hamis*nak tsalhatlan *jegyeit* keressék ki. Diog. L. VII. 40. 41. Coll. Cic. acad. II. 20. —

Ehez képest úgy látszik, ilyen forma vólt az ő *Logikájok*:

1. A' *tapasztalás* tulajdonképpen való alapja minden esméretnek, minthogy közelebbről a' tárgyaknak az érzékenységekre való béhatása által a' lélekben bizonyos *előterjesztések* vagy *képek* támadnak, melyekből az okosság, mint legfőbb mívelő vagy uralkodó tehetség, formál minden több előterjesztéseket, megfogásokat és ítéleteket. A' honnan minden előterjesztés igaz, mely valóságos dologtól ered, és ezt a' maga valóságában szemlélteti, és ennek minden tulaj-

don jegyeit úgy magába foglalja, hogy még gondolni sem lehet, hogy azon előterjesztés valamely más dologtól éppen oly módon jöhetne; az ellenkező esetben pedig *hamis*. Sext. Emp. adv. math. VII. 227—60. Diog. L. VII. 49—53. Plut. de pl. ph. IV. 9. II. 21. Cic. acad. I. 11. II. 6. 24.

2. Az első nemü előterjesztés mintegy a' tárgyat felfogó kép, tehát megfogó előterjesztés vagy esméret, melyet helyben kell hagynunk, és melyből valamely semmi által meg nem rázható tudomány származik. A' honnan azt is mondhatni, hogy az igazságnak közönséges jegye a' *helyes* vagy *józan okosság*, a' mennyiben ez, az előadatott külömbségi okok szerént, az esméretben az igazat a' hamistól megválasztja. A' ki tehát okok nélkül ítél *vélekedik*, és a' ki okok ellen ítél *tévelyeg*, e' szerént mind a' kettő a' józan okosság ellen tselekeszik. Sext. Emp. adv. math. VII. 401—2. Diog. L. VII. 54. Cic. acad. I. 12. II. 47. Gell. n. a. XIX. 1.

Úgy látszik a' *Zenó Logikája* ezen kevés állitásokan kívül az előbbi Filozofusok' *Logikájától* semmit nem külömbözött. — Cic. de fin. IV. 4.

159. §. *Folytatás.*
Zenó' Fizikája vagy Természettudománnya.

A' Filozofia' *fizikai* részében *Zenó* és az ő követői arra törekedtek főképpen, hogy az *emberi kötelességek' legfőbb okát* magában a' *természet*ben találják fel, vagy hogy az erkölts-törvényeket úgy adják elő, mint a' melyek egyszer'smind az Istennek és világnak is törvényei, és egymással szoros összeköttetésben vannak. Erre nézve *Zenó* az ő *logikai Tapasztalásalkotmánnya* (empirismus logicus) által a' vi's-gálódásban is az *anyagosság*' vagy *természeti*

szükségesség' alkotmánnyára (máteriálismus, s. realismus fatalisticus) vitetett, — mely úgy látszik a' *Heraklitus* alkotmánnyával némiképpen egyezett, és ilyen forma vólt:

1. *Két erdeti okfejei* vagynak *minden dolgoknak*, az *Istenség* és az *anyag*. Az anyag, mely meghatárzott milyenségek nélkűl gondoltatik, *szenvedő* okfő (principium passivum), az Istenség pedig, mely úgy gondoltatik, mint az anyagban lévő és munkás okossági erő, *mivelő* okfő (princip. activum). Mind a' kettő örökkévaló, származatlan és mulhatlan, testi ugyan de formátlan, a' honnan különbözik is a' *négy elemektől*, melyek az erdeti anyagban a' *tűz* által felolvasztva és elegyedve valának, 's melyek, mint meghatározott minőségü és formáju testi valók, csak az erdeti anyagból fejtődtek ki, a' honnan megint el is enyészhetnek. Diog. L. VII. 134—7. 150. Stob. ecl. I. p. 512—6 522—4. Heer. Plut. de plac. phil. I. 3. Cic. acad. I. 11. de n. d. I. 14. III. 14.

2. E' szerént a' *világ származott* az elemeknek az erdeti anyagból való különválása, a' különböző élőműszeres és élőműszeretlen testeknek azokból való kiformáltatása, 's mind ezeknek egy tökélletesen czélarányos egészszé való összeköttetése által. Ezen származás pedig esett az Isten által, ki maga *étheri-tűz természetü*, egyszer'smind pedig élő, okos, tökélletes, bóldog és halhatlan valóság, és a' tőle formált világot, mely lakhelye, mint a' lélek a' testet örök törvények szerént áthatja és igazgatja. A' honnan van ugyan *gondviselés*, de a' *fátum* vagy *természeti vak szükségesség* uralkodása alatt, mely szerént a' világnak el kell égni, vagy tűz által az erdeti anyaggá ismét fel kell olvasztatni:

„Irva van a' végzés' könyvébe, hogy oly idő lészen,

„Melyben tenger, földgömb 's a' szent men-
„nyei udvar
„Lángba borulva elég a' világ munkás szüle-
„ménnye." Ovid. metam. I. 9.

Mely égés után az Istentől megint egy új, de hasonló természeti vak szükségesség alá vettetett világ formáltatik.

Ez az egy, véges és kerek világ pedig az *üres közben* lebeg, mely végetlen és testetlen, mint az idő, a' *világmozgás' mértéke*. A' honnan a' *Minden*, ide véve az ürességet is, különbözik az *Egésztől*, mely tsak a' formált világot foglaljabé. Sex. Emp. adv. math. IX. 332. Diog. L. VII. 138—43. 147—9. Stob. ecl. I. p. 414. 538. Plut. de pl. ph. I. 7. II. 1. 20. 46. Cic. de n. d. II. 1. 20. 22. de div. I. 55. de fato c. 15. Sen. Cons. ad. Polyb. c. I. (s. 20). Cons. ad. Marc. c. 26. —

3. Minthogy amaz *étheri*, *tűzi*, *élő* és *okos való*, mely a' világot formálta, ugyan ezt minden részeiben is áthatja, és ennek mintegy *lelke*: tehát maga a' *világegész* is *élő* és *okos*. Ha „ez így nem volna, soha a' világban egyes, é-
„*lettel*, *érzéssel* és *okossággal* bíró valók, a' mi-
„lyenek az állatok és emberek, nem származhat-
„nának. Mert az érzéketlen dolognak akár-
„hányadikrésze sem lehet érző; a' világ' részei
„pedig érzők; tehát a' világ nintsen élet és ér-
„zés nélkül. Az a' miben nintsen lélek és o-
„kosság nem teremhet lelkes és okos valókat;
„már pedig e' világ terem lelkes és okos való-
„kat; tehát a' világ lelkes és okos. Ha az olaj-
„fák mértékesen hangitsáló sipokat teremnének,
„kétkedhetnél é, hogy azokban valami siptu-
„dománynak kell lenni? Ha a' plátánok szám-
„szerekre hangzó hegedüket teremnének, gondol-
„hatnád é, hogy azokban semmi mu'sikai esmé-

„rét nintsen? Hogy lehet' tehát a' világot nem
„lelkesnek, nem bőltsnek gondolni, midőn lel-
„kes és bőlts valókat terem. Ezen állitás, hogy
„a' világegész élő és okos, onnan is követke-
„zik, hogy az a' mi él és okossággal bír, vé-
„getlenül előbbvaló annál a' mi élettelen' és ok-
„talan. Úgy de a' világnál, melyben vagyon
„minden jó, semmi jobb és előbbvaló nem le-
„het. Ha tehát legjob a' világ, élettel és okos-
„sággal kell annak bírni, és ha nem bírna, ak-
„kor az ember előbbvaló lenne az egész világ-
„nál. Cic. de n d. II. 8.

„Ezt a' *világ' legjobb létéről való stoikusi*
„*tanitmányt* (stoikus optimismus) *akadémikus*
„*Cotta* így probálja megczáfolni: Már e' sze-
„rént, ha néked tetszik, könnyen meg mútatha-
„tod azt is, hogy a' világ könyvet olvasni is
„igen jól tud. Mert *Zenó* szerént így okoskod-
„hatsz: A' mi tanúlt és tudományos jobb an-
„nál a' mi tanúlatlan és tudománytalan; a' vi-
„lágnál pedig jobb semmi nintsen; a' világ te-
„hát tanult és tudományos. E' szerént majd é-
„kesszolló, mathematikus, mu'sikus, utoljára
„még Filozofus is leszen a' világ." Cic. de n. d. III. 9.

4. Ha a' világegész élő és okos, úgy annak részei is élők és okosok, főképpen ama nagy világtestek, melyek mint tsillagok az egen tündökölnek, és oly régularányos in mozognak, hogy azokat lehetlen éppen azért, mint magát a' világot, *isteni természetü valóknak* nem tartani. A' honnan minden bizonnyal *több Istenek* vagynak, kiknek tiszteletök az emberi okossághoz oly' illő is, hogy éppen ezért azok' lételébe kételkedni nem lehet. — És mivel az Istenek, a' *jövendőnek bizonyos jegyekkel való megjelentése* által, az emberekkel szoros és jóltévő összeköttetésben vagynak: innen azt is mondhatni: a'

világ nem egyéb, hanem az Isteneknek és embereknek és minden e' kettőkért lévő dolgoknak alkotmányja. Sex. Emp. adv. math. IX. 101—22. 131—6. Diog. L. VII. 137—9. 145. 149. Plut. de pl. philos. I. 7. Stob. ecl. I. p. 538. Cic. de n. d. I. 14.

Hogy van jövendölés, *Cicero* szerént ezen öt szarvu okoskodással (pentalemma) próbálták megmútatni a' *Stoikusok*:

„Ha vagynak Istenek, még sem jelentik meg „előre az embereknek a' jövendőket: Úgy vagy nem „szeretik az embereket; vagy, mi lesz történen„dő, nem tudják; vagy úgy vélekednek, hogy „legkevesebbé sem érdekli az embereket a' jö„vendőnek tudása; vagy nem tartják felségökhez „illőnek azt, hogy előre megjelentsék az embe„reknek a' jövendőket; vagy pedig azokat ma„gok az Istenek sem jelenthetik meg. De az Is„tenek szeretik is az embereket, mert az embe„ri nemnek jóltévői és barátjai; jól is tudják a„zokat, a' miket magok alkottak és rendeltek; „minket is erősen érdekel azoknak tudása, a' „mik történendők, mert vigyázóbbakká leszünk, „ha tudjuk; nem is tartják azt felségőkhez illet„lennek, mert a' jótételnél semmi sints jelesebb, „lehetetlen is, hogy a' jövendőket előre ne tud„ják. Ha tehát Istenek nintsenek, nem is je„lentik meg a' jövendőket. Vagynak pedig Is„tenek; megjelentik tehát. És ha megjelentik, „útakat is adnak nékünk a' megjelentés tudo„mányára; mert különben hijában jelentenék „meg: és ha útakat adnak, van jövendölés: van „tehát jövendölés." de div. I. 3. 58. 52. II. 49. 63.

5. A' mi utoljára az *emberi lelket* illeti, ez úgy származik, hogy a' teremtői *tűz* magát a' *levegővel* összekötven, *valamely meleg lehelletté* válik. Ez is tehát az Istenség' — vagy a' világ köz lelkének egy része; de nem örökkevaló, ha-

nem mulandó, mint minden egyéb az elemekből formált valók: jóllehet tsak ugyan tovább tart, mint a' test, t. i. a' világ' elégéséig. *Cicero* „szerént a' *Stoikusok* azt állitják, *hogy a' lélek tsupa* „*tűz, 's nékünk mint varjaknak hoszszas életet* „*ígérnek; sokáig, de még sem örökre tartnak a'* „*lelkek:*" — A' lélek a' testnek elvenitő okfeje, és áll 8 *részekből* vagy *tehetségekből*, úgy mint, az öt *érzékenységekből*, *nemző erőből*, *beszédtehetségből* és *okosságból*. Ez utolsó igazgatja és áthatja mind a' többeket; a' honnan végtére minden érzés, gondolás, esmérés, kivánás, utálás, akarás és tselekvés is az okosságtól függ. Diog. L. VII. 151. 156—9. Plut. de pl. ph. IV. 3—5. 7—11. 21. Stob. ecl. I. p. 790—2. 796. 837. 847—8. Cic. Tusc. I. 9. 31. de n. d. III. 14. Tertull. de anima c. 14.—

160. §. *Folytatás.*

Zenó' Ethikája v. Erkőltstudománnya.

Noha a' *Stoikusok* az ő Fizikájokban az *anyagosság'* vagy a' *természeti szükségesség' alkotmánnyára* nagyon hajoltak, de erkőltsi tekintetben jobb öntudástól vezéreltettek, úgy hogy a' bölts' képében valamely az okosság' legmagassabb képezetéig (idealitas) emelt *szoros Erkőltstudományt* (rigorismus moralis) állitottak fel, mint meglátjuk a' következendőkben:

1. Az az isteni *okosságerő*, mely a' világot áthatja és igazgatja, és forrása minden természettörvényeknek, forrása egyszersmind az *erkőltstörvényeknek* is. E' szerént az *Istennek*, mint legtökélletesebb valónak *akaratja* egyedül való okfeje ama legfőbb vagy közönséges törvénynek, mely parantsolja és tiltja mit kell tenni és elhagyni, 's kötelezi az embert, hogy hasonló tökélletességre törekedjék. „*A' természeti*

„*törvény isteni és isténi erővel bír*, midőn a' „*helyes dólgokat parantsolja*, *és az ellenkezőket* „*tiltja*." Cic. de n. d. I. 14. Diog. L. VII. 88. Stob. ecl. II. p. 190—2. 216—8. Heer. Innen következtették.

2. „*Hogy az erény vagy erköltsi tökélle-* „*tesség a' magával általánosan egyező életben* „*az életnek egészen összveillő egyenlőségében és* „*folytatásában áll*; *mely szerént az ember min-* „*dég úgyan azt akárja*, *és úgyan azt nem a-* „*karja*, *haszinte azon megszóritást nem teszi is*, „*hogy jó légyen az*, *a' mit akar. Mért lehet-* „*len hogy valakinek úgyan az mindég tessék*, „*hanem ha jó az*, *lehetlen*, *hogy valakinek u-* „*gyan az mindég ne tessék*; *hanem ha roszsz* „*az*." — Az ilyen élet a' legfőbb okossággal, az Isten' akaratjával vagy a' természettel is egyezik. A' bóldog élet pedig áll az erényes életben, minthogy a' bőlts ezen belső jón, ti az erényen kívül, mely éppen azért *legfőbb* sőt *egyetlen jó*, és minden emberi törekedés' *végczélja*, a' maga bóldogságára semmi egyéb nélkül nem szükölködik. Sen. ep. 20. 31. Diog. L. VII. 87—9. Stob. ecl. II. p. 132—4. 138—40. Cic. de fin III. 6. 7. acad I. 10. II. 45. parad. 2.

3. Ha az erény *egyetlen igaz jó*, úgy a' vétek *egyetlen igaz roszsz*, és ezekkel öszve hasonlítva minden egyéb dolgok *mindegyek* (adiaphora). Mindazáltal ezen dolgoknak is lehet a' bőltsre nézve valami *betsek*, vagy betsetlenségek, a' miért köztök a' választás helyet talál. Mert azok közül némelyek az emberi természethez *illők*, és annyiban *kedvesek*, mások *nemillők*, és annyiban *kedvetlenek*, *nem kivánatosok*, némelyek utoljára egyik sem a' kettő közül, 's annyiban *közepesek*. A' kedvesek, vagy *kivánatosok* közt is megint némelyek az ő nagyobb

betsekért *elébb valók*, mások pedig az ő kissebb betsekért *alábbvalók*, és a' körülményekhez képest *utálhatók* lehetnek. De az *általános jó* mind ezen dólgok és ezeknek külömbségei felett oly' felséges, hogy az annak birtokában álló bóldogság ezek által nem nevekedhetik, nem is kissebbedhetik. Diog. L. VII. 101—7. 127. Stob. ecl. II. p. 142—56. Cic. de fin. III. 5. 15. 16. parad. I. II. acad. I. 10. Sext. Emp. adv. math. XI. 59—67. 73. 77.

4. Az emberi tselekedetek *illendők*, midőn azoknak ókos vagy helyes okát adhatni, melynél fogva azok úgy jelennek meg, mint a' tselekvő' természetével egyezők; az ellenkező esetben *illetlenek*. Az illendő tselekedetek pedig vagy *tökélletesek*, midőn azok általjában jók és a' helyesről való belső meggyőződésből származnak; vagy *közepesek*, midőn azok magokban vétetve sem jók, sem roszszak, és azért mindennek *szabadosok*. Az első nemü illő tselekedetek pedig a' törvénytől *parantsoltatnak*, és azért midőn helyes módon esnek, *helyes* vagy *erényes tselekedeteknek* neveztetnek; az illetlenek ellenben *tilalmaztatnak*, és bűnök. Diog. L. VII. 107—10. Stob. ecl. II. p. 158—60.

5. Az *erény* tehát a' léleknek oly' állapotja, melynél fogva az ember egész életén keresztül magával egyező Ez maga magáért, minden félelem — és reménységre való tekintet nélkül egyebek felett méltó a' választásra, kiterjed egyaránt a' *gondolásra* és *tselekvésre*, mint okossági munkásságokra, és azért *helyes*, *tökélletes okosságnak* is neveztethetik. Ennyiben tehát az *erény* tsak egyetlenegy, de elosztható négy *főerényre* is, u. m. *eszességre*, *mértékletességre*, *bátorságra* és *igazságra*. — Ezek egymáshoz tökélletesen egyenlók, mert a' *jus* is, melyre

különösön az igazság vitetik, nem tsupán valami *kényszeréntes* vagy *szerzett*, hanem valami *természeti* vagy *okossági*. Az *erénynek* pedig minden közép nélkül ellene áll a' *vétek*, mely hasonlólag alapjában tsak egy, de több egymáshoz egészen egyenlő vétkekre osztható. „Mert „ha az igaz nem nagyobb az igaznál, ha a' ha„mis is nem nagyobb a' hamisnál: így a' „tsalárdság is a' tsalárdságnál, a' vétek is a' vé„teknél nem nagyobb. Mert egyformán nintse„nek *Égyiptomban Canopus*ban sem az, ki at„tól sok, sem az, ki attól tsak egy mértföldnyi„re van távol: így az, ki kissebbet, és az ki „nagyobbat vétkezik, egyaránt nintsenek a' jó „munkában. De noha a' *Stoikusok* az erénynek és véteknek semmi nevekedését felnem vették, felvették tsakugyan azoknak mintegy *terjedését* és *szélesedését*. — Plut. de virt. mor. opp. T. VII. p. 735—6. Reisk. Diog. L. VII. 89—102. 125—9. Stob. ecl. II. p. 90—122. 184. 218. Cic. parad. 3. acad. I. 10. tusc. IV. 13. 15. de off. I. 5. de. fin. III. 15.

6. Minden elmemozdúlatok és törekedések a' gondolástól és ítéléstől függnek. Innen az *erénynek* első feltétele a' jóról és roszszról való helyes ítélet; mely esetben a' jóra való *kívánság* és *törekedés*, valamint a' roszsztól való *iszonyodás* és *eltávozás* önként származnak a' lélekben. A' második amazzal öszve köttetett feltétele pedig az, hogy a' lélek szabadon uralkodjék minden regularányatlan és okossággal ellenkező mozdúlatokon, *indúlatokon* és *hajlandóságokon*, melyek a' jóról és roszszról való hamis és viszszás előterjesztésekből, e' szerént meg romlott okosságból erednek, 's valóban nem egyebek, hanem a' *léleknek betegségei*.

A' honnan a' bőlts az e'féle mozdúlatoknak

nem lehet alávettetve. Ebben áll az *igaz stoikusi szevedelmetlenség* (stoica apathia), mely a' *kedves érzést* vagy *gyönyörüséget* (eupathia) nem rekeszti ki, 's legalább a' jobb *Stoikusok'* értelme szerént nem volt teljes érzéketlenség. *Zenó* és a' *Stoikusok* azt is tanitották, hogy a' bölts *szabados úr a' maga életén is*, és sokan közüllök ezen tanitmány szerént tselekedtek is. Stob. ecl. II. p. 160—82. 198—242. Cic. tusc. IV. 6. ss. ac. I. 10. II. 47. parad. 4—6. or. pro Mur. c. 28—31. Diog. L. VII. 110—125.

Cicero így irja le a' *Stoikusok'* böltsét: „*A' „bölts szükségesképpen bóldog mindenkor, és mél-„tán viseli mind azon neveket, melyek a' tudat-„lanoktól tsúfoltatni szoktak. Méltóbban nevez-„tetik királynak, mint Tarquinius, ki sem ma-„gát sem az övéit igazgatni nem tudta. He-„lyesebben népmesternek, mert ő valóságos Dik-„tátor, mint Sulla, ki bujaság', fösvénység' és „kegyetlenség' mestere volt. Helyesebben gaz-„dagnak, mint Crassus, ki, ha szegény nem lett „volna, soha az Eufratesen haddal át nem mé-„gyen vala. Igazán mondatnak mindenek övéi-„nek, ki egyedül tud élni mindenekkel. Igazán „neveztetik szépnek is, mert a' lélek' vonásai „szebbek a' testéinél. Igazán neveztetik egye-„dül szabadnak, minden idegen uralkodástól és „kivánságtól függetlennek. Igazán győzhetlen-„nek, kinek, ha lelántzoltatik is teste, lelkét fog-„ságba vetni nem lehet. Ő bóldog már életé-„ben is, nem, mint a' Solon emberé, tsak halála „után.*" De fin. III. 7. 10.

„*Végre a' bölts tsak az Istennél kissebb, sza-„bad és szép,*
„*Tisztelt és gazdag, 's a' királyok közt is az első,*
„*És főképpen egésséges, ha a' nátha nem áz t meg.*"
Horat. I. Ep. I. ad. finem.

161. §. *Emlékezetességek Zenóról.*

„*Aristó* nevü tanitvánnya egyszer igen hely-
„telenül és szemtelenül beszéllvén, monda nékie
Zenó: Lehetlen, hogy téged Apád részeg korá-
„ban ne nemzett vólna, mert külömben így nem
„beszélnél. Diog. L. p. 446. 447. Casaub.

„Egy nagy ehető elől, ki társaitól étel köz-
„ben mindent felfalni szokott vala, elragadott
„egyszer egy nagy halat, és tettette, mintha e-
„gyedül akarná azt megenni. És midőn amaz
„őtet ezért merően megnézte vólna, monda né-
„kie: Mi! hát talán azt gondolod, hogy társa-
„id mindennap elszenvedik tőled azt, a'
„mit te tőlem tsak egyszer is elszenved-
„ni nem akarsz. Diog. L. p. 447.

„Egy kevély és nagyravágyó tanitványához
„így szóllott: *Nem úgy leszel jó ha nagy, hanem*
„*úgy leszel nagy ha jó leszel.* — Nints a' kevély-
„ségnél semmi illetlenebb, különösön az ifjak-
„ban. Diog. L. p. 449.

„Kérdetvén mi vólna a' barát? monda: *Má-*
„*sodik én.*

„Lopáson érvén szólgáját veri vala, és mi-
„dőn amaz mondaná: *Fátum vólt, hogy lopjak,*
„monda: *Fátum az is, hogy megverjelek.*

„Azt mondta: *Semminek nagyobb szűkibe*
„*nem vagyunk, mint az időnek.*

„Egy magát drága kenetekkel bémázoltnak
„monda: Mitsoda aszszonyszagot érzek?

„Egy ifjunak, ki igen sok semmiségeket be-
„szélt, monda: *Azért van két fülünk és egy*
„*szánk, hogy sokat halljunk, keveset szólljunk.*

„Kérdetvén mi az oka, hogy komoly léti-
„re is felvídúl a' vendégségben? monda: A'
„farkasbabok is, nóha keserük, vizzel áztatva
„édesednek.

„Nagyon egyszerü eledelekkel, fügével, méz-

„zel, kenyérrel élt, rendszerént vizet ivott, „bort ritkán és keveset. Gyakorolta magát a' „tűrésben, sem hideget, sem meleget, sem zá„por essőt 's a' t. nem vett számba." Diog. L. p. 450—3.

A' Stoika Filozofia' esmértetésére láthatni Diog. L. p. 434—539. — Suidas Lex. in art. Zeno Cittieus. — Hemingii Forelli Zeno philozofus breviter adumbratus. Upsal. 1800. 8. — Plut. opp. T. X. p. 275. ss. p. 366. ss. p. 371. ss. ed. Reisk. Cic. de n. d. lib. II. III. Coll. lib. de div. de fato. de fin. lib. III. IV. Coll. lib. de off. — Diet. Tiedemanns System der stoischen Philosophie Lpz. 1776. 3. Th. 8. Ismét Tiedemanns Geist der speculat. Philosophie Th. 2. s. 427. ff. Herm. Heimart Cludius, Darstellung der wichtigsten Lehrsaetze der stoischen Philos. Vor. Ausg. und deutsch Uibers. von Kleanth's Hymnus Gött. 1786. 8. Karl Philipp Conz, Abhandlungen für die Geschichte und das Eigenthümliche der spaetern stoischen Philosophie, nebs einem Versuche über christliche, kantische und stoische Moral. Tübing. 1794. 8. — I. A. L. Wegscheider, ethices Stoicorum recentiorum fundamenta ex ipsorum scriptis eruta. atque cum principiis ethices, quae critica rationis practicae secundum Kantium exhibet, comparata. Halle, 1797. 8. 's a' t.

162. §. *Zenó' közvetetlen tanitványai. Persaeus, Aristó, Herillus, Kleanthes.*

*Persaeus Cittium*ból való — elébb szolgája àzután tanitványa vólt *Zenó*nak, ki által *Stoikussá* is formáltatott. Sokat írt, de minden irásai elvesztek. Ennek *stoikusi* állhatatosságát megakarván egyszer próbálni *Antigonus*, azt hitette el vele, hogy az ellenség minden javait felprédálta, feleségét 's gyermekeit rabságra vitte; melyen midón nagyon elszomorodott vólna, monda nékie: Látod, hogy a' gazdagság nem *mindegyleges dolog* (indifferens, adiaphorum).

Aristó Chiosból való (Aristo Chius); nagyon eleven eszü lévén, a' *Zenó* tanitásától sok pon-

tokban eltávozott, és valamely mellékoskolát állított fel, az úgy nevezett *Aristoneusok'* oskoláját, de mely nem sokáig tartott, és tsak kevés követőket is számlált, kik közt említtetnek *Miltiades* és *Diphylus*. *Aristó* a' Filozofia' *logikai* és *fizikai* részét elmellőzte, azt tartván, hogy az elsőnek tárgyai minket nem érdekelnek, az utolsóéi pedig rajtunk felyűl vagynak; a' honnan tsak az erkőltsi részt vette fel, mely minket illető dólgokat tárgyaz; de itt is tsak a' közönséges *Erkőltstudományt* vi'sgálta, úgy vélekedvén, hogy a' különös részt a' dajkákra és gyermektanitókra kellene bízni. Mind ezen féloldalusága mellett is nem tartathatik sem *Skeptikus*nak, sem pedig a' *stoika* oskolától elszakadottnak, melytől tsak tsekélységekben távozott el. Ő t. i. egyetlen jónak az erényt és egyetlen rosznak a' vétket tartotta; azon külömbségeket, melyeket más *Stoikusok* egyéb dolgok' betsére vagy betsetlenségére nézve tettek, elhagyta, és egyáltaljában minden dólgoknak, melyek az erény és vétek közt vagynak, *általános mindegységét* (adiaphoria, indifferentia) állította. De az isteni valóra nézve, melyet valamely fellettünki, következőleg megesmérhetlen természeti tárgynak tartott, kételkedőleg nyilatkoztatta ki magát. Azt mondta, hogy *a' bőlts az életnek akármely állapotjában egyformán viseli magát, és hasonló a' jó színjátékoshoz, ki akár egy Thersitesnek akár egy Agamemnonnak személyét illendőképpen tudja játzodni.*. Egyébaránt ő nem a' *Stoá*ban, hanem az *Antisthenes Cynosarges*sében tanitott. Irásai nem maradtak. Diog. L. VII. 160—4. Cic. de leg. I. 13. de fin. II. 13. IV. 17. acad. II. 39. 42. Sext. Emp. adv. math. VII. 12. Stob. serm. 78. Sen. ep. 89. 94.

*Herillus Carthágó*ból, ki hasonlóképpen

néhány pontokban eltávozott *Zenótól*, a' honnan egy mellékoskola' a' *Herilliusok'* oskolája' szerzőjének tartatik. Az emberi törekedésnek kettős czélját vette fel: egy *általánost*, melyet tsupán a' bőlts, és egy *alárendeltet* vagy alsóbbat, melyet a' közönséges ember teszen. A' bőlts t. i. *törekedik a' tudományra*, melyen ő nem egyebet értett, hanem valamely okos, a' tudomány által vezérelt életet. A' másik czélt közelebbről nem határozta meg, hihetőleg azért, hogy az a' különegyek (individua) szerént változik, úgy hogy egyik a' gyönyörüségre, másik a' gazdagságra, harmadik a' ditsőségre 's a' t. törekedik. Diog. L. VII. 165—6. Cic. acad. II. 42. de fin. II. 13. IV. 15. V. 25. de off. I. 2.

Kleanthesről a' következő szakaszban fogunk szóllani.

HETEDIK TZIKKELY.

PYTHAGÓREUSOK.

163. §. *Niketas, Philolaus, Kleanthes, Aristarkhus, Seleukhus, Eudoxus, Eurytus.*

Ezen Szakaszban a' régibb filozofusi oskolák közül még tsak a' *pythagorika* tartott; de ennek is tagjai, a' *pythagorási* szövetség' erőszakos szétrontása után *Italiában*, *Siciliában*, *Égyiptomban* és másfelé is el szélédve lévén, minden meghatározott főség és bizonyos lakhely nélkül, és oly forma öszveköttetésben vóltak, mint valamely távollévő, de egyező gondolkodású barátok. Úgy tetszik inkább is foglalatoskodtak *mat-*

hematikai, mint filozofiai tárgyakkal, legalább semmi uj filozofémákat nem szerzettek.

Emlittetnek e' következendők:

*Niketas Syrakuse*ból, ki *Theophrastus* szerént úgy vélekedet, „hogy az ég, nap, hóld, tsillagok, egyszóval minden fennvalók állnak, és „egy dolog sem mozog a' világban a' földen kívül, mely tengelye körül nagy sebességgel „megfordul; ez okozza azt, hogy úgy tetszik, „mintha állván a' föld, az ég mozogna." Cic. acad. IV. 39.

Jegyzés. Erre *Mulerius* a' *Copernicus* előbeszédjében azt jegyzi meg: „A' *Ciceró* szavait, *hogy semmi a' földen kivül nem mozog*, jól kell érteni; „mert *Niketas* azt akarta mondani, hogy a' nappali „mozgás, melyel a' nap, hold és egyéb tsillagok támadnak és enyésznek, tsupán a' földtől mívelteink, a' világ' több részei azon mozgásra nézve egyáltalában nyugodván."

Philolaus, kiről így ír *Plutárkhus*: „Más Filozofusok azt mondták, hogy a' föld mozdulatlanul áll; *Philolaus* pedig úgy vélekedik, hogy „a' föld a' világtűz vagy nap körül olyan horgas „lineában vagy karikában forog, a' milyent a' „napnak esztendei, és a' hóldnap hóldnapi mozgásával leiródni gondolunk. A' tüzet középbe „helyhette, azt állitván, hogy az a' Mindenség' „tűzhelye." De plac. philos. III. c. 13. p. 88. ed. Corsin.

„Sokan úgy vélekednek, hogy *Philolaus* „állitotta legelébb a' földnek karikában való forgását, mások pedig úgy, hogy *Syrakuséi Niketás*." Diog. L. VIII. 85. p. 543. ed. Meibom. 1692. Amsterd.

„*Samosi Kleanthes* szerént a' föld a' nap körül esztendei mozgással, azonban naponként „központja 's tengelye körül is megfordul." Plut. de fac. in orbe lunae. Tom. IX. p. 650—1. Reisk.

„*Aristarkhus* és *Seleukus* is nyilván állitot-„ták a' földnek ezen mozgásait." Plut. in quaest. platon. T. X. p. 183.

Eudoxus, *Eurytus* 's a' t.

Jegyzés. 1. „Kétség kívül azt is tudták a' Régiek, „hogy a' föld kerek; mert emlitik, hogy vagynak oly „emberek is, kik a' föld' ellenkező oldalán velünk át-„ellenben állanak a' mi nyomaink felé fordult nyomok-„kal (antipodes)„. Cic. Acad. IV, 39. Diog. L. p. 201. 583. Casaub.

2. Egy *Bion* nevű Filozofus *Abderá*ból azt is mondta, hogy „vagynak oly helyek a' föld kerekjén, hol „fél esztendeig nappal, fél esztendeig pedig éjjel van." Illustrii de philos. p. 22.

3. Emlittetik még egy *Bion* (B. Borystheni tes), ki élt Kr. e. u. e. 300 eszt. *máczédoniai* király' *Antigonus*' udvarában, és eleintén *Cynikus*, azután *Cyrenaikus*, még pedig ezen oskolában utolsó Filozofus vólt. Halgatta *Theodorust* (lásd. §. 100), kinek tudományát követte, a' honnan, mint ez is, az istentagadókhoz számláltatott, noha nints megmútatva, hogy mindent, a' mi isteni, tagadott vólna, mint sok *Cyrenaikusok* tselekedtek; az ő megtámadásai inkább tsak az akkor uralkodó sokistenségű babonás néphitet tárgyazták. Noha helyesebb lesz vala ezen Filozofusról fennebb a' maga helyén, hol a' Cyrenaikus Filozofusokról szóllottunk, szóllani: de mivel onnan kimaradott, talán itt sem lesz hélytelen legalább nevezetesebb mondásait megemlitni:

„*A' vénség minden rosszaknak kikötő helye.*

„*A' rosszat nem szenvedhetni nagyobb rosszs.*

„A' felfuvalkodás gátolja az előmenetelt. —

„Az eszesség éppen úgy külömbözik a' több erények-„től, mint a' látás a' több érzékenységektől. —

„Könnyü pokolba le az út, mett oda bézárt sze-„mekkel mehetni. — Azok, kik pokolban vagynak, sok-„kal inkább büntetődnének, ha nem lyukas de ép edények-„kel hordnák a' vizet.

„*Nem kell gyalázni a' vénséget, melyre mind-*„*nyájan eljutni törekedünk.*

„Midőn ifjak vagyunk erőre, midőn vénül-„ni kezdünk észre nézve érünk többet.

„Legnyughatlanabb az, ki leginkább kíván ból-„dog és nyugott lenni.

„A' fösvények úgy viselnek gondot a' gazdag-
„ságra, mintha az övék — de abból semmi hasznot nem
„vesznek, mintha éppen másé vólna. Nem bírják azt,
„csak bíratnak attól.

„Egy valakihez, ki szántóföldjeit megette itta va-
„la, így szollott: *A' föld elnyelte Amfiaraust, te*
„*pedig a' földet.*

„Egy sok beszédü segitséget kérvén tölle monda:
„*Adok, ha követeket küldesz' hozzám, magad pe-*
„*dig nem jösz' el.*

„Egyszer valami roszsz emberek' társaságában ha-
„jókázván, tolvajokra bukkant, 's midőn amazok mon-
„danák: *Elveszünk, ha reánk találnak esmerni*,
„monda: *De én úgy veszek el, ha reánk nem es-*
„*mérnek.*

„Egy szomoru forma irigyhez így szóllott: *Nem*
„*tudom, rajtad esett é valami roszsz vagy máson*
„*valami jó?* 's a' t." Diog. L. p. 286—288. Casaub.

164. §. *Bérekesztés.*

A' filozofáló okosság a' második időszakaszban a' világ eredetének és milyenségének, az Isten' lételének és valóságának, az ember' természetének és rendeltetésének megesmérésére a' *tudományos vi'sgálódás' útján* sok próbákat tett —, és ezeket a' próbatételeket ezen harmadik időszakaszban *valóságos alkotmányi rangra* is emelte vala. És valójában ezen alkotmányok közül némelyek nyilván mútatják is, hogy azoknak szerzői részint sok *logikai* elmességgel bírtak, részint az emberi lélek' törvénnyeibe méjjen bétekintettek, részint az erény eránt nagy tisztelettel viseltettek. Különösön azon *sok új filozofusi oskolák*, melyek *Athenében*, a' tudományok' és mesterségek' akkori műhelyében, állittattak vala, az ő nagy fényü hírekkel mindenfelől sok ifjakat vontak 's édesitettek magokhoz, 's ez által a' mivelődést és pallérozódást terjesztették. Mindazáltal, minthogy egyfelől ezen alkotmányok az *önkényes tudás'* (Dogma-

tismus) *lelkétől* kissebb nagyobb mértékben áthatva vóltak, 's másfelől a' *kétségkorság* (scepticismus) is azokat, akár igazak akár hamisak vóltak, egyaránt szertelenül megtámadta, és kiméllés nélkül ostromolta: innen az emberi lélélek minden *magasabb filozofiai míveltsége* mellett is, melyet ezen szakaszban szerzett vala, még nem jutott vólt el az *elégséges önesméretre*, és a' *mulhatlanul szükséges tudományi* és *erkőltsi egységre*.

NEGYEDIK SZAKASZ.

ARKESILÁSTÓL F. ANTIOKHIUSIG.

Kr. el. 260 *f.* 40-*ig*, 220 *esztendő.*

165. §. *Elnézés.*

Azon négy filozofiai fő oskolák, melyek az előbbi Szakaszban *Plato*, *Aristoteles*, *Epikurus* és *Zenó* által alkottattak és a' több oskolákot szinte egészen elnyomták vala, tartottak ezen szakaszban is, és mindenik a' maga tulajdon módja szerént a' Filozofia' tudományját fenntartani és terjeszteni igyekezett. De minthogy az említett alkotmányok a' külömböző 's ellenkező okfők 's tanitmányok lassanként bétsuszott összeelegyitése (syncretismus) miatt erdeti tulajdonságokat tsak nem egészen elvesztették; 's minthogy a' *Görögök*' erkőltsi és polgári aláesése sok más ártalmas körülményekkel együtt a' tudományok, és mesterségek' aláesését is egyáltaljá-

ban maga után vonta: innen következett, hogy a' *görög* Filozofia is lassanként enyészetéhez közelitett, noha azzal ez időtől fogva más népek is, főként a' *Rómaiak*, kik eddig keveset, vagy éppen nem filozofáltak, megesmérkedni kezdettek.

ELSŐ TZIKKELY.

AKADEMIKUSOK.

Uj vagy második, vagy közép Akademia.

166. §. *Arkesilas.*

Arkesilas *pitanei Aeoliából*, született Kr. e. 316. meghalt 75 eszt. korában. Jó elein *Athenébe* jövén eleinte báttya' 's védője' (tutor) akaratjából, ki belőlle ügyészt és hivatalbéli embert szerette vólna formálni, az Ékesszollás' tanulására adta magát; de későbbre, a' magasb tudományok' szeretetétől inkább ragadtatván, tanúlt *Mathematikát*, *Musikát* és *Filozofiát*, mely utolsóban hallgatta *Theophrastust*, *Polemot*, *Krantort*, *Zenót*, némelyek szerént *Pyrrhót* és *Diodorust* is. Azon irók közt, kiknek olvasása által magát formálta, legtöbbre betsülte *Homerust*, kinek munkáját minden estve olvasta, 's reggel is midőn olvasni akarta, ezen szóval jelentette, hogy a' szeretőjéhez menne. Hasonlóképpen betsülte *Pindarust* és *Platót*, és ez utolsónak példájára, magát a' költésmesterségben is gyakorolta. A' *Krates* halálával meg ürült akademiai főhivatalt egy *Sosikrates*, vagy *Sokratides* nevü foglalta vala el ugyan; de ez *Arkesilás*nak tudományi felsőbbségét megesmérvén, ezen hivatalt nem so-

kára Filozofushoz illő módon nékie átengedte; melyet *Arkesilas* ettől fogva nagy dítsérettel is töltött bé egész haláláig. Erköltsi bélyege a' Régiektől egyezőleg ditsértetik, noha némelyek szerént mértékletlen borital miatt holt meg, de a' mit mások kőlteménynek tartnak. Filozofiai bélyege pedig sokak előtt oly' kétségesnek látszott, hogy egy mythologiai szőrnynek *Homerus*' — és *Hesiodus*nál való leirását, mely szerént az elől *oroszlány*, hátul *sárkány* és közből *ketske* lett vólna, reá alkalmaztatván, azt mondták: „hogy ő elől *dogmatikus* mint *Plató*, hátul *skep-*„*tikus* mint Pyrrhó és közből *dialektikus*, mint *Diodorus* vólt." Annyi igaz, hogy *Arkesilas* az akademika oskolában oly' fontos változást okozott, hogy az által mintegy *új Akademia* származott, mely más későbbi változásokért, *másodiknak* vagy *középnek* is neveztetett.

Arkesilas az egymásból folyó előadásmódszer (methodus cohaerens) helyett a' vitatásmódszert az *Akademiába* bévitte, hallgatóit felszólitotta, hogy ez vagy amaz tárgyról vélekedéseiket mondják meg, melyeket ő osztán minden oldalról meghányt vetett. A' *Dogmatikusok*' alkotmánnyit, különösön a' *Zenóét*, ostromolván, az igyekezett megmútatni, hogy az igazságnak semmi elégséges jegye nintsen, és innen azt következtette, hogy a' dólgokat meghatározni nem lehet; *minden bizonytalan, még az is a' mit Sokrates bizonyosnak tartott, hogy* t. i. *az ember semmit nem tud.* A' végre tehát, hogy az ember tökélletes elmetsendre juthasson, ajánlotta a' helybehagyás' egész viszszatartóztatását, és azt valami jónak, ellenben a' helybehagyás' adását valami roszsznak tartotta. Az életben pedig a' tselekedetek' 'sinormértékéül ajánlotta a' vélekedést és tetszeményt, vagy egyáltaljában azt a' mi hibető, és a' miről valami okos számot adhatni. *Ar-*

kesilas tehát oly' erősen közelitett a' *Pyrrhónismushoz*, hogy a' legközelebbről utánna következő *Akademikusok* és *Skeptikusok* közt semmi szoros határlineát nem vonhatni. Irásai nem maradtak. Diog. L. IV. 33. Cic. ac. I. 12. II. 24. Sext. Emp. hyp. pyrrh. I. 231—4. adv. math. VII. 1. 50. 158. Euseb. praepar. evang. XIV. 5.

167. §. *Emlékezetességek Arkesilásról.*

„*Arkesilás* nagyon kemény feddőző vólt. „Erre czélozva mondja *Timon*:

„Hogy ha pirongatsz, ifjú léted jusson eszedbe!"

„Mind a' mellett is, szép beszéllő tehetségéért „és jó szivűségéért, nagyon kedves vólt halgatóji e„lőtt. Szerette másokkal jóltenni, még pedig úgy, „hogy senki se tudja meg, kerűlvén az adakozás„béli kevélységet, és a' jótétemény' éreztetését. „*Ktesibiust* beteg korában meglátogatván, midőn „nagy szükségét látná, egy pénzel tele zatskót a' „párnája alá bédugott; melyet amaz megkapván „monda: ez bizonyoson az *Arkesilás* tréfája. Más „alkalommal is ezer darab arany pénzeket küldött „nékie. Egy szegény barátja, barátit megvendégel„ni akarván, ezüst némüket kért vala tőle, melye„ket midőn haza vitt vólna, *Arkesilas* nékie „ajándékozott. —

„Egyszer pohározás és vendégség közben *A„ridélus* valamely filozofiai tárgyat tett fel, és kér„te *Arkesilast, hogy arról beszéllene. Arkesilas* „így szollott: A' Filozofiának legfőbb tulajdona az, „*hogy tudja az ember minden dolognak idejét*

„Tanitványit intette hogy másokat is halgas„sanak. Midőn egy oskolájábéli ifjú mondaná, „hogy nékie a' *Hieronymus* oskolája inkább tetsze„nék, kézen fogva oda vivén maga ajánlotta őtet „*Hieronymusnak*." Diog. L. p. 276. 278—9. 281—2. Casaub.

Harmadik Akademia.

168. §. *Karneades.*

Az *Arkesilas* után' következők a' Filozofia iránt egyéb érdemet nem szerzettek, hanem hogy az akademika oskolában az ő lelke' munkásságát tovább is fenntartották. De fontos változást okozott abban *cyrenei Karneades*, ki *Athenébe* menvén *stoikus Diogenestől* Dialektikát tanult, szorgalmatosan olvasta *stoikus Khrysippus'* írásait, kiknek önvallása szerént sokat köszönt. Még is utoljára az akademika oskolához hajlott, melyben halgatta *Hegesinust*, kinek helyébe is következett. Filozofiai éleselméje rendkívüli ékesszollással lévén párosodva az *Athenéiektől*, Kr. e. a' 2-*ik* század' közepe tájatt, 'két más Filozofusokkal, *stoikus Diogenessel* és *peripatetikus Kritolaussal* bizonyos politikai dólgokban *Rómába* küldetett. Itt ő filozofiai tanításokat is adott, melyek a' *római* ifjuság előtt rendkivűl kedvesek vóltak, de a' vénebbeket, különösön *censorius Catót*, megbotránkoztatták, mivel ő akármely tárgy mellett és ellen egyaránt beszélni tudott, és egyebek közt az igazságról is két ellentétetett beszédeket tartott; a' miért *Rómából* társaival együtt elútasittatott is. Diog. L. IV. 62—6. Plut. vita Cat. maj. c. 22. Cic. de orat. II. 37. 38. III. 18. Gell. N. A. VII. 14. Lact. divin. instit. V. c. 16. ss. ex ed. Bünemannii. Leipz. 1739. pag. 649. cet.

Az utolsó helyen a' *Karneades* igazságról való beszédjei' foglalatja így adódik elő:

„Az emberek a' jussokat, melyek a' szoká-
„sokhoz képest külömböznek, és az idők sze-
„rént gyakran változtak, a' tsupa haszonért kö-
„tötték; természeti jus pedig teljességgel nints:
„minden emberek és más állatok is, önhasz-

„naikra természet' hajtásából vitetnek; mely-
„szerént vagy semmi igazság nintsen; vagy ha
„van, az leg nagyobb esztelenség, mivel az em-
„ber idegen hasznokra ügyelvén, az igazsággal
„magának ártana.

„És ezen erősségekkel élt:

„Minden népeknek, melyeknek virágzó bí-
„rodalmok van, 's magoknak a' világbíró *Ró-*
„*maiak*nak is, ha igazságosok akarnának lenni;
„az az, ha a' másokét viszszaadnák, kunyhókba
„kellene viszszatérniek, szegénységben és insé-
„gekben tengődniek.

Továbbá a' közönségesekről a' különösök-
re szállvala:

„Tegyük fel, hogy a' jó férjfiúnak van egy
„szökevény szolgája, vagy egy egésségtelen pes-
„tises háza; ezen hibákért, melyeket tsak maga
„tud, áruba botsátván azokat; valyon megmond-
„ja é, hogy szökevény szólgát, vagy pestises házat
„akar eladni, vagy eltitkolja a' vásárlótól? Ha
„megmondja; jó lészen ugyan, mivel nem tsal;
„de még is esztelennek fog ítéltetni, mivel vagy
„óltsón, vagy teljességgel nem fogja eladni:
„ha eltitkolja; eszes lészen ugyan, mivel vagyon-
„nyára ügyel; de még is rosznak fog ítéltetni;
„mivel tsal. Ismét ha talál valakit, ki azt gon-
„dolja, hogy sárga rezet ád el, noha az arany;
„vagy ónat, noha az ezüst; halgatni fog é? hogy
„azt óltson megvegye: vagy meg fogja é jelente-
„ni? hogy drágán végye meg. Valóban eszte-
„lenségnek látszik inkább azt akarni, hogy drá-
„gán végye meg.

Továbbá, átmenvén nagyobb esetekre, me-
lyekben életveszedelem nélkül senki sem lehetne
igazságos, ezt mondja vala:

„Tudniillik, igazság embert nem ölni, a'
„máséhoz teljességgel nem nyulni. Mit tselek-

„szik tehát az igazságos, ha történetből hajótö-
„rést szenved, és egy erőtlenebb elfoglal egy desz-
„kát? nem le taszitja é ezt arról, hogy maga
„hágjon réá, és annál fogva kimenekedjék, főkép-
„pen midőn a' tenger' közepében semmi kizony-
„ság nintsen? Ha esze van, megteszi, mert
„különben magának kell elveszni. Ha pedig in-
„kább akar meghalni, mint másón erőszakot ten-
„ni; akkor ugyan igazságos, de esztelen lészen,
„ki a' más életének a' magáé' feláldozásával
„kedvez.

Ismét: „Ha az övéi' serge meggyőzetvén, á-
„maz igazságos az ellenségektől kergettetnék, és
„valakire találna, ki nagyon megsebesitve lo-
„van ülne: ennek kedvez é, hogy maga meg-
„ölettessék; vagy leveti é a' lóról, hogy ma-
„ga az ellenség' kezéből megszabaduljon? Ha
„ezt míveli eszes, de roszsz lészen; ha amazt,
„igazságos ugyan, de szükségesképpen esztelen„—

Mérgesek és éleseknek látszók ugyan, de alaptalanok ezen okoskodások, éppen azért a' józan okosságtól 's annak érzésétől könnyen megczáfolhatók. Nem is mindég így érzett 's gondolt *Karneades*, mert *Ciceró* szerént azt mondta:

„*Ha tudnád, hogy valahol áspiskigyó lap-*
„*pang, és látnád hogy egy ember, kinek halála*
„*néked hasznodra lenne, tudatlanságból reá a-*
„*karna ülni: roszsz ember vólnál, ha meg nem*
„*intenéd, hogy oda ne üljön, noha ezt büntetet-*
„*lenül tehetnédis.*" de. fin. II. 18.

169. §. *Folytatás.*

Viszszatérvén *Athenébe*, 90 eszt. koráig, és így egész haláláig (acad. II. 6) az Akademiában nagy kedvességgel tanitott. Oly' nagy 's különösön oly' hangos szava vólt pedig, hogy az

oskolaigazgató (gymnasiarcha) hozzá küldvén, megintetné: „*ne kiabálna oly' erősen?*“ kinek ő azt mondta: „*adj hát szomértéket*“; melyre amaz igen helyesen így felelt: „*vagyon mértéked, a' halgatóid!*“ Külső magaviseletében cynikus szabású vólt, és filozofiai elmélkedéseiben mindég úgy elmérűlt, hogy még az asztalnál is sokszor elfelejtette vólna enni 's inni, ha egy *Metissa* nevű társalkodónéja az ő kezét a' szájához nem vitte vólna. Semmi írásai nem maradtak. *Karneades* részint a' *Stoikusok* és különösön a' *Krysippus* alkotmányjának tüzes ostromlása, részint azon elmés okai által, melyeket a' bizonyos esméret' lehetsége ellen felhozott, annyira kimútatta magát, hogy egy *új* vagy *Harmadik Akademia szerzőjének* tartatott.

Ő t. i. ezen észrevételt tette: Minden előterjesztésnek szükségesképpen kettős illetvénye van, úgy mint a' *tárgyhoz*, és *személyhez*. Az első tekintetben igaz vagy hamis az előterjesztés a' szerént, mint az a' tárgyal egyez vagy nem egyez. Minthogy pedig sem az érzés, sem az értelem azon egyezés' vagy nem egyezés' elégséges jegyét nem adják: tehát nem is ítélhetni meg, valyon valamely előterjesztés igaz é vagy hamis. A' honnan az embernek a' helybehagyást viszszatartóztatni kell. A' második tekintetben mondhatni ugyan, hogy valamely előterjesztés igaznak vagy hamisnak tetszik, hihető vagy nem hihető; de ezen külömbség tsak az életbéli tselekvésre nézve talál helyet, minthogy az embernek, ha tsak ugyan élni és valamit mívelni akar, a' hihetőt és annak külömbféle mérfogait sinormértékűl követni kell. Cic. acad. II. 11. 31. 32.

E'féle fegyverekkel *Karneades* a' *Stoikusok*nak mind Isten- mind Erkőltstudományát oly

rettenetesen vívta, hogy hatalmas ékesszollásáért senki is élőszóval vele kiállni nem merne.

Erkőltsi tekintetben a' *Stoikusok*' ellenére azt állitotta, „*hogy tulajdonképpen semmi sem „jó, hanem tsak a' természet' első szükségeinek „kielégitése*" (Cic. acad. II. 42); jóllehet ezen tekintetben néha úgy is jelentette ki magát, mint *Kalliphó* Filozófus, ki úgy vélekedett, „hogy a' „*legfőbb jó az erénynek a' gyönyörüséggel való „összeköttetésében áll, úgy mindazáltal, hogy „amaz felsőbb ennél*."

Negyedik, Ötödik Akademia.

170. §. *Klitomakhus, Kharmidas, Philo, Antiokhus.*

A' *Karneades*' tanitványi közt tsupán *Klitomakhus* lett esméretessé, tanitója' filozofiai elmélkedéseinek irásban való előterjesztése, megvi'sgálása és a' kételkedő léleknek az *Akademiá*-ban való tovább terjesztése által. Ez a' lélek maradt meg némiképpen ennek tanitványiban *Kharmidásban*, *Philóban* és némely más azon időbéli *Akademikusok*ban is.

Tsak ugyan *Philó*, kit *Ciceró* számkivettetése' ideje alatt *Athené*ben halgatott, és későbbre nagy tisztelettel emleget, a' kételkedés' fegyvereit főképpen a' *Stoikusok* ellen szegezte, az ő igazságjegyeiket ostromolván és elégteleneknek állitván. Egyébaránt pedig a' dólgok' természetét megesmérhetőnek vélte, és a' régibb 's ujjabb *Akademia* közti külömbséget elrontani igyekezett, a' honnan úgy is nézetett, mint egy *Negyedik Akademia*' szerzője. Ad. Div. XIII. 1. Ac. IV. 6. in Brut. c. 89. ad Divers. IX. 8.

Ezt a' Negyedik Akademiát nem sokára egy *Ötödik* váltotta fel, melyben a' kételkedő lélek

egészen kialutt, úgy hogy az *Akademia* még egyesült is a' *Skepticismus* ellen a' *Stoával*. Ezen változást okozta *Philó* tanitványja *Antiokhus*, ki amannak helyébe következvén, legottan mind irásban mind élőszóval kikőlt a' *Skepticismus* ellen és azt tanitotta, *hogy az igaz erkőltsiség sem a' Skepticismussal sem a' tsupa Probabilismussal öszve nem fér*. Továbbá úgy látván, hogy az erkőltsiség a' *stoika* Filozofiától legnagyobb bátorságot vészen, 's azonban az *akademikus* nevet megtartani kívánván, azt igyekezett megmútatni: hogy a' *Stoikusok*nak az erkőltsiségről való tanitásaik valóságos és erdeti értelmök szerént a' *Plátó* és az ő első tanitványi' nevezetesen az *Aristoteles* irásaiban mind megvólnának. Ezen öszveelegyités (syncretismus) által pedig az *Akademia* a' maga tekintetét elvesztette, és a' több filozofiai oskolák közt mintegy elenyészett, míg későbbre ismét egy uj *platonika* oskola formálódott. Cic. acad. I. 4. II. 4. 9. 22. 34. 35. 43—5. de fin. V. 3. 5. 25. de n. d. I. 7. Sext. Emp. hyp. pyrrh. I. 220. 235.

MÁSODIK TZIKKELY.

PERIPATETIKUSOK ÉS EPIKUREUSOK.

171. §. *Lykó, Hieronymus, Kritólaus, Diodorus, Andronikus, Kratippus.*

Ezen Szakaszban az akademika oskolán kívül még a' peripatetika is munkás vólt a' Filozofia' fenntartására és terjesztésére, noha egy ehez tartozó Filozofus is annak tudományos kifejtésére és tökélletesitésére valami nagyot nem tett. Tsak-

ugyan az ő főjóról való elmélkedéseik által magok eránt némi figyelmet gerjesztettek e' következők:

Lykó Strató' tanitványja, ki a' perip. oskolában a' főhivatalt 44 eszt. viselte és nagy kedvességgel tanitott. *Lykó* szerént„ *a' fő jó a' lélek' igaz gyönyörüségében állott*" de nem tudatik miben tartotta ama' gyönyörüséget

Azt mondta, hogy „*a' gyermeknevelésben a' szemérmetességnek és ditsőség' ösztönének felköltése éppen oly' szükséges, mint a' lovaknak a' zabola és sarkantyu.*" Meghalt 74 eszt. korában, köszvényben. Diog. L. V. 65—74 Cic. tusc. III. 32.

A' vele egykori *rhodusi Hieronymus* azt tartotta„ *hogy a' fő jó a' fájdalomtól való üresség-ben* (vacuitas doloris) *áll.*" Cic. de fin. V. 5. 7. II. 3. acad. II. 42.

Kritolaus úgy vélekedett, hogy „*a' minden lelki, testi és külső jók' egyesüléséből származó tökélletesség teszi a' főjót. Könnyü megérteni mit tegyen a' Kritolaus mérőfontja, ki midőn egyik serpenyőbe a' lélek' jovait, másikba a' testéit és külső jókat teszi, amazt oly' sujjosnak véli, hogy földet és tengereket lenyomna.*" Tusc. 5. 17. — Az ezt követő

Tyrusi Diodorus úgy gondolta, hogy „*a' fő jó áll az erkölcsiségben és a' fájdalomtól való üresség-ben.*" (ac. II. 42. de fin. V. 5.) Diodorus után ez az oskola észrevehetlenül munkálodott, míg

Rhodusi Andronikus, ki *Rómában* is *Cicero'* idejében sokáig mulatott, az *Aristoteles'* tsak nem elveszett irásait rendbe szedte és megesmértette, melyek ezen oskola' követőjinek a' további munkálodásra uj alkalmat és anyagat adtak.

Szép hírnévre kapott ezen Szakasz' végén — *Kratippus* is, ki előbb hazájában *Mytilenében* tanitott, hol őtet *Pompeius* is, a' *pharsáliai* ütközet' elvesztése után, Kr. e. 48. eszt. meglátogatta, 's a' gondviselésről filozofiai módon akarta beszéltetni; de a' mit *Kratippus* kikerült, hihetőleg mivel a' meggyőzetett vezért annak kihalgatására elég alkalmasnak nem találta. Ebből némelyek azt gyanitották, hogy *Kratippus* a' gondviselést nem hitte, de a' mit annál kevesebbé vehetni fel, hogy ő a' jövendőlést is nem egészen vetette meg. Későbbre *Athenében* tanitott, hol őtet sok ifjú *rómaiak*, a' többek közt *Cicero'* fia *Márkus* is halgatták. Off. I 1. III. 2.

Ezen *Márkus* így ir *Tirónhoz*: „*Tudd meg*, „*hogy én Kratippussal szoros összeköttetésben* „*vagyok*, *nem mint tanitvány*, *hanem mint ha* „*fija volnék*. *Mert mind tanitását örömest hal-* „*gatom*, *mind magaviseletét igen szeretem*. *E-* „*gész napokat*, *sőt sokszor az éjszaka' nagyobb-* „*részét is vele töltöm*, *sokszor együtt vatsorá-* „*lunk*, *gyakran véletlen is*, *midőn vatsorálnánk*, „*köztünk terem*, *és a' Filozofia' komolyságát le-* „*vetvén*, *igen nyájasan tréfálózik*. *Ez okból e-* „*zen derék és jeles férjfiúval minél hamarább* „*esmerkedjél meg!*“ Ad fam. 16. 21.

172. §. *Epikureusok.*

Még kevesebb érdemeket szerzettek a' Filozofia eránt a' már fennebb emlitett okokból az ezen időbéli *Epikureusok*. Elégtelenek is a' régiek' tudositási ezen oskola' Előljárójiról és követőjiről. A' többek közt neveztetnek: *Hermakhus*, *Polystratus*, *Basilides*, *és herakleai Dionysius*.

HARMADIK TZIKKELY.

STOIKUSOK.

173. §. *Kleanthes.*

Kleanthes *kisá'siai Assus*ból, eleintén ö köllel küszködő vólt, de *Athené*ben cynikus *Kratessel* és *stoikus Zenó*val megesmérkedvén, a' Filozofia' tanulására adta magát. Különösön *Zenó*nak tanitását 19 eszt. nagy buzgósággal halgatta, és ez által, noha tsak középszerü lelki tehetségekkel bírt, annyira kimivelte magát hogy amazt a' *Stoa'* elöljáróságában Kr. e. 260 eszt. felváltotta, mely hivatalt 80 eszt. koráig érdemmel viselt. Vas szorgalmáért és erköltsi álhatatosságáért második *Herkules*nek neveztetett. Eleintén nagyon szegény vólt, mert tsak négy drakhmával, vagy mintegy 12 garassal indult vólt *Athené*be, a' hol tsupán az által folytatta tanulását, hogy éjszakánként fizetésért egy kertésznek a' kútból vizet mereget, és egy asszonynál lisztet örölget vala. Egyszer az *Athenéiek*től, kik meg nem foghatták, hogy, midőn semmi mesterséget nem gyakorolna, mimódon lehetne oly' erős és kövér, törvénybe idéztetett, hogy adja fel, miből élne? De mihelyt keresete' és életemmódja' tanúit, a' kertészt és az asszonyt, előállitotta: azonnal nem tsak elbotsáttatott, hanem az *Areopágitá*któl hat minákkal mintegy 17 Rftal meg is ajándékoztatott, de a' melyeknek elvételét *Zenó* meg nem engedte. Számos irásiból tsak holmi apró töredékek maradtak, és egy *jeles versezet az Istenség' dítsé-*

retére, (hymnus) *Stobéusnál.* Hihetőleg ezen versezetből kőltsönözte *Pál Apostól* az *Areopagus* előtti mentő beszédjében ezt a' kifejezést: „*mi „isteni nemzettség vagyunk*" (tsel. 17. 28), mert abban éppen ezen szók jönek elő. Életének éhség által vetett véget, azt mondván, hogy ő *már útját elvégezte*, és azt hivén, hogy a' vénség' gyengeségei miatt kötelességeinek már többé eleget nem tehet, és mivel a' *Stoikus*ok az önölést egyáltaljában szabadosnak tartották. Diog. L. VII. 168—76. 180.

Kleanthes Zenő' tudományjához nagyobbára hív vólt, és tsak kevés pontokban távozott-el. Ő az tezen három részek helyett: *Logika*, *Fizika* és *Ethika*, 6 részekre osztotta el: *Dialektika*, *Rhetorika*, *Ethika*, *Politika*, *Physika*, és *Theologika*. Az említett versezetben tsak egy fővalót állit *Zeűs* név alatt; de azon kivűl, a' több *Stoikusok* szerént, sok alárendelt Isteneket engedett meg. A' tsillagoknak is istenséget tulajdonított; azt pedig, hogy azok tüzek két érzékenységek', úgy mint a' tapintás' és látás' észrevételeiből bizonyitotta. Az Istenségről való előterjesztéseke-is több féle forrásokból hozta le. Egyik fő forrás vólt a' természeti dolgok' czélarányúsága, melyen a' *természeti istentudományi erősség* (argumentum physicotheologicum) épül. De ezen kivűl még egy más erősséget is hozott fel, melyben a' leg tökélletesbb valóság' megfogásából annak lételére okoskodott. A' honnan őtet úgy nézhetni, mint első szerzőjét a' *Léttudományból vétetett erősségnek* (argum. ontologicum). Mert az ő megmútatása tsak a' feltételes mód által külömbözik a' rendestől, és az által, hogy ő inkább az illetvényesen, mint az általánosan tökélletesre tekintett. A' Lélektudományban egészen anyagason gondolkodott, és a' lélek' tes-

tiségét a' szülék és gyermekek közti kűlső és belső hasonlatosságból igyekezett megmútatni; egyszersmind a' kűlső tárgyak' előterjesztéseit is úgy nézte, mint azoknak a' lélekben valóságos bényomások, és innen származott méjjülések és dombosságok általi való leképezéseit. Utoljára erkőltsi tekintetben, a' természettel egyező életet tartotta az emberi törekedés' főczéljának. Diog. L. VII. 41. Cic de fin. IV. 5. de nat. d. II. 5. 15. Sext. Emp. adv. math. VII. 372. VIII. 400. IX. 88—91.

174. §. *Emlékezetességek Kleanthesről.*

„Egyszer *Kleanthes* pénzgyüjteményjét „tanulótársai közé vivén monda: *Kleanthes* „még egy más *Kleanthest* el tudna tartani, ha „akarna. Azok pedig, kiknek elég bőven van mi„ből éljenek, másokra szorulnak, azonban tanulá„sokat is roszszúl folytatják.

„Tanúlótársai' vagdalózását szenvedi vala, és „midőn szamárnak neveznék, számba se vette, „mondván: csak én tudom hordozni a' *Zenó* ter„hét.

„Szemére vettetvén, hogy félénk vólna, mon„da: Éppen azért ritkán vétkezem. — Szegénysé„gét a' gazdagságnál elébb betsűlvén, monda: Míg „mások játzodnak, én a' kemény és sovány fől„det mívelem.

„*Sositheus* kőltő a' játékszinben *Kleanthes*' „jelenlétében mondván: *A' kiket a' Kleanthes bo„ndsága kerget*, ez sem ábrázatjában, sem ma„gaviseletében semmit nem változott. Ezen a' hal„gatók felindulván *Kleanthes*nek tapsoltak, *Sosit„heust* pedig kivetették. *Sositheus* szavát meg„bánván, *Kleanthes*től engedelmet kért, ki így fe„lelt: Nem illenék, hogy ő, midőn *Liber* vagy „*Bakkhus* Atya és *Herkules* a' kőltőktől tsúfol-

„tatnak, 's még sem haragusznak, egy tsekély sér-„tőszóért boszszankodjék.

„Midőn mondaná, hogy az ábrázatból „az erkőltsöket meg lehetne esmérni, valami paj-„kos ifjak egy feslett buja parasztot vittek hozzá, „és kérték, mondaná meg, milyen erkőltsü? Egy „ideig fennakadván, monda az embernek, hogy „menjen dolgára. A' mint pedig elmégyen vala „kezdett ptrüszszöngetni. Erre *Kleanthes* így szóll „tudom már, *puha.*

„Azt mondják, hogy a' miket *Zenó*tól hall „vala, papirosra vagy khártára pénze nem lévén, „tserépre 's ökörtsontokra írogatta fel. Diog. L. p. 541. 2. 3. 4. 5. 6. 7.

„*Kleanthes* egy táblát szokott vala szókkal „rajzolni, 's halgatóinak azt mondta: Képzeljék, azon a' gyönyörüséget legszebb őltözetben, királyi „ékességben és királyi székben ülni: képzeljék „jelenlenni az erényeket, mint szólgálótskákat, „melyek egyebet nem mívelnének és egyéb kö-„telességök nem vólna, hanem hogy a' gyönyö-„rüségnek szolgálnának, és annak tsupán fülibe „súgnák: vigyázna, ne hogy valamit esztelenül „tselekednék, a' mi az emberek' indúlatait meg-„bántaná, vagy valami fájdalmat okozna: *Mi „ugyan erényekül azért születtünk, hogy néked „szólgáljunk, egyéb dólgunk nintsen.*" Cic. de fin. II. 21.

Ezen táblának tsak ez az értelme:

„*Megszégyenitni akarja Kleanthes az olyan „Filozofusokat, kik a' fijót nem az erénybe, ha-„nem a' gyönyörüségbe helyheztetik, és ezt tsu-„pán magáért tartják kivánatosnak.*" Aug. de. Cic. de. V. 20.

175. §. *Khrysippus.*

Khrysippus Tarsus- vagy *Soli*ból való,

élt a' 3-*ik* században Kr. el. Atyai örökségét elvesztvén a' tudományok' tanulására szentelte magát, és *Athené*ben nem csak *stoikus Zenót* és *Kleanthest*, de akademikus *Arkesilást* és *cyrenei Lakydest* is halgatta. Későbbre a' *Stoicismust* inkább kedvelvén, azt mind az Akademikusok ellen óltalmazni, mind pedig minél jobban kifejteni és kiformálni igyekezett. Tsak ugyan egészben véve annak okfejeihez hív maradott, úgy hogy *Kleanthest* a' *Stoa*' előljárójának felváltotta, melyet 73. eszt. korában történt haláláig ditséretesen viselt is. Mint rendkívül éles elméjü és széles esméretekkel bíró férjfiu a' *Stoa második alkotojának is neveztetett*, úgy hogy azt is mondanák róla: *Ez egyedül bölts, a' többi tsak árnyék; ha Krysippus nem lett vólna, a' Stoa ma nem vólna.* Többet írt 700 könyvnél, melyek tsak ugyan kitsinyek lehettek; egy vén aszszony, ki nála lakott, *Diokles* szerént, azt mondta, hogy *mindennap ötszáz verseket szokott vala írni.* — Írt Rhetorikát is, *de Ciceró szerént tsupán ezt kellene olvasni, ha az ember megnémulni kívánna.* Minthogy munkáiból tsak kevés töredékek maradtak: innen az ő Filozofiájának a' régibb *Stoikusokéihoz* való tulajdon illetvényjét, szorosan meg nem határozhatni. A' Filozofiát három fő részekre osztotta: ugymint *Logikára*, *Fizikára* és *Ethikára*, de ezeket még több alosztályokra is szabta. — Diog. L. VII. 180. Cic. fin. IV. 3.

176. §. *Khrysippus' Logikája.*

Logikai elméssége nagy mértékben bírván, különös buzgósággal dólgozta a' *Logikát* vagy *Dialektikát*, melyet ő az igazról és hamisról való tudománynak, e'szerént a' Filozofia' alaptudományjának tartott. Egyszersmind a' *Logika-*

ba sok *grammatikai* és *rhetorikai*, vagy beszédet tárgyazó vi'sgálódásokat vett fel, 's azt a' *jegyekről* 's *jegyzettekről való tudományra* osztotta. Az előterjesztést, melyet az előtte valók úgy néztek, mint a' dolognak a' lélekben való *leképezését*, úgy nézte mint a' léleknek tsupa *változását*, *illettetését* (affectio) vagy *meg határoztatását* (determinatio passiva), mely által tsak ugyan az azt okozó tárgy mútattatik, minthogy különben az előterjesztés tsupa költemény vólna. Minden előterjesztések pedig vagy *érzemények*, vagy *nemérzemények*. Ez utolsók a' *közönségesre* vitetnek, és *gondolatoknak*, söt, a' mennyiben akarat vagy mesterség nélkül támadnak, *természetes gondolatoknak* és *megfogásoknak* vagy *előzményeknek* (anticipationes) neveztetnek. A' honnan az igazság' jegyeivé tette az *érzést* és *megfogást*, melyeknek öszve kötéséből származik az *előterjesztés*, vagy valamely a' tárgyat mintegy *felfogó kép*. A' Syllogistikában, melyet nagyon bőven ád elő, onnan indult ki, hogy valamint minden előtétel, úgy minden következtetés is igaz, vagy hamis; igaz pedig tsak akkor, midőn a' következtetés igaz előljáró előtételekből (propositiones praemissae) helyesen hozatik le. Magokat a' következtetéseket megmútathatókra és megmútathatlanokra osztotta, de ezen különbséget illendően meg nem határozta. Az úgy nevezett közvetetlen következtetéseknek (syllogismi immediati, monolemmatici), melyekben tsak kissebb előtétel (propositio minor) van, helyességét kétségbe hozta. Legtöbb figyelmét fordította pedig a' *feltételes* és *választó* következtetésekre, melyeket a' megmútathatlanokhoz számlált, valamint a' *sofismák*' feltalálására és megfejtésére, noha azoknak megfejtésében nem vólt mindég szerentsés. Ilyen *sofismái* em-

lítetnek: „Van valamely fő; az a' fő pedig nem „tiéd; tehát néked nints fejed. A' ki *Me-*„*garában* vagyon, nints *Athenében*; *Megará-*„ban pedig ember vagyon; tehát *Athenében* „ember nintsen. A' mit mondasz, az a' te szá-„don keresztül mégyen; a' szekeret pedig mon-„dod; tehát a' szekér a' te szádon keresztül mé-„gyen:" sat. Oly' híres dialektikus vólt, hogy sokan azt mondanák: „*Ha az Isteneknek a' Dia-*„*lektikára szükségök vólna*, bizonyoson *a' Khry-*„*sippust használnák*:" Diog. L. VII. 180. 182. ss. Sext. Emp. adv. math. VII. 228. ss. VIII. 445. Plut. de pl. ph IV. 12.

177. §. *Khrysippus' Fizikája.*

A' *fizikai* részben főképpen a' test' megfogását vi'sgálta *Khrysippus*. Testnek tartotta mind azt, a' mi mível, és azt állitotta, hogy a' test, továbbá a' kívűlet, linea, köz és idő is, noha nem állanak végetlenűl sok részekből, végetlenűl oszthatók. Úgy ítélt, hogy a' köz, mely a' dólgok által megtőlthető vagy megtőltetett, valami határozott és különböz az ürességtől, mely tsak a' világon kívűl van, tulajdonképpen semmi, 's azért végetlen; az idő pedig, mint a' mozgás' mértéke, határtalan. A' testeket áthathatóknak tartotta, és azoknak különbféle öszvekötésmódjait nagy pontossággal külömböztette meg. Az Istenségről úgy gondolkodott ő is, mint *Zenó*, hogy az valami testi való; de a' mely részint *minémüség*' (habitus) részint *értelem*' módjára minden egyéb dólgokat áthat és azokban munkálódik. Annak létét pedig onnan igyekezett megmútatni hogy a' természetben sok oly dolgok találtatnak, melyek az emberi erőt meszsze felyűlmulják, 's következőleg tsak emberfeletti valótól okoztathattak. Nem külömben a' világot is az Istennek ahoz való illetvényjéért élő és okos valónak

gondolta, 's mind azt magát egészben, mind annak egyes nagy részeit Isteneknek nevezte. A' *Stoikusok' fátumáról*, melyet ő a' dólgok' szükséges oki öszve köttetésének tartott, sok tulajdon megjegyzéseket tett. Megmútatni akarta *egyfelől* annak lételét, mivel külömben nem volna minden előtétel vagy igaz vagy hamis, *másfelől* pedig azt, hogy az által sem az isteni gondviselés, mely amaz öszvefüggés szerént mindent legjobbra igazgat, sem az emberi szabadság, mely éppen az okos vagy helyes okok szerénti meghatározódásban áll, le nem romlik. Ezen kívül a' lélek' testiségét az ő testel való öszveköttetéséből és attól való elválaszthatóságából igyekezett kihozni, minthogy csak testek közt lehet ily illetvény, és így okoskodott: „*Mind az a' mi mívelve test; a' lélek pedig mívelve; tehát a' lélek is test.*“ Diog. L. VII. Plut. de Stoic. rep. op. T. X. p. 546—50. ed. Reisk. Cic. de n. d. I. 15. II. 6. de fato. c. 10. 12. 13. 17—19. Gell. n. a. VI. 1. 2. Stob. ecl. I. p. 180—2. ed. Heer.

178. §. *Khrysippus' Erkőltstudománnya.*

Az Erkőltstudományt nagy szorgalommal mívelte, több részekre osztotta, mint az előbbi *Stoikusok*, és foglalatjára 's kerületjére nézve szorosabban meghatározta; de ebben nem elégséges, okfőből indult ki. A' részek ezek vóltak: 1. *a' törekedésről egyáltaljában.* 2. *a' jóról és roszról.* 3. *az indúlatokról és szenvedelmekről.* 4. *az erényről.* 5. *a' czélról, vagy legfőbbjóról.* 6. *arról, a' mit az erény után legtöbbre betsülhetni.* 7. *a' tselkedetekről.* 8. *a' kötelességekről.* 9. *a' meg- és el intésekről* (adhortationes, dehortationes). Továbbá az önmegtartás' természetes ösztönét, mely minden élő állatnak is tulajdona, az emberi természet' alapösztönévé

tette. E' tekintetben úgy néztę az okosságot, mint oly tehetséget, mely az embernek a' végre adatott, hogy magát a' természettel és annak törvényességével egyezésbe hozza. Utoljára azon szóllásmódokat is, melyekkel *Zenó* és *Kleanthes* az emberi törekedés' legfőbb czélját vagy az *erényes* életet kifejezték, megváltoztatta, de tölők inkább tsak a' szóban, mint értelemben távozottel. Egyébaránt megesmért valamely *természeti*, a' *szerzettől külömböző*, *just* is, és ezt vitte az embereknek, mint egyenlő valóknak, egymáseránti illetvényjére. Diog. L. Libro VII-o.

179. §. *Zenó*, *Diogenes*, *Arkhedemus*, *Antipater*.

*Zenó Tarsus*ból, *Khrysippus*' tanitványja, ki őtet a' *Stoa*' előljáróságában felváltotta, és a' *Stoikusok*tól a' világ' elégéséről közönségesen felvétetett tanitmányt kétségbe hozta.

*Diogenes Seleuciá*ból, *Khrysippus*' és *T. Zenó*' tanitványja, élt és tanitott *Athen*ben Kr. e. a' 2-*ik* században, melynek közepe tájatt akademikus *Karneadessel* és peripatetikus *Kritolaussal*, mint *athenei* követ, *Romá*ba ment, hol egy ideig Filozofiát tanitott. A' *jót* a' *hasznostól* szorosan megkülönböztette. Amazt úgy nézte, mint *valamely az okos valóság' természetére tartozó tökélletességet*, *melyben tsupán áll is az erény*, emezt pedig, mint *a' jónak tsupa történetes következését*. A' honnan azt is állitotta, hogy *a' főjó a' természettel egyezőnek okos válosztásában*, *és az ellenkezőnek elkerülésében áll*. 88 esztendős vénséget ért, és mind végig a' tudományokkal foglalatoskodott. Cic. de fin. III. 10. de sen. c. 7. Stob. ecl. II. p. 134. Heer. Diog. L. VII. 88. Meibom.

*Arkhedemus Tarsus*ból a' főjót új szóllásmódban fejezte ki, mely szerént az *a' minden kötelességeket betöltő vagy az erényes életben áll.* De ezen szollásmód más *Stoikusokéi*tól tsak szóban különbözött.

Antipater Sidon- vagy *Tarsus*ból nagyon elmés férjfiu vólt. Ez az Istenről való megfogásba három főjegyeket vett fel: *bóldogság*, *mulhatlanság*, *jóltévőség.* Más *Stoikusok* a' kívánságot (appetitus, impetus) is azért, hogy az természetesen megvan bennünk, szabadnak tartották; de ő nem, abból az okból, hogy valamely dolog' belső természeti szükségessége még nem szabadság. *Antipater* szerént *a' főjó a' természettel egyezőnek választásában és az ellenkezőnek kerülésében áll.* — A' kűlső jóknak, melyeket más *Stoikusok* egészen *mindegyeknek* (adiaphora) tartottak, némi betset tulajdonitott. Merészelt megvívni a' rettenetes *Karneadessel*, a' mit egy ez időbéli *Stoikus* sem mert, de nem élőszóval, hanem tsak *írásban*, a' miért *nád-* vagy *tollal kiáltónak* (calamoboas) neveztetett. — Plut. de stoicorum rep. opp. T. X. p. 546. 7. Reisk. Sen. ep. 92.

180. §. *Panaetius, Posidonius.*

*Panaetius Rhodus*ból, *Athené*ben élt és tanitott, de egy ideig *Róma*ban is, hol *Scipio-Laelius-* és más jeles *Rómaiakkal* barátságban lévén, a' *stoika* Filozofiának, főképpen a' *római* törvénytudók közti, terjesztésére igen sokat tett. Legnevezetesebb munkája: A' *kötelességekről*, melyet *Cicero* is hasonló foglalatu munkájában erősen használt. Ebben értekeződött elébb a' *Tisztességesről* vagy *Erkőltsiről*, és a' *Gyalázatosról* vagy *Erkőltstelenről-* (honestum et turpe), az után a' *Hasznos*ról és *Káros*ról (utile et inutile)

és utóljára *arról, hogy ha az Erkölcsi ellenkeznék* a' hasznossal, hogy kelljen azt eldőjteni? De tsak a' két első vi'sgálatokat végezte el, a' harmadik pontot *Cicero* szerént abba hagyta, noha munkája' kiadása után még 30 eszt. élt — Egyébaránt *Panaetius* azt mondja: „*Semmi nem hasznos a' „mi nem tisztességes, semmi nem tisztességes a' „mi nem hasznos, és soha az emberek' életét ve„szedelmesebb vélekedés meg nem lepte, mint az, „mely azokat egymástól elválasztotta.*" Cic. off. III. 2. 7.

Jegyzés. Az Erkölts tudománynak az erkőltsi jót és hasznost, mind a' mellett is, hogy ezek az életben gyakran öszveesnek és fel tseréltetnek; megkülömböztetni kell. A' külömbség nem is áll tsupa vélekedésben; hanem a' filozofáló okosságban alapúl, mely szerént amaz általános jó és főczél, ez pedig tsak illetvényes jó és eszköz. A' honnan bizonyos tekintetben isinét mondhatni: *Soha veszedelmesebb vélekedés az emberek' életét meg nem lepte, mint az, mely a' hasznost a' tisztességessel, és a' károst a' tisztességtelennel öszvekötötte.* Mindazáltal, a' mennyiben tsak abban lehet az embernek igaz haszna és megelégedése, a' mi erkőltsiképpen jó is, és az ellenkezőnek semmi, emberhez illő és állandó, haszna nintsen: annyiban igazza vagyon *Panaetiusnak.* Az egész dolog attól függ, mitsoda értelemben vészi az ember a' hasznost, és közelső vagy távolsó következéseiben szemléli é azt? Mert utóljára tsak úgyan *minden erkőltsi jó hasznos is, és minden erkőltsi roszsz káros is.*

De valamint a' *Venus Apellestől* elkezdett képét, így a' *Panaetius* kötelességekről való munkáját sem merte egy *stoikus* is tovább folytatni 's bévégezni. Ezen munka' elveszését nagyon sajnálhatni, minthogy *Cicerő* azt, maga módja szerént, erősen használta úgyan, de nem híven forditotta. — Más *Stoikusoktól* türedelmes és szabad gondolkodása, valamint kellemesb, és ékesb előadásmódja által külömbözött, sőt sok

pontokban eltávozott is. Kétségbe hozta a' *világ' elégését*, a' *jövendőlést*, a' léleknek tulajdonittatott *nemző erőt* és *beszédtehetséget*, az *önelégséget* (autarchia) *és szenvedelmetlenséget*) apathia). De lehet az is, hogy ezen tanitmányok közül némelyeket tsak másképpen határozott meg, vagy inkább megszoritott. Noha *Panaetius Platót* minden helyeken isteninek, legbőltsebbnek, legszentebbnek és Filozofusok' *Homérussának* nevezi: még is az ő értelmét a' lelkek' halhatlanságáról nem hagyja helybe. Mert így vélekedik: „*Minden a' mi* „*születik meghal*; *a' lelkek pedig születnek, a' mit* „*mútat a' nemzetteknek a' nemzőkhez való hasonla-* „*tossága, mely nem tsak az ő testeikben, de lel-* „*keikben is észrevehető. Tehát meg is halnak.*" Más okot is hoz elő: „*Minden a' mi fájdalmat* „*érez, beteg is lehet*: *a' mi betegségbe esik, meg is* „*hal, de a' lelkek éreznek fájdalmat*; *tehát meg is* „*halnak.* A' lelket pedig *tüzes szellemnek* (spiritus „igneus) *tartotta*." Diog. L. VII. 128. 142. 149. Stob. ecl. I. p. 414—6. Gell. N. A. XII. 5. XII. 27. Cic. de fin IV. 28. — div. I. 3. Tusc. I. 32. 33. off. I. 2. 43. II. 5. 10. 17. 24. 25. III. 7.

*Posidonius Syriá*ból, *Panaetius*' tanitványja, szül. Kr. e. 135 eszt. meghalt 84. eszt. korában. Miután egy tudományos tzélból való útazást tett vólna, *Rhódus*ba ment, hol nagy kedvességgel tanitotta a' Filozofiát, és egy *mellék stoika oskolát* is állitott, a' miért a' Régiektől sokszor *rhodusi Posidonius*nak neveztetik. *Rhodus*ban közönséges hivatalokat, még *Prytaneság*ot is viselt, mely legfőbb tisztség vólt. Az akkori legnagyobb tekintetü *Rómaiak*, *Pompejus*, *Ciceró* és mások betsülték és halgatták őtet; 50 eszt. korában, mint követ, *Romába* is küldetett.

Ciceró így ir: „*Posidoniust* magam is sok-„szor láttam, de tsak azt említem, a' mit *Pom-*

„*peius* szokott vala beszélleni: *Syriá*ból eljövén, „midőn *Rhodus*ba érkeztem volna, kívántam hal„gatni *Posidoniust*, és noha hallottam, hogy ter„hes beteg, és tagjaiban nagy kínt szenved; még „se állhattam meg, hogy ezen híres Filozofust „meg ne látogassam: kit nagy tisztességgel kö„szöntvén, mondék: *Nagyon sajnálom, hogy „tégedet nem halgathatlak: melyre ő így szól„lott: de bizony halgathatsz, nem is szenvedem, „hogy a' testi fájdalom elragadja azon gyönyö„rüséget, melyet egy ily derék férjfiu' társasá„gából meríthetek.* Legottan *Posidonius* feküve, „fontosan és bőven tanitott arról, hogy *semmi „sem jó tsak a' mi tisztességes*: és midőn ottan ot„tan éles nyilalásokat érezne, monda: *Semmit nem „mívelsz fájdalom, terhemre vagy ugyan, még „is soha meg nem esmérem azt, hogy roszsz vagy!* „De nem így tett a' fennebb (172. §.) említett *he„rakleai Dionysius*, ki azt, a' mit *Zenó*tól tanult „vala, kínjában megtagadta. Mert veséi fájván, „jajgatás közben így kiábált: *Egy szó sem „igaz, a' mit a' fájdalomról eddig tartottam.* „*Kleanthes* tanuló társának, ki értelme' meg„változtatása' okát kérdette, így felelt: *Arra hogy „a' fájdalom roszsz, nem lehet nagyobb erősség, „mint az, ha az ember sok esztendőkig fáradoz „a' Filozofia' tanulásában, még is a' fájdalmat „nem szenvedheti. Én pedig sok esztendőket töl„töttem a' Filozofiával, még sem szenvedhetem „a' fájdalmat; roszsz tehát a' fájdalom.* — El „is hagyta *Dionysius* vagy ekkor, vagy később„re a' *Stoicismust* és az *Epikureismusra* ment „által', de hasonló filozofia elleni okból. Mert „*Diogenes Laertius* szerént egy erős szemfájás„tól határoztatott arra, hogy mondjon le a' *Stoi„kusok*' ezen tanitmányjáról: *A' fájdalom valami* „(erkőltsileg) *mindegy, sem jó, sem roszsz* (adia-

„phorum, indifferens). De mint mondják, ő „még több oskolákhoz is szegődözött." Cic. tusc. II. 25. Diog. L. VII. 37. 166—7.

A' *Posidonius* irásai' töredékiből és a' Régiek' tudósitásaiból ki tetszik, hogy ő a' fődologban a' *stoika* tudománnyal tartott, és attól tsak egyes pontokban távozott el. A' Filozofia' körébe nem tsupán a' *Logikát*, *Fizikát* és *Ethikát*, hanem a' több tudományokat és mesterségeket is felvette, és úgy nézte mint a' filozofiai lélek' szüleményjeit. Söt a' mesterségeket elosztotta *köz* és *alatson* (vulgares et sordidae), *jádzi játékos* (ludicrae), *gyermeki* (pueriles) és *szabad* (liberales) mesterségekre; mely osztás az ő *logikai* éleselméjének kevés betsületére szólgál. A' jövendőlést, melyet *Panaetius* megvetett vólt, oltalmazta, söt állitotta, hogy vagynak jövendölő álmok is. Az *Isten*, *természet* és *sors* közt, mely hármat sok *Stoikusok* egynek tartóttak, tsak hogy külömbözőleg neveztek, ily külömbséget tett: Az *Isten első*, a' *természet második* és a' *sors harmadik*. De miben tartotta azon külömbséget, nem tudhatni. Hogy az *Astronomiá*ban és *Mekhanikáb*an is jártas volt, megteszik abból, hogy egy gradusnak nagyságát a' földen helyesebben igyekezett meghatározni, és egy *planetárium*ot készített, mely által a' nap', hold' és planeták' mozgásait szemlélhetőkké tégye. Egy ilyent készitett vólt már az előtt *Arkhimedes* is. Sen. ep. 88. 90. Stob. ecl. I. p. 178. Heer. Cic. de div. I. 30. II. 15. 21. de. fato. de n. d. II. 34. 35.

Ezen *Krysippus* után emlitett *Stoikusok*, a' mint láttuk, kimútatták ugyan magokat valamennyire, de a' Filozofiára nézve egyáltaljában szembetünő érdemeket nem szereztek. Sokan közüllök a' külömböző alkotmányok' öszveelegyítését (syncretismus), mely mind szüntelen inkább harapozott,

annyira is pártfogolták, hogy könnyü vólt *Antiokhus*nak a' *kételkedő Akademiát* a' *bőltselkedő Stoával* megbékéltetni.

NEGYEDIK TZIKKELY.

FILOZOFIA' TERJEDÉSE.

181. §. *Alkalmatossági okok a' Filozofia' terjedésére.*

Noha a' Filozofia ezen Szakaszban, az eddig nevezett férjfiak' törekedései által, belső tökélletességében nem sokat nyert: mindazáltal annak tanulása a' pallérzott világnak tsak nem minden esméretes részeire elterjedt. Erre az első alkalmat adták vala már régebben Kr. e. 335 eszt. *macedoniai* Király' és minden *Görögök'* fővezére' *Nagy Sándor'* *á'siai* és *áfrikai* hadvitelei, melyek által a' *görög* pallérzottság a' meggyőzetett népeknek egy részére általment. Még inkább terjedett a' Filozofia, midőn halála után az ő roppant birodalma sok kissebbekre szakadt, melyeket többire mesterséget és tudományt betsülő 's pártfogoló Királyok igazgattak. — Különösön tették ezt *Égyiptom*ban a' *Ptolemeusok*, ugymint 1. *Ptolemeus-Lagi vagy Soter.* 2. *Pt. Philadelphus*, 3. *Pt. Evergetes*, 4. *Pt. Philopater*, vagy *Tryphon*, 5. *Pt. Epiphanes*, 6. *Pt. Philometor*, 7. *Pt. Physcon*, vagy 2-*ik Evergetes*, kik, a' *pergamusi* királyokkal vetélkedvén, *Alexándriá*ban könyvtárokat, mindenféle tanuló és tudományos intézeteket állitottak, és a' tudosokat, föképpen a' Filozofusokat, mindenfelől magokhoz hívták és édesgették. Ezen kedvező kö-

rűlmények által *Alexandriá*ban is sok tudósok, és a' következő Szakaszban néhány nevezetes Filozofusok is formálódtak, úgy hogy ez a' *Músák*' új helye, mely egyszersmind az akkori világ' kereskedése' fő helyévé is lett vala, *Athené*' régi ditsőségét tsak nem homályba boritotta.

182. §. *Római Filozofia' kezdete.*

A' *római* Filozofia a' *görög*nek leánya vólt. Mert a' *Rómaiak* eleitől fogva országos dólgokkal és hadi bajokkal elfoglalva lévén, a' Filozofiáról sokáig még tsak nem is álmodhattak. Igaz hogy *Délitáliá*ban jó elein alapittattak vala két filozofiai oskolák, u. m. a' *pythagorika* és *eleatika*; de úgy látszik, hogy a' *Rómaiak* ezekről 's ezeknek tanitmányjiról éppen semmi esméretet nem vettek. Mert az a' felvétel, hogy *Numa Pythagorás*nak tanitványja vólt, 's törvényadását is tőle vette vólna, ellenkezik az időszámlálással, melyszerént *Numa Pythagoras*nál mintegy 100 eszt. elébb élt. Söt eleintén a' *Rómaiak* minden *görög* mesterség', tudomány' és így a' Filozofia' béjövetelét is, akár kevélységből, akár tudatlanság- akár a' hazaihoz való ragaszkodásból, talán mind a' három okból is nagyon ellenzették. — Megtetszik ez, egyebek közt, egy Kr. e. 162 eszt. *C. Fannius Strabó* és *M. Valerius Messala* consulságokban hozatott tanátsvégzésből, mely *Markus Pomponius Praetornak kötelességévé teszi, hogy némely, kétségkivűl görög, Filozofusoknak és Rhétoroknak a' városból útat adjon*, hihetőleg azért, hogy őket a' státusra nézve veszedelmeseknek tartották. Gell. n. a. XV, 11.

De ezután nem sokkal egészen más és híresebb Filozofusok 's Ékesszóllást tanító férfiak jelentek meg *Rómában*. — Ugyan is az *At-*

henéiek Kr. el. a' második század' közepe tájatt a' három akkori leghíresebb Filozofusokat, *akademikus Karneadest*, *peripatetikus Kritolaust* és *stoikus Diogenest Rómá*ba követségbe küldötték, oly czéllal, hogy a' tanátsnak azon 500 talentum' el engedéséért esedezzenek, melyeknek megfizetésére vóltak ők büntettetve, *Oropus* várossának felprédálásáért. De ezek nem tsak esedeztek és alkudoztak, hanem tanittottak is, még pepig oly nagy kedvességgel, hogy' *Plutarkhus* a' vén *Cató*' életleirásában azon hathatós bényomásnak, melyet ők a' *római* ifjuságra tettek, leírására és kifejezésére alig tud szókat találni. Szerénte minden jobb és valamire való ifjak sergenként omlottak az ő tanitásaik' halgatására, ezen való örömökben egyéb győnyörködtetéseikről elfelejtkeztek, és némi filozofáló dűhösségtől lepettek meg. — Legbájlóbbak vóltak a' *Karneades* előadásai, kiben a' filozofiai éleselmével az ékesszóllás' ajándéka nagy mértékben párosodva vólt. De a' *vén* vagy *censorius Cató*, ki némelyek szerént *Karneades*től személyesen vólt megsértve, mások szerént *Karneades*nek ugyan azon tárgyról ellentételesen beszélni tudó kételkedő modjába ütközött meg, még mások szerént a' Filozofiát hasztalan söt veszedelmes dolognak tartotta, akár melyik vagy mind a' három okból is, ezen előterjesztést tette a' Tanátsnak: *Ártalmas vólna ezen filozofusi követeket, kik mindenféle szőrszálhasogatások és götskeresések által az ifjak' fejeit félrefatsarják, és őket a' római törvények' tanulásától és a' fegyvergyakorlástól elvonják, oly' sokáig a' városban szenvedni. Melyre nézve ő azt kívánná, hogy késedelem nélkül botsáttassanak viszsza Athenébe, a' hol ha kedvök tartja a' görög gyermekeket a' Filozofiára és Ékesszóllásra tanithatják; a' Rómaiaknak*

az e'félékre semmi szükségök nintsen. Ezen előterjesztés' következésében a' követek legottan választ nyervén, közönséges személyökre ugyan tisztességes, de az indító okra nézve gyalázatos módon elbotsáttattak. Mert valóban úgy nézettek, mint státusveszedelmeztetők. Lásd fennebbis ezen Filozofusokról, különösön *Karneades*ről.

Ismét egy 70 eszt. ujabb *censori* végzésben *Domitius Aenobarbus* és *Licinius Crassus Censorok* ilyen jelentést tesznek: *Tudtokra esett, hogy valami emberek, latinus Rhetorok' neve alatt, új tanitásmódot akarnának behozni. Ezekhez gyülekezne a' római ifjuság, és hogy magát új módira formáltassa, egész napokat nálok töltene. Az ő eldődjeik pedig böltsen meghatározták, hogy az ő gyermekeik mit tanúljanak, és mitsoda oskolákba járjanak. Amaz ujitás, mely a' régi Rómaiak' erkölcseivel és szokásaival ellenkeznék, semmire való. Erre nézve kötelességöknek esmerik, hogy mind azoknak, kik e' féle uj oskolákot tartnának, mind pedig azoknak, kik azokat látogatnák, értésökre adják, hogy az nékiek nem tetszik* (sibi non placere). Ez a' végzés úgy látszik szelidebb az elsőnél. Gell. XV. 11.

De a' valamely népnél, főként a' nevekedő emberkornál, uralkodókká lenni kezdő vélekedéseket, meggyőződéseket, világosodást és kedvtöltéseket a' státus' törvénnyei által legfelyebb tsak egy ideig lehet feltartóztatni, kiírtani pedig nem. Azon törvények, melyek a' tudományoknak és ízlésnek a' divatba jóni kezdővel ellenkező intézetet parantsolnak, nem sokára úgy jelennek meg a' divat' követői előtt, mint az ő szerzőjik' lélekridegségének, félszeg ízlésének és szeszélyes makats önkényjének kifolyásai, 's éppen a' miatt elvesztik minden erejöket és tekintetöket. Mert ezer meg ezer módokat találhat-

ni arra, hogy a' törvényeket kijátzodják, és azok alól magokat kihúzzák. E' vólt sorsa a' *római* Tanáts', a' Filozofiát meggátolni törekedő, határozásainak is. Mert noha az emlitett tilalmazások a' Filozofiának a' *római* világba való béjövetelét késleltették, de meg nem gátolhatták. Azután is szokszor elűzték *Rómából* a' *görög* és görögözö *latinus Rhetorokat*, de hijában, mert megint viszszajöttek, és a' már egyszer az ifju *Rómaiak'* szivébe esett szent szikra mindég tovább terjedt, és a' *Görögök*kel való politikai összeköttetés által is, mely már szorossabbá lett vala, naponként élesztetett. — Ettől fogva sok *görög* Filozofusok, mint *Philo*, *Antiokhus*, *Panaetius*, *Posidonius* és mások, *Rómába* jövegettek, és a' főbb *Rómaiak*kal társalkodtak; szokássá vagy módivá is kezdett válni, hogy a' *római* nemes ifjakat *görögök* által tanittassák, neveltessék, és őket, hogy a' Filozofiát az erdeti forrásokból merithessék, *Görögországba*, különösön pedig *Athenébe* küldjék. Sok *görög* irások is hozattak *Rómába*, úgy hogy az előkelőbb és gazdagabb *Rómaiak'*, mint a' *Sulla*, *Lukullus* és mások' könyvtárjaikban a' *Platò*, *Aristoteles*, *Epikurus*, *Zenó* és több híres filozofusok' munkájit meg lehetett találni. — E' szerént a' *görög músa* győzedelmeskedvén a' *római* vadságon, a' *Rómaiak* hová tovább mind több segédeszközöket nyertek a' filozofálásra, és lassanként a' filozofáló népek' sorába léptek.

Levezow de Carneade, Critolao et Diogene et decausis neglecti studii philozophiae apud antiquiores Romanos, Stettin. 1795. 8. Boëthii (Dan.) Diss. de philosophiae nomine apud veteres Romanos inviso. Upsal. 1790. 4. Renner de impedimentis, quae apud veteres Romanos philosophiae negaverint successum Halle. 1825. 8. cet.

183. §. *Filozofia' gyarapodása a' Rómaiak közt.*

Mindazáltal a' Filozofia tsak olyan vólt a' *Rómaiaknál*, mint a' kűlföldi növevény, és nehezen tenyészhetett. Mert mivel őket az ő közönséges katonai- polgári tulajdonságoknál fogva inkább tsak a' hadi erény, a' hódoltatás' lelke és a' birodalomterjesztés'- és megtartás' kívánsága elvenitette, 's ennél fogva inkább a' kűlső mint belső dólgokra intézett munkásság foglalatoskodtatta:- innen kevesen váltak közűllök olyanok, kik magokat egész szívvel és lélekkel a' filozofiai vi'sgálódásokra adták, és az által a' tudomány' szentekszentjébe béhatni igyekeztek vólna. Ők azt, a' mit a' *Görögök* nékiek készen ajánlottak, többnyire tsak elfogadták és az élet' czéljaira használták. Ebből magyarázhatni azon szembe tűnő-jelenséget, hogy nálok egy erdeti gondoló is a' Filozofia' mezején elő nem állott, és uj alkotmányt vagy uj oskolát nem szerzett. A' *római* Filozofusok inkább ez vagy amaz fennálló oskolával tartottak, vagy mint eklektikusok a' külömböző oskolák' alkotmányaiból egy 's más czéljokra tartozó 's gyönyörködtető esméreteket gyűjtögettek. A' honnan alig vólt valamely filozofiai oskola, melynek a' *Rómaiak* közt követői nem lettek vólna, különösön az *epikurikának* és *stoikának*, melyek részint közérthető, részint tselekvő arányjokért legnagyobb kedvet találtak; de az *akadémika* és *peripátétika* sőt még a' *pythagórika* és *pyrrhónika* oskolákat is számosan követték. — A' *római* törvénytudók pedig főképpen a' *stoika* Filozofiát tanulták, és azt a' magok szakmányjok' (Fach) rendbeszedésére, és tökélletesítésére alkalmaztatták, mint p. o. *P. Rutilius Rufus*, *Qu. Aelius Tubero*, *Qu. Mucius Scaevola* és mások. —

181. §. *Római Epikureusok.* —

A' *görög* és névszerint az *epikurika* Filozofiát *latin* versekben előadni próbálták legelébb *Amafanius* vagy *Amafinius*, *Rabirius* és *Catius Insuber*. De oly kevés szerentsével, hogy, mind azon figyelem mellett, melyet elébb nyertek, mind azon követőik mellett is, kiket találtak, az ő munkáik szinte neveikkel együtt elenyésztek. De későbbre *T. Lucretius Carus* azon Filozofiát *a' dólgok természetéről tanitó latin versezetében* szerentsésben előterjesztette, és főképpen az által ajánlotta, hogy az az embert az ég' és föld' Isteneitől és az alvilág' gyötrelmétől való minden félelemtől meg szabaditja; igyekezvén megmútatni, hogy az Istenek az ő bóldog nyugalmokban sem a' világ' történetei-sem az emberek' dólgai- és tselekedeteiről nem aggódnak; 's hogy a' halálban, midön a' lélek a' testtől elválik, minden érzésnek és öntudásnak vége szakad. — Úgy látszik, ezen ajánlás, a' *Rómaiak*nak mind inkább harapozó erkőltsi romlottságokban, a' maga czélját el sem vétette. —

Jegyzés. Lucretius római lovas vólt, hihetőleg *Athenében* is járt, és ott meritett az *Epikurus* forrásából. Élete' vége felé, a' mint vélik, valamely szerelemital miatt okoztatott eszelősségbe esett, mely szakaszonként világos és homályos szempillantásokkal tserélődött. Ilyen állapotjában magát megölte 44 eszt. korában, azon napon melyen Virgilius született.

185. §. *Ciceró a' görög Filozofiát római köntösbe öltözteti.*

M. Tullius Ciceró szül. *Arpinum*ban Kr. e. 107 eszt. és az akkori szokás szerént mind elein-tén otthonn, mind későbbre *Athenében* és *Rhodus*ban *görög* tanitóktól formáltatott, kik közt

vólt amaz, általa egy még ma is meglévő jeles mentő beszéddel megtisztelt, *Arkhiás* poëta is. — Noha főképpen arra törekedett, hogy magát szónokká és országnokká formálja, a' mire előbbi költeményes munkái és *görög*ből, különösön a' *Plátó* és *Xenofon* irásaikból, való fordítási is mútattak: de részint éppen ezen foglalatosságok, részint pedig a' *görög* Filozofusokkal való gyakor barátságos társalkodás által a' Filozofiát megkedvelvén, annak tanulására hathatósan felindittatott, — és a' maga tökélletesítése végett *Athené*ben is szinte 6. esztendőket töltött. Minthogy ama Filozofusok közt különösön *Akadémikusok*, *Philó* és *Antiokhus*, és *Stoikusok*, *Diodorus* és *Posidonius* vóltak: innen magyarázhatni ki, hogy ő vi'sgálódó tekintetben az *akadémika*, és tselekvő tekintetben a' *stoika* Filozofiához szított; minthogy amaz az ő szabad gondolkodásmódjával, ez az ő erkőltsi érzésével és polgári álláspontjával inkább megegyezett (Cic. Acad. II, 4. de. n. d. I, 3.). Miután *Róma*ban minden hivatalokat és *Consulság*ot is ditséretesen viselt- és részint ezekben, részint szónoki és ügyészi munkássága által is hazájának 's hazafijainak különösön a' *Catilina* köztársaság ellen intézett összeesküvésének felfedezésével és elnyomásával- a' miért haza' attyának is neveztetett- sokféle fontos és hasznos szólgálatokat tett vólna, utóljára, a' hatalmas *római* vezérek' minden polgári rendet és szabadságot felforgató erőszakjától kénszerittetve, a' státus' dólgairól egészen lemondott, 's életét tsupán a' tudományoknak, különösön pedig a' Filozofiának, szentelte. E' ditső pályában nagyon érdemesitette is magát mind hazája, mind a' Filozofia eránt. Mert ő a' *görög* oskoláknak az *esmeretről, főjoról, Istenségről* 's több a' f. való fi-

lozofémáit és tanitmányjait öszve szedvén, azokat az ő külömböző filozofiai munkájiban, tulajdon módja szerént, igen szépen 's jól megírta, és hogy az olvasóknak nagyobb gyönyörködtetéssel és haszonnal szólgálhasson a' *plátói* szerént utánozott költsönös beszélgetésekben és egymással mintegy vetélkedő öszvehasonlitásokban terjesztette elő. Jóllehet a' *görög* Filozofiának *római* köntösbe való öltöztetéséért kevés földijei vóltak eránta köszönettel, söt sokaktól *graeculus*- és *scholasticusnak* neveztetett: de a' maradék eránta sokkal háládatosabb vólt. Nem is ok nélkül; mert senki is a' *Rómaiak közül* a' filozofiai esméret' fenntartására és terjesztésére annyit nem tett, mint ő. Ki tudná felszámitni, hogy az ő oly sokszor olvasott munkái milyen sok lelkeket serkentettek fel eleitől fogva a' filozofálásra vagy a' szabad gondolkodásra. Igaz hogy ezen munkák sem méjjen dólgozva nintseńek, sem valami uj filozofémákot magokban nem foglalnak: de sok, egyes filozofiai tárgyakot illető, finom és eltalált megjegyzésekkel telyesek, sok históriai és filozofiai esméretekkel bővölködnek, melyek tsakugyan nem mindég elég pontosok és bizonyosok. Kr. e. 43. eszt. 64 eszt. korában *Triumvir M. Antonius* parantsára megöletett.

Jegyzés. A' mit *Ciceró*, mint szorgalmatos vi'sgálódó és munkás iró, *Lucullus*, *Sulla*, mint a' Filozofiában gyönyörködő hatalmas és gazdag férjfiak, 's mások is az ő tudós *görög* rabszólgajik' és szabadonbotsátottjaik' segítsége által a' *görög* Filozofia' előmozdítására egyáltaljában tettek: ugyan azt tették a' különös *görög* oskolák' béhozására és terjesztésére *Nigidius*, *Vatinius* és mások, mint *Pythagoreusok*; *Cotta*, *Vellejus*, *Cassius*, *Pansa*, *Atticus* és mások, mint *Epikureusok*; *Varró*, *Brutus*, *Pisó* mint *Platónikusok*, vagy a' régi *Akademia*' követői; az ifjabb *Cató*, mint *stoikus* sat. *Ciceró*, mint *római* Filozofus, bővebb leirást érdemelt vólna, de az ő neve és emlékezete tsak nem minden oskolai könyvekben tündököl.

186. §. *Bérekesztés.*

Mind ezek szerént ezen Szakaszban a' Filozofia foglalatban ugyan nem, de kiterjedésben sokat nyert. Mert noha a' Filozofusok a' tudománynak tsak azon tökéjéből éltek mintegy, melyet nékiek a' 2-*ik* Szakaszban alapított ososkolák hagytak vala, a' nélkül, hogy azt szembetűnőleg szaporitották vólna: mindazáltal annak megtartásában, a' Filozofiának terjesztésében, és az azt vagy kevéssé, vagy éppen nem esmérő népekkel való közlésében elég munkások vóltak. — A' honnan ezen Szakasz' végefelé a' régi világnak tsak nem minden részeiben, a' hová a' *görög* nyelv elhatott vala, filozofáltak, 's kezdettek már filozofálni *római* nyelven is; ez által a' mely mértékben szélesedett a' *római* hatalom, abban a' mértékben terjedett a' Filozofia' tanúlása is.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

AENESIDEMUSTÓL FOGVA SEXTUS EMPIRIKUS-ig, Kr. el. 40. f. Kr. ut. 200-ig, 240 esztendő.

187. §. *Elnézés.*

Midőn a' *Görögök* és *Rómaiak* 's más ezekkel inkább vagy kevesebbé öszvekötteteésben lévő népek az előbbi időkben szerzett filozofiai alkotmányokkal közösen foglalatoskodnának: ezen Sza-

kasz' kezdetével a' szinte ki alutt *pyrrhónikus Skepticismus Égyiptom*ban *Aenesidemus* által újra fel élesztetett, 's későbbre *Sextus Empirikus* által bévégeztetett. Ez alatt pedig a' *Dogmatismus* is annál szabadabban haladott elő, minél kevesebbé fordittatott az értelem oly' vi'sgálódásokra, melyek a' filozofáló okosságot jobb útra vihették vólna; de a' mi azon időben, mikor a' *római* kényuralkodás (despotismus) a' népeken mind inkább elterhesedett, és a' tudományok, mesterségek az erkőltsekkel együtt mind inkább el aljasodtak, tsak nem lehetlen is vólt.

ELSŐ TZIKKELY.

SKEPTIKUSOK.

188. §. *Aenesidemus.*

Noha *skeptikus Timón*nak, mint fennebb láttuk, vóltak némely tanitványai, kik az ő filozofálásmódját terjesztették; 's noha a' *skeptika* oskola' felélesztésére már *cyrenéi Ptoleméus* is tett valamit: mindazáltal annak új életet adott mások felett *gnossusi Aenesidemus*, ki élt Kr. sz. tájatt és egy vólt a' régi leghíresebb *Skeptikusok* közűl. Ez ama már *Pirrhó*- és *Timón*tól feltalált kételkedésokokat bővebben kifejtette és kiformálta; a' *Pyrrhónismust* egy általjában vagy a' *skepsist* úgy magyarázta, hogy *az a' megjelenőnek és gondoltnak figyelmetes összehasonlitása;* melyből következik, hogy minden tekintetekben legnagyobb rendetlenség, és zavar uralkodik, 's hogy tehát a' dólgokra nézve semmi bátorságos és bizonyos ítéletet nem hozhatni. Éppen azért a' helybehagyás' viszszatartóztatása, melyet, mint a'

testet az árnyék, rázhatlan *elmetsend* kísér, az emberi törekedés' legfőbb czélja, vagy az ember' legfőbb java. — Feddette az *Akademikusokat* az ő következetlenségekért, kik *Arkesilas*tól fogva a' *Skepticismusra* hajladoztak, és önkényesen némely dólgot hihetőnek, mást hihetlennek tartottak, és így amazt helybenhagyták, a' mit egy *pyrrhónikus* is nem tett. Utóljára az *okozás' megfogását* (concept. causalitatis) támadta meg, 's részint azt igyekezett megmútatni, hogy annak semmi értelme és ereje nintsen, mivel meg nem foghatni, mimódon származik egy dólog másból vagy más által; részint pedig azon hibákat fedezte fel, melyeket a' Filozofusok az *Oktudományban* (Aetiologia) ejtenek, midőn a' meghatározott jelenségeket bizonyos okokból igyekeznek lehozni. Azonban némelyek az ő *Skepticismussa* felől kételkednek, mert *Aenesidemus* és az ő követői azt mondták, hogy a' *skeptikus* módszer út vólna a' *heraklitika* Filozofiára; 's noha ezt *Sextus* is sültelenségnek állitja; de hoz elő oly' tételeket, melyekben amaz *Heraklitus*sal egyezett. Így p. o. azt mondta *Aenesidemus*, hogy *a' személyes tetszemény' közönségessége* jegye *az igazságnak, legalább külsőképpen.* Hogy egyeztethetni meg ezt az előbbivel? vagy talán külömböző időkben és irásaiban különbözőleg jelentette ki magát? Ezen kérdéseket, mivel minden irásai elvesztek, már ma bajos eldőjteni. — A' honnan úgy látszik, hogy az *ő iparkodásai még tsak a' skepsis kivánságainak sem tettek eleget, nemhogy a' Filozofiának egyáltaljában eleget tettek vólna.* Némely töredékjeit láthatni *Sextus Empirikus*nál. Hyp. pyrrh. I. adv. math. VII. Euseb praep. evang. XIV. c. 18. Diog. L. IX. *Skeptikus Agrippáról* láss felyebb a' *Skepticismus* leirásában. 144. §.

189. §. *Sextus Empirikus, és az ő Filofiája.*

Sextus esméretlen származásu, de hihetőleg *áfrikai görög*, élt Kr. u. a' 2-*ik* század' vége, vagy a' 3-*ik* kezdete tájátt, némelyek szerént *Alexándriá*ban, mások szerént *Athené*ben, de talán külömböző időkben mind a' két helyen. Mint *skeptikus* Filozofus nagyon nevezetes a' Filozofia' Historiájában, kiben a' rendkivűli tudományosság nagy mértékben vólt párositva éleselmével, elmességgel és könnyü szeszélyel. Ifju korában halgatta *skeptikus Herodotust*, de az eléhbi Filozofusok' írásait is szorgalmasan olvasta, és hihetőleg az ezekben talált ellenmondások, melyeket gyakran czáfolgatott, élesztették fel az ő egyébként is *skeptikus* gondolkodásmódját. Minthogy ő egyszersmind orvos vólt, és ezen mesterség' gyakorlásában, a' közönséges felvétel szerént, az orvosi *Empirikusok' oskolájá*val tartott, *Empirikus*nak neveztetett.

Hogy ő valóban *skeptikai* módon filozofált, azt megmaradott írásai, melyekben a' régi *Skepticismus* legteljesebb formában adatik elő, nyilván mútatják: *Institutionum pyrrhonicarum Lib.* III. *Adversus mathematicos Lib.* XI.

Ezekben mindenütt úgy jelenik meg, mint nyomos és szorgalmas igasságvi'sgáló, és a' régibb filozofiai alkotmányokat híven és igazán, sőt a' maga *skepsisset* is, minden következetlenségei mellett, oly jelesen és érdeklőleg adja elő, hogy lehetlen azt nem betsűlni.

190. §. *Folytatás.*

Az ő *pyrrhónica Institutió*iban, melyekben ő, mint a' felírás szerént lehetne vélni, nem tsak a' *Pyrrhó Skepticismussát*, hanem az egész *skeptika* Filozofiát béfoglalja, meghatározza legelébb is a' *Dogmatikusok*, *Akademikusok* és *Skepti-*

kusok közti különbséget, megesmértet a' *skepsis*' megfogásával, okfejével és czéljával; a' honnan ezen munka a' *skeptika* Filozofia' közönséges részének is neveztethetik. A' *Dogmatikusok úgy beszélnek a' dólgokról, mint megfoghatókról, és azt hiszik, hogy az igazságot már megtalálták.* Az *Akademikusok Arkesilas-* és *Karneadestől* fogva *azt állitják, hogy az igazságot nem lehet megesmérni.* A' *Skeptikusok sem ezt sem amazt nem teszik, hanem az igazat szüntelen tsak keresik, a' honnan tulajdonképpen keresők*nek vagy *vi'sgálók*nak (zetetici) kellene neveztetniek. De nagyon helytelen dolog az igazat szüntelen tsak keresni, még is soha meg nem találni, a' mi pedig a' *Sextus* által felhozott kételkedésokokból, ha ezek helyesek vólnának, szükségesképpen következnék. A' *skepsisnek* okfeje ez: *Minden állitás melletti oknak egy ehez hasonló erejü ok áll ellenében.* A' *skepsis* vagy *skeptika* tehát az a' *mesterség* vagy *készség, melynél fogva az ember az érzeményes észrevételeket és gondolatokat*, vagy *a' megjelenőt és gondoltat egymásnak minden lehetséges módon, jelenséget jelenségnek, gondoltat gondoltnak, ezt amannak, amazt ennek, ellenében teszi.* Ezen ellentétel szemlélésében úgy találván a' *skeptikus*, hogy az ellentétetett okok egyensujjban vagynak, elébb a' *helybenhagyás viszszatartoztatására*, végre pedig valamely *rázhatlan elmetsendre* jut el. E' szerént a' *skeptikának* czélja részint éppen ezen elmetsend (ataraxia) a' *vélekedésekre* és *ítéletekre* nézve egy-általjában, részint valamely *mérsékelt elmeállapot* (metriopathia) az *érzésekre, ösztönökre* és *indúlatokra* nézve a' szükségesség' dólgaiban.

A' helybenhagyás' viszszatartóztatásának okai vagy *közönségesek* vagy *különösök*. A' közönségesekhez számlálja *Sextus* az ugyan azon

jelenség' észrevételei', és az ugyan azon tárgy feletti ítéletek' gyakori ellentétetségét, és az emberi vélekedések' egymásutáni változandóságát. A' különösökhez számlálja a' fennebb (143 és 144 §) említett kételkedés okokat.

191. §. *Folytatás.*

A' *Mathematikusok* elleni munkájában, mely a' *skeptika* Filozofia' különös részének is nevezetethetik, azon igyekezik *Sextus*, hogy a' *Dogmatismust* minden óldalról megvívja, és mintegy minden sántzaiból kiverje. De a' 6-*ik* könyvnek vége felé azt mondja, hogy elvégezte már azt, a' mit *mathematikai* tekintetben akart mondani; a' honnan az öt utolsó könyv a' hat elsőnek vagy tsupa tóldalékja, vagy külön munka, melynek, minthogy abban a' *Logikusokat*, *Fizikusokat* és *Ethikusokat* ostromolja, és azt fejtegeti bővebben, a' mit már az *Institutiók* 2-*ik* és 3-*ik* könyvében filozofiai tekintetben, noha rövidebben, mondott vala, ezen feljül írás alatt kellene lenni: *Adversus Philosophos.*

A' *Mathematikusokan* pedig érti *Sextus* a' Görögöknél szokott megfogás szerént a' *Grammatikusokat*, *Rhetorokat*, *Geometrákot*, *Arithmetikusokat*, *Musikusokot* és *Astrologusokat.* E' szerént

Az első könyvben megtámadja *Sextus* a' *Grammatikusokat*, kiken érti a' *Geográfusokat*, *Históríkusokat*, és *Mythográfusokat* is, és azt mondja, hogy az ő szakmányjaik, minthogy semmi okfők alatt nem állanak, éppen nem tudományok, 's minthogy azok' igazságának vagy hamisságának semmi jegye nintsen, nem is birnak semmi bizonyossaggal.

A' második könyvben megfosztja a' *Rhe-*

torikát is a' tudományos bélyegtől és azt ártalmasnak 's bizonytalannak állítja lenni.

A' harmadikban a' *Geometrák*nak azt veti szemökre, hogy alaptalan felvételekből indulnak ki.

A' negyedikben az *Arithmetikusok* ellen azt akarja megmútatni, hogy az egy szám semmi, és annak megfogása maga magát lerontja.

Az ötödik és hatodik könyvben ostromolja az *Astrologiát* és *Musikát*.

A' hetedik és nyoltzadik könyvben ostromolja a' *Logikusok*at. Itt azt akarja megmútatni, hogy az igazság' jegyének létele egyáltaljában bizonytalan, 's e' szerént egy előtételt sem lehet helyesen megmútatni.

A' kilentzedik és tizedik könyvben a' régibb *Fizikát* czáfolgatja, és annak állittásai' bizonytalanságát részint az azok feletti vélekedések' külömbségéből, részint az azok melletti okok' gyengeségéből következteti. Az Istenekről való megfogások' külömbféleségéből azt igyekezik megmútatni, hogy a' róllok való vélekedések közűl egy sem állja ki a' vi'sgálatot. Azoknak lételére nézve egyáltaljában azt mondja *Sextus*, hogy a' *Skeptikusok* éppen nem istentagadók; hiszen ők a' közönséges isteni tiszteletgyakorlásokban más polgárokkal egyformán részt vesznek; az ő *skepsissek* tsupán a' *Dogmatikusok*' Istenekről tanitásait illeti, melyeket pedig minden kivétel nélkül megczáfolhatni, úgy hogy a' *Skeptikus* kéntelen az Istenek' lételét abba hagyni. Igy az okozás' megfogására nézve is az a' melletti és elleni állittások' ellentételéből alapitja meg a' *Skepticismust*; továbbá azegész' és a' részek' megfogásai' bizonytalanságát mútogatja, valamint a' test' megfogása' helytelenségét, melyet a' *Dogmatikusok* külömböző módon formálnak, de az ellenvetéstől

mentté tenni nem tudnak. Ostromolja a' közről való divatkozó dogmatikai theoriát is; igyekezvén megmútatni egyfelől azt, hogy a' köz' tárgyas lételére előhozott okok elégtelenek, másfelől pedig azt, hogy a' köz' létele vagy nem létele eránt semmit is *dogmatice* megállítani nem lehet. A' mozgásra nézve is, minden annak tárgyasságát vagy tárgyatlanságát tárgyazó külömbböző *dogmatikai* alkotmányokan átmenvén, és mindenik' állitásait megczáfolván, ugyan azt igyekezik megmútatni, A' mi az időmegfogást illeti, annak részint *dogmatikai* magyarázatjai ellen okoskodik, részint egyáltaljában, minden különös alkotmányra való tekintet nélkül, azt próbálja megmútatni, hogy annak tárgyas lételét megmútatni nem lehet. Minthogy minden időmérték szükségesképpen valamely számot teszen fel, 's e' szerént az időmegfogással a' számmegfogás is szorosan öszvekötettett: megtámadja a' számmegfogást is, annyival inkább, hogy a' számok a' *Pythagorás* alkotmányában főszerepet játzodnak, és rostálgatásaiból azt a' végkövetkezést húzza ki, hogy a' számnak semmi valósága nintsen.— Utoljára azt igyekezik megmútatni, hogy a' *dogmatikus* Filozofusoknak az ő, a' dólgok' tárgyas származásáról és enyészetjéről való, állittásaik is erőtlenek, és ez alkalommal a' világ' erdetéről dívatkozó megfogásokat is kétségbe hozza. Hogy semmi valósággal nem származhat és el nem enyészhet, abból következteti, hogy a' köz', mozgás' és idő' lételét vagy tárgyasságát megmútatni nem lehet sat. Lásd Stäudlins Gesch. und Geist des Skepticismus B. I. S. 428. sat. Buhle's Gesch. der Philos.

192. §. *Folytatás.*

A' *Pyrrhónismus* nem elégedett még azzal

hogy a' vi'segálódó *Dogmatismus*' épületét össze ontani próbálja, hanem a' 11-*ik* könyvben a' divatkozó *Erkölcsfilozofiát* sem hagyta megtámadatlanul, és hasonló éleselmével, szoros és méjjen béható pontossággal rostálta meg a' *jóról* és *roszról*, a' *mindegylegesről* és azoknak tárgyas létéről való eddigi megfogásokat. — Megvi'sgálta azon kérdést: *Lehetséges é' az embernek valamely természet szerénti jónak és rosznak feltétele alatt bóldogúl élni?* vagy *tsak az olyan számolhat erre, ki minden dogmatikai állitásokról, melyek tsak félelmet, aggodalmat és nyugtalanságot okoznak, lemondván, a' jónak és rosznak természetéről semmit nem határoz el?* Utoljára azt a' kérdést teszi: *Vagyon é valamely tselekvő életmesterség* (ars vitae practica), *és valyon és mennyiben tanittathatik ez?* A' dólgoknak *jókra, roszszakra* és *mindegylegesekre* való felosztását, melyet a' régibb *Akademikusok*, *Peripatetikusok* és *Stoikusok* felvettek, *Logika* elleninek tartja, és így jobbitja meg: *A' dólgok vagy nem mindegylegesek*, vagy *mindegylegesek*, és az elsők vagy *jók* vagy *roszszak*. De ezen osztályban a' dolgok' jóságán vagy roszszaságán nem tárgyas, hanem tsak illetvényes, lételt lehet érteni. Továbbá nem hagyja helyben a' *Dogmatikusok*' tanitmánnyait, kik a' jót és roszszat tárgyason megkülömböztették, hibáztatja a' *Stoikusokat*, kik a' jót hasznosnak, valamint azokat is, kik azt valami maga magáért kívánandónak, vagy tökélletes bóldogságot eszközlőnek tartják, mivel az által a' jónak természete tsak ugyan megnem határoztatik. Azt hogy semmi tárgyas jó vagy roszsz nintsen, azon végetlen külömbségből mutattá meg, mely vagyon az emberi ítéletekben arra nézve, a' mit az emberek jónak vagy roszsznak neveznek.

De ha szinte a' jónak és rosznak tárgyasságát felvenni lehetne is, azt kérdi *Sextus*: *Valyon lehetséges é ezen feltétel alatt is bóldogúl élni?* Ezen kérdésre a' *Dogmatikusok* állitólag, ellenben a' *Skeptikusok* tagadólag felelnek. Mert azt mondják, hogy midőn a' *Dogmatikusok* azt hiszik, ez vagy amaz jó vagy roszsz, és e' szerént az egyiket keresik, a' másikot kerülik: e' miatt szünteleni nyugtalanságban vagynak, és soha bóldogok nem lehetnek. A' *skeptikus* pedig, ki azt hiszi, hogy nints semmi természet szerént kívánandó vagy utálandó, hanem az hogy jó vagy roszsz légyen valami, egészen a' külömbözö időktől és körülményektől függ, minden aggodalom nélkül él, semmi jóval nem kevélykedik, semmi rosztól meg nem győzetik, hanem minden kedvetlen változást, felséges nagylelküséggel szenved el. Az a' gondolat tehát, hogy természet szerént nintsen semmi jó vagy roszsz, legbizonyosabban vihet az elmetsendre, következőleg a' bóldogságra. Helytelenül is ditsekednek tehát a' *Dogmatikusok*, hogy ők az életmesterséget tanitják, mert az tsupán az ő, a' jónak és rosznak tárgyasságáról való, állitásaik' alaptalanságán épül; e' felett a' filozofiai oskolák' arról való állitmánnyai oly külömbözők, hogy már ez is nyilvánságos bizonysága annak, hogy semmi meghatározott regulák nem lehetnek arra nézve, miképpen kelljen élnünk, hogy bóldogok lehessünk. E' szerént a' *Skeptikusok* valamint az esméret' tárgyasságára nézve tsak ezt mondják, *úgy tetszik*, nem pedig, *úgy vagyon*: így a' tselekvő életben is az érzékenységi jelenségekhez szabják magokat, a' nélkül hogy azok' tárgyairól valamit állitólag meghatároznának. A' honnan az ő okfejeikkel nem is ellenkezik, ha ők a' természeti ösztönökkel, valamely tartomány'

törvényeivel, szokásaival és erkölcseivel meg egyezőleg élnek. Már ezen vi'sgálódó és tselekvő tekintetbeli határozatlanságból származik a' *Skeptikusok*nak ama *dítsért elmetsendjek* és *felséges mérsékelt elmeállapotjok*, melyet, ha az igaz erkölcsi alapon nem áll, minden szél elfúhat, minden fogfájás megzavarhat. Buhle's Gesch. d. Philos. III. p. 308. ff.

193. §. *Rövid méltatása a' Sextus Skepticismussának.*

Nem tagadhatni ugyan egyfelől, hogy *Sextus* ama fennebb említett két írásaiban sok jeles históriai és filozofiai esméreteket, és sok, már ma meg nem lévő írásokból, nevezetes filozofémákat közöl; nem tagadhatni azt is, hogy a' *Dogmatikusok*' állítmánnyait sok éles és elmés, noha nem annyira tulajdon, mint nagyobbára az előbbi *Skeptikusok*', különösön a' *Timó* és *Aenesidemus* írásaikból költsönözött okokkal czáfolgatja: mindazáltal még sem mondhatni, hogy *Sextus* a' *skepsis* fegyverei által a' *Dogmatismust* végképpen meggyőzte volna, midőn a' maga részéről is sok gyenge oldalakat mútatott, és a' helyett, hogy filozofált volna sokszor tsupán sofistikált. Így midőn egyebek közt azt akarja megmútatni, hogy semmi sints tanitható, tanúlható, magyarázható és megmútatható: írásaival tettlegesen az el lenkezőt mútatja meg. Hasonlóképpen az, a' mit az *Erkölcstudomány*' és *Mathematika*' legszembetűnőbb igazságai és tanitmánnyai ellen mond, tsupa észvesztő okoskodás. Azt ismondja: *Mi Skeptikusokul nem ereszkedünk annak megvi'sgálásába, miként jelenik meg a' megjelenő, miként gondoltatik a' gondolt? hanem egyenesen tsak felveszszük úgy, mint az nékünk előjön.* Már pedig egy igazságkeresőre (zeteticus) nézve

éppen az á' megvi'sgálás lett vólnä legszükségesebb. A' honnan az ő *Skepticismussa* az akkori Filozofusoktól is oly kevéssé vétetett számba, hogy nem sokára majd semmi követőket nem talált, 's kéntelen vólt a' Filozofia' bírtokját a' vak *Dogmatismus*' kényjére hagyni. A' *Skepticismus*ról és annak közönséges méltatásáról lásd bővebben fennebb a' 140—7. §. §.

*Sextus*nak legjobb kiadása : Sexti Empirici opera gr. lat. ed. Joh. Alb. Fabricius. Lpz. 1718. Fol. Németül, Sextus Empiricus oder der Scepticismus der Griechen. Aus dem Griech. mit Anmerk. und Abhandlungen . herausgegeben von I. G. Buhle, Lemgo , 1801. 8. Th. 1.

MÁSODIK TZIKKELY.

194. §. *Új Pythagóreusok.*

Moderatus, Nikomakhus, Sextius, Sotion, Secundus, Anaxilaus.

Az alatt, hogy a' *Skepticismus* ily' módon egész elnémulásáig mindég keményebben ostromolta a' *Dogmatismust*; ez mind a' mellett is merészen ment elő, söt a' szinte egészen elenyészett *Pythagóreismust* is megint előkereste. Ez által származott az új *Pythagóreusok*' oskolája, kik közt emlittetnek *Moderatus* és *Nikomakhus*, kik a' *pythagórási* számtudomány' magyarázásával és kifejtésével, *Sextius*, *Sotion* és *Secundus*, kik a' *Pythagórás Erköltstudományja*' okfejei' vi'sgálásával és alkalmaztatásával foglalatoskodtak.

Secundus élt Kr. u. a' 2-*ik* század' kezdetekor, tanitott *Athenében*. Ez azt mondják, abbeli bújában, hogy az annya fijának egybizo-

nyos tettje miatt magát halálra búsulta vala, nem tsak a' próba 5 esztendők alatt halgatott, hanem élete' fogytáig tartó halgatást tett fel, úgy hogy halálos fenyegetéssel sem lehetett szóllásra kényszeríteni. *Hadriánus* császár sok mindenféle kérdéseket tett fel nékie, de a' melyekre ő tsak írásban felelt meg. Úgy látszik, nem nagy barátja vólt az aszszonyoknak, mert a' Császár' kérdésére: *Mi az aszszony?* így felelt: *Férjfi' kivánsága, házi vad, oroszlán hálótárs, őrzött sárkány, felőltöztetett vipera, kész veszekedés, költséges had, mindennapi vesztegetés, emberkészítő műhelly, gonoszféle állat, szükséges roszsz.*

Ellenben egy újabb író *Saphir* nagyon megtiszteli az aszszonyokat, midőn őket az *élet' lépesmézének*, a' *lételt' tokjabéli nádmézborsónak*, a' *mi lételünk' sovány levessén szikrázó 'sirgyöngy-szemnek*, a' *földi nagy böjtölés alatti tsukamájnak*, és a' *világ' nagy erőmíveszközében* (machina) *egy tsudálatos forgató rugónak* 's a' t. nevezi. Krugs. philos. Lex. in art. Frau). De ily két szélsők közt az igazság tsak közből lehet. Lásd *Seeundus*ról *Suidás*nál, ismét Philostrat. vit. *Soph.* I. 26. Vóltak olyanok is, kik valamely varáslló természetvi'sgálással foglalatoskodtak, mint *Anaxilaus* 's a' t.

195. §. *Folytatás. Apollónius.*

*Apollónius Tyanáb*ól, *Kappadóczia'* várossából, oly kétes bélyegű, hogy alig tudhatni, Filozofus, vagy inkább szemfényvesztő vólt é? Született a' *Kristus'* születése tájatt. Azt mondják, hogy még annya' méhében tsudák, és jelek történtek érette, melyek őtet élete' végéig kísérték. A' Filozofiát, de különösön a' *pythagórikát* tanulta *Tarsus*- és *Aegosban*, melyre mivel az ő értelme már természet szerént setét és a' setétben ábrándozó, képző ereje pedig nagyon heves vólt,

nagy megfeszüléssel adta magát, és *Pythagórást*, kihez, mint mondják, testi szépségre is hasonlitott, a' szoros életmódban nem csak követte, de felyül is multa; bort nem ivott, hust nem ett, mezítláb járt, haját szakállát megnevelte, gyólts- vagy vászonpalástban járt, és öt esztendeig merőben halgatott. Kiállván a' próbát egy ideig tanitott, de az ő tanitása nem az értelem' felvilágositására czélozott, hanem homályos kétes mondásokban és hatalomszókban állott, melyek a' tudatlanokba bámulást és tsudálkozást öntöttek. Azután arra határozván magát, hogy, mint *Pythagorás*, a' világot öszvejárja, nem annyira azért, hogy bőltsességet tanuljon, mint magának nagy hírnevet szerezzen, útnak indult, még pedig mivel tanitványjai közül senki sem akarta követni, tsupán egyedül, míg *Babylon*ban egy *Damis* nevü rajoskodó akadván hozzá, kísérője lett. Innen mentek a' *Brakhmánok*hoz *Indiá*ba, hol egymásra látták a' tsudákat. Láttak *Féniks madarat*, látták miképpen *vadászszák* a' *Sárkányokat*, mellyeknek pikkelyjeikből tűzszikrák perczegtek, és tűzszín kövekből termett szemeik valának; láttak oly *pythagórikus bőltseket*, kik tetszésők szerént láthatók és láthatlanok valának; láttak oly *hordókat*, melyekből forgószelek és nehéz idők támadtak, 's több efféléket. Így emberfeletti bőltsességgel megrakodva viszsza tért, és egy ideig *Efezus*ban és *Smyrná*ban mulatott, hól mindenféle tsudákat és jeleket tett, és jövendőket mondott. Innen ment *Görögország*ba; *Athené*ből, hol bűbájosnak tartatott, tsak hamar elébb állott *Róma*ba, innen *Hispaniá*ba, *Afrikáb*a, *Siciliá*ba és *Égyiptom*ba, hol az ő rajoskodásai és tsudái telyes hitelt találtak, mivel ott az *új platónika* Filozofia tsak nem minden főket elfatsart vala. *Égyiptom*ból elútazott *Aethiopiá*ba a' *Gym-*

no'sofistákhoz, felkereste a' *Nilus*' vizeséseit és forrásait; innen *nyugoti Ásián* által ismét *Görögországba* és *Italiába* jött; *Romában* részint néplázzasztás' részint bűbájosság' és méregkeverés' gyanujáért *Domitianus*nál bévádoltatván, fogságra vettetett, melyből tsak nagy bajjal szabadulhatott meg. Miután még egy ideig *Görögországban* és *Kis'sá'siában* koborlott vólna, meghalt, ki tudja hol? némelyek szerént 80, mások szerént 100 eszt. korában.

Életét leírta az ő tanitványja *Damis*, de oly gyarló módon, hogy azt senki sem kívánta olvasni. Ezen munkát, *Julia'- Severus Császárné*' parantsára, az öregebb *Philostratus* újra dólgozta ugyan, de ő maga is nagyon könnyen hivő és szűk fejü ember lévén, a' rajoskodó *Damis*' tudósításaiból tsupa *Románt* alkotott, melynek talán az a' czélja is lehetett, hogy hitesse el az akkori világgal, hogy a' *Pogányok*nak is vagyon, az *Apollónius* személyjében, egy oly közbenjárójok, kit tsudatételeire nézve a' kereszténység' szerzőjének nemtsak ellenibe, de felibe is tehetnek. E' szerént az *Apollónius* egész élete tsudatételekből állott; minden beszédje jel és jövendölés vólt. Egyszer *Efezus*ban tanitás közben hirtelen tsak elhalgatott, és egy ideig gondolatba merűlve lévén, végre így kiáltott fel: *vágjad a' Kényuralkodót*; nem sokára meg is jött a' híre, hogy *Domitiánus* éppen azon szempillantásban öletett meg; kétség kívűl *Apollónius* a' *Domitianus* elleni öszveesküvésnek tudója és részesse vólt. Ő megszólíaltatta az élőfákat; minden nyelveket, még a' madarak' és vadak' szavait is értette, tudott repűlni, magát láthatlanná tudta tenni, a' haltak' lelkeit elő tudta hívni, halottakat támasztott, a' leggyógyithatlanabb betegségeket bűbájos módok és nyakba kötő or-

vosságok által meggyógyitotta, a' leg dühösebb forgószeleket egy intéssel letsendesitette 's a' t. Utoljára az égbe is elevenen ragadtatott fel, és halála után több ízben jelent meg. Noha ezen tsudatételek mint lehetlenek és sültelenek magok magokat megczáfolják: mindazáltal az akkori babonás világ nékie *Görögországban* és *Kisá'siában* sok helyeken templomokat és oltárokat épitett, még életében Istennek nevezte, és halála után is sokáig annak tartotta. Flavii Philostrati de vita Apollonii tyanei Libri VIII. gr. Venet. 1501. lat. ibid. 1502. fol.

196. §. *Apollónius' Filozofiája.*

Apollónius sokfélét írt, p. o. az *astrologiáról*, *áldozatokról*, *orákulumokról* 's a' t. és úgy látszik, legelső vólt a' *Pythagóreusok* közül, ki a' Filozofiát a' rajoskodással egészen öszvezavarta: de minthogy munkáiból egyéb nem maradt meg, hanem tsak valami levelek (Apollonii tyanei epistolae 80), 's minthogy ezekről sem egészen bizonyos, hogy övéi vólnának: innen az ő Filozofiájáról bátorságos ítéletet nem is hozhatni; úgy tetszik mindazáltal hogy annak nevezetesebb tanitmánnyai e' következők vóltak:

1. *A' pythagórika* Filozofia' valósága áll a' *Geometria'*, *Astronomia'*, *Arithmetika'*, *Harmonika'*, *Mu'sika'*, *Orvostudomány'* esméretében, a' *Theurgiában*, emberfeletti valók' segitsége általi tsudatétel' és törvényadás' mesterségében. A' ki magát annak szenteli, eljut az Isten' és démonok' igaz esméretére, a' velek való társalkodásra, továbbá nagylelkü, álhatatos, megelégedett, mértékletes, fedhetlen, egésséges és halhatlan lészen. Tsupán a' *Magus* szolgál az Istennek, minden más istentagadó.

2. A' dólgok' származása tsak valami tetsző; semmi nem származik, nem is enyészik el, hanem származni tetszik valami akkor, midőn valamely dolog eddigi finomsága miatt láthatlan állapotjából, a' természetnek, a' durva anyag miatt, látható állapotjába által megyen.

3. A' dólgok' erdetiállatja (substantia) változhatlan, de a' mozgás és nyugvás által oly módosításokat vehet fel, hogy magát részint kiterjeszti, részint öszvehúzza.

Ez a' dólgok' erdeti állatja vagy valósága maga az örök Istenség, mely egyedűl mivel és szenved mindenekben, és az emberektől a' szerént, mint ez vagy amaz formában jelenik meg, különbözőképpen neveztetik, azaz: Minden dolgok, mint az Istenség' kifolyásai és részei, magok is Istenek, noha nem úgy neveztetnek. Ha egy ember meghal, ismét Istenné lesz', midőn tsupán az ő lételmódja, nem pedig az ő valósága változik.

4. Minden dólgok bizonyos rendben következnek egymás után, mely az Istentől származik, változhatlan, és ez az, a' mit az emberek *sors*— vagy *fátum*nak neveznek. A' ki ezen rendet esmeri, a' jövendő dólgokat is előre megmondhatja. A' mi földi állapotunk büntetés' állapotja.

5, Az Isten nem szűkölködik semmi áldozatok nélkül; az ő helybenhagyását tsupán az erény és jólétel által nyerhetni meg; a' véres áldozatok, mivel az ember az állatokkal atyafias, merőben tilalmasok. Gesch. d. Philos. für. Liebh. II, p. 137—150. Bruckeri. Hist. Philos. p. 298—304.

Jegyzés. *Apollónius* előtt a' *pythagórika* Filozofia titokban tartatott, és tsupán a' béavatottakkal közöltetett; ő pedig azt mindenekkel közölte; a' mi által az ő tekintete is természetesen nevekedett. Egyébaránt ő nem tsupán tsaló, hanem, mint többnyire szokott lenni, megtsalatott is vólt, 's kétség kivül,

mint rajoskodó, maga is hitte, hogy tsudákat tehet, és az akkori idő' babonája az ő tsudatévőségét babonahősségre nőni nagyon segitette.

HARMADIK TZIKKELY.

Cynikusok.

Ezen szakaszban a' *Cynismus* is megint közönségesen előállott; de annak követői a' Filozofia eránt még kevesebbé érdemesitették magokat, mint a' régibbek.

197. §. *Demonax.*

*Demonax Cyprus*ból, gazdag és főjeles nemzetségből, melyhez illő jó nevelést is nyert; eleintén tanúlta a' Költés- és Ékesszóllás- mesterséget, mely által ízlését kimívelte; későbbre a' Filozofiára adta magát, és noha az akkor uralkodó *Synkretismus* szerént egy oskolát sem vetett meg, de főképpen a' *sokratikával* tartott, úgy a' mint azt *Diogenes* tanitotta és gyakorolta vala. Az ő míveltsége megóvta őtet a' több *Cynikusok'* eltévedéseitől 's benne a' *Cynismust* egyáltaljában megszépitette. Egyszerüen és kevéssel megelégedve élt, de nem durván, alatsonul és szennyesen. Beszédjeiben minden illetlenségeket, még a' *sokratika ironiát* is kikerülte, mivel az inkább roszsz, mint jó indúlatot gerjesztene; ellenben szelid, tsendes és finom tanítással igyekezett jobbítani; de oly fedhetlenűlis élt, hogy még a' mindeneket kigúnyoló *Luciánus* is őtet a' maga nemében *tökélletes Cynikus*nak nevezi, és mindenütt nagy tisztelettel emlegeti. Nem érte őtet ama tsak nem minden *Cynikusok'* közönséges sorsa, a' megvettetés, mert ő mindenektől szerettetett

és hetsűltetett, és minden ház, minden ajtó nyitva vólt előtte. El kerűlvén a' *cynikusi* tunyaságot, közönséges hívatalokat is viselt, még pedig nagy hívséggel és emberszeretettel. — Szinte száz esztendős korában halt meg, 's talán még tovább élt vólna, ha a' vénség' erőtlenségeit önkéntesen le nem vetkezte vólna. Az *Athenéiek* nem tsak köz kőltségen temették el őtet, 's holttestét számosan kísérték; hanem halála után még későre is azt a' követ, melyen üldögelni szokott vala, friss virágkoszorukkal béaggatták, 's szent hely gyanánt tisztelték. Gesch. der. Philos. für. Liebh. II, 236.

198. §. *Folytatás. Peregrinus.*

Peregrinus, kí változó tulajdonságaiért *Peregrinus Proteus*nak is neveztetett, *Mysiá*ból való, Kr.ut. élt a' 2-*ik* százban. Ez, miután *Armeniá*ból, hól ifju korában alá 's fel váudorolt, és sok leányokat 's aszszonyokat eltsábitott, söt atyagyilkosság' gyanujában is vólt, gyalázatosan számkivettetett vólna, sok tartományokat öszvekoborolván, végre *Palaestiná*ba érkezett, hol némelyek szerént *'Sidó*, mások szerént *Keresztény*, késöbbre pedig ismét *Pogány* lett. *Palaestiná*ból viszszament hazájába, de meg sejtvén, hogy a' vélt atyagyilkosságért kérdőre akarnák vonni, azt ismét elhagyta, és mint *cynikus* Filozofus, nyakába vette a' világot. Elébb ment *Égyiptom*ba, azután *Itáliá*ba, hol *Romá*ból elűzetett, utóljára *Görögország*ba. Itt a' *Cynikusok*tól egyáltaljában tisztelt *Herkules'* példája szerént életét pompáson akarván bévégezni az *olympiai* bajvívó játékok' innepére felgyülekezett sokaság szemeláttára, magát megégette, Kr.ut. 165. eszt. Lucianus de morte Peregrini.

De *Gellius* ezen Filozofust szebb és kedve-

zőbb színben rajzolja le, „*derék*, és *állhatatos* „férjfiunak nevezi, azt irja, hogy esmérte 's „halgatta is *Athené*ben, 's az ő szájából sok szé„pet és hasznost hallott". Egyebek közt *Peregrinus* azt tanitotta: „*A' bölts nem vétkezik, ha szin„te azt sem Istenek sem emberek soha meg nem „tudnák is*; *mert az embernek a' roszszat nem „büntetés'! vagy gyalázat' félelméből, hanem „kötelességből és jó eránti szeretetből kell kerül„ni*". E' szerént a' *Peregrinus* Erköltstudománya nagyon tiszta vólt; de a' tanitás és tselekvés közt nagy a' külömbség.

Rút a' tanitónak mikor őt' czáfolja a' vétek. Irásai, melyekből közelebbről meg lehetne esmérni, nem maradtak. (Noct. att. VIII. 3. XII. 11).

NEGYEDIK TZIKKELY

STOIKUSOK.

199. §. *Seneca.*

L. *Annaeus Seneca* született *Cordubában*, *Hispaniában* *római* szüléktől, Kr. u. a' 2-*dik* vagy 3-*dik* esztendőben, és jó elein *Rómába* vitetett, hogy a' birodalom' fő városában tanulását folytassa, és szerentsét próbáljon. Attya *M. Annaeus Seneca*, kinek valami *rhetorikai* munkáji (controversiae et svasoriae) maradtak, tanitotta őtet a' *Grammatikára* és *Rhetorikára*. A' Filozofiában első tanitója vólt *pithagórikus Sotion*, ki őtet a' szoros életmód által, melyhez a' húsnemevés is tartozott, *pythagórikus*sá akarta formálni; de ő ezen életmódot, mely az ő gyengélkedő egésségének ártalmas vólt, és az attyának sem tetszett,

's ezzel együtt a' *Pythagóreismus*t is elhagyta, és a' *Stoicismus*ra ment által (Sen. ep. 49. 108). Ebben tanitóji vóltak két egyébként nem igen esméretes *Stoikusok*, *Attalus* és *Papirius Fabiánus*. Ezen kívül a' leghíresb *Stoikusok*nak és más Filozofusoknak sőt *Epikurus*nak irásait is szorgalmasan olvasta, és egy *Demetrius* nevű *Cynikus*sal is társalkodott. Azonban nem tsupán a' Filozofiával foglalatoskodott, mert az attya, ki annak nem nagy barátja vólt, azt kívánta, hogy szónokságra és ügyészségre készüljön. Ezen kívánságnak engedvén, az emlitett hivatalokra tökélletesen el is készült, de betegeskedése miatt kéntelen vólt azokról nem sokára lemondani; — annyival inkább, hogy *Caligula* Császárnak, ki magáról úgy képzelődött, hogy nagy ékesszólló, irigységét magára vonván, az ő vesztét elkerülhetlen vólt, ha a' Császárral egy szeretője el nem hitette vólna, hogy *Seneca* a' sok tanulás és szoros életmód miatt annyira elgyengitette magát, hogy rövid időn megfogna halni. Mindazáltal eleinténi gyengélkedő egéssége mellett is hoszszas ideig élt, és többféle közönséges hivatalokat viselt, mint *Quaestor*- *Praetor*- és *Consul*ságot. Bémenetele vólt *Claudius* Császárhoz is, kit ő életében méltatlanúl dítsért, halála után pedig kigúnyolt. Itt nagy bajba elegyedett az udvari cselszővések és áskálódások miatt, melyeknek fő szerzője vólt a' roszsz hírü *Messalina* Császárné, ki az előtte gyűlőletes *Juliát*, *Germanikus*' leányát, házasságtöréssel vádolta, mely vétekben a' mi *Stoikus*unk alig is ha részes nem vólt. E' miatt *Korsikába* küldetett, hol 8. eszt. számkivetve élt. Hibás vagy hibátlan vólté? már ma el nem döjthetni; de minthogy hibája nints megmútatva, inkább ártatlanságát veszszük fel. Későbbre a' *Császár Mes-*

Salinát gyalázatos életéért megöletvén, és *Aggrippinát* feleségül vévén, *Senecát* a' számkivetésből viszsza hívatta, és fogadott fija' *Néró'* nevelését reája bízta. Ez által *Seneka* az udvarnál nem tsak nagy tekintetet és befolyást szerzett, de későbre a' *Néró'* ajándékozásai által, ki uralkodása' öt első esztendejiben az ő barátságával és tanátsadásával élt, nagyon meg is gazdagodott. A' honnan ez a' *Stoikus*, ki oskolája' okfejei szerént a' földi vagyont, tisztességet, hatalmat és más külső jókat még tsak jóknak sem tartott, sok ideig úgy élt, mint nagy, fényes és dú's gazdag úr, kinek a' városban és azon kívül is sok pompás házai és jövedelmes jószágai vóltak. De éppen ezen körülmények készítették az ő veszedelmét. Mert ettől fogva irigyjei és ellenségei nem szüntek meg őtet a' Császár előtt külömbféle okokkal terhelni. Vádolták egyebek közt azzal, hogy ő roppant gazdagsága' gyüjtésében egész *Itáliát* és a' *római* birodalom' tartományjait kipusztitotta, sok örökségeket ravasz és erőszakos módokon elfoglalt; hogy ő a' *római* néptől oly nagy tiszteletet kívánna, mely egy magános emberhez sem illenék; hogy ő még a' Császárt is gúnyolni és óltsárolni merészelné.

Seneca a' közelgető fergetegnek eleit akarván venni, kérte a' Császárt, hogy botsássa el az udvarból és minden hivataljaiból, 's vegye viszsza mind azon gazdagságokat, melyeket az ő kegyelméből nyert vala. De *Néró* ezen kérést szines barátságos kifejezésekkel elháritván, őtet hivataljaiban továbbra is megmarasztotta, 's kérte hogy ezután is legyen barátja 's tanátsadója. Mindazáltal *Seneca* eddigi életmódján sokat változtatott, mert tsak kevés látogatásokat fogadott el, és a' közönséges helyeken ritkán jelent meg.

Áttólfogva pedig, hogy *Neró* gonosz hízelkedőkre bízta magát és kegyetlenül kezdett uralkodni, még inkább elvonta magát mindentől, részint azért, hogy a' *Neró* gonosztettjeiben való részvétellel senki őtet ne vádolhassa, részint hogy az ő dühösségét annál inkább kikerűlkesse. Söt még az asztali örömökről is lemondott, és egyszerü tsupa természetes eledelekkel élt. *Neró* pedig nem állhatván, hogy az ő fekete tselekedeteinek, senki is, ki előtt elpirulhatna, tsendes szemlélője és bírája legyen, semmit inkább nem óhajtott, mint azt, hogy az ő láb alól való eltételére alkalmat találjon, mely a' *Natalis* és *Pisó* Császár elleni öszveesküvésök' felfedezésekor elő is adta magát *Natalis* vádolta *Senecát* részvétellel, kinek szava ámbár bévehető nem vólt, és *Seneca* is tagadta, hogy ő valaha annak tudója lett vólna: mindazáltal a' hová tovább bizodalmatlanabbá, álnokabbá, és annya', testvére és felesége meggyilkolása után már egészen vérszomjuhozó fenevaddá vált Császár őtet, minden további megvi'sgálás nélkül, tsupa gyanura is, halálra ítélte. A' Császár' parantsából egy *Tribunus* vitte meg a'Filozofusnak, ki akkor épen *Róma* mellett egy falusi jószágában múlat vala, a' halálos ítéletet, melyhez az a' kegyetlen kegyelem vala ragasztva, hogy a' halál' nemére nézve szabad választása lenne. *Seneka* a' halálos ítéletet Filozofushoz illő tsendességgel halgatta, vígasztalván barátjait és szerető feleségét *Paullinát*, ki maga is azt mondta, hogy kész vele együtt meghalni. Mind ketten egyszerre nyittatták meg ereiket; de midőn az ő vén és sovány testéből tsak lassanként szivárogna a' vér, és nagyon gyötrettetnék, kérte feleségét, menjen egy más szobába, hogy, férje' szenvedései' szemlélése miatt, tulajdon bátorságát et ne veszeszse. Azomban

Paulina a' Császár' parantsára megtartatott, mert megnyittatott erei a' rabszólgák által béköttettek. Felyűlélte ugyan férjét, de tsak kevés esztendőkkel, és mindég betegeskedett. *Seneca* pedig midőn látná, hogy noha több ereit nyittatta vala meg, még is a' vér eléggé nem folyna, mérget is vett bé, ez sem mívelvén kívánt hamarsággal, egy hév ferdőbe vitette magát, melynek gőzzétől megfúladott, Kr. u. 65 eszt. 63 eszt. korában. Temetése, mint rendelte vala, minden pompa nélkűl ment véghez.

Munkái: de ira L. III. de tranquillitate animi, de constantia sapientis, de clementia L. II. de brevitate vitae, de vita beata, de otio aut secessu sapientis. De beneficiis L. VII. de consolatione ad matrem Helviam, ad Polybium, ad Marciam, de providentia, seu quare bonis viris mala accidant, cum sit providentia. Quaestionum naturalium L. VII. Epistolae 124 ad Lucilium.

200. §. *Seneca' Filozofiája, és írásmódja' tulajdonságai.*

A' mi a' *Seneka* Filozofiáját illeti, úgy látszik első tekintettel, hogy ő nem *stoikus*, hanem inkább *eklektikus* vólt. Mert ő külömbféle munkájiban nem tsak a' *stoikus* de más Filozofusok' állitásait is sokszor helybenhagyólag hozza elő, söt még az *Epikurus* tudománnyát is használja, melyet a' *Stoikusok* erősen ostromoltak, és azt is mondja: „*Senkihez magamat nem kötelezem, senki nevét nem viselem, a' nagy férjfiak' ítéletének sokat hiszek, valamit a' magaméhak is tulajdonitok* (ep. 45)". De ezt nem kell igen szorosan venni, mert másutt, noha nem kirekesztőleg, a' *stoika* oskolához vallja magát, és azt mondja: „*Nem kötöm magamat egyhez is a' Stoa' fejei közül, nékem is van jussom ítélni. Azom-*

„ban, a' mire nézve minden Stoikusok mege-
„gyeznek, a' dólgok' természetével tartok, mely-
„től el nem távozni, melynek törvénnyére 's pél-
„dájára formáltatni bőltsesség" De vita beata c. 3. coll. c. 13. de otio sap. c. 32. ep. 8. 21. 29. cet.

Ezekből 's még sok más hasonló helyekből nyilvánságos, hogy ő a' *stoika* Filozofiának nem vólt oly szoros és bnzgó követője, hogy azért minden más Filozofusokat megvetett vólna, sőt inkább az Igazat és Jót a' több oskolák' Filozofussinál is el nem fogult lélekkel kereste. Tsak annyit mondhatni tehát, hogy *Seneca*, az akkori ízlés szerént, valamennyire az *Eklekticismus*hoz hajlott. De az ő Filozofiája' főbélyege a' *Stoicismus*; mindenütt *stoikusi* okfőkből indúl ki, különösön nyilvánlik ez azon állitásaiban, melyekben magát az *Istenre*, *gondviselés*re és *fátum*ra nézve kijelenti. Senki is erősebben ki nem mondhatja a' *Stoicismus*nak a' *Pantheismus*ra és *Fatalismus*ra való arányzását, mint ő. Igy mondja ama valóságról, melyet a' néphit *Jupiter*nek vagy *Isten*nek nevez, „*hogy az nem egyéb,* „*hanem lélek és szellem, a' világ ezen mívének* „*ura és mestere, melyre minden név illik.* Ezt te-
„hát tetszésként nevezhetni *Fátum*nak, *Gondvi-*
„*selés*nek, *Természet*nek vagy *Világ*nak; *mert*
„*az Isten maga az egész, melyet látsz, és ennek*
„*minden részéiben jelen van, 's magát ön ereje*
„*által tartja fenn*" (nat. quaest. II, 45). Hasonlóképpen: „*Mi az, a' miért nem gondolod, hogy*
„*valami isteni vagyon abban, ki az Istennek ré-*
„*sze? ezen egész melybe béfoglaltatunk tsak egy,*
„*és ez az egy az Isten, kinek mind társai mind*
„*tagjai vagyunk* (ep. 92)". És még határozottabbúl: „*Mi egyéb a' természet, mint Isten és is-*
„*teni okosság, az egész világban és annak min-*

„den részeiben elterjedve. Nintsen sem természet „Isten nélkül, sem Isten természet nélkül, ha„nem ugyan az mind a' kettő (de beneff. IV, 7. 8)". Éppen ezért *Senecá*nak filozofiai írásaiban, a' foglalatra nézve, kevés tulajdonja van. E' felett ő a' filozofálást inkább tsak a' tselekvésre viszi, 's néha rendesen boszszankodik a' szemlélődő vi'sgálódásokra, mint hasztalan szőrszálhasogatásokra. Egyebek közt azt mondja: „*A' jó* „*észre kevés tudomány kell, de mi mint egycbe*„*ket a' szükségtelenre vesztegetünk, így magát* „*a' Filozofiát is. Mint minden dólgokra, így a'* „*tanulásra nézve is mértékletlenkedünk. Nem az* „*életnek, hanem az oskolának tanulunk* (ep. 106)". Megjegyzést érdemel itt azon külömbség, melyet *Seneca* az *élet-* és *oskolabőltsesség* közt teszen.

201. §. *Folytatás.*

A' *római* tudósok és Filozofusok közt *Seneca* kétség kivűl *Cicerő* után második, ki a' *Fizikáb*an, *Filozofiá*ban, *Históriá*ban és *Törvénytudomány*ban oly széles esmérettel bírt, hogy a' mit az akkori időben tudni lehetett, szinte mindent tudott, oly erős emlékezettel, hogy ha előtte ezer szókat felolvastak is, akár elől akár hátúl kezdve, elő tudta mondani, kinek ítélő tehetsége rendkívűl éles, képzelődése tüzes termékeny, elméssége hasító és találos, és emberesmérete, melyet főként a' nagy világgal való társalkodásból, a' földen a' legönkényesebb és leghatalmasabb udvariakkal való személyes összeköttetésekből, és a' jó 's roszs kedvü szerentse' mindenféle viszontagságaiból meritett vala, méjj és kimerithetlen vólt. A' honnan az ő írásai az oly emberekre nézve különösön, kik a' nagy világban akarnak élni és munkálódni az életbőltsességben remek kézikönyvűl szólgálhatnak. Az ő

erkőltsi értekezései a' *Haragról*, *Lélektsendről*, *Jóltévőségről* sat. és az ő *Levelei* a' szív' nemesitésére, az indúlatokan való uralkodás' megszerzésére, a' szerentsében való magamérséklésre és a' szerentsétlenségben való megnyugvásra és állhatatosságra serkentő tanuságokkal, jó gondolatokkal és helyes megjegyzésekkel oly telyesek, az ember' erkőltsi természetét, annak külömbféle egymással gyakran ellenkező kinyilvánkozásait oly ingerlőleg, hatósan és elmésen terjesztik elő, az erényt és a' vétket néha kevés vonásokban is oly érdeklőleg rajzolják, néha kevés szokban is oly nagy és má'sás értelmeket foglalnak, hogy azokhoz hasonlót sem a' régi sem az ujabb filozofiai írások közt nem könnyen találhatni. Különösön a' 88-*ik* Levél megérdemli, hogy azt minden ifjú tanulók megolvassák. — Mindazáltal nem tagadhatni, hogy az ő idókorja' igen elfínomult *rhetorikai* ízlésének az ő előterjesztésére egyáltaljában káros befolyása volt. Mert noha az erkőltsi rendszabások' előadásában gyakran oly béhatólag beszél, hogy az olvasónak szíve felserken és átmelegszik, de azt ismét kifárasztja és meghűti a' sok meszszire hajtásokkal, az elmés gondolatokban való bujálkodással, az olvasónak kedvét mintegy hiu módon vadászó erőltetésekkel, erőltetett rövidséggel és betskereséssel. Az ő ékesszóllása gyakran inkább tsillog és vakit, hogy sem meggyőzne, megilletne és természeti szépség által tetszene. Mert nagyon kapkodja a' meghatározás nélküli, fényes, félig igaz félig hamis mondásokat, hasonlatosságokat, mesterséges szónoki forditásokat és az epigrammatice felhegyzett vagy tornyozott ellentételeket. *Luciliusbo*z így ir: „*Nem „élni jó, hanem jól élni; a' bőlts él a' mennyit „kell, nem a' mennyit lehet; elébb kalni meg*

„*vagy később a' dologra nem tartozik, jol halni meg*
„*vagy roszszúl, a' dologra tartozik*" (ep. 70) 's a't. Az ő erkőltstanitásai, melyekben, úgy tetszik, szoros *stoicismussa* és erőltetettsége által, tulajdon élete' erkőltshijánjait kívánta pótolgatni, minthogy inkább a' főből, mint a' szívből jőnek, inkább is a' főbe, mint a' szívbe mennek. Azomban az emlitett hibák nem oly gyakrak, nem is oly nagyok, hogy az ő írásai' jóltévő befolyását szembetűnőleg és egészben elrontanák; és az ő írásmódja az akkoriak' megromlott ízlésének annyira is tetszett, hogy ő mintegy módiróvá vált, és különösön *Quintiliánus* azt mondja: „*Szinte tsak ez volt az ifjak' kezei közt:*" De éppen oly eltalált azon ítélet is, melyet ez a' tudós vi'sgáló (criticus) rólla kimond: „*Senecá-*
„*nak mind sok mind nagy jelességei voltak, kön-*
„*nyü és termékeny elméje, sok tanulása, sok dól-*
„*gokróli esmérete, melyben tsakugyan néha a-*
„*zoktól, kikre megvi'sgálás végett holmiket bíz*
„*vala megtsalatott. Mert tsak nem minden tu-*
„*dományok' tárgyát felvette. A' Filozofiában*
„*nem elég pontos, de a' vétkeknek kemény üldö-*
„*zője. Senecában sok világos mondások, sok hely-*
„*behagyni- sok bámulni- az erkőltsök' kedvéért is*
„*sok olvasni valók vagynak, de az ékesszóllás*
„*többire romlott, mely annál veszedelmesebb,*
„*hogy édes vétkekkel bővölködik. Kár volt, hogy*
„*az a' természet jobbakat nem akart, mely a'*
„*mit akart végbe vitte:*" Instit. c. 1.

202. §. *Epiktetus, Arriánus.*

Epiktetus hierapolisi Phrygiában eleintén rabszólga volt; ki midőn egyszer az ő lábszárára az ő ura *Epafroditus* keményen reá ütött volna, tsendesen így szóllott: *Te talán a' tsontomat is öszve akarod törni?* Erre az ura még jobban fel dühösödvén, lábszárát való-

ban ketté is törte. Ekkor is *Epiktétus* meg indulás nélkül tsak ennyit' szóllott: *Hát nem mondtam é meg ezt előre?* Állapotját ily' bámulásig tsendes szívvel türvén, későbbre urától szabadon botsáttatott. Az ólta *Rómában* élt, és noha nagy szegénységgel küszködött, mégis magát tökéletesíteni meg nem szünt. Ezen czéljára a' *Stoika* Filozofiát legalkalmasabbnak látván, azt, egy bizonyos *Rufus* alatt, oly buzgósággal tanulta, hogy későbbre maga is *Rómában* tanító lett, de mind végig szegénységben élt, noha a' meg gazdagodásra elég alkalma lett vólna. Midőn Kr. u. 94-*en Domitiánus* Cs. parantsára minden Filozofusok *Rómából* és *Italiából* kiűzettek vólna, *Epiktétus Epirus*ba *Nikopolis*ba ment, hol nagy kedvességgel tanitott, és hihetőleg meg is halt. *Halála után tserép métsessét egy gazdag, de tudatlan ember* 3000 *drakhmán vagy mintegy* 450 *ezüst Rft. vette meg, de azzal együtt nem vehette meg tudománnyát is.* (Lucian. dial. Tom. 2. p. 386. ex vers. Joh. Bened.) Semmi írást nem hagyott, de tanitványja *Arriánus* az ő Filozofiáját előadta két különös munkájiban, melyeknek egyike: *Epiktétus'* Kézikönyve (Enchiridion). A' mi *Epiktétust* illeti, nem mondhatni, hogy különös érdemet szerzett vólna a' Filozofiára nézve, melyet ő is tsak a' tselekvő oldalról fogott fel, és inkább czélozta az akarat' meg indítását, mint az értelem' világosítását. Az ő Erkőltstudománnya szoros ugyan, mert ő a' *szenvedést* és *magamegtartóztatást* (sustine et abstine) főréguláúl ajánlja, de egyszersmind más *Stoikusokéi*nál szelidebb és tsendesebb hangú.

Egykor *Hadriánus* császár kérdvén tőlle: *Miért festenek Vénust mezitlen?* így felelt: *Azért hogy azokat, kik az ő kebelé' örömeit vadászszák, minden jovaiktól megfosztja és megmezteleníti.*

Azt mondta, *hogy a' szőlőtő három gerezdeket-terem, a' gyönyörüség', részegség' és gyalázat' gerezdjeit.* Ench. ed. Upt. 2. T. p. 779.

Magáról ezen epigrammát írja:

„*Szólga Epiktétus, nyomorék szűkölködő Írus,*
„*Mégis a' mennyeiek' gyönyörüsége valék.*“
Epict Enchir. in praef. ed. Schröderus Delphis 1723.

Az Enchiridion 77—78— és 79 *ik* részében ezeket mondja ismét magáról:

„*Vigy engen Jupiter, és te erős szükség!*
„*Hová rendeltétek menni kötelesség.*
„*Jó, ha önként mégyek, de ha nem, követem*
„*Rendetek', mint gonosz is, kénszerítetem.*
„*Az a' ki helyesen enged a' szükségnek,*
„*Bőlts a' dólgokban, és híve Istenségnek.*
„*Oh Kritó, ha Isten engedi, megölhet*
„*Anyt' 's Melitus, de nékem kárt nem tehet.*“

Arriánus Nikodemiából, Epiktétus' tanitványja' és *Hadriánus'* barátja, kitől 134. eszt. Kr. ut. *kappadocziai* Helytartóvá tétetett. Ez nem csak *históriai, geográfiai* és *katonai* dólgokról írt, hanem az *Epiktétus* Erkőltstudományát és *Nikopolis*ban tartott tanításit is megírta. Az első munka egészen meg is van, a' másodikból pedig négy könyv.

203 §. *Marcus Aurelius Antoninus.*

M. Aurelius, ez a' *koronás Filozofus*, kiben a' tudomány és erény által a' természet és szerentse megnemesítve vólt, született Kr. u. 119 vagy 121 esztendővel. Nagy és szép tehetségei' kimívelésére egy oly neveltetést is nyert, melynél *Rómá*ban akármely első ember' gyermekének is jobb nem lehetett; mert jó idején tanittatott minden tudományokra, különösön a' Filozofiára, sok külömbözö oskolákbeli, de főkép-

pen *stoikus*, tanitók által, kik közt vólt *chéroneai Sextus* is, *Plutárkhus*nak unokája. A' honnan a' *Stoika* Filozofiát a' többek felett úgy megszerette, hogy ő mind vi'sgálódó, mind kíváltképpen tselekvő tekintetben annak hódolt. 40 eszt. korában a' *római* roppant bírodalom' igazgatását általvévén, minden sújjos és terhes gondjai mellett is, melyek az ő vállait akár a' hadakozás' akár a' békesség' ideje alatt nyomták, a' Filozofia' tanulásától meg nem szünt, és 19 esztendőkre terjedt, minden igazgatóknak tűkörül szólgáló', igazgatásával meg mútatta a' világnak, hogy a' Filozofia a' legnagyobb fejedelem' méltóságával és foglalatosságaival sem ellenkezik; megmútatta, hogy a' tudomány és emberszeretet, melynek ő kimetszett bélyegje vala, a' királyi ditsőségnek legfényesebb sugára. Élete' végéig jót tselekedni meg nem szünt; egyebeket elhalgatván, egy ritka példáját adta jószívüségének azzal, hogy pestis' és közönséges nyomoruság' idején, midőn a' kintstár üres vólna, az udvarnak minden arany és ezüst drágaságait eladatta, hogy a' szegényeken és nyomorúltakon segéljen. Azért az ő halála az egész bírodalomban egy közönséges és igaz gyásznap vólt. Lelke' emlékjéül hagyta az utánvilágnak ezen munkáját: *Elmélkedések és serkentések ön-magáról és magához* 12 *könyvekben*, melyek ugyan egészben a' *Stoicismus*' bélyegjét viselik, de más *Stoikusok*' írásainál sokkal szelidebb, tsendesebb és kedvesebb lelket lehellenek. Erkőltstudományjában, melyből mindenütt vallásos lelkesedés tűnik ki, ezen gondolat uralkodik: *Az embernek magát nem úgy kell nézni, mint magános valóságot, hanem mint valamely végetlenül okos, bőlts és jó valóság igazgatása alatti nagyegésznek tagját*, Ez a

valóság közönséges attya minden embereknek; kiknek tehát kötelességök, hogy egymást, mint ugyanazon egy atyának gyemekeit, testvéri módon szeressék; kötelességök, hogy minden némü állapotjaikot úgy nézzék, mint amá' valóság' szeretettel telyes vezérléseit, és magános akaratjokat az Isten', mint legfőbb tövenyadó', közönséges akaratjának alárendeljék.

Munkáji' nevezetesebb kiadásai: Schulz gör. és lat. Schleswig 1802. 8. Wolle Lpz. 1739. 8. Morus Lpz. 1775. 8. Németűl kiadta Schulthess, Zürich 1799. 8. Reche. Frkfurt. 1797. 8. franczíáúl Dacier Par. 1691. 1801. *Nevezetes históriai Románok*: Fessler's Mark Aurel n. A. Breslau 1799. 4. Bde. 8. és Eloge de Marc. Auréle, par Mr. Thomas Paris 1773. 12. sat.

204. §. *Athenodorus, Cornutus, Musonius, Cherémon, Dio, Euphrates, Sextus.*

*Athenodorus Tarsus*ból. Ezen név alatt két *stoikus* Filozofusok emlitetnek, egy idősb és egy ifjabb. Amarról, ki *utikai Kató'* barátja és a' *pergamusi* könyvtár' fel vigyázója vólt, azt beszéllik, hogy ő az ezen könyvtárbéli stoikus irásokból kiakarta törölni mind azt, a' mi nékie jónak nem tetszett, hogy így kegyes tsalárdsággal oskolája' betsületét előmozdittsa, de szándékát végre nemhajthatta, mert a' tsalás észre vétetvén, a' hijánok ki pótoltattak. (Diog. L. VII. 34). Az *ifjabb Augustus* Cs. tanitója vólt, ki előtt mindég nagy kedvességben tartatott. Irásai nem maradtak.

*Cornutus Leptis*ből *Afrikáb*an, *Claudius* és *Neró* Császárok alatt *Romá*ban Filozofiát tanitott; de ez utolsótól, kinek tselekedeteit szabadon kárhoztatta, *Gyaros* szigetébe számkivet-

tetett. *Persius* és *Lucanus* költők az ő oskolájában formáltattak.

Músonius, *római* lovas, *Cornutus*sal együtt *Nerótól* számkivettetett, de *Vespasiánus*tól visszahivatott. *Jerusálem'* ostromlásakor a' *római* seregnél szólgált, mint *Praefectus munitionibus* (*Ingenieur oberster*), és az elpusztult város' omladványjin ő jártatott ekét annak jeléül, hogy az többé meg ne építtessék, hanem a' helye szántóföldé váljon. Ez midőn más Filozofusok *Rómá*ból újabban kiüzettek vólna is, *Vespasiánus*tól megnyerte, hogy ott maradhasson. Igaz filozofiai módon és erényesen élt. Egyebek közt ezeket mondotta: *Mindennap úgy kell élni, mintha az az embernek utolsó napja vólna; a' mértékletesség áll az okossággal egyező gyönyörüségkostolásban; a' megbántásokat békével és nagy lélekkel kell el türni.*

Chéremon Égyiptomból, elébb az *alexándriai* könyvtár' gondviselője, azután a' *Neró* nevelői közül egy vólt. Nagyon ditsérte a' halált, és az öngyilkosságot is oskolája' tanitmányji szerént óltalmazta. Ezt *Martialis* (Epigr. XI. 57.) a' *Chéremon* szegénységéből magyarázza, noha mások úgy vélekednek, hogy körülményjihez képest nem lehetett igen szegény. De lehet az is, hogy az önkéntes szegénységben valami érdemet tartott, vagy a' gazdagságot, mely az embert könnyen roszszra tsábitja, valami roszsznak gondolta. Elmésen jegyzi meg az emlitett költő a' felhozott helyen:

„*Inségben megvetni halált nem mútat erőre;*
„*A' ki tud élni bajok közte is, az az erős.*

Irásaiból, *Hieroglyphica* és *Aegyptiaca*, nem maradt meg egyéb, hanem tsak egy részetske az *égyiptomi* Papokról. In Porphyr. de abstin. IV. p. 360. ss. Coll. Euseb. praep. Evang. V. 10.

*Dió Prusá*ból *Bythinia*ban eleintén az Ékesszóllásnak szentelte magát, és minden Filozofiának nyilvános ellensége vólt. *De Alexándriá*ba útazván, a' hol akkor a' Filozofia leginkább divatolt, meg békéllett azzal, és magát egészen annak tanulására adta. Mind tudománnyára, mind életére nézve oly' kemény *stoikus* vólt, hogy egészen közelitett a' *Cynismus*hoz. Filozofusi köpenyeg helyett oroszlánbőrt viselt, és az akkoriak' romlott erkőltseit nagy merészséggel feddette, a' miért *Róma*ból eltávozni kéntelen vólt, hogy az őtet üldöző és halállal fenyegető *Domitiánus*' dühös haragját elkerülhesse. De a' *római* birodalom' határain belől sem mert tartózkodni, hanem a' feketetengervidéki vad népek közt vonta meg magát, hol nyomoruságos életét alávaló kézi munkákkal tengette, mig *Domitiánus*' meg ölettetése után *Nervá*tól vagy *Trajánus*tól viszsza nem hivatott. Nagy ékesszóllásáért *aranyszájúnak* (*chrysostomus*) neveztetett. 80 beszédi maradtak meg, melyek nem tsak ékes szóllásárol, de filozofiai lelkéről is bizonyitnak. *Philostrátus*tól a' *Sofisták*' életleirásiban *Amalthea*' *szarvának*, vagy *bővség*' *szarújának* neveztetik. L. I. c. 7.

*Euphrates Alexándriá*ból *Dión*ak és ifj. *Plinius*nak, ki róla leveleiben tisztelettel emlékezik, nagy barátja. A' *plátói felségességből* és *szélességből*, melyet *Plinius* (I. 10.) nékie tulajdonit, sokan értetlenül azt huzták ki, hogy ő *platónikus* lett vólna. A' *Stoicismus*' tanitmányja szerént önkéntesen ment ki a' világból, a' mire *Hadriánus* Cs. pártfogójától forma szerént engedelmet kért és nyert is.

*Sextus Chaeroneá*ból, *Plutárkhus* leánytestvérjének fija, a' *Markus Aurelius* tanitói kö-

zűl való vól t, kiről ez Elmélkedéseiben nagy tisztelettel emlékezik, és meg vallja, hogy a' vele való társalkodásnak és az ő filozofiai tanitásainak, melyekre Császár korában is eljárogatott, feletteso-kat köszön. Philostr. vit. soph. II. §. 9. és Suid. Lexicon s. v. Sextos et Markos.

ÖTÖDIK TZIKKELY.

EPIKUREUSOK.

Az *Epikureusok* ezen szakaszban is az ő bélyegekhez hívek vóltak, a' honnan sem filozofiai sem más tekintetben valami szembe tűnőt nem tettek, ha tsak az öregebb *Pliniust*, *Lucianust*, *Celsust* és *Diogenes Laërtiust* közikbe nem számláljuk, de a' kiknek *Epikureismussa kétséges.* Tsak ugyan vóltak ezen oskolának mindég számos; noha nem annyiban vi'sgálódó, mint különösön gyakorló, követői.

205. §. *Plinius.*

Plinius született *Veronában*, Kr. u. 23 eszt. Elébb ügyvéd vólt *Romában*, azután *Claudius* alatt a' lovasság' ezredesse *Németországban*, *Neró* és *Vespasiánus* alatt pedig külömbféle hivatalokat, a' többek közt *Hispaniában* helytartóságot és a' *misenumi* hajósseregnél előljáróságot viselt. Tanulásvágyja kielégithetlen, szorgalma rendkivűlvaló lévén, egy vólt az ő idejebeli legtudósabb férjfiak közűl. A' magánosságban egész idejét, *Romában* pedig minden, hivatalos dolgoktól fennmaradott, szempillantásait a' tudományoknak szentelte. Felette keveset alutt, felkelt még télben is gyakran éjfélkor, leg alább két órával azután. Sokszor le sem feküdt, hanem ülve alutt a' tanulás mellett, és

midőn felébredett, tovább folytatta az írást vágy olvasást. Az asztal felett, a' ferdőben, útazás közben, egyszóval minden időben olvasott, vagy valamely olvasót halgatott, vagy diktált. Azt tartván, hogy nints oly roszsz könyv, melyből valami jót nem lehetne tanulni, mindenből, a' mit olvasott, jegyezgetett. A' honnan mindég magával hordozott egy sebess írót, kinek kezeit télben melegen kellett tartani, hogy a' hideg az írás' sebességét meg ne gátolja. Milyen erősen gazdálkodott az idővel, megtetszik tsak ebből is, hogy midőn egy vendég az olvasót arra kéntetné, hogy néhány hibáson olvasott szókat újra olvasson fel, ő ezen késedelmen boszszankodván így szóllott a' vendéghez: *Hallod é azt megérthetted volna, 's már most a' te közbeszóllásod miatt, több mint tiz rendel, kevesebbet olvastunk.* Gyakran panaszlunk az idő' rövidségén, 's még sem szününk meg azt hoszszas álom, dólgaink' lassu folytatása, szévedezés és semmitétel által még rövidebbíteni. A' ki az időt okosan felosztván, annak minden legkissebb részét jól használja, gyönyörüséggel veszi észre, hogy tsak egy esztendő alatt is milyen sokra lehet menni. *Plinius*, mind a' mellett is, hogy hívatalos foglalatosságai sok idejét elragadták, és tsak 56 esztendeig élt, hét nagy munkákat írt, de a' melyekből tsak az ő *Természethistóriája* maradt meg 37 könyvekben, melyekbe az egész természetet befoglalja, 's melyeket ő több mint 2000 írásokból szedett öszve. Valójában ezen könyv reánk nézve, a' Régieknek *mythologiai*, *históriai*, *geográfiai*, *mesterségi*, *fizikai* és *filozofiai* tekintetekbeni esmértetésére, egy megbetsülhetlen gyüjtemény, melyben a' kimívelt filozofiai lelket is tsak nem mindenütt észrevehetni. Minő buzgósággal kívánta az ő termé-

szettudományi esméretét szélesíteni, halhatlan emlékje annak az ő halála' históriája, melyet az ifjabb *Plinius* a' 6 *ik* könyv' 16 *ik* levelében hoszszason leírt, melyből mi tsak annyit említünk, hogy a' Vesuviusnak egy rettenetes kirontását közelről akarván szemlélni, Kr. u. 80 eszt. Aug. 25 *kén*, a' vastag büdöskőszag- és gőz miat. fúladott meg. L. Funke Real-Schullexicon.

206. §. *Luciánus.*

*Luciánus Samosatá*ból *Syriá*ban, élt Kr. u. 120 f. 210 *ig*. Szüléi nagyon szegények lévén, eleinte annya' testvérjénél képfaragásmesterséget tanult, kitől, egy kép' eltöréséért, vagy talán roszsz tanulásáért, vagy egyéb csinjáért megveretvén, elszökött, és *Antiokhiába* ment, hogy törvényes ékesszollást tanuljon. De megesmérvén az *antiokhiai* ügyészek' alávaló magaviseletöket, tsalárdságaikat, hazugságaikat, igazságeltekeréseiket, szemtelenségeiket és veszekedő indúlatjaikat, melyeket az ő nemes szabad lelke megvetett, nem sokára árról is lemondott, és a' Filozofiára adta magát. Még ifju korában béútazta *Italiát*, *Hispaniát* és *Galliát*, és az akkori szokás szerént ékes szóllási tehetségeinek mindenütt, a' hol tsak megfordult, sok próbáit adta, és nagy szónoki hírnevet szerzett. *Galliá*ból viszszatért *Görögország*ba, mulatott egy ideig *Maczedoniá*ban és *Kisá'siá*nak nagyobb városaiban is; későbbre *M. Aurelius* Császártól *égyiptomi* helytartóvá (procurator) tétetett. Meghalt 90 eszt. korában köszvényben.

Hogy benne szép és időkorját meghaladó lélek vólt, eléggé mútatja már azon ifjusága' történeteiből vett körúlmény is, hogy ő a' törvényes perek' folytatói szokott mesterségöket, és ez által szerzett életmódjokat nem kedvelte. Nem tagadhatni mindazáltal, hogy az ő törvényes

ékesszóllástanulása, és az *antiokhiai* leghíresebb ügyvédekkel való szoros társalkodása nagyon befolyt az ő világ- és emberesméretére, mely minden munkájiban szembetűnő, befolyt az ő írásmódja' tökélletesitére is, melynek könnyüségére, finomságára és ékességére nézve, azólta mind e' máig napig is senki őtet felyül nem multa; söt ez az ő tehetségeinek, még ifju korában, a' tselekvő élet' czéljaira való intéztetése sokat tett arra is, hogy az ő elméje az akkori Filozofusok' oskoláikban az észvesztő okoskodások' nyügjétől és az uralkodó rajoskodások' agyvelőgyulasztó szent nyavalyájától el nem foglaltatott. Az ő irásaiból mindenütt láthatni, hogy ő az akkori idő' gondolkodásmódjával, szokásaival, a' *Mythologiával*, *Historiával*, a' régi *görög* bőltsek' filozofémáival, az ezeknek követői által elkövetett viszszaélésekkel, a' napkeleti, különösön az *alexándriai*, széllel tőltött alkotmányokkal tökélletesen esméretes vólt. Minthogy az igaz, szép, és jó eránt nemes lelkesedéssel viseltetett: innen méjjen érezte ugyan azt a' nagy erkőltsi romlottságot, melybe az akkori emberiség nagyobb és míveltebb része süjjedve vólt; de az ő vidám jó kedvü természete megóvta őtet azon sötét komolyságtól, melyel más Filozofusok, p. o. *Seneca*, az ő századjok' vétkei ellen kikeltek és buzgólkodtak. Ő a' vétket mindég tsak a' bolondság' csörgő sapkájában tekintette, és a' bolondokat a' nevetkező satyrával igyekezett megorvosolni. Az ő tsufolódása különösön tárgyazta a' vallásos babonát, mely az erényt nem segítette, hanem a' vétket táplálta, és az akkori *philosophastereket*, vagy álbőltseket kik azt a' kevés jót is, a' mit még a' babonaság meghagyott vala, elrontották, és az erkőltsi hitványságnak mindenütt templomokat és oltárokat épitettek. *Görögország'* nagy

Filozofussainak érdemöket bizonyosan megesmérte *Luciánus*, és az ő erkőltstudománnyaik eránt is nagy tisztelettel viseltetett, tsak azt gúnyolta és nevette, a' mi azokban is megfeszített, meszszirehajtott és központon túli; tsak azon majmokat hajgálta, kik amazoktól bizonyos neveken, szóllásmódokon és kifejezéseken kívül semmi egyebet nem tanultak vala.

Az ő fő tanulástárgya a' tselekvő Filozofia lévén, a' vi'sgálódó Filozofiával, melyben tsak ugyan nem vólt járatlan, 's egyébaránti lelki míveltségéhez képest nem is lehetett, keveset gondolt; azért ennek fellengős állításait, tévelygéseit és maga magával 's a' valóságos életteli ellenkezéseit kéméletlenül sujtolta a' satyra' ostorával. Nem állithatni bizonyosan, hogy *Luciánus* a' *Görögök'* valamely filozofiai erkőltsalkotmánnyát különösön követte vólna, noha némely újabbak őtet *Skeptikus*nak, mások *Epikureus*nak tartották, minthogy ő az ő *Pseudomantissá*ban, *Halász*szában, *Filozofusok'* *árrverésében*, *Peregrinus Proteussá*ban, ismét az *Istenek' beszélgetésé*ben a' pogány Istenekből az *Epikureusok'* módjára nevetséget űz. De ő valójában egyik oskolához sem tartozott, hanem inkább egy szabad *eklektikus* vólt, kinek tsupán a' Filozofia' külömböző mezejein szedegetett virágokból kötött bokrétája, de valamely meghatározott öszvefüggő filozofiai alkotmányja nem vólt. Úgy látszik tsakugyan, hogy a' *Cynismust* és *Epikureismust*, igazi lelkök szerént, leginkább kedvelte. A' maga egykoriját *cynikus Demonaxot* úgy festi, mint remek Filozofust, dítséri *Epikurust*, ki a' dólgok' természetét megvi'sgálta, az igazat a' hamistól megválasztotta, és a' *Pythagoreusok- Sokratikusok- Stoikusok-* és másoknak is a' démonokról és azoknak az emberre béfolyásáról álmodozá-

saikat megvetette, és erkőltsi rendszabásaiban a' bóldogságra legjobb útat mútatott; de az ő idejekori *Cynikusok'* és *Epikureusok'* alatsonságát irgalom nélkűl ostorozza. A' *Cynikus Peregrinus* személyében (198 §) egy tökéletes filozofiai rajoskodót fest le, kihez azon időben sokan vóltak hasonlók. Az *alexándriai* Filozofiát, melyekben legtöbb babonaság és rajoskodás uralkodott, még gúnyosabb szeszélyel tsúfolta, mint a' több Filozofiák' gyenge és nevetséges óldalait.

A' *'sidó* és *keresztény* vallást sem kímélte meg, azzal is úgy bánt, mint más akármely vallásos babonával, söt *Kristust* sem tartotta többnek *tyanai Apollóniusnál*. De mivel ő a' *'Sidókat* a' *Keresztényekkel*, és az ő vallásaikot egymással feltserélte, a' *Kereszténységet* legfelyebb tsak a' *'Sidóság'* szakadékjának tartotta, a' *Kereszténység'* követőinek tsupán rajoskodását esmérte, és abból következtetett egyáltaljában a' *Kereszténység'* lelkére és értelmére is: innen nem lehet őtet az igaz *keresztténység'* ellenségei közé számlálni. És valójában a' *'Sidók*nak és sok akkori *Keresztények*nek, kik magok is elébb többire *'Sidók* valának, szokásaikban, gondolkodás- és életmódjokban sok olyan is vólt, a' min egy *Luciánus* méltóképpen nevethetett, a' nélkűl, hogy az igaz *Kereszténységnek* éppen ellensége lett vólna. Vádolják *Atheismussal* is, de sokkal erkőltsi-egésségesebb lélek lengedez az ő írásaiban, mely még az ő *satyráiból* is kihat, hogy sem méltóképpen vádoltathatnék. Hihető, hogy az *Istentudomány*ban nem vólt magával elég egyező, a' miért arróli gondolkodásmódját egész határzottsággal sohol is nem nyílatkoztatja ki. Mind ezek szerént,

az ő Filozofiájának oly forma bélyegje vólt, mint az újabb időkben a' *Voltaire*, *Lessing* és *Wieland* Filozofiájának. Buhles Gesch. der Philos. I. Band. Götting. 1800 p. 656—660.

Legjobb kiadásai vagynak Hemsterhusiustól és Reitztől görögül és latinúl. Amst. 1743—6. IV. Tom, 4. Ismét 1789—93. X. vol. 8. És németül Wielandtól 1788—9. VI. vol. 8. megint A. Paulytól, Stuttg. 1827. sat.

207. §. *Celsus, Diogenes Laërtius.*

Celsus némelyek szerént inkább *eklektikus*, mint *epikurikus* vólt. *Ettől különbözik Cornelius Celsus*, ki 8. könyveket írt az orvostudományról, és mivel írásmódja ékes, rővid, de világos, orvosok *Ciceró*jának is neveztetett. Filozofiai tekintetben, mint többnyire az orvosok, *skeptikai* módon gondolkodott, de valami nevezetest nem tett. Quintil. Instit. X. 1. —

Diogenes Laërtius Ciliciából, élt a' 2-*dik* század' vége és a' 3-*dik*' eleje tájatt. Ez azzal érdemesítette magát, hogy a' Filozofusok' életét, tudományját, és mondásait tiz könyvekben leírta, mely munka, noha a' régi Filozofiának nem valamely szoros vi'sgálatu és czélarányos Históriája, mint esmeretek' gyüjtögetése, a' hól más kútfők nintsenek, nagy haszonra szolgál.

HATODIK TZIKKELY.

PERIPATETIKUSOK.

208. §. *Ammonius, Nikolaus, Xenarkhus, Alexander.*

A' *Peripatetikusok*, a' *rhodusi Andronikus* iparkodásai által, az *Aristoteles* írásaival jobban

megesmérkedvén, ezeket magyarázgatták, 's legalább ez által a' Filozofiára nézve valami érdemet szerzettek. Ide tartoznak *Ammonius*, *Nikolaus Damaskus*ból, *Xenarkhus Seleuciá*ból, a' *két Alexander*, kik közűl egyik arról nevezetes, hogy a' lelket nem valamely *különös állatnak* (substantia), hanem az élőműszeres test' tsupa *formájának* tartotta, és abból következtette, hogy a' lélek halandó. Egyébaránt pedig a' *Stoikusok*' tudománnyát, és a' *Determinismust*, mely szerént semmi szabad ok nem vétetik fel, ostromolta, és az *Indeterminismust*, mely szerént szabad és független okok is vétetnek fel a' természetben, óltalmazta, és az *Aristoteles* írásaira betses magyarázatokat írt. — Ezek éltek az 1-*ső* és 2-*dik* században, még más kevéssé esméretes férjfiakkal, kik közűl némelyek a' *Platón* oskolájához is számláltatnak, minthogy ezen két oskolák lassanként tsak nem egészen öszve olvadtak.

HETEDIK TZIKKELY.

ÚJ PLATÓNISMUS.

209. §. *Új Platónismus' formálódása.*

De minden régibb filozofiai oskolák közt leg több követőkre talált ezen szakaszban a' *platónika*, noha ez most egészen külömböző, a' józan Filozofiával ellenkező, természetet váltott. Mert miután az *Akadémia*, mely *Arkesilas*tól a' *Skepticismus*ra vitetett vala, *Antiokhus* által a' *stoikus Dogmatismus*sal egyesittetett, és mint *Akademia* megnémult: lassanként egy új *platónika* oskola támadott, mely eleintén a' *Platón* írásai' és filozofémái' magyarázásával és előterjesztésé-

vel foglalatoskodván, kőzel tartott *Platóhoz*; de későbbre a' *Platónismust* más oskolák' filozofemáival, és sok mesés az Isten- világ- és lelkekről, többnyire napkeletről jött képzetmódokkal öszve zavarta, és ez által *syncretisticus Eclecticismust*, és *phantasticus Mysticismust* hozott bé a' Filozofiába. A' honnan ezen új *platónika* oskola későbbre *eklektikának*, és azon helytől, a' hol leg több követőkre talált, *alexandrinának* is neveztetett.

210. §. *Thrasyllus, Theon, Alcinous.*

Thrasyllus az első században. Ez a' Filozofiát a' *Mathematika'*, *Musika'* és *Astrologia'* tanúlásával öszvekötötte. Ez utolsóban egyszer nagyon kényes próbát kellett kiállania; mert *Tiberius* Császár felvivén őtet egy magas kőszikla' tetejére, meg kérdezte sok dólgok felől, 's végre a' felől is: *Tudná é mi várakozik reája éppen ezen szempillantásban?* *Thrasyllus* a' Császár arczvonásaiból czélját legottan észrevévén, a' tsillagokra tekintett, hová tovább erősben kezdett reszketni, és így felelt: *Tudom valóban, hogy nagy veszedelem fenyeget.* Ekkor meggyőződvén *Tiberius* a' *Thrasyllus astrologiai* mesterségéről, megölelte őtet, és bíztatta, hogy semmit ne féljen. Többféle *astrologiai* készségek és jövendölések által annyira megnyerte *Tiberius'* kedvét, hogy őtet határtalan bízodalmával ajándékozta meg, tőlle mindenben tanátsot kérdett, sőt még *Astrologiát* is tanult. Noha ez *Thrasyllus*ra, mint Filozofusra, homályos sugárt vet: mindazáltal ő ezen befolyását arra igyekezett használni, hogy a' Császárt sok gonoszságoktól elvonja; ki tsak ugyan későbbre némelyek szerént őtet is megölette. Irásai, melyeket *Plotinus* különösön nagyra be tsült, elvesztek. — L. Funke Real-Schullexicon.

Theon, *Alcinous* kevésbé nevezetesek.

211. §. *Favorinus.*

Favorinus elébb a' *Stoicismus*hoz, későbbre a' *Platónismus*hoz hajlott. *Hadriánus* Császárral való vitatásaiban nagyon engedelmes vólt, azt mondván, hogy *egy oly' embernek, ki 30 legiónak parantsol, mindég igazzának kell lenni.* *Rómá*ban, a' hol filozofiai tanításait a' legfőbb emberek is halgatták, szerentsés vólt, de Athenében kevesebb tetszést talált. Szép tanúság az anyáknak, a' mit róla *Gellius* ír: „Megtudván „*Favorinus*, hogy egy halgatójának felesége fiat „szült, mennyünk így szóllott, hogy lássuk a' „gyermekszülőt, és egyszersmind az atyának is „jót kívánjunk.

„Ez tanátsbéli, és nemes nemből való férj- „fiú vólt. Elmégyünk kik együtt valánk, és el „kísértük őtet a' házhoz, 's vele bé mentünk. Ott „az első szobában megölelvén és köszöntvén az „atyát, le űlt, és meg tudakozván, milyen hosz- „szas és kínos lett vólna a' szűlés' fájdalma, mi- „után meg tudta, hogy az anyátska, a' fájdalom „és álmatlanság miatt el bádjadva, már most alun- „ném, bővebben kezdett beszélgetni, és egyebek „közt ezt mondá: *Semmit sem kételkedem abban, „hogy fiját tulajdon tejével szoptatná.* De mi- „dőn az anyátska' annya azt mondaná: *Kedvezni „kellene az anyának, és dajkákról fognának gon- „doskodni, hogy a' szülés' fájdalmit ne tetézzék „még a' dajkáskodás' és szoptatás' terhes köteles- „ségei is, Favorinus így szóllott: Asszonyom! „kérlek engedd meg, hogy ő egészen légyen an- „nya az ő fijának: mert mitsoda természetlen, „hijános és félanyaság gyermeket szülni, és azt, „mihelyt született, magától elvetni, táplálni mé- „hében vérrel nem tudom mit, a' mit nem látott,*

„*nem táplálni már most tejével azt, kit lát, hogy „ember, ki sírva kéri az anyai kötelességet.*“ — Noct. att. XII. 1.

212. §. *Taurus.*

Taurus szül. Kr. ut. a' 2-*dik* században, *Tyrus*tól nem meszsze, egy phoeniciai kereskedő város — *Berytus*ban, és *Antoninus Pius* alatt *Athené*ben, nagy kedvességgel tanitotta a' Filozofiát. Itt vólt halgatóji közt *Aulus Gellius* is, ki rólla sok ízben nagy tisztelettel emlékezik. *Taurus*nak az a' szokása volt, hogy estvénként bizodalmasabb tanitványjival és barátival mindenféle tárgyakról beszélgetett, e' szerént valamely *filozofiai társaságot* vagy *vitatást* (conversatorium et disputatorium philosophicum) tartott. Példáúl felhozza a' nevezett iró e' következő kérdéseket:

1. *Mikor halna meg a' haldokló, akkor é', midőn már a' halálban, vagy midőn még életben vólna?*

2. *A' felkelő mikor kelne fel, akkor é', midőn már állna, vagy midőn még űlne?*

3. *A' ki mesterséget tanúl, mikor lenne mesterember, akkor é', midőn már az vólna, vagy midőn még nem vólna?*

Ezekhez hasonlók e' kérdések is:

Mikor haltmeg *Sokrates*, akkor é, mikor már meg vólt halva, vagy mikor még élt?

Mikor romlik el valamely fal, akkor é, mikor a' kövek még öszve érnek, vagy mikor már egymástól elváltak?

Mikor származik és enyészik el valami, akkor é, mikor már és mikor még vagyon, vagy mikor még és mikor már nintsen?

Taurus azt, a' megjegyzést tette, hogy ezen kérdéseket nem kellene üres szőrszálhasogatásoknak tartani. Már *Platón* is elmélkedett azok-

ról, és nevezetesen az első kérdést így döntötte el: Azon időpont, melyben valaki éppen haló fél-ben van, sem az élethez, sem a' halálhoz nem tartozik; mert az két ellentétetett állapotok, úgy mint az *élet* és *halál* közt egy közép állapot, melyen esik az átmenetel amazok közűl az elsőből a' másodikba. Ezen közép állapotot *Platò*, a' maga *Parmenidesse*ben, *szempillantásnyinak* vagy *észrevehetlennek* nevezte. És a' több e'féle kérdéseket is éppen így kellene el döjteni. Ebből láthatni, hogy az újabbaktól fel állitott *egymásbólfolyóság törvényjét* (lex continui), *mely szerént a' világban nintsen ugrás* (saltus), a' régiek is esmérték. *Taurus* a' büntetésről is filozofált, és annak hármas czélját vette fel: 1. a' *bűnös' megjobbulását* 2. a' *megbántásérti elégtételt*, és 3. a' *mások' elrettentését*. Noct. att. I. 26. II. 2. VI. 13. 14. XII. 5. XVII. 8. 20. al. coll. Philostr. vit. Soph. 2. Cap. 14. Suid. Lex.

213. §. *Apulejus, Attikus, Numenius.*

*Apulejus Numidiá*ból, élt a' 2-*dik* században és tanult előbb *Carthagó*ban, melyet *Augustus* Cs. ujra épittetett, és *római* lakosokkal meg népesitett vala. Itt a' *plat.* Filozofiával megesmérkedvén, annak alaposabb tanulására *Athené*be 's végre *Róma*ba ment, hol mint született *Görög* előbb *latin* nyelvet tanult, magát a' törvényes ékesszóllásban gyakorolta, melyben annyira is ment, hogy tiszteletére *Carthagó*ban és más helyeken is oszlopok emeltettek. Noha ilyen hires ügyész vólt, de gazdag örökség szálván reá, az ügyészségről le mondott, és útazásokra adta magát, hol főként a' papok' esméretségét kereste, és hogy az ő titkos mesterségeiket 's tudománnyokat ki tanulhassa, magát az ő rendjeikbe vagy szerzeteikbe mindenütt beavat-

tatta. Ily módon vagyonja' nagyobb részét a' papokra, kik szent ajándékaikért drágán szokták magokat fizettettni, elkőltvén, megházasodott, és elvett egy *Pudentilla* nevü gazdag özvegyet, hogy ezzel, és tanult titkos mesterségei' gyakorlásával, magán segéljen. E' miatt bűbájosság' gyanujába esvén *áfrikai Proconsul Cl. Maximus*-nál forma szerént bé vádoltatott, és magát egy még ma is meglévő beszédjével, melyben élete' főbb körülménnyeit is előadja, mentette. Nagyon szorgalmas iró vólt, mind *görög*, mind *latin* nyelven. Irásmódja mulattató és elmés, de gyakran természetlen és igazítatlan. — Leghíresb munkája: 11 *könyvek az arany szamárról*.

Attikus élt Kr. ut. a' 2-*dik* században, esméretlen származásu, tsupán arról nevezetes, hogy a' *platónika* Filozofiának más alkotmányokkal, különösön az *Aristotelesé*veli öszveelegyítését hathatósan ellenzette; a' világ örökléterőli tanitmányt tagadta, 's *Plató*' *Timaeus*sa szerént a' világot származottnak állitotta. Irásai nintsenek meg, hoha azokat *Plotinus* annyira betsűlte, hogy nemtsak tanitványjinak olvasásra ajánlotta, hanem rendes tanitásokban is magyarázta. Tudni való, hogy ez nem egy személy, *Pomponius Attikussal*, *Cicero*' jó barátjával. —

*Numenius Syriá*ból, élt a' 2 *k* században, és úgy látszik, hogy a' *platónika* és *pythagórika* filozofémákat egymással öszvekötötte. Felvett egy fővalót, mely úgyan változhatlan, de a' melyből elébb kijött vagy kifolyt a' *Világmester* (demiurgus), és annál fogva maga a' világ is. Hogy pedig a' fővaló, mind a' mellett is, hogy belőlle a' *Világmester* és világ kifolyt, változhatlan, azt ily hasonlatosságok által mútatta meg: A'

világosság a' maga valóságában ugyánazon marad, haszinte valamely más világosság annál meggyujtatik is; egy tanitónak tudománnya az ő tanitványaira átmehet a' nélkül, hogy amaz ez által legkissebb fogyást vagy változást szenvedne. Mennyi megmutató erejök van ezen hasonlatosságoknak, könnyen láthatni. Euseb. praep evangel. XI, 18.

214. *Maximus.*

*Maximus Tyrus*ból, élt az *Antoninus*ok' és *Commodus*' idejében. *Romá*ban és *Görögország*ban Filozofiát és Ékesszollást tanitott, a' miért az akkori szokás szerént *Sofistá*nak is neveztetett, de jó értelemben. Vagynak 41 *filozofiai rhetorikai dissertátzioi*, melyekből megtetszik, hogy ő, mint mondja, *Platót* nem vakon követte, hanem szabadon és magától is gondolkodott. Néha *skeptikai* módon beszéll, mint az *Akademikusok Arkesilas*tól fogva, de még sem számláltathatik a' *Skeptikusok*hoz, mert egészbe véve *platói* okfők szerént, következőleg *dogmatikai módon filozofál.* De *dogmatikai* állitmánnyaiban tovább megyen *Platón*ál, ki ugyan maga is szóll itt és amott a' démonokról: tsakugyan forma szerénti Démonologiát nem állit fel, mint *Maximus*, ki a' démonok' létét abból igyekezik megmútatni, hogy öt ellentételek vagynak, melyekre vitetnek minden lévők.

1. *Szenvedetlen és szenvedő*, 2. *halhatlan* és *halandó*, 3. *okos* és *oktalan*, 4. *érző* és *érzéketlen*, 5. *lelkes* és *lelketlen valók.*

Ezen öt ellentételekből a' valóknak 5 rendét fejti ki, melyek úgy vagynak egymással összeköttetve, hogy egyet sem vehetni ki a' nélkül hogy az egész alkotmány szét ne bomoljon. Ezen gondolat szerént, melyet a' tapasztalás hihetősitni látszik, 's melyet későbbre a' Természet-

leirók és természetistentudományosok (physicotheologi) a' természet egészsze' szemléltetésére okfőgyanánt használták; ily' sorban állnak a' lények.

1. *Az Istenség, mint halhatlan és szenvedetlen lény.*

2. *A' démonok, mint halhatlan, de szenvedő lények.*

3. *Az emberek mint halandó, és szenvedő lények.*

4. *Az állatok, mint óktalan; de érző lények.*

5. *A' növevények mint élő, de szenvedetlen lények*, a' mennyiben t. i. azok sem fájdalmat, sem gyönyörüséget nem éreznek.

Már ezen egészen önkényes rendből azt következtette *Maximus*, hogy lenni kell démonoknak, melyek kissebbek az Istenségnél, de bőltsebbek és hatalmasabbak az embereknél, és az Istenség' akaratját a' világ — az emberek — állatok — és minden egyéb a' világban találtató teremtésekre nézve végre hajtják. Ha ily démonok nem vólnának: akkor a' halandó teremtések, a' milyenek az állatok és emberek, és az Isten közti összeköttetés örökre megszakadna, és nem vólna tökélletes és egymásból folyó. Ezen démonoknak miveiket és tulajdonságaikat is igyekezett *Maximus* közelebbről meghatározni. — Látni való hogy ezen filozofémának van valami hasonlatossága a' *Leibnitz Monadologiájával.* Maximi Tyrii Dissert. ex interpr. Dan. Heinsii. 1614. Lugd. Batav. et Cantabrig. 1703. Bühles Gesch. d. Ph. 1. B. p. 668 — 0.

Ezeken kivül az *új Platónikusok*hoz számíthatni még *Plutárkhust* és *Galénust* is, a' mennyiben a' *Plató* Filozofiájához különös hajlandósággal viseltettek, és azt irásaikban is magyarázták.

215. §. *Plutárkhus.*

Plutárkhus szül. *Chéroneá*ban, 50. eszt. tájatt Kr. ut, tanult főként *Athené*ben *Ammonius*tól, ki legelébb kötötte őszve a' *platónika* és *aristótelika* Filozofiákat egymással. Innen magyarázhatni, hogy maga is az elegyes filozofálásmódra hajlandó vólt, noha *Platóhoz* még is inkább ragaszkodott. Mig *Italiá*ban, 's különösön *Romá*ban múlatott, élő szóval is tanitotta a' Filozofiát, de nem sokáig, minthogy *Trajánus* és *Hadriánus* Császárok alatt *Illyriá*ban, 's *Görögország*ban közönséges hivatalokat viselt. Az első ötet miután már hazájában is főhivatalt (archon) viselt vólna, *római polgármesteri* rangra (vir consularis) emelte, és *illyriai Elöljáróvá* (praefectus) tette; a' második pedig, mint vólt tanitványja, egész *Görögország' Helytartójává* (procurator) nevezte ki.

Késő vénségében még *Apollo'* papja is vólt, meg halt Kr. ut. 130. eszt. 80 eszt. korában. Országnoki élete mellett is igen termékeny iró vólt. Munkái kétfélék: *Históriaiak*, melyekhez tartoznak különösön a' híres *görög* és *római* férjfiak' *életleirásai* (vitae parallelae), és ez az ő legjobb munkája; továbbá *erkölcsiek*, melyekben értekeződik az *erényről* és *vétekről*, az *erényben való előmenetelekről*, az *erény tanulhatóságáról*, a' *helytelen szemérmetességről*, *fetsegésről* és *ujságkivánásról*, *irigységről*, *gyülölségről*, *barátokról*, *hizelkedőkről* 's a' t. nem csak hanem *státust*, *nevelést*, *vallásos költeményeket*, *Históriát* és *Filozofiát* illető tárgyakról is. Ezen munkákban részint a' *Platá* tanitmányjit magyarázza, melyeknek lelkökbe csak ugyan nem hatott bé, részint a' *Stoikusokat*, *Epikureusokat* czáfolgatja, részint egyáltaljában az idegen filozofémák-

ról tudósitgat. Úgy látszik, mint ezen munkája: De *Iside* et *Osiride* mútatja, hogy nem vólt egészen üres a' babonaságtól. Egyáltaljában a' Filozofiát, mint tudományt, nem tökélletesítette, noha nem tagadhatni, hogy olvasást érdemlő munkájiban sok finom erkőltsi jegyzések vagynak, melyek széles világ- és emberesméretre mútatnak, és a' tapasztalással tökélletesen egyeznek.

Azt írja *Gellius*, hogy *Plutárkhus* egykor egy semmire való, makats és filozofiai ptrütskökkel tele fülü szolgáját, köntössét levonatván, valami tsinjáért szijjal vereti vala. Ez, mihelyt veretni kezdett, legottan vítátta, hogy ő semmi verést nem érdemel, mivel semmi vétket vagy gonoszságot nem tett, későbbre még feddőzik és ily szemrehányásokat is tészen vala: *Plutárkhus nem viselné magát úgy, mint kellene, nem illenék egy Filozofushoz haragudni, ki oly' sokszor beszéllett a' harag' ártalmáról, söt arról még egy igen szép könyvet is írt. — Mind ezekkel nem egyeznék, hogy, a' haragtól elragadtatva, őtet oly' erősen veretné.* Akkor *Plutárkhus* szeliden és tsendesen így szóllott: *Hát te azt gondolod, hogy én haragszom? vészed é észre ábrázatomból, szavamból, színemből, hangomból, hogy én a' haragtól el vólnék ragadtatva? hiszen nékem, mint látod, sem szemeim kegyetlenül nem szikráznak, sem rettenesen nem kiábálok, sem szám nem tajtékzik, sem el nem tüzesedtem, sem szégyelni vagy bánni valókat tőlem nem hallasz, sem nem reszketek és nem tántorgok; tudd meg pedig, ha még nem tudod, hogy ezek szoktak a' harag' jelei lenni. És ahoz fordulván, ki veri vala, monda: Te azonban, míg én és ő vítatunk, vigyed kötelességedet.* — Noct. att. I. 26.

Az ő munkái' nevezet. kiadásai: Plut. op. omnia gr. et lat. ed. Henr. Steph. Genf. 1572. 13. T. 8. Cum Xylandri ac Stephani notis Frkf. a. M. 1599. 2. T. Fol. ismét 1620. et cum vita Plut. a Joh. Rualdo. Coll. Paris 1624 Fol. ed. J.J. Reiske Lpz. 1774. 82. 12. Tom. 8. et I. G. Hutter Tübing 1791 — 1804. 14. T. 8. Plutarchi moralia ex recens. Guil. Xylandri Basel 1574. Fol. sat.

216. §. *Folytatás.*

Galenus, ki nem tsak mint orvos, *Hippokrates* után második, de mint Filozofus is emlékezetet érdemel született *Pergamus*ban Kr. u. 131 eszt. *Hadrianus* Császár alatt. Az attya tudós ember lévén, maga tanitotta őtet a' *Mathematikára* és más előkészítő esméretekre, de a' leghíresb és legtudósabb tanitók által is minden szükséges tudományokra tanittatta. Ifjukorában főképpen a' *stoika* és *platónika* Filozofiát tanulta, azután az orvostudományt választotta főszakmányjává, de mind e' mellett is a' Filozofia' tanulásáról le nem mondott, söt magának abban, valamint az *Anatomiá*ban való tökélletesítése végett is sokáig lakott *Alexandriá*ban; mindazáltal az *Alexandrinusok*' rajoskodásaitól üres vólt. *Alexandriá*ból *Rómába* jött, hol élete' nagyobb részét, mintegy 40 eszt. töltött, és oly nagy tekintetben vólt, hogy tsaknem Isten gyanánt tiszteltetett, és *isteni orvosokosságorvos*nak is neveztetett. Nem is ok nélkül, mert gyakorlásaiban oly szerentsés vólt, hogy hasonló szerentsével kevés orvosok dítsekedhetnek a' világon. Ide járult, hogy soha beteg nem vólt, a' miért az *állandó egésség* rolla *galenus*nak neveztetett. De az írigység, mely az erényt és ditsőséget mindég kiséri, ellene is feltámadván, főképpen orvostársaitól sok üldöztetéseket szenvedett, melyek miatt *Rómát* elhagyni kéntelen vólt, a' hová tsak ugyan nem so-

kára *Lucius Verus* és *Antoninus* Császároktól ismét viszszahívatott. Meghalt Kr. u. 201 *ben* 70 eszt. korában.

Filozofiai tekintetben azzal jelesítette magát egyebek közt, hogy az okoskodások' 4-*ik* figuráját ő találta fel, és ezen *lélektudományi megjegyzést tette*: Kettős lélek van az emberben: egy *észlélek* (pneuma psychicum, spiritus animalis)és egy *életlélek* (pneuma Zoicum, spiritus vitalis). Amaz lakik az agyvelőben, és tulajdon kútfeje minden belső munkásságoknak, érzésnek, gondolásnak, ítélésnek és okoskodásnak sat. Ez pedig valamely az egész testben elterjedt igen finom és folyó nedvesség, mely a' levegőből a' lélekzetvétel által választatik el, a' testet elveníti, és minden kívánságoknak, indulatoknak és hajlandóságoknak szerző oka.

NYOLCZADIK TZIKKELY.

JUDAISMUS és KABBALISMUS.

217. §. *Aristobulus, Philo, Josephus, Juda Rabbi.*

Noha a' *'Sidók* eleintén az ő pólgári vallásos különválásokhoz (separatismus) képest nagyobbára tsak a' magok *költeményes* (mythica) és *aprómondási böltsességökkel* (gnomologia) tartottak: mindazáltal a' *babylóniai* fogság után támadtak közűllök is némely filozofáló fők, kik a' *görög-római* Filozofiát a' napkeleti képzetmódokkal közelebbi öszveköttetésbe hozták. Azólta pedig,

hogy *görög* és *római* hatalom alá esvén, más népekkel megesmérkedtek, részint idegen tartományokba szállittattak: lassanként a' pogány *Görögök'* és *Rómaiak'* tudományos, és különösön filozofiai, törekedéseikben még többen kezdettek részt venni; a' nélkül tsakugyan, hogy a' Filozofiának, mint tudománynak valami fontos szólgálatjára lettek, és ezen nép' filozofiai vi'sgálódó lelkének elégséges táplálást adtak vólna. Említést érdemelnek közűllök e' következők:

Aristobulus, ki a' *peripatetika* Filozofiával tartott.

Philó, ki a' *Platónismusnak* hódolt, és ezt a' *'sidó* vallásgondolatokkal szoros öszveköttetésbe hozta.

Josephus, ki a' *Judaismust* egyáltaljában *görög* filozofiai köntösbe öltöztette.

Juda Rabbi, ki hogy a' *Mó'ses* szájszerénti törvénnyét (lex traditionalis) a' feledékenységtől megmentse, és az önkényes változtatásoktól megóvja, azt a' szájról szájra járó hagyományokból, még jókor Kr. ut. 150 fogva 180-*ig*, írásba vette, és egyes már meglévő írásokból is öszveszedte vala. Ezen gyüjtemény neveztetett *Talmud*nak, és ennek követői *Talmudistá*knak. Buhles Gesch. der Philos. 1r. B. p. 612.

Bővebb leírást érdemelnek a' *Fari'seusok*, kiket *Josephus* a' *Stoikusok*kal, a' *Sadduczeusok* kiket az *Epikureusok*kal, és az *Esséusok*, kiket a' *Pythagoréusok*kal hasonlít öszve, noha ezen *'sidó* szerzetek az említett *görög* filozofiai oskolákhoz tsak távolról hasonlitottak. —

218. §. *Fari'seusok.*

A' *Fari'seusok'* tudománnyának főfoglalatja ez vólt:

1. Nem tsak a' *Mó'ses* írott törvénnyei kötelezők, hanem van valamely szájszeréntes isteni

hagyomány (traditio) is, melyet nem kevésbé meg kell tartani. Ezt az Isten egy angyal által közölte a' *sinai* hegyen *Mo'sessel*, kitől szájanként a' maradékra általment.

2. Az ember az Isten kettős, úgymint írott és szájszeréntes, törvénnyét nem tsak bétőltheti, hanem még többet is tehet, mint a' mennyit az kíván, és az által felesleges érdemet szerezhet. Ezen tételben áll a' *Fari'seismus*' igaz lelke.

3. Az ember a' bűnök' adosságától megszabadulhat, és azt leróvhatja részint a' törvény' szoros meg tartása, részint bőjtölés, alamisnálkodás, mosódás, áldozatok, könyörgések sat. által.

4. Az embernek akaratja szabad, a' honnan következik, hogy az erkőltsi érdemre nézve tsak az ő valóságos kűlső tselekedete jő tekintetbe, nem pedig a' szívnek belső érzése 's indúlatja.

5. Vagyon Isten, ki teremtője a' Menynek és Főldnek; vagyon isteni gondviselés, és ez a' *sors*, *fátum*. Mindazáltal öszvefér ezzel az ember' szabadsága annyiban, hogy noha a' gondviselés a' körűlményeket előhozza, az ember' lelkére béfoly, és az akarat' meghatározásaiból is részt veszen, de a' jónak és gonosznak tulajdon választását az emberre bízza.

6. A' jó tselekedetek egy jövendő állapotban megjutalmaztatnak, a' gonoszok pedig megbüntettetnek a' gyötrelmek' valamely helyén a' főld alatt. A' lélek halhatlan és fennmarad test nélkűl. De lészen a' testeknek is feltámadások.

Jegyzés. Minő képmútató és erkőltstelen életmódra kellett vinni ezen okfőknek, 's vittek is valósággal, és azért minő nagy buzgósággal keltki *Jésus* azok ellen, eléggé esméretes az új szövetségből.

A' *Fari'seusok*' szerzetéhez tartozott a' többek közt *Josephus* is. Bruckeri. Hist. crit. philos.

T. II. p. 750. squ. Buhles Gesch. d. Philos I. B p. 609—0.

219. §. *Sadduczeusok.*

A' *Fari'séusok'* szerzetének ellenébe vólt tétetve a' *Sadduczéusoké*, kik a' *Talmudisták* szerént származtak *Antigonus Socheus*nak egy tanitványjától *Zadockitól*, ki 3 századdal élt Kr. e. és a' már akkor dívatkozó, későbbre *fari'séusi*, tanitmányokat megvetette. Az ő okfejeik ezek vóltak:

1. Tsak a' *Mo'ses* írott törvénnye kötelező, nem ama *Mo'ses* után, a' mint vélik, valamely angyaltól közlött és szájról szájra terjedt törvény. — Ezen utolsó emberi találmány és értektelen tóldalék. Ezen tétel körűl forgott főképpen a' *Sadduczéusok* és *Fari'séusok* közti vetélkedés. —

2. A' lélek nem marad fenn ez élet után, hanem a' testtel együtt meghal; nintsenek tehát angyalok vagy lelkek magokra, nints a' halottaknak is feltámadások.

3. A' jó tselekedetek' megjutalmazása és a' roszszak' megbüntetése tsak annyiban talál helyet, a' mennyiben az már ez életben bételjesedik.

4. Nints semmi fátum, hanem hatalmában áll minden az embernek, ki az ő szerentséjének valamint szerentsétlenségének kováttsa.

Jegyzés. Ezen okfők különösön valamely komoly setét életmódban és a' gonosztettek ellen gyakorolt ítélőbirói keménységben mútatták ki magokat. — *Josephus* szerént a' *'Sidók'* gazdagabb és míveltebb része hódolt inkább a' *Sadduczeismus*nak. *Bruckeri* hist. crit. philos. T. II. p. 712, ss. Buhles Gesch. der Philos. I. B. p. 611. — 4.

220. §. *Essénusok.*

Nevezetesebb ezeknél az *Essénusok'* vagy *Esséusok'* és a' *Therapeuták'* szerzete, mely hihetőleg az *Assyriusok'* pusztitásai után *Égyiptomba* szaladott *'Sidók*ból formálódott, kik *Égyiptom'* és a' szomszéd *Arábia* puszta tartományjaiban szerte szélyel éltek, és az ő régi isteni szolgálatjokbeli fogyatkozást valamely szorosabb erkőltsi életmód által igyekeztek kipótolni. Ez megtetszik onnan, hogy az *Essenusok*- és *Therapeuták*nál mútatkozott legelébb a' remeteségre és barátiságra való hajlandóság, mely idővel nagyra nőven rendkívűli fanatismusra ment által. Későbbre ezen *'Sidók* az *Égyiptomiak*kal közelebbi illetvényekbe léptek, főképpen azóta, hogy *Nagy Sándor* és *Ptoleméus Lagi* újra sok *'Sidókat* telepitettek *Égyiptomba*, oly czélból, hogy *Alexandriát* megnépesittsék. Itt megesmérkedtek azok a' *görög* Filozofiával, főképpen a' *Platónismussal*, mely által az ő vallásos és filozofiai gondolkodásmódjok meghatározottabb bélyeget és némi alkotmányos összefüggést nyert. *Ptoleméus Philadelphus* a' *'Sidók*nak hazájokba viszszamenetelre szabadságot adván, kétségkivűl sok *Essenusok* mentek *Palaestiná*ba, kik mivel okfejeikben és életmódjokban a' több *'Sidók*tól, a' *Fari'séusok*tól és *Sadducéusok*tól, valóságosan külömböztek, valamely különös osztályt formáltak, mely egyébaránt számra nézve, legalább *Palaestiná*ban, legkissebb vólt. Az *Essenusok'* okfejeit és életmódját *Josephus* és *Philó* bőven leírták, még pedig ez utolsó valami kedvezéssel, melyből szinte azt hozhatni ki, hogy ő maga is *Essénus* vólt; csak ugyan ezen két írók a' fődologban egymással egyeznek.

Az *Essénusok* közűl egy rész tsupán a' *Prak-*

tikumra törekedett, és a' vi'sgálódást megvetette, vagy azt hitte, hogy azt mellőzhetni, kivévén a' mennyiben az a' tselekvőségre mulhatlanúl szükséges; a' más rész pedig a' vi'sgálódásnak is betset tulajdonitott, és azzal buzgón foglalatoskodott.

221. §. *Praktikus Essénusok.*

A' praktikus *Essénusok'* legnevezetesebb okfeje ez vólt: *Az Isten tsak lélekben és igazságban tiszteltethetik, a' szívbeli erények, nem pedig áldozatok és külső szokások által. Az erény pedig áll az Isten' és felebarát' tiszta és önhasznot nem vadászó szeretetében.* A' honnan az áldozatokat és czeremoniákat, melyeket a' *Mo'ses* írott törvénnye és a' szájszerénti törvény parantsolt, egészen megvetették. Minden hetedik napot meg szenteltek, melyen szép rendel és nagy tsendességben a' synagogákban öszvegyűlve, isteni dítséreteket énekeltek, és a' vének az ifjuságnak a' szent írásokat magyarázták. Gyakorolták főképpen az atyafiui szeretetet, mértékletességet, az esküvés nélkül is soha nem tsaló egyenességet, igazmondóságot, tilalmazták az esküvést; tisztták, munkások, a' szenvedésben béketűrők, a' legnagyobb kínok közt, is az ő okfejeik mellett és erkőltsi bélyegők' fenntartásában, tántorithatlanok-vóltak, az ifjak a' vének eránt tisztelettel viseltettek; minden rang- és állapoti különbséget megvetettek, semmi uralkodást és rabszólgaságot meg nem esmértek, mely a' kőltsönös szeretet és jó akarat helyett idegenkedést és gyűlölséget nemz, és a' természet' törvénnyével, mely szerént minden emberek egyenlők, ellenkezik. A' nőtelenséget szentebbnek tartották a' házasságnál, és úgy ítéltek, hogy ennek czélja tsupán a' nemterjesztésben, nem pedig a'

testi gyönyörüséggeli élésben áll. Haszinte a' nőtelenséget pártfogolták is, de annál érzékenyebb szívvel gondoskodtak a' mások' gyermekei' tartásáról, táplálásáról, tanitásáról és erkőltsi neveléséről. A' mi különösön a' Filozofia' tanulását illeti, a' *Logikát* és *Dialektikát* az erényre szükségtelennek tartották; a' *Metafizikát*, kivévén azon részét, mely az Isten' létéről és a' világ' teremtéséről tanit, azoknak hagyták, kik az efféle vi'sgálódásokra különös tehetséggel és hajlandósággal bírtak; az ő főtudományjok az Erkőltstudomány vólt, melynek gyakorlásában tartották lenni az igaz isteni tiszteletet.

222. §. *Theoretikus Essénusok.*

A' theoretikus *Essénusok* inkább a' vi'sgáló dással foglalatoskodtak, a' honnan *Therapeutáknak* neveztettek. Legszámosabban vóltak *Égyiptomban*, főképpen *Alexándria'* szomszédjában, nagy hajlandóságok vólt a' *mysticismusra* és a' titkokkal telyes isteni tiszteletre; a' honnan, mint remeték, meszsze kerűlve a' városok' és társaság' lármáját, kertekben, falukon és mezei házakban éltek, nem azért mintha az embereket gyűlölték vólna, hanem hogy ellenkező gondolkodásu emberekkel ritkábban találkozván és kevesebbet bajlódván, a' törvényről, a' *Próféták* jövendőléseiről és 'soltárokról annál szábadabban elmélkedhessenek, a' mibe a' képző erő legméjjebb kitsapongásáig belémerűltek. Hogy erre alkalmasabbak lehessenek, szorosan és mértékletesen éltek, söt böjtöltek is. Minden hetedik napon öszvegyűltek isteni tiszteletre, a' mikor közűllök a' legvénebb a' vallás' valamely tárgyáról közönségesen beszéllett. Kivévén a' vénség' tiszteletét, hasonlóképpen semmi rang- és állapoti különbséget nem esmértek, és az uraságot és szólgaságot természetellenének tartották. Néha

közönséges, úgy nevezett szeretetvendégségeket tartottak, dítséreteket énekeltek és vallásos tárgyakról beszélgettek. Buhles Gesch. d. Philos. 1 ter Band, p. 614—617. Bruckeri hist. crit. philos. T. II. p. 765.

223. §. *Kabbalismus*, *kabbalistika Filozofia.*

Nem is sokára Kr. ut. az első és 2-*dik* században kiformálódott a' 'Sidóknál a' *kabbalistika Filozofia*, melyet *Akibha* és *Simeon* Rabbiktól hoznak le. A' Kabbalistika a' filozófáló okosság' és a' termesztő képzelődés' fajzatja, a' Filozofia' és Theologia' vagy tulajdonképpen a' titkos vi'sgálódások' (mysticae speculationes) és Istenről álmodozások' (theosophica somnia) tsudálatos öszvezagyvalása. — Jött napkeletről és a' 'Sidóságtól, miután ez, az ő főhelye' Jérusálem' el pusztulásával, szétoszlott vala. Az ily' módon vi'sgálódók és álmodozók tehát *Kabbalistáknak*, *Kabbalistikusoknak* vagy *kabbalistikus Filozofusoknak* neveztettek. A' *Kabbala* 'sidó szó és annyit tészen, mint *szájjal átadás*, oly' *tudomány*, *melyet a' tanitvány a' tanító' szájából veszen vagy fog fel*; mely szerént a' *Kabbala* valamely titkos, szájjal átadva terjesztett, magasabb bőltsességet vagy isteni tudományt és mesterséget (theosophia) teszen. Ennek eredetéről a' *'Sidók* sokat meséltek, de mely kétségen kivűl a' napkeleti *Kifolyástudomány*ból (doctrina emanationis) származott. —

Tudniillik a' *Kabbalistika* szerént minden dólgok az egy isteni erdeti valóból, a' tökélletesség' mind kissebb mértékeiben, lassankénti kijövetel által, léptsőnként fejtődtek ki. Ama' való hivatik *Ensophnak*, vagy véghetlen erdeti világosságnak és a' kifejtődés' léptsőji neveztetnek *Sephirotnak*, vagy világosságfolyóknak, megvilágosított köröknek. Tiz ilyen körök vétetnek

fel, hihetőleg a' világ' tiz köreiről való *pythagorási* tudomány szerént. De a' *Kabbalisták* a' négy elemek' száma szerént vesznek fel tsak négy világokat is, melyeket ők *Aziluth- Briah- Jezirah-* és *Aziah*nak neveznek, és oly' formán rendelnek egymás alá, hogy a' magasabb mindég az alsóba gyökerezik, de ennél tökélletesebb. Az *Aziluth* világban tehát az elemek legnagyobb és legtisztább egységben köttettek öszve, úgy hogy abban semmi változás, semmi fogyás nintsen. Az erdeti embert vagy az Isten' első szülött fiját nevezik *Adam Kadmon-* vagy *Messiah-*nak is, ki által minden egyéb kifolyt, és még szüntelen foly ki az Istenből, úgy hogy az Isten *bennmaradó* (immanens) oka minden dólgoknak. A' honnan tulajdonlag minden, a' mi van, lelki természetü, minthogy az úgy nevezett anyag tsak az *Ensoph*ból ki sugárzó világosság' meg sűrüdése által származott, és az isteni állatnak (substantia) mintegy *halt* vagy *alutt szene*.

Ezen tudománnyal öszveköttetésben volt a' *lelkekről való rajoskodás* (daemonologia), a' *bűbájosság*, *varáslás* (magia) és az *isteni tsudatételek*' mestersége (theurgia).

Noha a' *Sidók* az ő *Kabbalistikájok*at nagy titokban tartották, de az lassanként mind inkább elterjedt még a' *Musulmánok* és *Keresztények* közt is, és általment a' 15-*dik* és 16-*dik* századra is.

Pistorii Artis cabbalisticae, h. e. reconditae theol. et philos. scriptores T. 1. Basel. 1587. [Fol. Knorrii de Rosenroth cabbala denudata s. doctrina Hebraeor. transcend. et metaph. atque theol. Beers Geschichte, Lehren und Meinungen aller bestandenen und noch bestehenden religiosen Secten der Juden], und der Geheimlehre oder Kabbala. Brünn 1822 — 3. 2. Bde. 8.

KILENTZEDIK TZIKKELY.

KERESZTÉNYSÉG.

224. §. *Jésus.*

A' *Judaismus*ból eredett a' *Kereszténység*. Igaz ugyan, hogy ennek alkotója *Jésus*, ki a' legtisztább és legnemesebb érzéstől lelkesittetett, és minden embereknek, mint egy isteni nemzetségnek lelki és örökkévaló bóldogságát szívén hordozta, valamely tudományos filozofiai alkotmányt nem szerzett: mindazáltal egy oly tudományt tanított, mely, minden köznépisége mellett is, a' maga egész valóságában és közönséges arányjában vétetve, a' tiszta okossági Erkőltsés Vallástudomány magvait, az erkőltsi tökélletesség' és tökélletesedés' minden okfejeit magában foglalja. Ezen okfők a' filozofáló okosság' segítségével lassanként kifejtődvén és így a' *Kereszténység* a' Filozofia, a' Filozofia a' *Kereszténység* által kőltsönösön tökélletesedvén, formálódott a' *keresztény* Filozofia, mely a' *Görögök*' és *Rómaiak*' Filozofiájánál erkőltsi vallásos tekintetben sokkal felyebb áll, és mint Isten's emberek aránti tiszta szeretet' vallása mindenek felett méltó arra, hogy közönséges világvallássá légyen.

Jegyzés. Minthogy a' ker. Vallás' mint szerzett (positiv) Hit — 's Erkőltstudomány' okfejeinek 's történeteinek előbeszéllése egyáltaljában a' ker. anyaszentegyház' Históriájába tartozik; 's minthogy azon tárgy sokkal fontosabb, szélyel ágazattabb, de esméretesebb is, hogy sem azt itt a' mi rövidségünkhez ké-

pest vi'sgálat alá venni vagy lehetséges vagy szükséges vólna: innen arra a' Filozofia' Históriájában tsak annyira ereszkedhetünk ki, a' mennyire az a' Filozófiát közelről és elválhatlanúl érdekeli, és arra jòltévőleg, vagy némely tapasztalási okok miatt ártalmason is folyt bé.

225. §. *Első Keresztény Filozofusok.*

Ezen szakaszban a' *Kereszténység*, melyet a' *Sidók* és *Pogányok* szűntelen ostromoltak, maga' megtartásával és terjedésével sokkal inkább el vólt foglalva, hogy sem maga' részéről a' Filozofia' tudományját előmozdíthatta vólna. Említetnek tsak ugyan néhány férjfiak, kik a' *görög* Filozofia' némi esméretével birván, azt részint a' *Kereszténységre* is alkalmaztatták. Ilyek vóltak:

Justinus Martyr, kit, a' mint sokan vélekednek, némely pogány Filozofusok', különösön *cynikus Crescens*', rágalmazó vádjaikra, *M. Aurelius* Császár életett meg, Kr. ut. 165-*ben*. Így tsalatik meg sokszor a' leg jobb ember is az álnokoktól.

Athenagorás, *Tatiánus* éltek a' 2-*dik* században.

Clemens élt *Alexándriá*ban a' 2-*dik* és 3-*dik* században. Ez azt akarta főképpen megmútatni, hogy a' *Kereszténység* mind okossággali egyezéséért mind különösön erkőltsi jelességeiért minden vallásoknál elébbvaló, és azért legméltóbb a' bévételre. A' *Kereszténység*' fő tanításait a' leg híresebb pogány Filozofusok' és különösön *Platò*' tanításaival öszvehasonlítván, igyekezett azoknak egymással egyezését megmútatni. Ezért mondta, hogy a' Filozofiát és isteni kijelentésbe való hitet egyesíteni kell; mert a' Filozofia is Istentől jött, és az a' pogányoknál kijelentés helyett szólgált. A' ki te-

hát a' Filozofiát megveti, és a' tsupa hittel akar tartani, az olyan Istennek egyik ajándékát a'másikért megveti, és úgy tselekszik, mint a' ki a' szőllőtőkét nem míveli, mégis szőlőt akar szedni. Azért állitotta azt is, hogy az *isteni ige* minden emberekre kiöntetett, a' mi éppen oka a' Filozofia és *Kereszténység* közti megegyezésnek. Egyébaránt nem lévén alkotmányos gondoló, nem annyira azon igyekezett, hogy a' Filozofiát tökélletesíttse, mint azon, hogy a' *Kereszténységet* a' *Pogányok*nak ajánlja, 's éppen nem is vólt alkotmányos gondoló.

Hermias élt a' 2-*dik* század' vége felé.

TIZEDIK TZIKKELY

GNOSTICISMUS.

226, §. *Gnostikusok.*

A' mi a' *Gnostikusokat* illeti, az ő *Keresztény-ségök* éppen oly kétes, mind tudományjok rajoskodó vólt. Ugyanis ők a' napkeleti vallásalkotmányokat *görög* Filozofiával és *keresztény* tanitmányokkal tsudáson öszve zavarván, valamely magasabb és titkosabb nemü tudományról á'modoztak, és sem vi'sgálódó sem tselekvő tekintetben nem vóltak egyértelmüek, hanem majd mindenik tulajdon képzelményjét követte. — Némelyek minden alsóbb világosságlényeket, *Aeonok* neve alatt, egyetlen lényből, mint erdeti világosságból szakaszonként vagy léptsőnként hoztak ki, mások minden származottat két erdeti lényektől származtattak, u. m. a' világosság feje

delmétől, és a' setétség' fejedelmétől, kik egymással öröktől fogva tusakodtak. Ezen állításaikkal egyfelől igen szoros, a' lelket a' testtől egészen elvonó, Erkőltstudományt, másfelől pedig mindenféle, az okosságot botránkoztató, szemfényvesztéseket és bűbájosságokat kötöttek öszve. A' nevezetesebbek közűllök az 1-*ső* században *Simon Magus*, *Samaritai Menander*, *'sidó Cerinthus*, a' 2-*dik* században *Saturninus Syriából*, *Basilides*, *Karpokrates* és *Valentinus Alexandriából*, *Marcion Sinopeból*, *Bardesanes* és *Cerdó Syriából*.

TIZENEGYEDIK TZIKKELY.

MANIKHÉISMUS.

227. §. *Manes.*

Manes *Persiából* való, élt a' 3-*dik* században; kit némelyek *szentnek* és *tsudatévőnek*, mások *tsalónak* és *gonosz eretneknek* tartottak. A' születés úgyan őtet rabszólgai állapotba, de asszonya, kinek, a' természettől nyert testi és lelki jelességei által, kedvét meg nyerte vala, szabadságba helyheztette, gyermekévé fogadta, és a' *Magusok* által *persiai* bőltsességre tanittatta. — *Persiai* Király *Sapor*' udvarában, a' hová őtet az ő szentsége' 's tsudatévősége' híre vitte vala, nem vólt ily szerentsés. Mert midőn egy beteg királyfi, kinek gyógyítására hívatott vala, 's kit ő, minden orvosokat elbotsáttatván, tsupán könyörgések által akart megyógyítni, az ő kezei közt meghalt vólna: fogságra vetteteti, és hasztalan próbált el szökés után Kr. ut. 277-*en* meg

öletett, némelyek szerént elevenen meg nyúzatott.

A' *Manes* tudományja nem új, hanem régi *persiai* vólt, mely szerént a' dólgoknak két leg főbb és egymástól független okfejei vagynak, egy *jó* és egy *roszsz*. Ehez képest *Manes* az emberben is két lelket vett fel, egy *jót* és egy *roszszat*. — Úgy vélekedett, hogy a' test vagy anyag a' roszsz okfő' míve. A' honnan ő a' házasságot és nemzést is bűnös dolognak tartotta, és a' testi ösztönök' teljes kiirtását és minden érzékenységi kötelek' lerázását sürgette. Tanitmányjait és parantsait az akkori *Keresztények*nek azzal ajánlotta, hogy magát a' *Kristus*tól a' tanitványoknak ígért *vígasztaló* vagy *tanító* (paracletus) gyanánt adta ki. A' szent írás' bizonyos kimondásait, *mint a' jó élőfákról*, melyek *jó*, és a' *roszsz élőfákról*, melyek *roszsz gyümöltsöket teremnek*, az ő *kettős okfejü alkotmányja* (systema dualisticum) szerént magyarázta, mely róla *Manikhéismus*nak is neveztetett. Noha ezen alkotmány mind a' józan okossággal mind a' *Kereszténységgel* ellenkezett, még is sok követőket talált, kik formálták a' *Manikheusok*' szerzetét, mely mint a' *Pythagorásé* titkos szövetségformát vett fel. Ugyan is a' *Manikheusok*, legalább erdetiképpen, kétfélékre osztattak: *halgatókra*, kik az egész titokba bé avattatva nem vóltak, de még is a' *hússal*, *borral*, némelyek szerént a' tojással és sajtal éléstől is magokat meg tartóztatni kötelezteték, és *választottakra*, kik még szorosabb megtartóztatást gyakoroltak, a' szegénységre nézve fogadást tettek, és a' titkos tudományba vagy esméretbe egészen béavattatva vóltak. Tizenketten közűllök *Mestereknek* hívattak, és a' tizenharmadik, mint a' szerzet' előljárója és a' szerző' követője *Paracletus*nak. Ez a'

szerzet lassanként nagyon elterjedt és a' híres *Augustinust* is egy ideig követői közé számlálta, ki tsakugyan a' *Mesterségig* nem ment vólt fel, 's későbbre tüzes ellenségévé is vált. Nem is tartotta meg mindég erdeti formáját; mert idővel oly' vak buzgó és rajoskodó lett, hogy a' legkeményebb kiirtó eszközök' ellenére is, mind inkább szaporodott. A' 10-*dik* száztól fogva *Lombardiába* is jöttek *Manikheusok* és *kiküldöttjeik* által sok követőket szereztek *Franczia-* *Német-* és *Angoly*országokban. 1022*en* némely *orleansi* káptalan urak *Manikhéismussal* vádoltatván, és *Robert* Királytól halálra ítéltetvén, vígan mentek szembe az emésztő lángokkal. — Utoljára pedig lassanként elenyészett ez a' szerzet, mely a' *Gnostikusok*hoz is számláltatik.

Beausobre histoire critique de Manichée et du Manicheisme. Amst. 1734—9. 2. T. 4. Bayles W. B. Neanders genetische Entwickelung der vornehmsten gnostischen Systeme. Berlin 1818. 8. Lewalds Commentatio de doctrina gnostica. Heidelberg 1818. 8.

228. §. *Bérekesztés.*

Noha a' Filozofia ezen szakaszban még az oly' népek közt is, melyek azt addig nem mívelték, sok követőkre talált: mindazáltal sebess lépésekkel sietett az enyészethez; mert a' filozofáló okosságot az újra felébredt *Skepticismus* sem tudta észre hozni, sőt inkább a' *Dogmatismus*, a' külömböző tanitmányok' összeelegyítése, és a' természetfeletti 's titkos álmodozásokra hajlása által, a' megromlásnak mindég több több magvait vette fel magába, úgy hogy a' következő szakaszról még egy szerentsemondónak sem lehetett vólna valami jót jövendölni.

HATODIK SZAKASZ.

AMMONIUSTÓL FOGVA SIMPLICIUSIG, *vagy Kr. u.* 200 *f.* 550-*ig* 350. *esztendök.*

229. §. *Elnézés.*

A' *syncretisticus Eclecticismus*, mely a' Filozofiába már régebben bétsúszott vala, e' jelen szakaszban mind inkább terjedett, főképpen *Alexandriából Ammonius* által. Éppen ezzel a' rajoskodó *Mysticismus* is melyet *Plotinus* valami álkotmány formába vett vala, és ennek tanitványi *Porphyrius*, *Jamblikhus*, *Proklus* és még mások mind tovább úztek, annál nagyobb erőt vett a' Filozofia' mezején; úgy hogy a' magában is öszveroskadt *római* birodalomnak, az idegen népek' béütése és vándorlása által siettetett, el pusztúlásával, utoljára a' *görög* és *római* tudományos, és különösön a' filozofiai, míveltség is, valamely szinte tsak nem közönséges tudatlanság' és észveszettség' tengerébe merült, 's maga a' *Kereszténység* is, noha már ezen szakaszban a' *görög—római Pogányságot* meggyőzte vala, hasonló tudatlanságtól foglaltatott el.

ELSÖ TZIKKELY.

EKLEKTIKA OSKOLA.

230. §. *Potamó.*

Az *Eklektika* oskola' szerzőjének rendszerént

tartatik *alexándriai Potamó*, ki hogy éppen mikor élt, nem tudatik, de annyi bizonyos, hogy ő más oskolák' tanitmányjiból a' nékie inkább tetszőt kiválogatta és ily formán alkotta öszve.

1. Két jegyei vagynak az igazságnak, *egyik az*, a' melytől, és *másik*, a' mely által esik az ítélet. Amaz a' lélek' uralkodó része, mint a' *Stoikusok* nevezték az okosságot; ez a' tárgy' legpontosabb észrevétele. A' mi módunk szerént szóllva az okosságnak és tapasztalásnak mindég öszveköttetniek kell, ha meg akarjuk ítélni, valyon valami igaz é vagy hamis?

2. Minden dólgoknak négy okfejei vagynak: első, *a' miből*, ez az anyag; második, *a' melytől*, ez a' mivelő; harmadik, *miféle*, mely által t. i. valamely dolog' minéműsége meg határoztatik, és negyedik, *a' miben*, t. i. a' hely; tehát egy *anyagos*, egy *mivelő*, egy *milyenségi* és egy *közi* okfő. —

3. Az emberi törekedés' főczélja, vagy a' legfőbb jó abban áll, hogy az ember minden erényre nézve tökélletes életet éljen, de tsak ugyan a' test' természeti jovaival és külső jókkal is bírjon. Dig. L. I. 21.

Ebből látszik hogy a' *Potamó* törekedése oda czélzott, hogy az előbbi Filozofusok' ellentétetett vélekedéseiket *logikai*, *fizikai* és *erköltsi* tekintetben egyesítse.

MÁSODIK TZIKKELY.

SYNCRETISTICUS MYSTICUS ECLECTICISMUS.

231. §. *Ammonius Saccas.*

Bizonyos, hogy *Potamó* tartatik az eklektika

oskola' szerzőjének, de még bizonyosabb, hogy *Ammonius Saccas* ezen szakasz' elején *Alexandriában* az ő élőszóval, de eszelős el ragadtatással tartott tanításai által a' *syncretisticus mysticus Eclecticismust* különösön előmozdította. Mert ő a' *platónika* és *aristótelika* Filozofiákat a' *Pythagórás* filozofémáival és napkeleti vallásos gondolatokkal egészen egyeztetni és összekötni törekedett, és ezen törekedésében rendkivüli helybehagyást nyert. Úgy tetszik tsakugyan, hogy titkosabb tudományját, számos tanitvánnyi közül, tsak némely kiválasztottakkal közölte, kik közül *Longinus*, *Herennius*, *pogány* és *keresztény Origenes*, kétségkivül pedig *Plotinus* leg nevezetesebbek. *Herennius*, pogány *Origenes* és *Plotinus* az *Ammonius* tudományja' titokban tartására forma szerént kötelezték is magokat; de ígéretöket nem tartották meg. Minthogy *Ammonius* irást nem hagyott, innen az ő tudományját a' *Plotinus*éból leg jobban megesmérhetni. Élt és tanított Kr. u. a' 2-*dik* század' végén és a' 3-*dik*' elején.

232. §. *Longinus, Herennius, Pogány Origenes.*

Longinus született Kr. u. 213 eszt. *Athenében*, hol egy ideig Ékesszóllást és Filozofiát tanított. Későbbre, mivel a' *syriai* nyelvet is értette, a' *palmyrai* híres Királyné' *Zenobia*' tanitói és tanátsossai közül való vólt. De éppen ez okozta veszedelmét. Mert *Aurelianus* Császár *Zenobiát* meg győzvén és elfogván, *Longinust*, mint a' Királyné' tanátslóját, és egy, ennek nevében hozzá intézett, sértő levél' úgy vélt iróját meg ölette 275-*ben*. Mind végig filozofiai bátorsággal viselte magát, és szerentsétlensége' társait is sorsokban való tsendes meg

nyugvásra serkentette. *Platót* úgy annyira szerette, hogy az ő születésnapját minden esztendőben egy vendégséggel innepelte meg. (Vopisci vita Aurel. c. 30. et Zosimi hist. p. 51. ss. ed. Oxonii 1679). Sok munkái közül maradt meg egy, *a' Felségesről*, melyben azt tsakugyan inkább *rhetorikai* —*poëtai*, mint *aesthetikai*— filozofiai óldalról szemléli. Ki adta Weiske. Lpz. 1809. 8. Németül jegyzésekkel Schlosser Lpz. 1781. 8. Kijött typis Bod. Parmae 1793.

Hereniusról és *pogány Origenes*ről semmit közelebbről nem tudhatni.

233. §. *Ker. Origenes.*

Origenes született 185-*ben* Kr. u. *Égyiptom*ban. Első tanítója attya *Leonidas* vólt, de a' kinek szóról szóra való magyarázatjával meg nem elégedvén, minthogy már gyermekkorában az írások' titkosabb értelmét tudakozta, nem sokára *Alexandriá*ba, a' *Clemens Alexandrinus* katekhetika és *az Ammonius* filozofiai oskoláikba, ment tanulni. De az *Ammonius* tanításinak reá káros befolyása vólt; a' mi megtetszik abból is, hogy midőn 202 *en Septimius Severus* Császár a' *Keresztényeket* üldözné, mely alkalommal az attya is megöletett, rajoskodásból erősen óhajtotta a' mártyr halált, és azon, hogy ifjuságáért, minthogy még tsak 17 eszt. vala, meg kíméltetett, rendkívül szomorkodott; azután pedig szűzesség' okáért, hogy minden testi kívánságtól, sőt annak gyanújától is, üres lehessen, magát kiherélte. Attya' halála után annyát és testvérhúgát a' *Grammatika*' tanításából tartotta. Későbbre az *alexándriai* katekhetika oskolában Vallást, Ékesszollást és Filozofiát tanítván, oly' nagy hírnevet nyert, hogy férjfiak és fejérnépek egyaránt omlottak tanítására, és egy *arabs*

Fejedelem és *Alexander Severus* annya is őtet tanítónak magokhoz meghívnák. 215-*ben* *Caracalla* uralkodása alatt *Alexandriát* elhagyta és *palaestinai Caesareá*ba ment. Mert ez a' Császár, ki bizonyos tsúfolódásokért az *Alexandrinusokra* boszszankodott, egyszer'smind *Nagy Sándor*nak vak imádója vólt, és azt is hitte, hogy *Aristoteles* amannak úgy vélt méreggeli elvesztésében részes lett vólna, minden Filozofusokat gyűlölt és üldözött, főképpen azokat, kik *Aristoteles* szerént filozofáltak. *Origenes* *Caesareá*ban egy ideig tanítván, megint viszszatért *Alexandriá*ba. Kr. u. 228-*ban* a' *görögországi Keresztények*' hívására *Athenébe* útazott, és a' *pogány* Filozofusokat is halgatta. *Athené*ből nem sokára ismét viszszament *Alexandriá*ba, a' honnan, az őtet üldöző *Demetrius* Püspöktől, mint eretnek, számkivettetvén, 231-*ben* *palaestinai Caesareá*ban közönséges tanító lett, és a' *Theologiát*, *Filozofiát* és *Mathematikát* nagy kedvességgel tanította. De a' *Keresztények*nek egy újabb *Maximinus* Császár alatti üldöztetése miatt kéntelen vólt *kappadocziai Caesareá*ba szaladni, hol mindég tudományos dólgokkal foglalatoskodva, két esztendőkig tsaknem titokban élt. *Maximinus*' megöletése után viszszatért ugyan *Palaestiná*ba, de nem sokára megint *Görögország*ba, azután *Arabiá*ba útazott, 's végre, miután *Decius* Cs. üldözése miatt fogságot és a' fogságnak minden inségeit is szenvedte vólna, ezek miatt erejét 's egésségét elvesztvén, meghalt 254-*ben* *Tyrus*ban 69 eszt. korában.

Origenes kétségen kivűl egy vólt minden akkori legtudósabb és legélesb elméjű *keresztény* és *pogány* férjfiak közűl, ki természeti nagy tehetségeivel rendkivűli szorgalmat párositván, *Adamantinus*nak az az *gyémánt keménységű*nek is

neveztetett. *Theologiai* munkássága nem tartozik ide. Mint Filozofus elég gondoló főnek látszott ugyan, de az akkor uralkodó *új Platónismust*, melybe őtet *Alexandriában* különösön *Ammonius Saccas* avatta vala bé, nagyon követte. Ezen filozófálásmódot a' *Kereszténységre* is alkalmaztatta, hogy részint a' *keresztény* eredeti írások' értelmét szorosabban megvi'sgálja, részint a' *keresztény* hittanitmányokat magasabb okfőkből hozza le, és a' *pogány* tudósok ellen, filozofiáson oltalmazza. A' szent írásnak háromféle, úgymint *betűszerénti*, *erköltsi* és *lelki* vagy *titkos*, jelentéseket tulajdonított. A' lelki jelentést ismét vitte vagy a' *látható* vagy a' *láthatlan* anyaszentegyházra (sensus allegoricus et anagogicus); ez okból, mivel *Plató* is két világot külömböztetett meg, egy láthatót vagy érzeményest, és egy láthatlant vagy érzeménytelent, melyben vagynak az észrevehető dolgok' eredeti észképei (ideae). Továbbá minthogy *Plató* mind a' világegésznek, mind a' nagy égtesteknek életet és okosságot tulajdonított: innen azt hitte *Origenes*, hogy a' nap, hóld és tsillagok, szintúgy mint az emberek, az Istenhez fohászkodnak, és az Isten' fiját mint közbenjárójokat tisztelik. Úgy vélekedett, hogy *Jésus*nak és az ő apostolainak, mint *Pythagorás*nak *Plató*'s másoknak is nem tsak közérthető (exoterica) de *magasabb* (esoterica) tudományjok is vólt, melyet a' néppel nem közöltek. Felette sokat írt, mint ez a' vers mútatja:

Hogy ha hiszel nekem, annyi ezer sok könyveket írtam,
Hadkor a' mennyi vitéz egy legióba vagyon.

Bőven tudósít róla Eusebius Hist. eccl. L. VI. c. 1. 2. 3. 4. 8. s a' t. Munkájit, melyek többire elvesztek, kiadták De la Rue. Par. 1733—59. 4. T. Fol. és Obert hür Würzburg. 1785. 15sd. 8.

354. §. *Plotinus.*

Plotinus szégyelvén, hogy nékie, mint más embereknek, földi és romlandó testel kellett e' világra jöni, a' mit ő az ő magasabb lelki természete' megalatsonításának is tartott, egész életében titkolta ugyan, hol, mikor és kiktől származott: még is tudatik, hogy ő Kr. u. 205-*ben Lykopolis*ban, *Égyiptom*ban született. Testi és lelki kifejtődése lassan haladott elő, mert még 8 eszt. korában szopott, és tsak 28 eszt. korában kezdette a' Filozofusok' oskoláit látogatni. De az ő véghetlenre törekedő lelke leírhatlan érzéssel kergette őtet egyik oskolából a' másikba, a' nélkül, hogy azok közül egyikben is megelégedést talált vólna. Ily' állapotjában egy barátja, kinek ő mélj szomorúságát felfedezte vala, ajánlotta nékie az *Ammonius Saccas* oskoláját *Alexandriá*ban, hól végtére meg is találta, a' mit keresett.

Ennek tanítását 11 eszt. halgatván, a' nélkül, hogy azzal betőlt vólna, könnyen gondolhatni, hogy ily' módon az ő tanitója' eszelős tudományjába egészen beavattatott. De úgy látszik, későbbre ebben sem talált telyes megnyugvást. Azért, a' *persa Magusok* és *indus Gymnosophisták* bőltsességét is kitanulni akarván, *Gordiánus* Cs'. *Persák* ellen induló tábori sergéhez tsatolta magát; de a' *római* sereg meggyőzetvén, ezen czéljáról lemondani kéntelen vólt. Most már 40. eszt. korában *Roma*ba ment, és Filozofiát kezdett tanítani. Eleintén ugyan az *Ammonius* tudományját oly' titokban tartotta, hogy azt tsak bizodalmas beszélgetésekben közölte. De midőn eléhbi tanulótársai *Herennius* és *pogány Origenes*, a' köztök köttetett szövetség ellenére, ama tudományt írásban is közölték vólna, követte *Plotinus* az ő példájokat, és 49 eszt. korában

filozofiai iró let. Erre különösön az a' sok bajt és kedvetlenséget okozó körülmény vitte őtet, hogy a' tanitványaival és barátival tartott beszélgetések által, melyekben az ide 's tova való kérdéseknek és feleleteknek, ellenvetéseknek és kétségeknek vége hoszsza nem vólt, a' tanítás czéljára nem juthatott, és ritkán vagy soha is semmit el nem dőjthetett. De így sem vólt igen szerentsés. Mert az ő szerfelett eleven képzelődése nem csak gondolatit sok képekbe borította, hanem a' nagy sebesség miatt írását is úgy elrontotta, hogy az nem csak hibás és olvashatlan vólt, hanem tisztaság, rend és öszvefüggés nélkül is szűkölködött, és sok ellenmondásokat foglalt magába. Mind e' mellett is, mint *Módi-filozofus*, nem csak az ifjak, de az idősb személyek előtt is nagy kedvességet talált, úgy hogy tanításit még a' főrangú urak és aszonyok is hallgatnák. Ezen hallgatók közül sokan találtattak olyak is, kik az ő Filozofiáját nem csak tanulni, hanem gyakorolni is kívánták, és az ő filozofusi életmódját követték.

Az ő életmódja pedig nagyon szoros vólt, mivel gyakran bőjtölt, semmi hust nem ett, és egész éjszakákot, méjj gondolatokba süjjedve, átvírasztott. Öltözetében és egyáltaljában majmolta a' *régi Pythagóreus*okat. Ezen kívül igen tetszetes és szólgálatra kész férjfiu vólt, a' mi sokat tett arra, hogy Filozofiája kedvet találjon. Még *Gallienus* Cs. és felesége is szerették őtet. Amaz nékie egy pusztult város' vidékjét *Campania*ban átengedte, hol ő egy újonnan épitendő városban, melyet előre *Platónopolis*nak nevezett, *platói* köztársaságot akart állitni. De minthogy a' császári főtisztek ezen tudás feltételt nem segitették, és az új város' népesitésére el indúltak közül, a' kötelességökké tétetett szoros életmód

miatt, sokan meg betegedtek, sőt meg is haltak: tehát a' feltétel füstbe ment.

Maga *Plotinus* is a' szoros életmód, sok hőjtölés, éjszakázás és az orvosi rendszabások' el mellőzése miatt el nyavalyásodott, kezei és lábai kifokadoztak, 's végre egy nyakán kelt mérges tályog miatt meghalt 66 eszt. korában, Kr. u. 270-*en*, egy barátja' falusi joszágában, *Campaniában*. Kimult ezen szókkal: *Készülök, hogy a' bennemi Istent a' mindenségbeni Istenségre visszszavigyem.* Életét leírta az ő tanitványja *Porphyrius*.

A' *Plotinus*' Filozofiája egyes részeiben azt mútatja, hogy ő rendkívüli gondoló erővel birt, és itt amott a' dólgok' őszvefüggésébe elég világosan és méjjen bé is pillantott: de egészben vétetve még sem egyéb az, *mint a' fellengős* (*transcendens*) *vi'sgálódások' és rajoskodó álmodozások' öszvezavart szövevénye.* Nagyobbára kiállhatlan egyűgyü szószaporitással is van irva. A' honnan azt tsak úgy lehetne híven előterjeszteni, ha az ember egészen *Plotinus* szerént tudna filozofálni, vagy okoskodva fántá'sirozni, fántá'sirozva okoskodni. Azért itt tsak azon gondolatok vétetnek fel, melyek a' gyakori előhozás és egészre vitetés által úgy jelennek meg, mint annak fő ágai; de ezek is hogy pókhálószálanként el ne szakadozzanak, tsak gyengén érdekeltetnek. Mindenek előtt meg kell jegyezni, hogy *Plotinus* másoknál sokkal magasabb czélt tett fel a' filozofálásban; ő a' fővalóval oly' egyesülésre akart jutni, hogy azt lelki szemeivel közvetetlenül lássa. De ily' szertelen czél mitsoda úton elérhető? A' Platói erdeti észképeiben (ideae), melyekből kiindult, meg nem állapodott, hanem azokat részint átformálta, részint másféle, u. m. *pythagorási* és *napkeleti*, vé-

leményekkel öszveolvasztotta, a' miből osztán egy tsudálatos elegyék lett.

335. §. *Plotinus' Filozofiája.*

1. Vagyon egy erdeti, de semmi hirdetmények által meg nem határozható való, mely tehát nem dolog vagy valami, de melyet ő még is úgy gondolt, mint általános *egységet*, *jóságot* és *tökélletességet*, mint a' *lételi* és *esméreti ugyanazonságát*, mint minden *dolgok' okfejét*, e' szerént Istennek is nevezett, a' nélkül, hogy ezen kérdésekre: *Valyon megesmérhetni é egy ily' valót, és miképpen, 's mi által?* tudományosan meg felelt vólna. De nékie megfelelésre szüksége sem vólt. Mert úgy vélte, hogy a' léleknek, valamely szoros életrend és ezzel öszveköttetett elmélkedés által eszközöltetett, *egyszerüítése* (simplificatio) alkalmassá teszi az embert arra, hogy végre ama valót, mint jelent, szemlélhesse, e' szerént magát a' *Telyest* megesmérhesse. Ezen egyszerüítésre pedig a' *Dialektika* is segítség vagy filozofiai előkészítés gyanánt szólgál. Plot. enn. I. 3. c. 1. ss. III. 8. c. 1. ss. V, 1. c. 1. ss. VI. 9. c. 1. ss.

Azt írja *Porphyrius*, hogy mig ő *Plotinus*sal társalkodott, ennek négyszer, nékie pedig egész éltében tsak egyszer vólt szerentséje a' *Telyest* szemlélni.

2. Ezen erdeti egyből foly ki minden *lehetséges* és *valóságos*, nem az időben, hanem az örökkévalóságtól fogva, mint a' napból a' világosság, a' nélkül, hogy amaz *egy* a' maga lételében valami fogyást vagy változást szenvedne. — Még pedig legelébb is származik abból az *értelmesség* (intelligentia), mint valami örökkévaló, mely az *egyhez* a' tökélletességben legközelebb áll, és az *egyet* szemléli, és ezen szem-

lélésen kivűl semmi nélkűl nem szűkölködik. Ebből ismét származik a' *lélek*, mint az *értelmesség*' gondolatja vagy okos mívelése. A' lélek pedig, melynek fő mívelése valamely előhozó és kívűlre intéztetett szemlélésben áll, előmenye ismét más lelkeket hoz elő. E' szerént a' *köz* és *idő*, *anyag* és *alak* (materia et forma), *természet* vagy *világ*, egyáltaljában minden ja' mi *van* szüleménnye az értelmességnek, mely az Egyben alapult lehetségesnek az ő szemlélése által lételt, 's azzal valósági foglalatot és alakot ád. Plot. Enneades II, 9. III, 7. 8. IV, 1. 2. V, 1—4. 9. VI, 8. c. 15. Innen

3. Megkülömböztetett egy *értelem*- és egy *érzékenységvilágot*. Ezt úgy nézte, mint annak tsupa példányját vagy utánozását, melyben mindenféle tökéllelenség és hijánosság találtatik, mivel a' példány soha sem lehet oly tökélletes, mint az eredeti példa vagy mustra.

4. Ama tökéllelenségben vagy hijánosságban áll a' *roszsz* vagy *gonosz*, mely ugyan, mint minden a' világhoz tartozó, egy általjában szükséges, de az emberre nézve meggyőzhető és azért hibáúl tulajdonitható. Az ember pedig meggyőzheti a' gonoszt a' lélek' egyszerűítése által, mely vele az egyet szemlélteti és az egyel legszorosabban egyesiti. Ezen egyesülésben áll a' *magasb* vagy *valódi* erény, mely által az ember éppen oly *bóldog* lészen, a' milyen *tökélletes*. Annak, ki még erre nem alkalmas, mindeneknek előtte sokféle gyakorlások és fenyítő eszközök által megkell tisztulni, és ezen megtisztulásban áll az alsóbb vagy polgári erény, melyre czéloz kűlönösön a' társasági létel. Plot. enn. I, 2. 4. 8. 9. IV, 4. 8. 9. V, 5. VI, 4. 7 –9.

*Plotinus*nak egy, a' világbani roszszakat magyarázó és mentő, okoskodása a' lélekvándorlásróli tanitmánnyal szorosan öszvefüggött, és e' következő volt. A' roszsznak okát és czélját nem lehet tsupán a' szerént ítélni meg, mint az a' jelenvalóban, a' miatta szenvedő személyben, megjelenik; hanem arra is kell tekinteni, minő öszveköttetésben van a' multsággal és jövendővel. Megeshetik, hogy azon roszsznak, melyet bizonyos személyek szenvednek, okai valamely előlételben vagynak. Mert az Isten' bőlts igazgatásábani hittel ellenkezik, hogy valaki történetből a' jelenéletben terhes viszontagságokat szenvedjen; a' honnan azokat egy előbbi életben, mely emlékezetéből már egészen kitöröltetett, kellett megérdemelnie. A' ki ez életben szegény, talán egy hajdaniban gazdag volt, 's gazdagságát roszszra, nemtelen kívánságai' kielégítésére, forditotta. A' ki most megöletik, talán egy előbbi életben gyilkos volt. A' ki most rabszólga, talán valaha igazságtalan úr volt. Buhles. Gesch. der Philos. 1r B. p. 705—6.—

Jegyzés. Ezen vélemény 'időtöltésül szólgálhat, és a' költőktől is használtathatik, de a' filozofáló okosságot ki nem elégitheti.

336. §. *Porphyrius, Amelius, Jamblikhus, Plutárkhus, Syriánus.*

A' *Plotinus* tudománnyát az ő tanitványa *tyrusi Melekh* vagy *Malkhus*, *görögül Porphyrius*, *latinúl Purpuratus*, magyarúl *Bíboros*, tovább terjesztette, az *Aristoteles* irásait és filozofémáit magyarázgatta, egyszersmind a' *Pogányságot* a' *Kereszténység* ellen védelmezte. De ezen sokféle munkásságában, a' helyett, hogy a' józan észtől vezéreltetett volna, inkább a' ra-

joskodástól és balitéletektől engedte magát elfoglaltatni.

Kevesebbé emlékezetes az ő tanitványtársa *Amelius*, noha ezt *Plotinus* különösön nagyra betsülte.

Még inkább elaljasodott a' Filozofia *Porphyrius* tanitványja *Jamblikhus* alatt, ki az érzékenység feletti vidékekben zabolátlanúl tébolygó képzelődése után indulván, a' *Filozofiát* a' lelkekről rajoskodássá és isteni tsudatételek' mesterségévé (daemonologia, theurgia) változtatta.

Ugyanis ő a' démonok' különböző nemeit, megjeleneésmódját, és azon eszközöket, melyek által az ember azoknak befolyását megnyerheti, hogy t. i. intésére megjelenjenek, és kívánságait bétőltsék, pontosan meghatározta. Tanitott arról is, mimódon tehet az ember holmi titkokkal teljes és Isteneknek tetsző míveket, és némely kimondhatlan, tsupán előttök esmeretes, jegyek által mimódon varázsolhatja le őket az égből.

Ezen tudományban vagy mesterségben *Jamblikhus* oly jártas is vólt, hogy ő *szent*, *bőlts*, *tsudatévő* és isteni nevet nyert. Egy írásában azt igyekezik megmútatni, hogy van az Istenneli egyesülésnek valamely belső és hathatós neme (drastica henosis), mely által az emberi erők természetfeletti módon felemeltetnek; erre pedig nem az okossági esmeret szokott útján, hanem tsak bizonyos titkos szók és mívek által juthatni el, melyeket magok az Istenek a' papokra bíztak, a' honnan tsak ezektől is lehet megtanulni. Ezen intézetet vették az ő tanitványjainak lelkei is, úgy hogy amaz eszelősködő filozofálásmód mindenütt elterjedt, sőt *Athené*ben is kedvesen fogadtatott, hol a' 4-*dik* század' vége felé *Plutárkhus* (de nem a' chaeronéai) és

Syriánus a' *plotinika* — *jamblikhika* Filozofiát nagy kedvességgel és helybehagyással tanitották.

337. §. *Proklus.*

Ezen Filozofiát még nagyobb buzgósággal és helybehagyással terjesztette *Proklus*, Porphyrius' és *Jamblikhus*' tanitványja, ki született Kr. u. 412. esztendővel, *Lyciának Xanthus* nevű várossában. Szüléi gazdag és előkelő emberek lévén, ezen állapotjához illőképpen is neveltetett. Rendkivüli tanulvágyja mellett egyszersmind a' kegyeskedésre és rajoskodásra is nagy hajlandósága vólt, mely a' következő körülmények által még inkább élesztetett és táplálttatott. *Xanthus* várossa tisztelte *Apollót* és *Minerva Védistenségeket*, kik látván, hogy *Proklus* egy nagyra menendő ifju vólna, őtet különös óltalmok alá vették. Mert midőn egyszer terhes beteg vólna, megjelent néki *Apollo*, és őtet feje' illetése által meggyógyitotta. Későbbre igy jelent meg *Minerva* is, és intette, hogy tanulása' folytatására a' nékie szentelt *Athené* várossába menjen. Ezen jelenéseket kétségkivül pogány papok intézték, kik abban az időben minden lehető mesterségeket és tsalárd fogásokat elkövettek, hogy az ő vallások' ingadozó tekintetét, a' mind szüntelen inkább terjedő *Kereszténység* ellen, fenn tarthassák. Egy oly ifju ember tehát, mint *Proklus*, épen az ő czéljokra való vólt.

Azért hizelkedtek is az ő ifjui hiuságának azon képzelménnyel, hogy amaz Istenségek nékie különös jó akarói, és e' tekintetben törekedésök nem is vólt sikeretlen, noha azzal a' *Kereszténység*' előmentét meg nem gátolhatták. Tanulását attya' házánál végezvén, ment elébb is *Alexandriába*, és halgatta *Orion*t a' *Grammati-*

kában, *Leonas Isaurust* a' *Rhetorikában*, *Heront* a' *Mathemátikában*, *Olympiodorust* a' *Filózofiában*. Itt, noha még 20 eszt. nem vólt, annyira kitetszett tanulótársai közt, hogy minden tanitás után ő magyarázta meg ezeknek azt, a' mit meg nem értettek vala. Innen, hogy *Minerva* Istenség' intésének engedjen, *Athenébe* ment, hol a' közelebb emlitett *Plutárkhus*- és *Syriánus*tól a' *Plotinus* és *Jamblikhus* Filozofiájok' titkaiba egészen bé avattatott. A' bűbájos és tsudatévő mesterségeket szerentséje vólt megtanulni *Plutárkhus*' leányától *Asklepigeniától*, ki azokban, attya után, legjártasabb vólt. Különösön *Syriánus*tól házához fogadtatván, az ott gyakoroltatni szokott *pythagórikus* életmódot is híven kezdette követni. E' mellett az *Orfeus* énekeit, a' *kháldeai jövendőléseket* és *Hermes Trismegistus*' írásait fáradhatlan szorgalommal tanulta. Könnyen képzelhetni, hogy ily tanítás- életmód- és olvasásnak minő befolyása lehetett egy már természet szerént is oly fellengős, képzelődő és szőrszálhasogató elmébe, a' milyen az ifju *Proklusé* vólt. Mind azt tehát, a' mit látott, hallott és olvasott, magába felvette, 's heves képzelődése tüzével egy tsudálatos tudományzagyvalékká olvasztotta. Ez által rövid időn annyira is ment, hogy *Syriánus* után a' tanitói széket elfoglalván, mint az új *Platónikus*ok első Filozofussa, *Athénében* rendkívüli kedvességgel tanitott. De ő a' tsupa tanitásnál még többet tett. Mert a' *pogány* Istenségeket igen buzgón tisztelte, és a' *pogány* isteni tiszteletet, melynek szokásait még a' papoknál is jobban értette, nagy törekedéssel mozditotta elő. Ő azt tartotta, hogy egy Filozofusnak nem ez vagy amaz istenitisztelet', hanem az egész világ' istenitisztelete' papjának és előljárójának kell lenni; a' honnan ő tsak nem

minden innepeket megűlt és a' legkülömbözőbb népek' Isteneit is tisztelte. Különösön az *Égyiptomiak'* innepjeit még szorosabban megtartotta; mint helyben *Égyiptom*ban szokták vala. Minden újhóldat különös pompával innepelt, és az az előtti napon, mint minden hónap utolsóján is, szorosan bőjtölt. Ezenkívül bőjtölt még más, bizonyos, az Istenek' megjelenéséről nevezetes, napokon is. Tsak az egyetlen *keresztény* istenitiszteletet nem állhatta, és azt, mint más új *Platónikusok*, szóval és írásban is ostromolta. A' *pogány görög* és *római*, sőt akárhovai, még esméretlen, Védistenek' tiszteletére is dítséreteket készített. De az Istenek is ezért nem vóltak eránta hálátlanok; mert nem tsak gyakori megjelenésökre, hanem kegyes óltalmokra is méltóztatták. Így midőn egykor erős köszvényfájdalomban lábaira flastromot tett vólna, hirtelenséggel leszállott egy madár, és elragadta azt. Erre nézve közelebbi kijelentést kérvén az Istenektől, megjelent *Aeskulapius*, és fájos lábát meg vi'sgálván, sőt meg is tsókolván egyszeriben meg gyógyította. Egy szóval *Proklus* vallásos buzgóságáért az Istenektől a' *betegségek' gyógyítására*; *esőszerzésre*, *hévségmérséklésre*; *földindulás' tsillapitására* és más tsudatételekre megkivántató erővel is fel vólt ruházíatva, úgy hogy ő tsak nem az egész természeten uralkodott, és az ő egész ábrázatja valamely isteni világosság sugáraitól tündöklött. Mind ezeket beszélli az ő hív tanitványa és életleírója *Marinus*, az ő bóldogságról írt filozofiai munkájában, melyben igyekezik megmútatni, hogy ez a' Filozofus, mivel leg tökélletesebb vólt, legbóldogabb ember is vólt. Mindazáltal az Istenek' ezen kedveltje, ez a' nem tsak élőszóval és írással bőltselkedő férjfiu, hanem isteni tsudatévő szentpap (hie-

rophánta) is a' halandóság' köz sorsát el nem kerűlhette. Mert vénségében szűntelen tartó fájdalmakat szenvedett, míg végre meghalt 485-*ben* 73 eszt. korában. Temetésén az egész athenéi nép jelen vólt. Az Istenek pedig az ő halálát azzal gyászolták meg, hogy az előtt esztendővel egy temérdek napbeli setétséget okoztak.

238. §. *Proklus' Filozofiája.*

A' mi már a' *Proklus'* Filozofiáját illeti: ez az *új platónika* oskola' tudományjától, mint ez lassanként *Ammonius Saccas*, *Plotinus*, *Porphyrius*, *Jamblikhus*, *Athenéi Plutárkhus* és *Syriánus* által kiformáltatott vala, majd semmit nem különbözött, tsak hogy az, a' fellengős természetfeletti vi'sgálódások- üres álmodozások- Istenről rajoskodásoknak, és isteni tsudatételek' mesterségének még egy tsudásabb zavarékja vala. Mert *Proklus* esméretforrásnak az *Orfeus* énekeit vette fel, ezeken kívűl felvett még némely, mint vélik, *Khaldeá*ból és *Égyiptom*ból eredett, jövendőléseket, szentírásokat és mondásokat is, és úgy vélekedett, hogy ezek egyenesen az Istenség' közvetetlen kijelentéséből, természetfeletti módon, származtak. Továbbá úgy gondolkodott, hogy *Pythagorás* és *Platón* sőt *Aristoteles* is, ki a' fő dologban *Platón*val egyezik, minden tudományokat ezen forrásból merítették. Azt tartotta, hogy a' hit az igazság' esméretének mulhatlanúl szükséges eszköze, 's hogy az az Istennek tsupa ajándékja. Az ő egész filozofálása oda czélozott, hogy az isteni valót nem tsak közvetlenűl és szemlélőleg esmérje meg, hanem ezzel egy-oly közösséget is eszközöljen ki, mely az embert a' természetbeni leg rendkivűlibb dolgok' és legtsudálatosabb jelen-

ségek' előhozására is alkalmassá teszi. Mind ezekre nézve felvett valamely *hermetikai lántzot*, vagy bizonyos sorban álló férjfiakat is, kik előbb *Hermes Trismegistus*tól tanittattak, de azután szakadatlanúl folytatott átadással, amaz eszelősködő Istentudományt és Isteni tsudatételek' mesterségét (theosophia, theurgia) mind a' vallásos szent titkok' gyakorlása, mind irásaik által tovább terjesztették. Ezen lántzban pedig legutolsó szemnek, mint az egy álomban kijelentve is vólt, éppen *Proklus*nak kellett lenni. Egyébaránt ő az eredeti egyet nem tsak, mint *Plotinus*, három közelebbi valókra, úgy mint: *értelemre*, *lélekre* és *okosságra*, osztotta fel; hanem ezek közűl ismét mindeniket három távolabbi valókra taglalta, és így mind tovább, úgy hogy ő a' *háromságoknak* egy szünetlen folytatott *háromságát* (trias triadum) vette fel, és a' dolgoknak ezt az eredeti egyből való háromszoros származását *tovább menetelnek* (progressus s. processus) és *tovább vitetésnek* (traductio s. productio) nevezte.

Irásai nagyobb részint elvesztek; a' megmaradtakat kiadták Cousin: Procli, philosophi platonici, opera. E codd. mss. biblioth. reg, paris. nunc primum ed. etc. Par. 1820—6. T. 8. és Creuzer. Initia philosophiae ac theologiae ex platonicis fontibus ducta, s. Procli, Diadochi et Olympiodori opera. Ex codd mss. nunc primum gr. ed. etcet. Fkft. a. M. 1820. 8. cet. A' Marinus munkáját ki adta Fabricius Hamb. 1700. 4. és Boissonnade Lpz. 1814, 8.

239. §. *Más ezen idői pogány Filozofusok.*

Jóllehet mind *Proklus*nak elég tanitvánnyi, mind az új *Platónismus*nak egyáltaljában számos követőji vóltak, kik közé számláltatik néhány nevezetes aszszonyokkal *Juliánus* Császár is, ki *apostatának*- vagy hittől szakadtnak ne-

veztetett: mindazáltal az új *platónika* oskola, mely *Proklus* alatt legmagasb tetőpontját elérte vala, utánnok csak hamar enyészni is kezdett, és az a' vakbuzgóság, melyel ez a' Filozofia oly sokáig űzetett, idővel meglankadt, nem is mindeneknél egyformán talált helybehagyást. A' honnan

1. Némelyek ama filozofálásmódban észrevették a' babonaságot és rajoskodást, és megvetették, mint *Eusebius* (e' nem az, ki ekkl. Históriát írt), *Priscus*, *Damascius*.

2. Mások pedig a' peripatetika Filozofiához hajlottak. Ilyenek:

Dexippus és *Themistius*. Ez utolsó született *Paphlagoniában* 317*en*, és tanulását végezvén, előbb *Nicodemiában*, azután Konstantinápolyban Filozofiát és Ékesszollást tanitott. Rendkivül sok tanitványjai voltak, és egy *sycioni* Filozofus is, ki *Jamblikhus* alatt tanult vala, egyszerre mind hozzá küldötte a' magáéjit. Ingyen tanított, sőt tanitványait, noha nem volt gazdag, pénzel is segítette, 's éppen azért, mivel a' tanitásért semmit nem vett, a' *Sofista* nevet el sem fogadta. De közönséges fő hivatalokat is viselt. 335-*ben* *Constantius* Császártól egy réz oszloppal, tanátsossággal, azután 362*ben* Juliánustól, kivel gyakran levelezett, és 384*ben* *Nagy Theodosius*tól városi előljárósággal (præfectus urbi) tiszteltetett meg. Theodosius egykor a' *római* birodalom' nyugoti részébe útazván, a' maga fija- *Arcadiusra* való főügyeletet is reá bizta; noha ő nem *keresztény*, hanem *pogány* volt. De ő ezen bizodalmat tökélletesen meg is érdemlette, mert az ő érzése és indúlatja valódi *keresztény* és sok akkori, sőt mái, *Keresztények*énél is sokkal tűredelmesebb volt. Midőn *Valens* Császár, ki az *Ariánusok*kal tar-

tott, az *Athanasiánus*okat, kik az isteni természetnek az Atyában és Fiúban való egyenlőségét állitották, üldözné, *Themistius* az üldöztetések' pártját fogván, ezt mondta a' Császárnak: *Ne botránkozzék meg Felséged az emberi vélekedések' vallásfeletti külömbféleségében. Mert az egyfelől az Istennek semmi kedvetlenségére nintsen, másfelől pedig a' határok közé szoritott emberi lélekre nézve oly' nehéz lévén az Isten' helyes esmérete, valóban elkerülhetlen is.* 377-*ben* *Gratián*us őtet *Gallia*ba küldötte, a' honnan visszajövet midőn *Roma*ba érkezett, a' lakosok legnagyobb ajánlások mellett kérték, hogy maradna nálok az Ékesszóllás' és Filozofia' tanítására. De ő semmi ajánlásokat el nem fogadván, viszszament *Konstantinápoly*ba, hol felesége és gyermekei vóltak. Meghalt 385 tájatt. 33 beszédjei maradtak. Lásd *Socrat.* hist. eccl. IV. 32. *Sozomeni* hist. eccl. VI. 36. Coll. *Themist.* orat. XII. A' *Themistius* munkáji' legjobb kiadása *Harduin*tól van. Par. 1604. fol.

Olympiodorus *Alexandria*ból, *Simplicius* *Cilicia*ból éltek a' 6-*ik* században, 1. *Justiniánus* alatt. Az utolsónak, ki az *Aristoteles* munkájit tudósan és éleselmével magyarázta, a' Filozofia' Históriájára tartozó írásai még ma is haszonvehetők és betsesek, noha látszik, hogy ő is *Aristoteles*', *Platò*' és más Filozofusok' egyeztetésén mesterkedett. Tanított részint *Alexandria*ban, részint *Athene*ben. Mulatott egy ideig *persiai* Király-*Chosroës*' udvarában is, hol a' pogány Filozofusok, midőn *Justiniánus* a' Filozofiának, a' *Keresztények* kőzti, tanitását vak buzgóságból megtiltotta vólna, menedéket kerestek. De onnan nem sokára, minthogy *Persia*ban lakni nem igen szerették, 's minthogy *Chosroës* az ő szabad viszszatérésőket és minden

vallásos üldöztetéstöli bátorságokat a' *Rómaiak-kali* békességnek egy fő pontjává tette vala, viszszajövén, ismét némi szabadságot nyertek a' tanításra. *Simplicius* legutolsó vólt a' pogány Filozofusok közül a' *római* birodalomban.

De mind ezen férjfiak' iparkodásai mellett is a' Filozofia semmit nem emelkedett, hanem még alább esett, úgy hogy némelyek, mint *Stobaeus*, ki m. e. 500 eszt. élt Kr. u. a' filozofálás helyett, a' filozofémák' tsupa tarlózásával megelégedtek. Annyira is kezdettek nyomattatni a' *keresztény* Császárok alatt a' *pogány* Filozofusok, hogy az ő oskolájik, ezen szakasz' végével, tsaknem egészen megnémultak.

240. §. *Ezen időbeli keresztény Filozofusok.*

A' Filozofia' ezen aláesését legkevesebbé sem tartóztatta az, hogy a' *Keresztények* is e' jelenszakaszban a' pogány Filózofusok' tudományjával közelebbről megesmérkedni kezdettek. Mert haszintén a' napkeleti vagy *görög* és a' napnyugoti vagy *római* anyaszentegyházban a' Filozofiát némelyek esmerték, vagy annak tanúlását előmozdították is, de azt nem maga magáért betsülték, hanem tsak a' szerzett (positiv) vallásalkotmány' kiformálására, 's ennek külső és belső ellenségei' megvívására használták, és az által a' Theologiának tsupa szólgálójává tették. A' keresztény Filozofusok segítségül hivták a' Filozofiát a' Filozofia ellen, vagy okoskodtak az okosság ellen.

241. §. *Görög keresztény Filozofusok.*

Clemens, *Origenes* (lásd felyebb §. 225. 233), *Aeneas*, *Zakhariás*, *Philophon*. Ez utolsó a' világ' örök létét, az új *Platónikusok*, különösön *Proklus* ellen, ezen két okokból tagadta, 1. a' világ mulan-

dó, és az, a' minek csak múló tartóssága van, nem lehet öröktől fogva való. Vagy az, a' mi *hátulról véges, elölről sem végetlen.* 2. a' világ Istentől teremtetett, a' teremtetettet pedig a' teremtővel egyforma tartóságunak nem képzelhetni. Minden buzgósága mellett is, melyel a' *Kereszténységhez* viseltetett, eretnekség' gyanujába esvén, a' *konstantinápolyi* 'sinatban halálra kárhoztattatott.

242. §. *Római Keresztény Filozofusok, Laktantius, Augustinus.*

Laktantius, ki ékesszóllásáért ker. *Cicerónak* is neveztetett, és *Nicodemiában* lakott, mig *N. Constantinus Crispus* fija' nevelését réá nem bízta, megholt 325-*ben*. Nagyon gyermeki módon gondolkodott a' földről, és nevette azokat, kik annak gömbölységét állitották. Copern.præf. in astron. Fő munkája inst. div. lib. VII. et lib. de ira, atque opificio dei.

Augustinus született 354-*ben*, *Tagaste*ban *Afrikában*, pogány atyától és *keresztény* anyától *Monikától*, ki ótet maga vitte a' *Kereszténységre*. Tanulását kezdette *Madaurában*, hol a' tudományokban, különösön a' *görög* nyelvben, nem sokra ment. 15 eszt. korában viszszament *Tagaste*ba, de minden felvigyázat nélkül lévén, korhelységre, bújaságra és más vétkekre vetemedett, mint ezt tulajdon *vallomásai*ban (confessiones) írja. Két esztendő mulva tanulása' folytatására *Cárthagó*ba ment, hol szorgalmasabb volt ugyan, és tanulótársai közt kitetszett; de mindenféle irásokat rendetlenül öszveviszsza olvasván, inkább esméretben, mint ítéletben, nevekedett. Későbbre Ékesszóllást és Filozofiát tanított *Carthagó*ban, *Romá*ban és *Majlánd*ban, hol Ambro'sius püspöktől a' *római* anyaszentegyházba, a' keresztség által, 33 eszt. korában,

Adeodatus fijával együtt, 387-*ben* felvétetett, a' mit, részint ingadozó meggyőződéseiért, részint feddhető életéért, mind eddig halasztott vala. 388-*ban* viszszament *Afrikába*, és 395-*ben Hippo-Regiusi* püspök lett, hol meg is halt 430-*ban*, 76 eszt. korában. Noha írásaiból rendkívüli tehetség és olvasottság tetszik ki: mindazáltal az ő alkotmánnya nem egyéb vólt, hanem a' *pogány tudományosság*' és *keresztény Dogmaticismus*' tsudálatos elegyékje; de a' min még sem tsudálkozhatni, minthogy ő eleintén buzgó *manikheista*, azután *skeptikus* vólt, végre pedig a' *titkokkal teljes természetfeletti kijelentés*' (supernaturalismus mysticus) ölében keresett magának menedéket. Sok oly tanitmányokat is kozott bé, melyekről az igaz *Kereszténység* semmit nem tud. Hogy a' Filozofiát igaz pontból nem esmérte, megtetszik abból is, hogy ő azt megczáfolni is igyekezett, és annak mások felett sokat is ártott, különösön azzal, hogy nagy tekintete által az okosság' megvetését és a' szabad gondolkodás' megszorítását az anyaszentegyházba bétsúsztatta, mely ezen érdemeiért őtet a' szentek közé is számlálta. Azt állította, hogy *az emberek a' bűneset által a' nemvétkezésre való szabadságot elvesztették, de a' vétkezésre való szabadságot megtartották; a' honnan nints is semmi tehetségök a' jóra, melynek akarása közvetetlenül az Istentől függ, ki kényszerént adja mindenkinek, vagy tagadja meg mindenkitől a' maga kegyelmét; a' jóbani állhatatosság is hasonlóképpen míve az Isten' ellenállhatlan kegyelmének; a' Pogányok' erényjei nem egyebek, hanem tsak fényes bűnök*, sat.

De. civit. dei XIV. 10. XV. 21. XXI. 12. XXII. 30. De. nupt. et concup. II. 34. de natura et gratia,

de gestis Pelagii contra duas epp. Pelagianorum, contra Julianum de correptione et gratia, de gratia et libero arbitrio, de praedestinatione sanctorum.

243. §. *Folytatás. Boëthius, Cassiodorus, Aeneas, Dionysius Areopagita, Tertullianus.*

Boëthius szül. *Romá*ban, Kr. u. 470 ben, régi, gazdag és nevezetes nemzetségből, melyhez illő neveltetést is nyert. 10 eszt. korától fogva 28 eszt. koráig *Athené*ben tanult, hol *Proklust* is halgatta. Az *alexándriai* Filozofián kívül tanulta főképpen az *Aristóteles* alkotmányát, különösön az ő *Dialektikáját*, 's magát az ékesszóllásban is nagy előmenetellel gyakorolta. Viszszajővén *Rómába* tudományos érdemei által eljutott elébb a' senátorságra, azután a' consulságra. *Theodorikhus*, a' *Gothusok*' királya, ki *Rómát* meghódoltatta vala, megesmérvén őtet, nagyra betsűlte, tanátsossai közé felvette, és udvarában legfényesb hívatalokra emelte. Sok ideig királyjának orákuluma és a' *Gothusok*nak bálványja vólt. Ő pedig ezen magas állását szerentsétlen földijei' 's polgártársai' javára használta; a' tartományokbeli *gotthus* helytartok' nyomásait és húzásvonásait gátolta, a' *római* tanátsot, melyet a' *Gotthusok* elakartak törölni, hatalmasan óltalmazta. Ez okból az udvarnál bévádoltatván azzal, hogy *Justinus* Császárral titkos szövetségben vólna, a' király őtet, a' nélkül, hogy űgyét megvi'sgálta vólna, a' *páviai* tömletzbe vettette, és hoszszas fogsága után 526 *ban* fejét vétette. Megbánta azután tettét a' király, de már későre. E' fogságban *Boëthius* írt egy tanusággal és vigasztalással teljes munkát: *De consolatione Philosophiae*. Egyéb munkájiban a' *Platő*' és *Aristóteles* munkájik' egyeztetésén igyekezett, főképpen az utolsónak *Logi-*

kát fordította és magyarázta, 's annak esmeretét napnyugoton elterjesztette.

Cassiodorus született *Italiában* 470 ben, és *Odoacer* király alatt nagy méltóságra emelkedett. Később esztendejeiben a' *vivaresei* klastromba vonta magát, hol üres idejét a' tudományakkal és irásai' kidólgozásával töltötte. Irt egy munkát *de septem disciplinis*, mely a' középidőben közönséges kézikönyv vólt.

Aeneas Gazából, élt hasonlóképpen az ötödik század' vége felé, a' Filozofiát a' *Kereszténységgel* egyeztetni 's egyszersmind annak minden állitásait, melyek ezzel nem egyeztek, megczáfolni törekedett. Irt *Istenmentést* (*Theodicaea*).

Diony'sius Areopagita' neve alatt vagynak némely az *alexándriai* Filozofia' lelkét lehellő irások, melyek hihetőleg az ötödik századból valók, és a' közép idő' Filozofiájára nagyon befolytak.

Vóltak olyanok is, kik a' Filozofiát veszedelmesnek, vagy ártalmasnak állitották. Ilyen vólt *Tertulliánus* a' 3 *ik* századból, ki nyilván mondta, „*hogy a' Filozofia ördög' találmányja, és minden eretnekségek' kútfeje*“ (Tertulliani apolog. c. 47. de praescr. haeret. 7. adv. Marcion. V. 19), melynek tartják azt még ma is sokan, kik vagy tudatlanságból, mint *Tertulliánus*, vagy has', konyha', tekintet', hatalom', gazdagság', sat. kedvéért, és így haszonkeresésből és gonoszságból az okosságot és ennek világát a' Filozofiát gyűlölik, és minden az igazság' szabad esmeretét előmozdító, de alatson czéljaikkal ellenkező, állitást eretnekségnek tartanak. Nyugodjanak tsendesen *Tertulliánus*sal, ezen munkának: *Az eretnekeknek fő attyai a' Filozofusok* (haereticorum patriarchae philosophi) szerzőjével; ki maga is más helyen, jobb

lélektől indittatva ezt mondja: *Minden embernek jussa, természetes hatalma vagy szabadsága van arra, hogy a' mit gondol azt tisztelje, nem is árt vagy használ senkinek a' más vallása. De nem is illik a' valláshoz kényszeríteni a' vallást, melynek önként, nem erőszakkal kell bévétetni, midőn még az áldozatokat is tsak olyan szívtől lehet kívánni, mely azokra önkéntesen hajlandó.* Ad Scap. c. 2.

244. §. *Bérekesztés.*

Az ötödik és az ezt közelebbről követő századokban a' mesterségek és tudományok 's ezek közt a' Filozofia is mind inkább elaljasodtak, és enyészetjökhez közelítettek, főképpen a' *római* birodalom' napnyúgoti tartománnyaiban, még *Italiá*ban is. Nagy árnyékot vetett ugyan ez a' setétség napkeletre is ; de itt mégis több tudományos míveltség, 's ennek sokféle eszközei maradtak meg, melyeknek köszönhetni, hogy napnyúgoton a' tudományok későbbre ismét helyreállíttathattak. Ezen közönséges lelki álomkorságra sok okok folytak bé egyáltaljában.

Egy fő és nevezetes oka volt a' *vad és bárdolatlan nemzetek' vándorlása*, melyek északkeleti *Európá*ból kiomolván, a' napnyúgoti birodalom' tartománnyait árvíz' módjára elboritották. Ez a' birodalom Kr. u. az első századokban tengette és fenntartotta vala magát részint ellenállással, mely végre számos, éppen azon nemzetekből, hadi sergeket fizetett, részint pénzen vásárlott békességkötésekkel, részint azzal, hogy ezen nyomattatott és nyomuló hordanépeknek, most önként, majd kéntelenségből, tulajdon tartománnyaiban lakhelyet engedett. De az a' katonai önkényes alkotmány, melyet a' birodalom felvett vala, hovátovább mind inkább elkényül-

vén és torhulván, a' durva 'sóldos seregek a' császári szék' parantsolói lettek, és bétöltötték vagy megűrítették azt, valahányszor önkényjök, vagy telhetlenségök kívánta. Pusztító vérontások és hadakozások követték ezt, melyeket a' hadsergek' kegyelméből császárságra választott személyek, a' császárság felett, a' birodalom' minden részeiben egymással folytattak, míg utoljára a' *római* rengeteg *kolosszus*, minden óldalról ingásba jövén, egészen leomlott, és az északi vad népek *Galliát*, *Iberiát* és *Italiát* elfoglalván, ezen tartományokban megtelepedtek, és uralkodásokkal együtt az ő tudatlanságokat is elterjesztették. Mert mikor egy pallérozott nemzet bárdolatlanok' hatalma alá esik: elvesztik akkor a' tudományok és mesterségek a' meg győzettek előtt is minden betsöket, és nagyobb részint a' nemzettel együtt elevenen a' sírba temettetnek.

A' tudományok' és mesterségek' napnyugotoni aláesésének egy második fő oka, mely egyszersmind annak meghódoltatását is a' vad népeknek könnyebbé tette, a' *császári lakhelynek N. Konstántinus által Rómából Byzántiumba való általtétele volt*, mely miatt a' napnyugot' óltalmazása nagyon megnehezittetett, söt néha lehetlenné is tétetett, különösön midőn a' napkeleti császárság is kűlső ellenségektől fenyegettetett és megtámadtatott. Az említett alkalommal sok mesterségmívek és tudományos kintsek *Itáliából Konstántinápolyba* és a' körűli tartományokba vitettek. Az udvart kísérték a' leg főbb és leggazdagobb familiák, melyek eddig *Rómában* és egyáltaljában *Italiában* laktak, 's velek együt sok tudósok és mivészek is, kik általok segittettek 's pártfogoltattak, kiköltöztek.

A' napnyugotra terjeszkedő éjszakának egy

harmadik fő oka a' vólt, *hogy a' keresztény vallás, mely már akkor közönségesen elterjedve vólt, nem a' világosság és szeretet, hanem a' babonaság és tűredelmetlenség által kezdett vala uralkodni a' lelkek' világában.* A' *Kereszténység* ugyan *a' pogány* Filozofiávali hoszszas viaskodása után végre győzött, de a' győzedelemmel kereszténytelenűl viszsza élt. Mert a' papok a' nép' és uralkodók' szíveik' és lelkeik' határtalan uraivá lettek, minden tudni valókat tsupán az ő vallásos *Dogmatismus*sokra szoritottak, e' miatt a' nép' elfajult az erkőltsiségtől, és az uralkodók is elfelejtkezve az ő magas, mindeneknek előtte a' pólgári bátorság' megszerzésében és fenntartásában álló, rendeltetésökről, a' vallás feletti gyáva vesződéseket tették a' státus' legfontosabb dólgaivá, melyekért gyakran a' státus' igazi és legsürgetőbb dólgait is elmulatták, és a' lelkiesméreteni uralkodást nem hogy gátolták vólna, sőt inkább minden módon segítették. Ettől fogva a' *keresztény* fanatismus azon igyekezett, hogy az okosság' szabad míveltségét és mivelődését gyökerestől kiírtsa, sőt annak még magvait is megfojtsa. A' honnan a' papok sok, az idő' ártalmaitól megmaradt, mestermíveket, a' Régiség' sok remek emlékjeit, a' filozofiai lélek sok betses szüleményjeit részint semmivé tették, részint kezeik közé vették, 's annálfogva a' közönséges felvilágosodás' mértékjét is önkényjekből határozták meg. Így fosztatott meg a' maradék ama szabadabb lelki pallérzódás' viszszanyerhetése' segédeszközeitől, így terjesztetett ki sok századokra a' setétség' bírodalma, melyben a' vakoknak még vezetőji is vakok vóltak.

Utoljára a' Filozofia' aláesésére annak akkori tulajdonsága is sokat tett. Mert az egyfelől *sokkal fellengősebb* (transcendens) *lett vala*, hogy

sem a' közönséges életben hasznos, és a' nagyobb közönségre nézve érdeklő lehetett vólna; másfelől pedig *titokvadászó babonasággal úgy be vólt szőve*, hogy követői' szaporodása által hová tovább szélesebb országútat készített az észveszettségnek, és tulajdon maga' lerontására az önkényes vallásalkotmány' alatson szólgálatjába lépett. *Így alatsonodik el minden az ég alatt, még a' Filozofia is, ha öntörvényadását és szabadságát elveszti.*

Ide járul még az is, hogy a' *Pogányok*, *'Sidók* és *Keresztények*, a' köztök mind inkább terjedő értetlenség miatt, egymás ellen feltámadtak, erőszakoskodtak és vakok' módjára verekedtek; a' külső törvény pedig, melynek a' rendetlenségeket meg kellett vólna zabolázni, tsupa árnyék, és a' világi hatalom az ekklésiának tsupa eszköze vólt.

Mind ezen említett okok' mivelését kezdette és bévégezte az erkőltsi romlottság, a' közönséges polgári nyomorúságok' és inségek' gyászos sergétől kísértetve, és segittetve.

Ilyképpen e' szakasz' végével a' Filozofia tulajdon méltóságát, és a' filozofáló okosság ezen tudomány eránti kedvét és nemesebb érdekjét elvesztette. A' honnan a' *História* a' Filozofia' történeteiről, mely már többé az emberek' szívében és fejében nem élt, hanem még tsupán a' régi könyvek' por- és molyette betűji közt haldokolt, sok ideig majd semmit nem tud beszélni, 's ezzel, mint *Régi Filozofia' Históriája*, meg némúl.

Vége a' Filozofia' Históriája' első Részének.

NÉVSOR.

	Lap.		Lap.
Aeneas	479.	Aristobulus	434.
Aenesidemus	383.	Aristokles	303.
Aeschines akademikus	171.	Aristoteles	248.
Aeschines sokratikus	170.	Aristoxenus	250.
Agrippa	297.	Arkesilas	348.
Ahriman	21.	Arrianus	411.
Akibha	441.	Asklepiades	180.
Alexander	422.	Asklepigenia	463.
Alexin	175.	Athenagoras	444.
Alkinous	424.	Athenodorus	413.
Alkméo	84.	Attikus 381.	427.
Amafanius v. Amafinius	379.	Augustinus	470.
Amasis	53.	Axiothea	219.
Amelius	460.	Baktrusok	20.
Ammonius 422.	450.	Barbesanes	446.
Anacharsis	55.	Basilides 358.	446.
Anaxagoras	66.	Bias	48.
Anaxarchus	109.	Bion	345.
Anaxilaus	394.	Boëthius	472.
Anaximander	65.	Brachmanok, Brahmanok v.	
Anaximenes	66.	Braminok	23.
Andronikus	357.	Brutus M.	381.
Anniceris 195.	219.	Budda	24.
Antiochus	355.	Cassiodorus	473.
Antipater	368.	Cassius	381.
Antisthenes	197.	Catius Insuber	379.
Antoninus	411.	Cato	381.
Apollodorus	140.	Cebes	171.
Apollonius	394.	Celsus	422.
Apulejus	427.	Cerdo	446.
Archedemus	368.	Chaldéusok	20.
Archelaus	72.	Charmidas	355.
Archytas	85.	Charondas	39.
Arete	191.	Chéremon	414.
Aristarchus	343.	Chilon	49.
Aristéus	84.	Chrysippus	362.
Aristippus id.	183.	Cicero	379.
Aristippus ifj.	191.	Clemens	444.
Aristo	341.		

	Lap.
Confucius -	27.
Cornutus -	413.
Cotta - -	381.
Crescens - -	444.
Cerinthus -	446.
Damascius.	467.
Damis - -	395.
Damon - 87.	134.
Demetrius Phalerius	282.
Demetrius Cynicus	402.
Demokritus -	105.
Demonax -	399.
Diagoras -	110.
Dicaearchus -	280.
Dio - -	415.
Diodorus Kronos	176.
Diodorus Peripatet.	357.
Diogenes Apolloniates	71.
Diogenes Cynicus	201.
Diogenes Stoikus	367.
Diogenes Laërtius	422.
Diokles.	363.
Dionysius -	358.
Dionysius Areopagita	472.
Dionysodorus -	132.
Dioskorides -	290.
Drako - -	39.
Druidák. -	28.
Égyiptomiak -	17.
Ekademus v.Hekademus	220.
Ekphantus -	84.
Empedokles -	102.
Epicharmus -	84.
Epiktetus -	409.
Epikurus -	307.
Epimenides -	55.
E'sopus - -	44.
Esséusok.v.Essénusok	438.
Eubulides -	173.
Eudemus -	280.
Eudoxus -	343.
Euemerus -	194.
Euklides -	172.
Euphranor -	290.
Euphrates -	415.
Eurylochus -	288.
Eurytus -	343.
Eusebius.	467.
Euthydemus -	132.
Evathlus -	124.
Fari'séusok -	435.
Favorinus -	425.
Fénicziaiak -	19.
Fo - -	27.
Galenus -	433.
Gallusok - -	28.
Germanusok -	28.
Glauko - -	171.
Gorgias - -	113.
Gymnosofisták -	23.
Hedonismus -	185.
Hegesias - -	195.
Hegesinus -	351.
Hekatéus -	288.
Heraklides -	243.
Heraklitus -	98.
Herennius -	451.
Herillus - -	342.
Herkules a'keresztúton	126.
Hermachus 320.	358.
Hermes Trismegistus	19.
Hermias - -	445.
Hermodorus -	98.
Hermotimus -	66.
Heron - -	463.
Hieronymus 350.	357.
Hipparchia -	211.
Hippasus -	84.
Hippias -	131.
Hippo - -	84.

	Lap.
Homerus	36.
Horus	18.
Jamblichus	460.
Jésus Kristus	443.
Indusok	23.
Josephus Hist.	434.
Isis	18.
Job	20.
Juda Rabbi	434.
Juliannus	466.
Justinus Martyr	444.
Kalanus	24.
Kallikles	132.
Kallipho	355.
Karneades	351.
Karpokrates	446.
Kleanthes Stoikus	359.
Kleanthes Pythag.	344.
Kleobulina	63.
Kleobulus	50.
Klitomachus	355.
Kolotes	320.
Korax	125.
Krantor	241.
Krates acad.	241.
Krates cynicus	211.
Kratippus	358.
Kresippus	133.
Krito	171.
Kritolaus	357.
Laktantius	470.
Lakydes	363.
Lamprokles	147.
Laokiun	27.
Lasthenia	219.
Leonas Isaurus	463.
Leucippus	104.
Longinus	451.
Lucianus	418.
Lucretius	379.
Lucullus	377. 381.
Lyko	357.
Lykurgus	37.
Lysias	138.
Lysis	82.
Magusok	21.
Manes	446.
Marcion	446.
Marcus	358.
Marinus	464.
Maximus	429.
Medusok	20.
Melissa	354.
Melissus	97.
Memcius	27.
Menander	446.
Menedemus	180.
Menu	24.
Metrodorus chiosi	109.
Metrodorus epic.	320.
Mnesarchus	84.
Moderatus	393.
Moschus	20.
Moses	20.
Musonius	414.
Nausiphanes	288.
Nigidius	381.
Nicetas	343.
Nicolaus	422.
Nicolochus	290.
Nicomachus	393.
Numenius	427.
Ocellus	84.
Olympiodorus	463. 468.
Onesikritus	213.
Origenes keresztény	452.
Origenes pogány	451.
Orion	462.
Ormuzd	21.

	Lap.
Orpheus	36.
Osiris	18.
Pamphilus.	308.
Panaetius	368.
Pansa	381.
Papirius Fabianus	402.
Parmenides	91.
Paullina	404.
Peregrinus Proteus	400.
Periander	51.
Persaeus	341.
Persák	20.
Phaedo	180.
Phaenarete	134.
Pherecydes	65.
Philiskus	213.
Philo acad.	355.
Philo Judaeus	434.
Philo megarikus	177.
Philo scepticus	288.
Philolaus	344.
Philopon	469.
Philostratus	396
Piso	381.
Pittakus	46.
Platò	214
Plinius maj.	416.
Plotinus	455.
Plutarchus athenéi	460.
Plutarchus chaeroneai	431.
Polemo	239.
Polus	132.
Polyaenus	320
Polystratus	358.
Porphyrius v. Melech v. Malchus v. Purpuratus	460.
Posidonius	370.
Potamo	449.
Praylus	290.
Priscus	467.
Prodikus	126
Proklus	462.
Protagoras	120.
Ptolaemeus cyreéi	383.
Pudentilla	428.
Pyrrhó	285.
Pythagoras	73.
Pythias	87.
Rabirius	379.
Rufus	378.
Sadduczéusok	437.
Salamon	20.
Samanok v. Sarmanok v. Scharmanok	25.
Sanchoniaton	20.
Saturninus	446.
Schiwa	25.
Scaevola	378.
Secundus	393.
Seneca	401.
Seleucus	345.
Sextius	393.
Sextus Chaeron.	413.
Sextus Empirikus	385.
'Sidók	20.
Simeon	441.
Simo	171.
Simon Magus	446.
Simmias	171.
Simonides	54.
Simplicius	468.
Sinák	26.
Sokrates	134.
Sokratides v. Sosikrates	348.
Solon	40.
Sophroniskus	134.
Sotion	393.
Speusippus	236.
Stilpo	178.
Stobaeus	469.
Strato	281.
Syrianus	460.
Svévusok	30.
Tatianus	444.

Taurus - - 426.
Telauges - 84.
Tertullianus 472.
Thaut v. Thot 19.
Thales - - 59.
Theano - - 86.
Themistius - 467.
Theon - - 425.
Theodorus - 192.
Theophrastus - 277.
Therapeuták - 440.
Thrasyllus - 424.
Thrasymachus - 132.
Tibetiek - - 26.
Timaeus - - 84.
Timo misanthropus 290.
Timo skept. - 288.
Timokrates - 320.
Tiro - - 358.
Tisias - - 125.
Tubero - - 378.
Tyrtamus - 277.
Xantippe - 139.
Xenarchus - 422.
Xeniades - 201.
Xenokrates - 237.
Xenophanes - 88.
Xenophon - 166.
Zakharias - 469.
Zaleukus - 38.
Zendavesta - 21.
Zeno eleai - 93.
Zeno stoik. Cittiumból 322.
Zeno Tarsusból 367.
Zoroaster - 21.
Valentinus - 446.
Varro - - 381.
Vatinius - 381.
Vellejus - 381.
Vischnu - - 25.

NYOMTATÁSI HIBÁK.

Lap.	sor.	hiba.	igazitás.
38	15.19.22.	fia, fiának	fija, fijának
39	30	nemszentől	nem szenttől
49	36	Testvérenek	Testvérjének,
60	2	miáltal	mi által
79	12	Elhagyán	Elhagyván
120	27	kirakta	Ki rakta
122	5	ha nem	hanem
134	3	7. §.	75. §.
135	12	Appollo	Apollo
139	20	eránta	erántai
152	10	vallamely	valamely
156	30	tsigaműszerzörgés	tsigaműszerzörgést
162	34	beszédben	beszédbeni
187	32	vetetteszemére:	vetette szemére:
204	20.22.23.	cziterást, cziterálásból	czitharást, czitharálásból
209	1	hideg	ki hideg
209	1	mondta	monda
217	30	melyet	melyeket
233	19—20	mintdég	mindég
250	25	dóldolgokkal	dólgokkal
272	24	A' kérdetvén	Kérdetvén
285	2—3	meglenni	megjelenni.
285	21	szügségeit	szükségeit
287	25	szügséges	szükséges
289	17	oktalan	okatlan
290	39—40	gotnosztevők	gonosztevők
290	40—41	inézve	intézve
300	35	annyagosság	anyagosság
303	12	Aristoteles	Aristokles
312	15	ha	ha a'
329	16	358 §.	158 §.
341	8	philozofus	philosophus
345	35	mett	mert
347	2	septicismus	scepticismus
349	25	az	azt

Lap.	sor.	hiba.	igazitás.
353	15	kekvez	kedvez
362	43	Cic. de	civ. dei.
369	35	Cieero	Cicero
377	32	philozophiae	philosophiae.
386	11	honnau	honnan
405	12	auimi	animi,
406	9	bnzgó	buzgó
420	1	érdemöket	érdemeiket
421	22	keresyténység	Kereszténység
429	7	lelkes és lelketlen	élő és élettelen
430	13	lelkes,	élő,
431	5	Filozofiát.	Filozofiákat egymásal.
442	7	alsóba	alsóban
455	1	334. §.	234. §.
458	3	335. §.	235. §.
460	10	336. §.	236. §.
462	3	337. §.	237. §.

NB. A' 312-dik és 313-dik lap hibából 212-diknek és 213-diknak —

Ismét a' 478-dik és 479-dik lap hibából 474-diknek és 475-diknek tétettek.

Előbeszéd. lap XVI. sor. 17. e' szám után 1250. ki maradt ezen szó: *esztendővel.* 18 sor, e' szó után: *feljebb*, ki maradt ezen szó: *tsaknem.*

Lap XX sor 3. betsűettel — betsűlettel

Jegyzés. Ezen hibák a' nyomtattatás alatt részint megigazittatván, nem is minden példányokban jönek elő.